सुभाषित-पद्य-रत्नाकर

(त्रीजो भाग)

सन्मार्गदर्शकं जीयात् हृदयानन्दबोधकम् ।
आनन्दचन्द्रजीवृत्तं, सदा सूक्तं सतां मुदे ॥

—मुनिराज श्री विद्याविजयजी.

શ્રી વિજયધર્મસૂરિ જૈન ગ્રંથમાળા, પુ૦ ૩૪

॥ अर्हम् ॥

સુભાષિત-પદ્ય-રત્નાકર

(ત્રીજો ભાગ)

સંગ્રાહક અને અનુવાદક –

મુનિરાજ શ્રી વિશાળવિજયજી

પ્રથમ આવૃત્તિ

૧૦૦૦

વીર સં ૨૪૬૩ ધર્મ સં ૧૫ વિ સં ૧૯૯૩

કિં. ૧-૪-૦

પ્રકાશક—
દીપચંદ બાંઠીયા
મંત્રી, શ્રી વિજયધર્મસૂરિ જૈનગ્રંથમાળા
છોટા સરાફા—ઉજ્જૈન

આર્થિક સહાયક
રાધનપુર-નિવાસી,
આઢરત
શ્રીમાન્ શેઠ વાડીલાલ પૂનમચંદ

મુદ્રક —
શેઠ દેવચંદ દામજી
આનંદ પ્રિંટિંગ પ્રેસ-ભાવનગર

પ્રકાશકનુ નિવેદન

જ્ઞાનનો પ્રચારમા, સાહિત્યના સર્જનમા, તીર્થોના ઉદ્ધારમા અને જૈનશાસનની પ્રભાવનામા પોતાના જીવનની આહુતિ આપનાર સ્વ૦ ગુરુદેવ શાસ્ત્રવિશારદ જૈનાચાર્ય શ્રી વિજયધર્મસૂરિજી મહારાજનો સમુદાય પણ, તેઓશ્રીના જ પગલે ચાલી સાહિત્યની સેવામાં જે મોટો ફાળો આપી રહ્યો છે, એ કોઇથી અજાણ્યુ નથી એ સ્વ૦ ગુરુદેવના પ્રશિષ્ય અને શાતમૂર્ત્તિ વિદ્વાન્ મુનિમહારાજ શ્રી જયન્તવિજયજીના શિષ્ય, ગુરુભક્તિપરાયણ, મુનિરાજ શ્રી વિશાળવિજયજીના, થોડા વખત પહેલા બહાર પાડેલા બે ગ્રથો પછી, આ ત્રીજો ગ્રથ બહાર પાડતા અમને ખરેખર આનદ થાય છે

ઉપદેશકોને અને સામાન્ય ગૃહસ્થોને પણ બે ઘડી આત્માની શાન્તિ માટે સ્વાધ્યાયનુ એક અપૂર્વ સાધન બની શકે, એવા આ ત્રણે ગ્રથો અને તેનો હવે પછી બહાર પડનારો ચોથો ભાગ જરુર લોકોને મહાઉપકારી થશે, એવી અમને ખાતરી છે

ત્રણ ભાગોની માફક જ બાકીનો ચોથો ભાગ પણ ચારસો કે તેથી વધારે પાનાનો બહાર પડશે આ ત્રીજો ભાગ બહાર પાડવામા આર્થિક સહાયતા આપનાર રાધનપુરનિવાસી, અને મુબઈમા રહેતા શેઠ વાડીલાલ પૂનમ ચદના સુપુત્ર શે૦ રતિલાલ વાડીલાલનો અમે અત કરણથી આભાર માનીએ છીએ તેમજ આર્થિક સહાયતા કરાવવામા પ્રયત્ન કરનાર અમારી ગ્રથમાળાના એક સભ્ય શેઠ વૃદ્ધિલાલ મગનલાલ વીરવાડીયા અને તેમના મિત્રોનો પણ આ તકે અમે આભાર માનીએ છીએ, અને આશા રાખીએ છીએ કે તેઓ બાકીના એક ભાગ માટે પણ આર્થિક સહાયતા આપવા-અપાવવા માટે પોતાથી બનતો પ્રયત્ન અવશ્ય કરશે

આ ઉપરાન્ત રાધનપુર વગેર ગામોના જે જે ગૃહસ્થે
આ ગ્રથના અગાઉથી ગ્રાહક થયા છ તેઓનો પણ
આભાર માનીએ છીએ

અમને, એ જણાવતા હર્ષ થાય છે કે—પહેલા ભાગ
વાર । પછી અનેક વિદ્વાનોએ આ ગ્રથ માટે ઊંચા અભિ
પ્રાયો લખી મોકલ્યા છે અમારી પાસે પહોચેલા
અનેક અભિપ્રાયોમા કાઇ કાઈ મહાનુભાવોએ કરેલ
સૂચનાઓમા મુખ્ય બે સૂચનાઓ છે

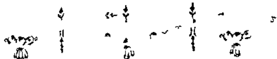
૧ અનુવાદ નાગરી ટાઇપમા છપાવ્યો હોત તો ઠીક થાત
૨ ગ્રથમા આવેલા શ્લોકોની અનુક્રમણિકા આપ
જોઇતી હતી આ સબધી અમારા ખુલાસો આ છે —

આ ગ્રથના પહેલેથી જે ગ્રાહકો નોધાયા છે અ
જેઓ તરફથી ખાસ મદદ મળી છે, તેઓ બધા ગુજરાત
હોઈ તેઓની ઇચ્છા પ્રમાણે ગુજરાતી ટાઇપમા અનુવા
આપવો પસદ કર્યો છે અનુક્રમણિકા પ્રત્યેક ભાગમ
આપવાથી પ્રથમના ત્રણ ભાગોનુ ખર્ચ અને કલેવર વધ
જતુ હોવાથી ચારે ભાગોના શ્લોકોની અનુક્રમણિકા એ
સાથે ચોથા ભાગમા આપવાનુ રાખ્યુ છે

શ્રી આનદ પ્રેસ—ભાવનગરના મ લીક શ્રીયુત દેવચ
દાસજી શાહે, આ પુસ્તકને પ્રમકળાની દૃષ્ટિએ સુદર બન
વવામા અને જલદી તૈયાર કરી આપવામા જે લાગણ
અને કાળજી બતાવી છે, તે માટે અમે તેમના આભારી છીએ

ગુરુદેવ, બાકીના ભાગ જલદી બહાર પાડવા
અને બીજુ પણ સસ્તુ તથા ઉપયોગી સાહિત્ય સા
પ્રમાણમા પ્રસિદ્ધ કરવાનુ સામર્થ્ય અમોને અર્પો, એ જ ઇચ્છા

મ ત્રી—
શ્રી વિ ધ સૂ જૈન ગ્રથમાળા-ઉજ્જૈન

શાસ્ત્રવિશારદ જૈનાચાર્ય

શ્રીવિજયધર્મસૂરીશ્વરજી મહારાજ

A M A S B H M A S I H M G O S

શ્રી મ[illegible] ભાવનગર

જેમની

ચરણ-રજમા

આ

આખુય જીવન

ફળ્યુ, ફૂલ્યુ અને વિકસિત થયું

—તે—

જીવન-વાટિકાના આદ્ય ઉદ્યાનકાર સમા

પરમપૂજ્ય, પરમોપકારી

ગુરુદેવ

શાસ્ત્રવિશારદ, જૈનાચાર્ય

શ્રી

વિજયધર્મસૂરીશ્વરજી મહારાજ

ની

અમર સ્મૃતિમાં

સાદર

સ મ ર્પ ણ

—વિનેય

મુનિ વિશાળ

વિષયોની છાટણી કરવામા એક બીજી મુશ્કેલી પણ જણાવવા જેવી નથી જ. ધાર્મિક વિષયો અને વ્યાવહારિક વિષયોને જુદા કરવા એ ઘણુ જ કઠિન કામ છે, એમ મને લાગ્યુ છે. માર્ગાનુસારી ગૃહસ્થના ૩૫ ગુણો કે શ્રાવકોના ૨૧ ગુણો નીતિ કે સદાચાર, કૃતજ્ઞ કે વિનય-વિવેક આ બધા વિષયો નૈતિક વિષયો જેવા દેખાતા હતા, જેમ ધાર્મિક વિષયોથી જુદા પાડી શકાય નહિ તેમ શ્રાવકોના ૧૨ વ્રતો, ભાવના કે ધ્યાન, પરિગ્રહ પરિમાણ કે અનર્થદંડ વિરમણ એ ધાર્મિક ગણાતા વિષયો વ્યાવહારિક વિષયોથી જુદા પાડી શકાય નહીં એમ હોવા છતા આ પુસ્તકોનો લાભ લેનારાઓની અનુકૂળતાને માટે આ પુસ્તકમા આવેલા બધા વિષયોને, મની શક્યું ત્યા સુધી વિચારપૂર્વક, ધાર્મિક અને વ્યાવહારિક એમ બે વિભાગોમા વહેંચી દેવામા આવ્યા છે.

યદ્યપિ સુભાષિતોના સંગ્રહરૂપે સુભાષિત રત્નભાંડાગાર, સુભાષિત-સુધારત્નભાંડાગાર અને બેવા અનેક ગ્રંથો બહાર પડ્યા છે પરન્તુ એમા મોટે ભાગે હિંદુ ગ્રંથોમાના જ સંગ્રહ છે, તેમજ તે ગ્રંથો અનુવાદ નથી. આ બે ખામીઓ આ સંગ્રહમાથી દૂર કરવામા આવી છે. કેટલાક હિંદુ ગ્રંથો ઉપરાન્ત જૈન ગ્રંથો પણ ના સુંદરમા સુંદર સુભાષિતો આ સંગ્રહમા જેમ બને તેમ લેવામા આવ્યા છે તેવી જ રીતે દરેક સુભાષિતના અનુવાદ પણ સાથે આપવામા આવ્યા છે.

એક બીજી પણ વિશેષતા આમા છે. કોઈ પણ શ્લોક ક્યાથી લેવામા આવ્યો છે, એ સ્થાન પણ તે ગ્રંથના પૃષ્ઠ, અધ્યાય વગેરે સાથે આપવામા આવ્યુ છે. આ વિશેષતા અત્યાર સુધીના આવા બીજા સંગ્રહમા ભાગ્યે જ જોવાય છે.

મારો આ સંગ્રહ લગભગ ચાર હજાર શ્લોકોનો છે. તેનુ એક જ પુસ્તક થતા ઘણુ મોટું થઈ જવાના કારણે અને વાચકોની અનુકૂળતાને માટે, એ બધા સંગ્રહને ચાર ભાગમા બહાર પાડવાનું નક્કી કરવામા આવ્યુ છે (આ દરેક ભાગો લગભગ ચારસો સાડાચારસો પાનાના થશે) જેમાના બે ભાગ થોડા જ વખત ઉપર બહાર પડી ચૂક્યા છે અને આજે ત્રીજો ભાગ જનતા સમક્ષ મૂકાય છે.

મારા સંગ્રહમાં જે પ્રાકૃત ગાથાઓનો સંગ્રહ થએલો તેને જુદા જ પુસ્તકરૂપે બહાર પાડવાનો વિચાર ગોઠવેલો હોઇ આ સંગ્રહમાં માત્ર સંસ્કૃત શ્લોકો જ આપવામાં આવ્યા છે

આવા એક બૃહત્ સંગ્રહને માટે જેમ એક સારી પ્રસ્તાવનાની જરૂર છે, તેમ આખા ગ્રંથમાં આવતા તમામ શ્લોકોની અકારાદિ અનુક્રમણિકા તથા ઉપયોગમાં લીધેલા ગ્રંથોનું સૂચિપત્ર વગેરે કેટલીક ઉપયોગી બાબતો આપવાની પણ જરૂર છે, પરન્તુ તે બધું આખોયે સંગ્રહ તૈયાર થયા પછી જ આપી શકાય, એટલે તે બધી બાબતો ચોથા ભાગમાં આપવાનું રાખી, આ પ્રત્યેક ભાગમાં તો તેમાં આવતા વિષયોની અનુક્રમણિકા સાંકેતિક અક્ષરો અને ચિહ્નોની સમજુતી તથા શુદ્ધિપત્રક-એટલું જ માત્ર આપવું ઉચિત ધાર્યું છે

માત્ર આ પુસ્તકની ઉત્પત્તિના સંબંધમાં જ જે કઇ બે એક બાબતો કહેવાની હતી તે કહી છે આ પ્રસંગે મારા તે બે મહાન ઉપકારીઓના ઉપકારને પ્રગટ કરવો નહીં ભૂલું કે જેઓની અસીમ કૃપા અને અમીદૃષ્ટિએ મારા જેવા અજ્ઞાની તેમજ જડબુદ્ધિવાળા જીવને ચૈતન્ય અર્પ્યું છે અને મારા જીવનની કાયાપલટ કરી મને [illegible] બનાવ્યો છે તેઓ છે-મારા દાદાગુરુ, જગત્પૂજ્ય, શાસ્ત્રવિશારદ, જૈનાચાર્ય શ્રી વિજયધર્મસૂરીશ્વરજી મહારાજ અને મારા ગુરુવર્ય શાન્તમૂર્તિ મુનિરાજ શ્રી જયન્તવિજયજી મહારાજે મારા ગુરુએ આ ગ્રંથને સુંદર, પદ્ધતિસર અને શુદ્ધ બનાવી આપવા માટે શ્રમ સેવ્યો છે એ માટે પણ હું તેઓશ્રીનો અત્યંત ઋણી છું.

વિષયો અને પેટાવિષયોની ચૂંટણી કરવામાં તેમજ પ્રુફો વગેરે તપાસવામાં સાયલાનિવાસી ન્યાયતીર્થ તર્કભૂષણ પંડિત ગિરિનાન દીપચંદ દેસાઇએ અને શુદ્ધિપત્રક બનાવી આપવામાં ન્યાય-સાહિત્યતીર્થ મુનિરાજ શ્રી હિમાંશુવિજયજીએ આપેલા યોગ માટે તેઓને ધન્યવાદ આપવો ભૂલીશ નહીં

ઉપર્યુક્ત બન્ને ગુરુદેવોની અસીમ કૃપા મારો બાકીનો ભાગ જલદી બહાર પાડવાનું સામર્થ્ય અર્પે, એ અંતરની અભિલાષાપૂર્વક વિરમું છું

શેઠ કપૂરચંદજીની ધર્મશાલા
બનદુર (સિરોહી સ્ટેટ), [illegible] શુ ૧૫
વી સં ૨૪૬૩, ધર્મ સં ૧૫

—ધર્મજયન્તોપાસક
મુનિ વિશાળવિજય

हमारी ग्रन्थमालाके हिन्दी व अंग्रेजी पुस्तक.

४ श्रावकाचार	श्रीविद्याविजयजी	०-४-०
५ विजयधर्मसूरि के वचन-कुसुम	"	०-८-०
७ सेइंग्स ऑफ विजयधर्मसूरि	डा. क्रौसे	०-४-०
(Savings of Vijaya Dharma Suri)	(Dr Krause)	
९. विजयधर्मसूरि अष्टप्रकारीपूजा	श्रीविद्याविजयजी	०-४-०
१६ एन आइडीयल मंक—आदर्श साधु	ए. जे. सुनावाला	१-०-०
(An Ideal Monk)	(A J Sunawala)	
२१ ब्रह्मचर्यदिग्दर्शन	श्रीविजयधर्मसूरि	०-४-०
२९ सम्यक्त्वप्रदीप	उ. मंगलविजयजी	०-८-०
३२ मेरी मेवाड़यात्रा	श्रीविद्याविजयजी	०-३-०
आबू (७४ चित्र सहित)	श्रीजयन्तविजयजी	२-८-०

मिलनेका पता—

श्री विजयधर्मसूरि जैन ग्रन्थमाला

छोटासराफा, उज्जैन (मालवा)

પાલનપુરનિવાસી-મરહૂમ શેઠ વાડીલાલ પૂનમચંદ

આનંદ પ્રેસ-ભાવનગર

શેઠ વાડીલાલ પૂનમચંદની ટુંકી

જીવનરેખા.

They asked a great one
How many ways are there to God ?
He said there are as many ways as atoms in Universe but the best and shortest is service'

" તેઓએ એક મહાત્માને પૂછ્યું કે પ્રભુ પાસે જવાને કેટલા માર્ગો છે ? મહાત્માજીએ કહ્યું કે પ્રભુ પાસે જવાને ઘણા માર્ગો છે, પરંતુ સરલમાં સરલ અને ટુંકામાં ટુંકો માર્ગ સેવાનો છે "

રાધનપુર જ નહિ, બલ્કે જૈન સમાજના જાહેર જીવનમાં તેમજ ધાર્મિક, સામાજિક કે પ્રજાકીય કોઇપણ ખાતામાં શેઠ વાડીલાલ પૂનમચંદનું નામ સોનેરી અક્ષરોએ મતગઇ રહ્યું છે 'સેવા' એ તેમના જીવનનો મુદ્રાલેખ હતો તેમનો જન્મ સંવત્ ૧૯૨૧ની સાલમાં શેઠ પૂનમચંદ માણેકચંદને ત્યાં થયો હતો તેમના વડીલ બંધુનું નામ શેઠ હ ગોવિંદરામ પૂનમચંદ હતું કે જેમણે રાધનપુરના સ્થાનિક જાહેર જીવનમાં ખૂબ ચમકારો કર્યો હતો તેમની છાપ શેઠ વાડીલાલમાં આબાદ પડી હતી તેમનું કુટુંબ સાધારણ રીતે સુખી ગણાતું હતું બા લકાળ પસાર કરી વિદ્યાર્થી જીવનમાં ઊંચી કેળવણી પ્રાપ્ત કરી તેઓશ્રી ધાર્મિક તેમજ વ્યાવહારિક બાબતમાં નિષ્ણાત બન્યા હતા માબાપના ધાર્મિક સંસ્કારોએ તેમને ખૂબ પોષણ આપ્યું હતું, અને તેમાથી તેઓશ્રીને સેવાનો માર્ગ સાપડ્યો હતો તેઓશ્રીના જમાનામાં જૈન સમાજ બીનકેળવાયેલ હતો કેળવણી પ્રત્યે બહુ જ ઓછું ધ્યાન આપવામાં આવતું હતું શેઠ વાડીલાલને આ બાબત ખૂબ સાલી, અને સમાજને આધુનિક કેળવણી મળે એ જાતના વ્યવહારૂ રાહોમાં પોતાનો તન-મન-

ધનથી સાથ આપ્યો તેમણે ઉદારતાથી કટકે કટકે લગભગ ૫૦૦૦૦) પચાસ હજાર રૂપિયા એવી સંસ્થાઓ પાછળ ખર્ચ્યા છે, એટલું જ નહિ પણ પાલીતાણા જૈન શ્રાવિકાશ્રમ અને યશોવિજયજી જૈનગુરુકુળ જેવી સંસ્થાઓને પગભર કરવામાં બહુ જ મોટો ફાળો આપ્યો છે મુંબઈ જૈન યાત્રા મંડળીના તેઓ આજીવન મેમ્બર હતા અને એ મંડળીમાં સખ્યાબંધ જીવોને અભયદાન આપવાનું પુણ્ય તેઓશ્રી હાંસલ કરી ગયા હતા રાધનપુરના વિદ્યાર્થીભુવનની સ્થાપનામાં તેઓશ્રીનો સારો હિસ્સો હતો રાધનપુરની પાંજરાપોળનું કાર્ય પણ લગભગ તેઓશ્રી જ સંભાળતા હતા મુંબઈ ગોરજી ના ડીરેક્ટર તરીકે પણ તેમની બહુ જ યશસ્વી કારકીર્દિ અને જૈન શ્વે. કોન્ફરન્સની સ્ટેન્ડીંગ કમીટીના વર્ષો સુધી સભ્ય હતા તેમણે સમાજની અચ્છી રીતે સેવા બજાવી હતી લગભગ પચાસ હજાર રૂપિયા ખર્ચી તેઓશ્રીએ પૂજ્યશ્રી વિજયનીતિસૂરીશ્વરજી મહારાજના ઉપદેશથી ઉજમણું પણ કર્યું હતું અને તેમ કરી જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રની આરાધના કરી હતી યાત્રા કરવાનો હેમને અજબ શોખ હતો હેમના જીવનમાં હેમણે નાની મોટી અનેક યાત્રાએ કરી માનવજીવનની સાર્થકતા કરી છ સાધર્મીક પ્રત્યેનું વાત્સલ્ય હેમનામાં ખૂબ હતું ... પગ સ્વધર્મીનું હેમને ત્યાં જતો તો તેઓશ્રી હેને રેક નગરની મ... આપતા આ સઘળા કાર્યોમાં હેમને ધર્મપત્ની શ્રીમતી મેનાબાઈનો સંપૂર્ણ સાથ હતો હેમનો સ્વભાવ પણ સ... જ માયાળુ અને આનંદી હતો પતિના દરેક કાર્યમાં હેમની સહાનુભૂતિ હતી આમ સાર્થક જીવન ... ... જ ઉજ્જ્વળ કારકીર્દિ પ્રાપ્ત કરી શેઠ વાડીલાલ સંવત્ ૧૯૮૮ના ચૈત્ર વદિ ચોથના દિને પોતાના પાછળ મોટો પરિવાર મૂકી સ્વર્ગવાસ પામ્યા તેમના ચિરંજીવી શેઠ રતિલાલભાઈ તથા ધીરજલાલભાઈમાં પણ હેમના ઉચ્ચ સંસ્કારો ... શેઠ રતિલાલ હેમના પિતાશ્રી કરતા પણ વધારે જાહેર જીવનમાં ભાગ લે છે અને 'બાપ કરતા બેટા સવાયો' એ કથનને સાબીત કરી બતાવ્યું છે મરહૂમ શેઠ વાડીલાલના સ્વર્ગગમન પછી તેઓશ્રી રાધનપુરી જનતાના ખૂબ સમાગમમાં આવ્યા છે

આનંદ પ્રેસ] રાધનપુરનિવાસી ઝવેરી શેઠ રતિલાલ વાડીલાલ પુનમચંદ [ભાવનગર

સામાન્ય પ્રજાકીય હિતકારક બાબતોમા ત્હેમનો સપૂર્ણ સાથ છે યુવાન-વય હોવા છતા પ્રૌઢને છાજે તે રીતે તેઓનો વર્તાવ છે કોઈ પણ રાધનપુરી બધુ તેમજ દરેક વ્યક્તિ માટે ત્હેમના દ્વાર હમેશા ખુલ્લા હોય છે અને તેથી જનતાનો તેઓશ્રી સારો ચાહ મેળવી શક્યા છે રાજ્યમા પણ ત્હેમનુ સ્થાન અનોખુ છે સ્વતત્ર થયા પછી ત્રણ વરસ જેવા ટૂક સમયમા લાખેક રૂપિઆ સામાજિક કાર્યો પાછળ શેઠ રતિલાલે ઉદારતાથી ખર્ચ્યા છે એટલુ જ નહિ પરતુ સખ્યાબધ સામાજિક સસ્થાઓના તેઓશ્રી જુદા જુદા હોદ્દા ઉપર રહી ઑનરરી કાર્ય કરે છે પાલીતાણા શ્રી યશોવિજયજી જૈન ગુરુકુળ, શ્રી સિદ્ધક્ષેત્ર જૈન બાળાશ્રમ અને શ્રાવિકાશ્રમના તેઓશ્રી સેક્રેટરી છે માગરોળ જૈન સભા, જૈન શ્વે કૉન્ફરન્સ, છવન્મા મડળી, વિદ્યાર્થીભુવન મહાવીર જૈન વિદ્યાલય અને રાધનપુર પાજરાપોળ ફડ કમીટીના તેઓ ટ્રસ્ટી છે આત્મારામજી શતાબ્દીકમીટી રાધનપુર અને સાગરગચ્છની પેઢીના પણ ટ્રસ્ટી છે રાધનપુર જૈન યુવકોદય મડળ, આત્માનદ સભા સુરત મહિલામડળ, સોનગઢ મહાવીર ચારિત્ર રત્નાશ્રમ અને શ્રી વીરતત્ત્વ પ્રકાશક મડળ શિવપુરીના ખજાનચી ચૂટાયા છે, તેમજ મુબઈ જૈન માગરોળ સભાના સેક્રેટરી તરીકે ચુટણી થઈ છે વગેરે અનેક ખાતાઓમા તેઓશ્રીનુ માનવતુ સ્થાન છે પોતાના પિતાશ્રી જેવી જ ત્હેમની ઉદાત્ત ભાવના છે સ્વભાવે સરળ ત્હેમજ સ્મિતભાષી છે જૈન સમાજના આધુનિક કલુષિત વાતાવરણ તરફ તેઓશ્રીની સપૂર્ણ અરુચિ છે, અને તેથી તેઓ કોઈ પણ પક્ષમા ન પડતા પોતાને રુચે તે તરફ ત્હેમની પ્રવૃત્તિ કરે છે સમાજોન્નતિ કરવાની તેઓશ્રી તમન્ના સેવે છે અને તે માટેની શક્ય દરેક પ્રવૃતિઓ કરે છે ધાર્મિક બાબતોમા પણ ખૂબ શ્રદ્ધા ધરાવે છે તેઓશ્રીના લઘુ બધુ ધીરજલાલભાઈ પણ સમાજ માટે એક આશાજનક યુવક છે તેઓશ્રી ધાર્મિક નિયમોનુ ખતથી પાલન કરે છે પ્રાન્તે શાસનદેવ એ બે યુગલને ખૂબ ચિરજીવી બનાવે અને ત્હેમના દ્વારા સમાજ દિન પ્રતિ દિન પ્રગતિ સાધે એ જ અભ્યર્થના !

—પ્રકાશક

પાન ૨૧] પાલનપુરનિવાસી ઝવેરી શેઠ રતિલાલ વાડીલાલ જનમન [આનંદ

સામાન્ય પ્રજાકીય હિતકારક બાબતોમા ત્હેમનો સ પૂર્ણ સાથ છે સુસાનન્વય હોવા છતા પ્રૌઢને છાજે તે રીતે તેઓનો વર્તાવ છે કોઈ પણ રાધનપુરી બધુ તેમજ દરેક વ્યક્તિ માટે ત્હેમના દ્વાર હમેશા ખુલ્લા હોય છે અને તેથી જનતાનો તેઓશ્રી સારો ચાહ મેળવી શક્યા છે રાજ્યમા પણ ત્હેમનુ સ્થાન અનોખુ છે સ્વતત્ર થયા પછી ત્રણ વરસ જેવા ટૂક સમયમા લાખેક રૂપિઆ સામાજિક કાર્યો પાછળ શેઠ રતિલાલે ઉદારતાથી ખર્ચ્યા છે એટલુ જ નહિ પરતુ સખ્યાબધ સામાજિક સસ્થાઓના તેઓશ્રી જુદા જુદા ઓદ્દા ઉપર રહી ઑનરરી કાર્ય કરે છે પાલીતાણા શ્રી યશોવિજયજી જૈન ગુરુકુળ, શ્રી સિદ્ધક્ષેત્ર જૈન બાળાશ્રમ અને શ્રાવિકાશ્રમના તેઓશ્રી સેક્રેટરી છે માગરોળ જૈન સભા, જૈન શ્વે કૉન્ફરન્સ, જીવદયા મડળી, વિદ્યાર્થીભુવન મહાવીર જૈન વિદ્યાલય અને રાધનપુર પાજરાપોળ ફડ કમીટીના તેઓ ટ્રસ્ટી છે આત્મારામજી શતાબ્દીકમીટી રાધનપુર અને સાગરગચ્છની પેઢીના પણ ટ્રસ્ટી છે રાધનપુર જૈન સુવકોદય મડળ, આત્માનદ સભા સુરત મહિલામડળ, સોનગઢ મહાવીર ચારિત્ર રત્નાશ્રમ અને શ્રી વીરતત્ત્વ પ્રકાશક મડળ શિવ પુરીના ખજાનચી ચૂટાયા છે, તેમજ મુબઈ જૈન માગરોળ સભાના સેક્રેટરી તરીકે ચુટણી થઈ છે વગેરે અનેક ખાતાઓમા તેઓશ્રીનુ માનવતુ સ્થાન છે પોતાના પિતાશ્રી જેવી જ ત્હેમની ઉદાત્ત ભાવના છે સ્વભાવે સરલ ત્હેમજ સ્મિતભાષી છે જૈન સમાજના આધુનિક કલુષિત વાતાવરણ તરફ તેઓશ્રીની સપૂર્ણ અરુચિ છે, અને તેથી તેઓ કોઈ પણ પક્ષમા ન પડતા પોતાને રુચે તે તરફ ત્હેમની પ્રવૃત્તિ કરે છે સમાજોન્નતિ કરવાની તેઓશ્રી તમન્ના સેવે છે અને તે માટેની શક્ય દરેક પ્રવૃતિઓ કરે છે ધાર્મિક બાબતોમા પણ ખૂબ શ્રદ્ધા ધરાવે છે તેઓશ્રીના લઘુ બધુ ધીરજલાલભાઈ પણ સમાજ માટે એક આશાજનક યુવક છે તેઓશ્રી ધાર્મિક નિયમોનુ ખતથી પાલન કરે છે પ્રાન્તે શાસનદેવ એ બે યુગલને ' ખૂબ ચિરજીવી બનાવે અને ત્હેમના દ્વારા સમાજ દિન પ્રતિ દિન પ્રગતિ સાધે એ જ અભ્યર્થના।

—પ્રકાશક

अमारी ग्रथमाळाना सस्कृत पुस्तको।

२ धर्मवियागमाळा	श्री हिमाशुविजयजी	०-२-०
३ प्रमाणनयतत्त्वालोक (प रामगोपालाचार्यकृत टीकायुक्त)	,,	० १४ ०
८ जयन्तप्रब ध (गुजराती भा युक्त)	,	०-३-०
११ जनीसप्तपदार्थी	,,	०-५-०
२७ सुभाषितपद्यरत्नाकर भाग १ (गुजराती भा युक्त)	श्रीविशालविजयजी ,,	१-४-०
३० अर्हन् प्रवचन (गु०भा० युक्त)	श्रीविद्याविजयजी	०-५-०
३१ सुभाषितपद्यरत्नाकर भाग २ (गुजराती भा० युक्त)	श्रीविशालविजयजी	१-४-०
३४ सुभाषितपद्यरत्नाकर भाग ३ (गुजराती भा० युक्त)	श्री विशालविजयजी	१-४-०
उत्तराध्ययनसूत्र भाग ४ थो (कमलसयमी टीका युक्त)	श्रीजयन्तविजयजी	३-८-०
प्रमाणनयतत्त्वालोक-प्रस्तावना	श्रीहिमांशुविजयजी	० ३-०

मळवानु ठेकाणु—

श्री विजयधर्मसूरि जैन ग्रथमाळा ।

छोटा सराफा, उज्जैन (मालवा)

રાધનપુરનિવાસી-શેઠ શ્રી[illegible]લાલ વાડીલાલ પૂનમચંદ

આનંદ પ્રેસ-ભાવનગર

विषयानुक्रमणिका.

(ग्रीजा भागनी)

f-

શ્લોકોના પ્રમાણોમા આપેલ ગ્રન્થોના તથા સ્થળોના ટૂકા નામોની સમજુતી.

अ०–अध्याय, अध्ययन अधिकार.
आ स–जैन आत्मानन्द सभा भावनगर
आगमोदय समिति, सुरत
आग०स० आगमोदय समिति सुरत
आत्मा० स०–जैन आत्मानन्द सभा, भावनगर
त्रिषष्टि–त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरित्र
दे० ला०–देवचन्द लालभाई पुस्त कोद्धार फंड सुरत
पृ०–पृष्ठ
प्र० स०–जैनधर्म प्रसारक सभा, भावनगर
भा०–भाग
भा० वि०–भावविजय
य० वि० ग्र०–यशोविजय जैन ग्रथमाला, भावनगर
वि० ध० ल०–विजयधर्मलक्ष्मी ज्ञानमदिर आगरा
श्लो०–श्लोक
ही० ह०–पंडित हीरालाल हसराज, जामनगर

જે શ્લોકના પ્રમાણના અંતે ફુલ (*) નુ નિશાન આપ્યુ છે તે શ્લોક તે ગ્રથકારનો પોતાનો બનાવેલો નથી, પણ બીજાના ગ્રથમાથી એ ગ્રથમા લીધેલો છે એમ સમજવુ

શ્લોકના પ્રમાણના ઉલ્લેખમા કૌંસ ( ) માં આપેલ નામ ગ્રથકર્તાનુ અથવા તો પ્રકાશકનુ સમજવુ

શુદ્ધિપત્રક.

પૃષ્ઠ	પંક્તિ.	અશુદ્ધિ	શુદ્ધિ
૮૨૪	૨૨	શાસ્ત્રોની	શસ્ત્રોની
૮૨૫	૨	વિદ્યા-કારીગરીનો ગુરૂ	-વિદ્યાનો જાણકાર
૮૨૮	૨૦	रञ्ज्ञये-	रञ्जये-
૮૨૯	૫	प्राप्तुय तीह	प्राप्नुवन्तीह
૮૩૧	૭	લોકોની પ્રીતિ મેળવવી	લોકોને રાજી કરવા
,,	૮	મપાદાઓ	સપદાઓ
૮૪૫	૪	ખાતો હોય,	ખાતો હોય,
		જે નિત્ય મતવાગો હોય,	જે ગુરુને પ્રિય હોય,
૮૪૭	૫	-लक्षण	-ल्क्षणम्
,,	૧૭	दृम्यते	दश्यते
૮૪૮	૬	શાત હો	સાત હોય
૮૫૦	૪	वाह्मण-	ब्राह्मण-
,	૧૭	फर्मायण्र-	फर्माण्यग्र-
૮૫૩	૫	કરવા છે	કરવા જોઇએ
૮૬૧	૧૦	-कुकुदा-	-कुक्कुदा-
૮૬૨	૪	रूपिमेत्र	रूपमिव
૮૬૩	૧૨	-गारक्ष-	-गारद्य-
૮૬૪	૧૮	उपदेशप्रासाद्	उपदेशप्रासात्*
૮૬૫	૨૦	-प्यसौ	-प्यसो
૮૭૦	૧૪	मावस्मिन्धे-	भावस्निग्धे
૮૭૨	૧૭	શક્તિ	શક્તિ વગેરે
૮૭૯	૬	व्रत्ते	वृत्ते
૮૮૦	૧૬	यापयेद्बोज	यापयेद्वीज

शुद्धिपत्रक.

પૃષ્ઠ	પંક્તિ.	અશુદ્ધિ	શુદ્ધિ
૮૨૪	૨૨	શાસ્રોની	શસ્રોની
૮૨૫	૨	વિદ્યા-કારીગરીનો ગુરૂ	-વિદ્યાનો જાણકાર
૮૨૮	૨૦	रक्ष्रये-	रक्षये-
૮૨૯	૫	प्राप्नुय तीह	प्राप्नुयन्तीह
૮૩૧	૭	લોકોની પ્રીતિ મેળવવી	લોકોને રાજી કરવા
,,	૮	સપાદાઓ	સપદાઓ
૮૪૫	૪	ખાતો હોય,	ખાતો હોય,
		જે નિત્ય વ્રતવાળો હોય	જે ગુરુને પ્રિય હોય,
૮૪૭	૫	-लक्षण	-लक्षणम्
,,	૧૭	दृम्यते	दृश्यते
૮૪૮	૬	શાત હો	શાત હોય
૮૫૦	૪	याह्मण-	ब्राह्मण-
,,	૧૭	कर्मायण्म्र-	कर्मण्यम्र-
૮૫૩	૫	કરવા છે	કરવા જોઇએ
૮૬૧	૧૦	-कुकुटा-	-कुक्कुटा-
૮૬૨	૪	रुधिमेर	रुधिरेन
૮૬૩	૧૨	-गोरक्ष-	-गारक्ष्य-
૮૬૪	૧૮	उपदेशप्रासाद	उपदेशप्रासाद*
૮૬૫	૨૦	-व्यसौ	-व्यसो
૮૭૦	૧૪	भावस्मिधे-	भावस्मिन्गै
૮૭૨	૧૭	શક્તિ	શક્તિ વગેરે
૮૭૯	૬		वृत्ते
૮૮૦	૧૬		

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધિ	શુદ્ધિ
૮૮૧	૧૨	याग्यवल्क्यस्मृति	याज्ञवल्क्यस्मृति
૮૮૫	૧૭	स्वर्गति	स्वर्गति
૮૮૯	૧૬	विपद्युच्चै स्थेय	विपद्युच्चैर्धैर्य
,,	૨૨	દિનથી	ધૈર્યથી
૮૯૬	૮	ભોગને	ભોગવે
,	૧૧	वरं	वर
૮૮૮	૧૭	દુર્જન હનાપણ —	०
૮૮૮	૨૧	ध्रुव	ध्रुव
૯૦૪	૨	यद्वेषा-	यद्वेषा-

૮૦૬ના પહેલા શ્લોકનો અનુવાદ નીચે પ્રમાણે સમજવો —

' જે સાત્વિક લોકો મોક્ષની ઈચ્છામાં તલ્લીન એવા મનથી શુદ્ધ એવી ધર્મકથાને જ ચાહે છે તેઓ ઉત્તમ છે '

૮૦૬	૧૭	અપેક્ષાએ	અપેક્ષા રાખનારા,
,	૧૮	સંકુચિત છે	સંકુચિત કથાને ચાહે છે
૮૦૯	૩	कुलिन	कुलीन
૯૦૮	૧૧	૨૩, ૨૪	૨૩ ૨૪ (द्वि ला)
૮૧૦	૫	ध्यानतत्परा ।	ध्यानतत्परा ।
,	૧૪	निसङ्गा	निःसङ्गा
૯૧૩	૧૨	કરવો	કરવું
	૧૭	-गतेश्मतफल,	-गत च श्रयणया,
૯૧૪	૨	મતના ફળવાળું	०
૯૧૬	૨	-मत	मेति
૯૨૫	૧૧	वामदेव	व्यासदेव
૯૨૭	૪	सखे !	यय !
,	૬	હે મિત્ર !	હે પક્ષી મિત્ર !

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધિ	શુદ્ધિ
૯૩૫	૨	वृध्यु-	वृध्यू-
"	૪	પૃ ૧૭૮	પૃ ૧૭૮*
"	૭	તેમા	તે દ્વારા
"	૮	ધારણ કરી રાખે છે,	આપે છે
૯૩૭	૭	(आ स)	(आ स)*
૯૩૮	૧૮	निस्पृह	निःस्पृह
૯૩૯	૬	સમથ હોય,	સમર્થ હોય અને જે કષાયોને જીતવામા શૂરવીર હોય
૯૪૬	૩	शुश्रुप-	शुश्रूष-
૯૫૦	૧૧	हिमांशुनिजय	हिमांशुविजय
૯૫૯	૧૯	पुर्णो-	पूर्णो-
"	૨૨	-निहिना	-निहीना
૯૬૬	૧૭	०	हृदयप्रदीप શ્લોક ૧૩
૯૬૭	૨૧	स्वादन्नपि	खादन्नपि
૯૬૯	૪	भेपज्ञा	भेषज
"	૧૫	હોય અને અધિકારવાળો હોય તે જ (આવો) વૈદ્ય છે	હોય, આવો વૈદ્ય ચિકિત્સા કરવાને અધિકારી-યોગ્ય છે
૯૭૧	૭	હજરગણી	હજારગણી
૯૭૮	૧૩	पाग्ति	यान्ति
"	"	पर्ण	पर्णे
૯૮૨	૧૬	पौष्य-	पाप्य-
૯૮૪	૨૦	ચારક	ચાકર
૯૮૫	૨૧	मृत	मृत्
૯૮૬	૪	મડદુ	માટી

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધિ	શુદ્ધિ
૯૮૬	૧૪	ઉત્પન્ન કરે	ઘર કરે
,	૨૦	શ્રવતિ	સ્રવતિ
૯૯૨	૧૨-૧૩	અયોગ્ય દેશ અને અયોગ્ય કાળને વિષે ચર્યા (ચાલવા)નો ત્યાગ કરે	દેશ-કાળથી વિરુદ્ધ આચરણ ન કરે
૯૯૮	૪	પત	પતે
	૧૩	અગમ	અગમા
૯૯૯	૨૦	स्तद्गूपणा-	स्तद्दूषणा-
૧૦૦૨	૯	-चिर	चीर-
	૧૨	तायूम्ल	ताम्बुल
૧૦૦૮	૧૦	दृशक घर	दशकंधर
૧૦૧૨	૩	-चुम्विम्	चुम्बितम्
,	૯	पापिष्ठा	पापिष्ठा
૧૦૧૩	૧૬	ધનને હણનારી મળો	ધનને હણનારી મરણને નિપજાવનારી, મળેનો
૧૦૧૭	૧૩-૧૪	મારું કયું આચરણ પશુને તુલ્ય છે અને કયું આચરણ સત્પુરુષને તુલ્ય છે ?	મારુ આચરણ પશુને તુલ્ય ? કે સત્પુરુષને તુલ્ય છે ?
૧૦૧૯	૯	भक्ति	युक्ति
૧૦૨૦	૭	मद्य	मद्ये
૧૦૨૩	૧૧	नाग्र	नार्ध्य
૧૦૨૬	૮	मुर	मूर
૧૦૨૭	૪	पनिष्ठा-	कनिष्ठा-

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધિ	શુદ્ધિ
,,	૧૯	दन्तकाष्ट	द्न्तकाष्ठ
૧૦૨૮	૫	द्न्तकाष्टस्य	दन्तकाष्ठस्य
૧૦૨૯	૪	-पट्-	-पड्-
,,	૧૦	-शोक-	-शाफ-
૧૦૩૧	૧૩	ચિત્રા	રેવતી
૧૦૩૬	૪	सुचैलो	सुचेलो
,,	૧૭	हृदे-	ह्रदे-
૧૦૩૮	૩	यतन्न	यत्तन्न
૧૦૩૯	૧૧	धू	धूप
૧૦૪૧	૪	થાય છે ;	થાય છે એમ કેટલાકો કહે છે પણ તે ઠીક નથી (ઉપલો શ્લોક જુઓ) ;
૧૦૪૨	૯	(गद्य)	(गद्य);
૧૦૪૯	૧૭	(ખૂણા)	(ખૂણા) અને દક્ષિણ દિશા
૧૦૫૧	૧૮	-सुण्डि-	-सुण्ठि-
,,	૧૯	पक्त्रा	पक्त्वा
૧૦૫૩	૮	બન્ને બાધ	બન્ને ઢીંચણ
,,	૧૦	બાધાને	ઢીંચણને
,,	૧૨	वित	वित्त
૧૦૫૪	૦	ब्रह्मणौ-	ब्राह्मणौ-
,,	૪	-निर्गृहेर्निस्वकेश्च	-निर्गृहैर्निःस्वकैश्च
,,	૮	રાજા કે	રાજા, ઘર નગરના કે
૧૦૫૯	૮	मवत्सरणे	स्ववत्सरेण
૧૦૬૪	૨૦	(आरमा स)	(आत्मा स
૧૦૬૮		ડુડે	ડેડ
૧૦૭૦		રાખવા	રાખવા

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધિ	શુદ્ધિ
૧૧૫૩	૩	श्रतेनैव	श्रुतेनैव
૧૧૫૪	૧૪	आत्मार्थं	आत्मार्थं
૧૧૫૫	૨૦	(प्र०स०)	(प्र०स०)*
૧૧૫૬	૧૩	पराथमारम्भ	पराथमारम्भ
૧૧૬૧	૧૮	(आग स)	(आत्मा स)
૧૧૬૪	૮	આચગના	આચરણના
૧૧૬૬	૫	ધમ, અથ,	ધર્મ, અર્થ,
૧૧૬૭	૨	सम्पद्यते	सम्पद्यते
,,	૧૫	असम्पत्या	असम्पत्त्या
૧૧૭૩	૧૫	परिहिते	परहिते
૧૧૭૭	૩	पयुपासीत	पर्युपासीत
૧૧૮૦	૪	कस्ययित्	कस्यचित्
૧૧૮૪	૪	पुर्नते-	पुर्यता-
૧૧૮૭	૨૦	तदपिप्राज्ञे-	तदपि प्राज्ञे-
૧૧૮૯	૮	त	न
,	૯	मास	मास
,	૨૦	ધારણા	ધારણ
૧૧૯૦	૯	ગ્રસણ	ગ્રહણ
૧૧૯૪	૧૦	सतुष्टो ब्राह्मण शुचि	संतुष्टो ब्राह्मण शुचि
,	,	क्षेम करो	क्षेमकरा
૧૧૯૬	૧૨	यालजुद्धे	याजतुद्धे
૧૧૯૯	૫	कर्मपुराण	कूर्मपुराण
૧૨૦૦	૨૦	दत्ता	दत्त्वा
કેટલેક ઠેકાણે		सिदुरप्रकरण	सिन्दूरप्रकरण

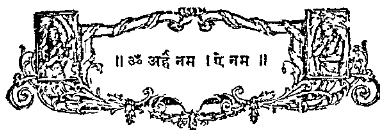
પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધિ	શુદ્ધિ
૧૦૭૨	૫	करयचित्	कस्यचित्
,	६	०	महाभारत
૧૦૭૪	૮	रविप्रुग्न्	रवि ध्रुग्न्
૧૦૮૦	૧૮	ध्रुव-	ध्रुव-
૧૦૮૩	૩	घश	घश
૧૦૮૫	૧૮	(विह्वण)	(विह्रण)
૧૦૯૦	૧૭	સરકાર	સરકારિત
૧૦૯૨	૧૨	ह्री	हि
,	૨૨	युक्त	युक्त હોય તો
૧૦૯૭	૧૯	वीह्लणवत्राय	विह्लणकाव्य
૧૧૦૦	૫	श्लो० २ ×	श्लो० २ *
,	૧૫	श्लो० १ ×	श्लो० १ *
૧૧૧૦	૧૯	काय	कार्य
૧૧૧૧	૨૦	प्राणे	प्राणै
૧૧૧૩	૨૦	શક્તો	શક્તી
૧૧૧૪	૬	'મનની જેમ ઇન્દ્રિયોને વશમા રાખી પંડિત માણસે' આમ વાચવુ	
૧૧૧૭	૮	મેઘરૂપી	મેઘ-વાદળાના
૧૧૨૨	૭	कलङ्क	कलङ्क'
૧૧૨૭	૩	यशीमयती	यशी भयति
૧૧૩૩	૧૭	-धर्म-	-घम-
૧૧૪૦	૬	मपाकर्तुं	मपाकर्तुं
૧૧૪૩	૨૦	०	मुनि हिमांशुविजय
૧૧૪૪	૧૯	जिम्हा	जिह्मा
૧૧૫૧	૧૬	माध्यस्यता	मध्यस्थता
	૨	निंदा थाय छे	ते निंदाय छे

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધિ	શુદ્ધિ
११५३	३	श्रतेनैव	श्रुतेनैव
११५४	१४	आत्मार्थ	आत्मार्थे
११५५	२०	(प्र०स०)	(प्र०स०)*
११५६	१३	परार्थमारम्भ	परार्थमारम्भ
११६१	१८	(आग स)	(आत्मा स)
११६४	८	આચરના	આચરણના
११६६	५	ધમ, અથ,	ધર્મ, અર્થ,
११६७	२	सम्पद्यते	सम्पद्यते
,,	१५	असम्पत्या	असम्पत्त्या
११७३	१५	परिहिते	परहिते
११७७	૮	पयुपासीत	पर्युपासीत
११८०	४	कस्यचित्	कस्यचित्
११८४	४	कुर्वते-	कुर्वतो-
११८७	२०	तदपिप्राप्ते-	तदपि प्राप्ते-
११८९	८	त	न
,	६	मास	मास
,	२०	ધારણા	ધારણ
११९०	૯	ગ્રસણ	ગ્રહણ
११९४	१०	म तुष्टो ब्राह्मण शुचि	स तुष्टो ब्राह्मण शुचि
,		क्षेम करो	क्षेमकरो
११९६	१२	बालवृद्धे	बालवृद्धे
११९९	५	कूमपुराण	कूर्मपुराण
१२००	२०	दत्ता	दत्त्वा
કેટલેક ઠેકાણે		सिदुरप्रकरण	सिन्दूरप्रकरण

द्राक्षा म्लानमुखी जाता,
शर्करा चाश्मतां गता ।
सुभाषितरसस्याग्रे,
सुधा भीता दिवं गता ॥ १ ॥

સુભાષિત-પદ્ય-રત્નાકર

— ભાગ ત્રીજો —

जगत्पूज्य-श्रीविजयधर्मसूरीश्वरेभ्यो नमो नमः ।

मुनिश्री-विशालविजयमहाराजसङ्गृहीतः

सुभाषित-पद्य-रत्नाकरः

(तृतीयो भागः)

गूर्जरभाषाऽनुवादसहितः ।

मंगलाचरणम्

नाभेयनेमीश्वरतीर्थनाथ-
पविनित शिल्पितमंगलमस्तु ।
अनेकतृक्षक्षयोऽभिनन्द्य
वन्द्य प्रनन्देऽर्हुदतीर्थमर्च्यम् ॥ १ ॥

व्यावहारिक विभाग

क्षत्रिय (१)

ઉત્તમ ક્ષત્રિય —

कुलद्वयविशुद्धा ये, क्षत्रिया सत्त्वशालिन ।
नैव तेऽपगताऽस्त्रस्य, प्रहरन्ति रिपोरपि ॥ १ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (पद्य), सर्ग २, श्लो० १२१

બન્ને કુળની વિશુદ્ધિવાળા અને સત્ત્વશાળી જે ક્ષત્રિય પુરુષો હોય છે તે, હથિયાર વગરનો માણસ શત્રુ હોય તો પણ તેને મારતા નથી ૧

ક્ષત્રિયનું કર્મ—

क्षत्रियस्यापि यजन, दानमध्ययन तप ।
शस्त्रोपजीवन भूतरक्षण चेति वृत्तय ॥ २ ॥

अत्रिस्मृति, श्लो० १४

યજ્ઞ કરવો, દાન દેવુ, શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવો, તપ કરવુ, શસ્ત્રવડે આજીવિકા કરવી અને પ્રાણીઓનુ રક્ષણ કરવુ આ સર્વ ક્ષત્રિયનો પણ આચાર છે ૨

इज्याऽध्ययनदाने च, प्रजाना परिपालनम् ।
शस्त्रास्त्रधारणं सेवा, कर्माणि क्षत्रियस्य तु ॥ ३ ॥

पाराशरसंहिता (बृहस्पति)

યજ્ઞ કરવો, શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવો, દાન દેવુ, પ્રજાઓનુ પાલન કરવુ, શસ્ત્ર અને અસ્ત્રનુ ધારણ કરવુ તથા સેવા કરવી આ સર્વ ક્ષત્રિયના કર્મ છે ૩

ક્ષત્રિય અને વૈશ્યનુ કર્મ —

दान चाध्ययनं चैव, यजन च यथाविधि ।
क्षत्रियस्य च वैश्यस्य, कर्मेद परिकीर्तितम् ॥ ४ ॥

शङ्खस्मृति, अ० १, श्लो० ३

વિધિ પ્રમાણે દાન આપવુ, ભણવુ અને યજ્ઞ કરવો આ ક્ષત્રિય અને વૈશ્યનુ કર્મ કહેલુ છે ૪

ક્ષત્રિયનો ધર્મ —

तेजः सत्य धृतिर्दाक्ष्य, सङ्ग्रामष्वनिवर्तिता ।
दानमीश्वरभावश्च, क्षात्रधर्मः प्रकीर्तितः ॥ ५ ॥

विष्णुस्मृति, अ० ५, श्लो० ३१

તેજ-શૌર્ય, સત્ય, ધીરજ, ચતુરાઈ, યુદ્ધથી પાછા ન ફરવુ તે, દાન કરવુ, સ્વામીપણાનો ભાવ રાખવો આ ક્ષત્રિયનો ધર્મ કહેલો છે ५

प्रजाना रक्षण दानमि--ज्याऽध्ययनमेव च ।
विषयेष्वप्रसक्तिश्च, क्षत्रियस्य समासत ॥ ६ ॥

मनुस्मृति अ० १, श्लो० ८९

પ્રજાનુ રક્ષણ કરવુ, દાન દેવુ, યજ્ઞ કરવો, શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવો અને વિષયોમા આસક્તિ ન રાખવી આ ક્ષત્રિયનો સક્ષેપથી ધર્મ છે ६

ક્ષત્રિયનો મુખ્ય ધર્મ પ્રજાનુ પાલન —

क्षत्रियस्य परो धर्म., प्रजाना परिपालनम् ।
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन, रक्षयेन्नृपति प्रजा ॥ ७ ॥

विष्णुस्मृति, अ० ६, श्लो० ३

પ્રજાનુ રક્ષણ-પાલન કરવુ એ ક્ષત્રિયનો પરમ ધર્મ છે એટલા માટે રાજાએ દરેક પ્રયત્નથી પ્રજાનુ રક્ષણ કરવુ જોઈએ ७

ક્ષત્રિય અને વૈશ્યનો વિશેષ ધર્મ:—

क्षत्रियस्य विशेषण, प्रजाना परिपालनम् ।
कृषिगोरक्षवाणिज्य, विशश्च परिकीर्तितम् ॥ ८ ॥

नारदस्मृति, अ० १, श्लो० ४

ક્ષત્રિયને વિશેષે કરીને પ્રજાનુ પાલન કરવુ કહેલુ છે અને વૈશ્યને ખેતી, ગાયનુ રક્ષણ અને વેપાર વિશેષે કરીને કહેલ છે ૮

પશુવધમા સાચુ ક્ષત્રિયપણુ નથી.—

पुनर्निरपराधाना, पशूना तृणभक्षताम् ।
प्रहरन्ति गताऽस्त्राणा, ये तेषा क्षत्रता कुत. ? ॥ ९ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (पद्य), सर्ग ?, श्लो० १२?

–તો પછી ઘાસ ખાનારા, નિરપરાધ અને શસ્ત્રાસ્ત્ર વગરના પશુઓને જે મારે છે તેમની ક્ષાત્રવૃત્તિ કે ક્ષત્રિયપણુ ક્યા રહ્યુ ? ૯

ક્ષત્રિયના પતનના કારણોઃ—

प्रतिग्रहोऽध्यापन च, तथाऽविक्रेयविक्रय' ।
याज्य चतुर्भिरप्येतैः, क्षत्रविट्पतन स्मृतम् ॥ १० ॥

अत्रिस्मृति, श्लो० २

દાન લેવુ, ભણાવવુ, જે પદાર્થો વેચી ન શકાય તેનુ વેચાણ કરવુ અને યજ્ઞ કરાવવા આ ચાર પ્રકારે ક્ષત્રિયનુ પતન થાય છે ૧૦

(

राजा (२)

રાજાના ચિહ્ન:—

भालमुरो वदनमिति, त्रितय भूमीश्वरस्य विपुल स्यात् ।
ग्रीवा जङ्घा महनमिति, त्रय लघु महीशस्य ॥ १ ॥

धमर्कल्पद्रुम, पल्लव ४, श्लो० ५९ (प्र स)

કપાળ, છાતી અને મુખ આ ત્રણ અંગ રાજાને વિસ્તારવાળા હોય છે, (અર્થાત્ આ ત્રણ જેને વિશાળ હોય તે રાજા થાય છે) તથા ડોક, જંઘા અને લિંગ એ ત્રણ અવયવ રાજાને નાના હોય છે (અર્થાત્ આ ત્રણ અવયવ જેના નાના હોય તે રાજા થાય છે) ૧

यस्य स्वरोऽथ नाभी, सत्त्वमितीद त्रय गभीर स्यात् ।
सप्ताम्बुधिरशनेरपि, भूम स करग्रह कुरुते ॥ २ ॥

धमकल्पद्रुम, पल्लव ८, श्लो० ६० (प्र स)

જે પુરુષનો સ્વર, નાભિ અને સત્ત્વ (પરાક્રમ) આ ત્રણ ગંભીર હોય તે પુરુષ સાત સમુદ્રરૂપી મેખલાવાળી પૃથ્વીનો કર ગ્રહણ કરનાર થાય છે અર્થાત્ ચક્રવર્તી રાજા થાય છે ૨

રાજાનો મહિમા:-

राजा पिता च माता च, राजा च परमो गुरुः ।
राजा च सर्वभूतानां, परित्राता गुरुर्मतः ॥ ३ ॥

महास्मृति, श्लो० २६

રાજા જ માતા-પિતારૂપ છે, રાજા જ ઉત્તમ ગુરુ છે અને રાજા જ સર્વ પ્રાણીઓનુ રક્ષણ કરનાર ગુરુરૂપ માનેલો છે ૩

राजाऽस्य जगतो वृद्धेर्हेतुर्वृद्धाभिसम्मतः ।
नयनानन्दजननः, शशाङ्क इव वारिधेः ॥ ४ ॥

कवितकौमुदी, भा ३, श्लो० १

વૃદ્ધ પુરુષોના સંગવાળો રાજા આ જગતને વૃદ્ધિ પમાડવાનુ કારણ છે, તથા સમુદ્રને વૃદ્ધિ પમાડનાર ચંદ્રની જેમ લોકોના નેત્રોને આનંદ ઉત્પન્ન કરે છે ૪

રાજા: બધાનો આધાર—

दुर्बलानामनाथानां, बालवृद्धतपस्विनाम् ।
अन्यायैः परिभूतानां, सर्वेषां पार्थिवो गतिः ॥ ५ ॥

महास्मृति, श्लो० २५

દુર્બલ, અનાથ, બાળક, વૃદ્ધ, તપસ્વી અને બીજાથી પરાભવ પામેલા—એ બધાનુ શરણ રાજા છે ૫

पर्जन्य इव भूतानामाधारः पृथिवीपतिः ।
विकलेऽपि हि पर्जन्ये, जीव्यते न तु भूपतौ ॥ ६ ॥

कवितावकौमुदी, भाग ३, श्लो० ३

વરસાદની જેમ રાજા પ્રાણીઓનો આધારભૂત છે તેમા પણ વરસાદને અભાવે જીવી શકાય છે, પરંતુ રાજાને અભાવે જીવી શકાતું નથી ६

રાજાના ગુણ:—

कुलशीलगुणोपेत, सत्यधर्मपरायणम् ।
रूपिणं सुप्रसन्नं च, राज्याध्यक्षं तु कारयेत् ॥ ७ ॥

धर्मकल्पद्रुम, पृ० ७८, श्लो० ६७ (प्र म)

જે કુળ, શીલ અને ગુણે કરીને સહિત હોય, સત્ય અને ધર્મમાં તત્પર હોય, સારા રૂપવાળો હોય અને પ્રસન્ન મુખવાળો હોય, આવા પુરુષને રાજ્યનો અધ્યક્ષ (રાજા) કરવો જોઈએ (રાજાના આવા ગુણ જોઈએ) ७

प्रकृतिसचिवे जातप्रत्ययोऽधीनविद्य ,
समधिकबहुशास्त्रः शिल्पविद्यागुरुश्च ।
प्रथममधिगतार्थो निद्विषाचाररीत्या,
नरपतिरिति भुङ्क्ते राज्यमव्यग्रमकः ॥ ८ ॥

काव्यमाला, गुच्छ १३-जैननीतिशतक, श्लो० १३

જે રાજા મંત્રીઓના વચન ઉપર વિશ્વાસુ થયો હોય, જેને વિદ્યાઓ આધીન હોય, જે ઘણા શાસ્ત્રો ને કળા જાણતો

હોય, જે શિલ્પવિદ્યા-કારીગરીનો ગુરુ હોય, અને જે શત્રુની રીતભાત-હીલચાલને પ્રથમથી જાણતો હોય તે રાજા એકનો જ વ્યગ્રતા રહિત-સ્વતંત્રપણે રાજ્યને ભોગવે છે ૮

गुणेषु रागो व्यसनेष्वनादरो रतिः सुनीतेषु च यस्य भूपतेः ।
चिरं स भुङ्क्ते चलचामरांशुकां,सितातपत्राभरणां नृपश्रियम् ॥९॥

जैनपञ्चतन्त्र, पृ० २२६, श्लो० २२९*

જે રાજાને ગુણો ઉપર રાગ હોય, દ્યૂતાદિક વ્યસનને વિષે અનાદર હોય અને સારી નીતિવાળાને વિષે પ્રીતિ હોય તે રાજા ચલાયમાન ચામરરૂપી વસ્ત્રવાળી અને શ્વેત છત્રરૂપી આભરણવાળી રાજલક્ષ્મીને ચિરકાળ સુધી ભોગવે છે ૯

आरब्धस्यापवर्गे स्फुरदमलमतिर्मुक्तमानो नतानां,
वित्तायत्तात्मवर्ग. प्रतिकृतिकुशल. सेवकानां कृतेषु ।
विज्ञानस्यैकसीमा गुरुगुणमहिमा धर्मकार्ये प्रवीणः,
सेव्यो नाथो वदान्यः सहजकरुणया दीनरक्षाप्रधानः ॥१०॥

का पम ला, गु-छ १३-जेननोतिशतक, श्ला० १६

(ધનથી આધીન-વશ કરેલા પોતાના સેવકોએ) જે કાર્યનો આરંભ કર્યો હોય તે કાર્યની સમાપ્તિ વિષે જેની મતિ નિર્મળ હોય એટલે ઉદારવાળી હોય, નમસ્કાર કરનારા તરફ જે માન-ગર્વ રહિત હોય, સેવકોએ કરેલા કાર્યોનો પ્રત્યુપકાર કરવામાં જે કુશળ હોય, જે વિજ્ઞાનમાં અતિ નિપુણ હોય, જેના મોટા ગુણોનો મહિમા ગવાતો હોય, જે ધર્મકાર્યમાં પ્રવીણ હોય, જે દાતાર હોય અને જે

સ્વાભાવિક દયાવડે દીન જનોને વિષે સાવધાન હોય –આવો રાજા સેવવા લાયક છે ૧૦

રાજાના દોષઃ—

मर्मस्पृङ्मर्मवाचा कथितपरगुण प्रस्तुते चोपकारे,
दीने हानावधानो विदितमपि सहृद् दूषण श्रोतुकामः ।
काले काले धनाना स्मरति च समये सेवकरार्पिताना,
तादृक् सेव्यो न सेव्यो यदि धरणिरिय राजशून्याऽपि जाता ॥११॥

काव्यमाला, गुच्छ १३-जैननीतिशतक, श्लो० १७

જે મર્મના વચનવડે બીજાના મર્મને પ્રગટ કરતો હોય, જે ઉપકાર કરવાના પ્રસ્તાવને વિષે બીજાના ગુણ બોલતો હોય (એટલે કે બીજાના ગુણ ગાઈને પોતાના ઉપરથી ઉપકાર કરવાનો ભાર ઉતારી નાખતો હોય), દીન જનને નુકશાન કરવામા જેનુ મન હોય, એક વાર જાણ્યા છતા પણ જે બીજાના દૂષણને (વારવાર) સાભળવાને ઇચ્છતો હોય તથા કોઈ કાર્યને સમયે-પ્રસગે એટલે કાર્યને ઉદ્દેશીને સેવકને જે કાઈ ધન આપ્યુ હોય તેને જે વખતોવખત સભારતો હોય, આવા પ્રકારનો રાજા, જો કદાચ આ પૃથ્વી રાજા રહિત થઈ જાય તો પણ, સેવવા લાયક નથી ૧૧

રાજાનો ધર્મ —

न्यायेन दण्डन राज्ञ, स्वर्गकीर्तिकर भवेत् ।
अन्यायदण्डन राज्ञ, स्वर्गकीर्तिविनाशनम् ॥ १२ ॥

अदण्ड्यान्दण्डयन्राजा, तथा दण्ड्यानदण्डयन् ।
अयशो महदाप्नोति, नरक चाधिगच्छति ॥ १३ ॥

वृद्धहारितस्मृति, अध्याय ७, श्लो० १९३-१९४

રાજા ન્યાયવડે દંડ કરે તો તે દંડ તેને સ્વર્ગ તથા કીર્તિ આપનાર થાય છે અને અન્યાયથી દંડ કરે તો રાજાના સ્વર્ગ અને કીર્તિ બન્નેનો નાશ થાય છે જેઓ દંડને લાયક ન હોય તેમને જો રાજા દંડે તથા જેઓ દંડને લાયક હોય તેમને જો ન દંડે તો તે રાજા મોટા અપયશને પામે છે તથા મર્યા પછી નરકે જાય છે ૧૨-૧૩

राजा गृह्णन् कर पृथ्व्या रक्षेच्चौराद्युपद्रवम् ।
चौरादीना हि पापेन, लिप्येत स्वयमन्यथा ॥ १४ ॥

त्रिषष्टि०, पर्व ८, सर्ग ३ श्लो० ७९१

રાજાએ પૃથ્વીનો કર લઈને ચોર વગેરેના ઉપદ્રવનુ રક્ષણ કરવુ જોઈએ અન્યથા—જો રક્ષણ ન કરે તો તે રાજા ચોર વગેરેના પાપથી પોતે લેપાય છે ૧૪

दुष्टस्य दण्ड, सुजनस्य पूजा, न्यायेन कोशस्य च सम्प्रवृद्धि' ।
अपक्षपातोऽर्थिषु राष्ट्ररक्षा, पञ्चैवयज्ञाः कथिता नृपाणाम् ॥१५॥

अत्रिस्मृति श्लो० २८

દુષ્ટ જનોને દંડ દેવો, સજ્જનોની પૂજા કરવી, નીતિથી ખજાનાની વૃદ્ધિ કરવી, અર્થીને વિષે પક્ષપાત ન કરવો અને દેશનુ - પાચે રાજાના યજ્ઞો કહેલા છે ૧૫

પ્રજાનુ રક્ષણ કરવુ અને તેને શિક્ષિત-કર્તવ્ય જ્ઞાનવાળી બનાવવી એ એ કારણથી રાજાને પ્રજા-પતિ કહ્યો છે પ્રજાનુ કર્તવ્ય આ છે કે તે પોતાના રાજા ઉપર પ્રીતિ રાખે, તેની પૂજા સેવા (આજ્ઞાપાલન) કરે જ્યારે રાજાએ પ્રજાનુ પાલન-પોષણ કરવુ જોઈએ ૨૧

રાજાનો પ્રિય કોણ થાય?—

द्यूत यो यमदूताम, हाला हालाहलोपमाम् ।
पश्यदारान् वृथाकारान्, स भवेद्राजवल्लभ ॥ २२ ॥

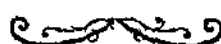
જે પુરુષ દ્યૂત(જુગાર)ને યમરાજના દૂત સમાન જાણે છે, મદિરાને હલાહલ વિષ સમાન જાણે છે અને સ્ત્રીઓને વૃથા આકારવાળી એટલે ખરાબ રૂપવાળી અથવા કેદખાનારૂપ જાણે છે, તે પુરુષ રાજાને પ્રિય થાય છે ૨૨

રાજાથી ફાયદા—

नाकालमृत्युर्न व्याधिर्न दुर्भिक्ष न तस्करा ।
भवन्ति सत्त्वसम्पन्ने, धर्मनिष्ठे महीपतौ ॥ २३ ॥

धर्मकल्पद्रुम, पृ० १२०, श्लो० ४९ (द ल्ग)

રાજા સત્ત્વયુક્ત અને ધર્મિષ્ઠ હોય તો તેના રાજ્યમા અકાલ મરણ થતુ નથી, વ્યાધિની ઉત્પત્તિ થતી નથી, દુકાળ પડતો નથી અને ચોર લોકો હોતા નથી ૨૩

राजनीति (३)

રાજ્યનુ ફળઃ—

दान प्रजापरित्राण, न्यायोऽर्थो जनरञ्जनम् ।
राज्यकल्पद्रुमस्यैता विपुला. फलसम्पद ॥ १ ॥

धर्मकल्पद्रुम, पृ० ७८, श्लो० ६६ (प्र स)

દાન દેવુ, પ્રજાનુ રક્ષણ કરવુ, ન્યાયથી વર્તવુ, ધન ઉપાર્જન કરવુ અને લોકોની પ્રીતિ મેળવવી આ સર્વ રાજ્યરૂપી કલ્પવૃક્ષની વિશાળ ફળ-સપદાઓ છે ૧

રાજ્યની શોભાના સાધનો —

वापीवप्रविहारवर्णवनितावाग्मी वन वाटिका,
वैद्यब्राह्मणवादिवादिविबुधा वेश्या वणिग् वाहिनी ।
विद्या वीरविवेकवित्तविनया वाचयमा वल्लिका,
वस्त्र वारणवाजिवेसरवर राज्य वरे शोभते ॥ २ ॥

વાવ, વપ્ર (કિલ્લો), વિહાર (મહેલ), વર્ણ, વનિતા (સ્ત્રી), વાચાળ, વન, વાડી, વૈદ્ય, બ્રાહ્મણ (બ અને વ એક જ હોવાથી બ્રાહ્મણ), વારિ (જળ), વાદી, વિ (પડિત), ...વણિક, વાહિની (સેના

નદી), વિદ્યા, વીર પુરુષ, વિવેક, વિત્ત (ધન), વિનય, વાચયમ (મુનિ), વલ્લી, વસ્ત્ર, વારણ (હાથી), વાજિ (અશ્વ) અને શ્રેષ્ઠ વેસર (ખચ્ચર) આ સર્વ વકારાદિ પદાર્થોવડે રાજ્ય શોભે છે ૨

રાજપુત્રના દોષ—

> मद्यासक्तिश्छद्मवाद परस्त्री-
> सेवा दाने कातरत्व प्रमाद ।
> लोकावज्ञैकान्ततो वासबुद्धि-
> र्हासप्रीती राजपुत्रस्य दोष ॥ ३ ॥

काव्यमाला, गुच्छ १३-जैननीतिशतक, श्लो० १२

મદિરાને વિષે આસક્તિ, છળ કપટનુ વચન બોલવુ, પરસ્ત્રીનુ સેવન, દાન દેતા કાતરપણુ-બીકણપણુ, પ્રમાદ, લોકોની અવજ્ઞા, એકાતમા વસવાની બુદ્ધિ અને હાસી-મશ્કરી ઉપર પ્રીતિ આ સર્વ રાજપુત્રના દોષ છે ૩

મત્રીનુ લક્ષણ —

> परङ्गितज्ञा धीमन्त, स्वाकारस्य निगूहका ।
> मन्त्रसरक्षकाश्चाप्ता मन्त्रिण स्युर्महीपते ॥ ४ ॥

मानसोल्लास प्रकरण २, अध्याय २, श्लो० ५९

રાજાના મત્રીઓ અન્યના મનને તેની ચેષ્ટા ઉપરથી જાણનારા, બુદ્ધિમાન, પોતાના આકારને (ચેષ્ટાને) ગુપ્ત રાખનારા, વિચારને ગુપ્ત રાખનારા અને રાજ્યના હિતકારક હોવા જોઇએ (અર્થાત્ આવા મત્રીઓ રાજાએ કરવા જોઇએ) ૪

स्वदेशजाताः सत्प्रज्ञा ऊहापोहविचक्षणाः ।
देशकालविदो धीराः, साध्यासाध्यविवेकिन ॥ ५ ॥

मानसोल्लास, प्रकरण २, अध्याय २, श्लो० ५८

પોતાના દેશમા ઉત્પન્ન થયેલા, સારી બુદ્ધિવાળા, તર્ક-વિતર્ક કરવામા વિચક્ષણ, દેશ-કાળને જાણનારા, ધીર અને સાધ્ય તથા અસાધ્ય કાર્યનો વિવેક કરનારા મ ત્રીઓ હોવા જોઇએ ૫.

સાચો મ ત્રીઃ—

अकारान्कुरुते कोशमवधाद्देशरक्षणम् ।
देशवृद्धिमयुद्धाच्च, समन्त्री बुद्धिमाश्च सः ॥ ६ ॥

प्रबन्धचिन्तामणि, पृ० २५२, श्लो० १

જે કેદ, દ ડ વિના ખજાનો વધારે, હત્યા કર્યા વિના દેશનુ રક્ષણ કરે અને લડાઇ લડ્યા સિવાય દેશની વૃદ્ધિ કરે તે જ મ ત્રી છે અને તે જ બુદ્ધિમાન છે ૬

મ ત્રીના ગુણો:—

स्वामिभक्तो महोत्साहः, कृतज्ञो धार्मिकः शुचिः ।
अकर्कशः कुलीनश्च, स्मृतिज्ञः सत्यभाषकः ॥ ७ ॥
विनीतः स्थूललक्षश्चाव्यसनो वृद्धसेवकः ।
अतन्द्रः सत्त्वसम्पन्नः, प्राज्ञः शूरोऽचिरक्रियः ॥ ८ ॥
राज्ञा परीक्षितः सर्वोपधासु निजदेशजः ।
राजार्थस्वार्थलोकार्थकारको निःस्पृहः शमी ॥ ९ ॥

अमोघवचन कल्प, पालिताशेपदर्शन ।
पात्रौचित्येन सर्वत्र, नियोजितपदक्रम ॥ १० ॥

आन्विक्षिकीत्रयीवार्तादण्डनीतिकृतश्रम. ।
क्रमागतो वणिक्पुत्र, सेव्यो मन्त्री न चापर. ॥११॥

વિવેકવિલાસ ઉલ્લાસ ૨ શ્લો૦ ૮૦ ૮૧, ૮૨, ૮૩, ૮૪

જે સ્વામી પર ભક્તિવાળો હોય, ઘણો ઉત્સાહી હોય, કરેલા કામને જાણનાર હોય, ધાર્મિક હોય, પવિત્ર, કોમળ, ઉચ્ચ કુળમા ઉત્પન્ન થયેલ, સ્મૃતિના શાસ્ત્રને જાણનાર સત્ય વક્તા વિનયવાળો, ઉદાર, વ્યસન રહિત, વૃદ્ધજનોને સેવક, આળસ રહિત, સત્વયુક્ત, ડાહ્યો, શૂર, શીઘ્ર કાર્ય કરનાર, સર્વ કાયમા રાજાએ પરીક્ષા કરેલો, પોતાના જ દેશમા ઉત્પન્ન થયેલો, રાજાનો, પોતાનો અને પ્રજાને અર્થ સાધનાર, સ્પૃહા રહિત, શમતાવાળો સફળ વચનવાળો (બો યા પ્રમાણે કરનાર), સમથ, સર્વ દર્શનોનુ પાલ કરનાર, પાત્રની ઉચિતતા જોઈને સવ ઠેકાણે પગલુ ભર નાર, આન્વિક્ષિકી, ત્રયી, વાર્તા અને દડનીતિને પ્રયત્ન ભણેલો અને વંશપરપરાથી આવેલો એવો વણિકજાતને મત્રી સેવવા લાયક છે બીજો રાખવા લાયક નથી (આટ ગુણ મત્રીના હોવા જોઈએ) ૭, ૮, ૯ ૧૦, ૧૧

कुलीना श्रुतसम्पन्ना, शुचयश्चानुरागिण ।
शूरा धीराश्च नीरोगा, नीतिशास्त्रविशारदा ॥ १२ ।

प्रगल्भा वाग्मिनः प्राज्ञा रागद्वेषविवर्जिताः ।
वैराणा चाप्यकर्तारः, सचिवाः स्युर्विभूतये ॥१३॥

मानसोल्लास, प्रकरण २, अध्याय २, श्लो० ५२, ५३

ઉચ્ચ કુળમા ઉત્પન્ન થયેલા, શાસ્ત્રના જ્ઞાનવાળા, પવિત્ર, રાજ્ય ઉપર પ્રીતિવાળા, શૂરવીર, ધીર, રોગ રહિત, નીતિશાસ્ત્રમા નિપુણ, પ્રગલ્ભ (ભય લજ્જા રહિત), સારુ બોલનાર, બુદ્ધિમાન, રાગદ્વેષ રહિત અને કોઈ સાથે વેર નહીં કરનારા આવા મ ત્રીઓ સ પદાને માટે થાય છે ૧૨-૧૩

सत्यसन्धा महात्मानो दृढचित्ता निरामयाः ।
जनाना सम्मता दक्षाः, सचिवा नृपसम्पदे ॥ १४ ॥

सह्नता राजकार्येषु, रागद्वेषविवर्जिताः ।
आयव्यये च निपुणाः, सचिवाः कोशवृद्धये ॥ १५ ॥

मानसोल्लास, प्रकरण २, अध्याय २, श्लो० ५४-५५

સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા, મોટા આત્માવાળા (મનવાળા), દૃઢ ચિત્તવાળા, રોગ રહિત, લોકોને માન્ય અને ચતુર એવા મ ત્રીઓ રાજાની સ પદાને માટે થાય છે રાજાના કાર્યમા તત્પર, રાગદ્વેષ રહિત અને આવક-જાવકમા નિપુણ એવા મ ત્રીઓ ખજાનાની વૃદ્ધિ કરનારા હોય છે ૧૪-૧૫

જૂનો મ ત્રી રાખવો:-

कुलेष्वमात्येषु पुरातनेषु, चिर स्थिरा राजति राज्यलक्ष्मीः ।
यतः शरावेषु नवेषु वारि,न्यस्त समस्त विलय प्रयाति ॥१६॥

धर्मकल्पद्रुम, पल्लव ५, श्लो० ६९ (प्र सु०)

જૂના પ્રધાનો કરવાથી રાજ્યની લક્ષ્મી ચિરકાળ સુધી સ્થિર રહીને શોભે છે, કેમકે નવા (કોરા) મરાવલામા નાખેલુ સઘળુ પાણી વિલય-નાશ પામે છે ૧૬

ડાહ્યા મન્ત્રીથી ફાયદો —

प्राज्ञे नियोजितेऽमात्ये, त्रयो गुणा महीपते ।
यश स्वर्गनिवासश्च, पुष्कलश्च धनागम ॥ १७ ॥

धर्मकल्पद्रुम, पल्लव ५, श्लो० ६८ (प्र स)

બુદ્ધિમાન મન્ત્રી કર્યો હોય તો રાજાને ત્રણ ગુણ પ્રાપ્ત થાય છે યશ, સ્વર્ગનિવાસ અને પુષ્કળ ધનની પ્રાપ્તિ ૧૭

મૂર્ખ મન્ત્રીથી નુકશાન:--

मूर्खे नियोजितेऽमात्ये, त्रयो दोषा महीपते ।
अयश स्वार्थनाशश्च, नरके पतन ध्रुवम् ॥१८॥

धर्मकल्पद्रुम, पल्लव ५, श्लो० ७० (प्र स)

જો મૂર્ખ માણુસને અમાત્ય કર્યો હોય તો તે રાજાને ત્રણુ દોષ પ્રાપ્ત થાય છે અકીર્તિ, સ્વાર્થનો નાશ અને અવશ્ય નરકની પ્રાપ્તિ થાય છે ૧૮

મન્ત્રીનો ધર્મ:—

अमार्गे वर्तमानस्य, नृपस्य प्रतिकूलगा ।
बोधयन्त प्रियैर्वाक्यै, सचिवा स्युर्नृपद्रुये ॥ १९ ॥

मानसोल्लास, प्रकरण २, अध्याय, २, श्लो० ५६

રાજા અવળે માર્ગે વર્તતો હોય તો તેનાથી પ્રતિકૂળ થનારા અને પ્રિય વચનોવડે રાજાને બોધ કરનારા જે મંત્રીઓ હોય તે રાજાની સમૃદ્ધિને વધારનારા હોય છે ૧૯

સેનાપતિના ગુણઃ—

अभ्यासी वाहने शास्त्रे, शस्त्रे च विजयी रणे ।
स्वामिभक्तो जितायापः, सेव्यः सेनापति' श्रिये ॥२०॥

विवेकविलास, उल्लास २, श्लो० ८५

જેણે વાહન, શાસ્ત્ર અને શસ્ત્રનો અભ્યાસ કરેલ હોય, જે લડાઈમા જીત મેળવતો હોય, જે સ્વામીભક્ત હોય અને જેણે પરિશ્રમ ઉપર વિજય મેળવ્યો હોય એવા સેનાપતિને (પોતાના—રાજાના) લક્ષ્મી માટે રાખવો જોઇએ ૨૦

સુભટની પ્રશંસાઃ—

भग्ने राजबले परेण बलिनाक्रान्ते रणप्राङ्गणे,
धीरः कोऽपि निवर्तते यदि ततो धन्या प्रसूस्तस्य तु ।
एकैकस्य महाक्रतो' प्रतिपद यस्य प्रशस्त फलं,
भीतत्राणफलातिरेकमहिमा लोके भवेदस्य ना ॥ २१ ॥

काव्यमाला, गुच्छ १३—जैननीतिशतक श्लो० १५

બળવાન શત્રુએ રાજસૈન્યનો નાશ કર્યો હોય અને રણમેદાનને ઘેરી લીધુ હોય તેવે વખતે જો કોઇ ધીર પુરુષ (જય પામીને) પાછો ફરે તો તેની માતાને ધન્ય છે, કારણ કે તેવો ધીર સુભટ એક એક પગલે એક એક મહાયજ્ઞનું

પ્રશસ્ત ફળ પામે છે, અથવા તે જગતમા ભય પામેલાના રક્ષણરૂપ મોટા ફળના મહિમાને પામે છે ૨૧

સભાસદો કેવા જોઇએ.—

धर्मशास्त्रार्थकुशला, कुलीना सत्यवादिन ।
समा शत्रौ च मित्रे च, नृपते. स्यु सभासद ॥ २२ ॥

धर्मकल्पद्रुम पृ ७१, श्लो० ७४ (प्र स)*

ધર્મશાસ્ત્રના અર્થમા કુશળ, કુલીન, સત્ય બોલનારા, મિત્ર અને દુશ્મન બન્નેમા સમાનભાવ રાખનારા, (આવા પ્રકારના ગુણવાળા) રાજાના સભાસદો હોય ૨૨

પ્રતિહારનુ લક્ષણ:—

उन्नतो रूपवान् दक्ष:, प्रियवाग् दर्पवर्जित ।
ग्राही चित्तस्य सर्वेषा, प्रतिहार प्रशस्यते ॥ २३ ॥

જે શરીરે ઉચો અને રૂપવાન હોય, તથા ડાહ્યો, પ્રિય વચન બોલનાર, ગર્વ રહિત અને સવના ચિત્તના અભિપ્રાયને સમજનાર હોય એવો પ્રતિહાર વખાણુવા લાયક છે ૨૩

इङ्गिताकारतत्त्वज्ञ, प्रियवाक् प्रियदर्शन ।
सकृदुक्तग्राही दक्ष, प्रतिहार प्रशस्यत ॥ २४ ॥

धर्मकल्पद्रुम पल्लव ६, श्लो० ७२ (प्र० स)

જે ઇંગિત-ચેષ્ટા અને આકાર ઉપરથી તત્ત્વને જાણી જતો હોય, જે પ્રિય વચન બોલનાર હોય, જેનુ દર્શન પ્રિય હોય-જેને જોવાથી પ્રીતિ ઉત્પન્ન થતી હોય, જે એક વાર

કહેવાથી સમજી જતો હોય, અને જે નિપુણ હોય તેવો પ્રતિહાર કરવો પ્રશસ્ત છે ૨૪

પુરોહિતનુ લક્ષણ—

त्रय्या च दण्डनीत्या च, शान्तिकर्मणि पौष्टिके ।
आथर्वणे च कुशल', स स्याद्राजपुरोहितः ॥ २५ ॥

मानसोल्लास, प्रकरण २, अध्याय २, श्लो० ६०

વેદત્રયીને વિષે, દડનીતિને વિષે, શાતિ કર્મને વિષે, પૌષ્ટિક કર્મને વિષે અને અથર્વવેદની ક્રિયાને વિષે જે કુશળ હોય તે રાજપુરોહિત થઇ શકે છે ૨૫

રાજાના લેખકનુ લક્ષણ—

सर्वदेशलिपिज्ञाता, लेखने कुशलः पटुः ।
अधीतो वाचको धीमान्, योज्यो राज्ञा स लेखक ॥ २६ ॥

मानसोल्लास, प्रकरण २, अध्याय २, श्लो० १३१

જે સર્વ દેશની લિપિને જાણતો હોય, લખવામા કુશળ (સારા અક્ષરવાળો) અને પટુ હોય, સારુ ભણેલો હોય, વાચવામા કુશળ હોય અને બુદ્ધિમાન હોય, તેવા પુરુષને રાજાએ લેખક બનાવવો જોઇએ ૨૬

ચાર પ્રકારની નીતિ—

साम्नैव यत्र सिद्धिर्न तत्र दण्डो बुधेन विनियोज्यः ।
पित्त यदि शर्करया शाम्यति कोऽर्थः पटोलेन ॥ २७ ॥

जैनपञ्चतन्त्र

જ્યાં સામવડે-શાંતિના વચનવડે જ કાર્યસિદ્ધિ થતી હોય ત્યાં પંડિત પુરુષે દંડનીતિનો ઉપયોગ કરવો નહીં જો સાકર ખાવાથી પિત્તની શાંતિ થતી હોય તો પટોલ નામના ઔષધનું શું કામ છે? કાંઈ જ નહીં ૨૭

પહેલા સામનો પ્રયોગ —

सामैव हि प्रयोक्तव्यमादौ कार्य विजानता ।
सामसिद्धानि कार्याणि, विक्रिया यान्ति न क्वचित् ॥२८॥

કાર્યને જાણનારા(મંત્રી)એ પ્રથમ સામ-સમજુતી-નો જ પ્રયોગ-ઉપયોગ કરવો યોગ્ય છે, કેમકે સમજુતીથી સિદ્ધ થયેલા કાર્યો કોઈ પણ વખત વિકાર પામતા નથી ૨૮

દંડ કોને કરવો:—

परद्रव्यादिहरण, परदाराभिमर्शनम् ।
य कुर्यात्तु बलात्तस्य, हस्तच्छेद प्रकीर्तित ॥ २९ ॥
यो गच्छेत्परदारास्तु, बलात्कामाच्च वा नर ।
सर्वस्वहरण कृत्वा, लिङ्गच्छेद च दापयेत् ॥ ३० ॥

वृद्धहारीतस्मृति अध्याय ७ श्लो० २००-२०१

જે પરદ્રવ્યનું હરણ કરે અથવા પરસ્ત્રીનો બળાત્કારથી સ્પર્શ કરે તેના હાથ છેદવા જોઈએ એમ કહ્યું છે જે પુરુષ બળથી કે કામની ઇચ્છા[illegible] કરે છે, તેના સર્વ ધનનું[illegible] છેદ કરાવવો[illegible]

યુદ્ધ ક્યારે કરવુ ?—

* भूमिर्मित्रं हिरण्यं वा, विग्रहस्य फलत्रयम् ।
नास्त्येकमपि यद्येषा, तन्न कुर्यात् कथञ्चन ॥ ३१ ॥

पञ्चतन्त्र, पृष्ठ ४३, श्लो० १८५

વિગ્રહ-યુદ્ધ કરવાના ત્રણ ફળ છે એક તો શત્રુની ભૂમિ પોતાને પ્રાપ્ત થાય, બીજુ તે શત્રુ મિત્ર થઇ જાય અને ત્રીજુ શત્રુનુ સુવર્ણ વગેરે ધન મળે આ ત્રણમાથી જો એક પણ મળતુ ન હોય તો કોઇ પણ પ્રકારે તે વિગ્રહ કરવો નહિ ૩૧

શરણાગત રક્ષણ કરવુ :—

लोभाद् द्वेषाद्भयाद्वापि, यस्त्यजेच्छरणागतम् ।
ब्रह्महत्याफलं तस्य, पापमाहुर्मनीषिणः ॥ ३२ ॥

करुणावज्रायुधनाटक, श्लो० ६७

જે પુરુષ લોભથી, દ્વેષથી કે ભયથી શરણે આવેલાનો ત્યાગ કરે તે પુરુષને બ્રહ્મહત્યા જેટલુ પાપ લાગે છે એમ પડિતો કહે છે ૩૨

રાજલક્ષ્મીના નાશના કારણો:—

त्यक्तोपात्तं मद्यरतं, द्यूतस्त्रीमृगयापरम् ।
कार्ये महति युञ्जानो हीयते नृपतिः श्रिया ॥ ३३ ॥

महाभारत, शान्तिपर्व, अध्याय ९३, श्लो० १९

જે પુરુષને પ્રથમ ત્યાગ કરીને ફરીથી ગ્રહણ કર્યો હોય, જે મદિરામા રક્ત હોય, જે જુગારમા તત્પર હોય, સ્ત્રી-સેવનમા આસક્ત હોય અને શિકારમા આસક્ત હોય તેવા પુરુષને જો મોટા કાર્યમા જોડવામા આવે તો તે રાજાની લક્ષ્મી ક્ષીણ થાય છે ૩૩

यदा सर्वंपरद्रव्य, पथि वा यदि वा गृहे ।
अदत्त नैर गृह्णाति, द्वितीयं ब्राह्मणलक्षणम् ॥ ७ ॥

भागवत, स्कन्ध ८ अ० २४, श्लो० १७

માગમા કે ઘરમા રહેલુ સર્વ પ્રકારનુ પરધન તેના ધણીના આપ્યા વિના ન જ ગ્રહણ કરવુ, તે બીજુ બ્રાહ્મણનુ લક્ષણ છે ૭

देव-मनुष्य-नारीणा, तिर्यग्योनिगतेप्वपि ।
मैथुन हि सदा त्यक्त, चतुर्थं ब्राह्मणलक्षणम् ॥ ८ ॥

महाभारत, उत्तरार्ध, अ० १२, श्लो० १३

દેવ અને મનુષ્યની સ્રીનુ તથા તિર્યંચની યોનિમા રહેની સ્રીઓનુ મૈથુન જેણે સદા ત્યાગ કર્યુ છે, તે ચોથુ બ્રાહ્મણનુ લક્ષણ જાણવુ ८

त्यक्त्वा कुटुम्बवास तु, निर्ममो निष्परिग्रह ।
युक्तश्चरति नि सङ्ग , पञ्चम ब्रह्मलक्षणम् ॥ ९ ॥

भागवत, स्कन्ध ११, अ० १९, श्लो० ३०

જે કુટુબને વાસ તજીને મમતા રહિત હોય, પરિગ્રહ રહિત હોય, યોગ્ય આચારથી યુક્ત હોય અને સગ રહિત વિચરતો હોય, (તે બ્રહ્મને-મોક્ષને પામે છે)આ પાચમુ બ્રહ્મનુ લક્ષણ છે ९

शौचाचारे स्थित सम्यक् विंघसाशी गुरुप्रिय ।
नित्य व्रती सत्यपर , स वै ब्राह्मण उच्यते ॥ १० ॥

भागवत स्कन्ध ३, अ० २८, श्लो० ४१

१ विघसो यज्ञशेष, अतिथिप्रभृतिभिर्भुक्तशेष

જે સમ્યક્ પ્રકારે શૌચ આચારમા રહેલો હોય, જે યજ્ઞશેષને તથા અતિથિ વગેરેના ભોજન કર્યા પછીના ભોજનને ખાતો હોય, જે નિત્ય વ્રતવાળો હોય અને જે સત્યમા તત્પર હોય તે બ્રાહ્મણ કહેવાય છે ૧૦

क्षमा दान दमो ध्यान, सत्य शोचं धृतिर्घृणा ।
ज्ञान-विज्ञानमास्तिक्यमेतद् ब्राह्मणलक्षणम् ॥ ११ ॥

बृहदारण्यक, अ० ३, श्लो० १९

ક્ષમા, દાન, ઇંદ્રિયદમન, ધ્યાન, સત્ય, શૌચ, ધૈર્ય, દયા, જ્ઞાન, વિજ્ઞાન અને આસ્તિક્ય, એ બ્રાહ્મણનુ લક્ષણ છે ૧૧

अहिंसा सत्यमस्तेयं, ब्रह्मचर्यापरिग्रही (हौ) ।
कामक्रोधनिवृत्तस्तु, ब्राह्मणः स युधिष्ठिर ! ॥ १२ ॥

महाभारत, शान्तिपर्व अ० १५, श्लो० ६८

અહિંસા, સત્ય, અચૌર્ય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ એ પાચ વ્રતને જે પાળનાર તથા કામ-ક્રોધથી નિવૃત્ત થયેલો હોય તે હે યુધિષ્ઠિર ! બ્રાહ્મણ છે ૧૨

यस्य चात्मसमो लोको धर्मज्ञस्य मनस्विनः ।
स्वय धर्मेण चरति, त देवा ब्राह्मण विदुः ॥ १३ ॥

महाभारत, शान्तिपर्व, अ० ४७ श्लो० २९

ધર્મને જાણનાર તથા ઉત્તમ મનવાળા જેને પોતાના આત્મા સમાન સર્વ લોક-પ્રાણી હોય, અને જે પોતે ધર્મનુ આચરણ કરતો હોય તેને દેવતાઓ બ્રાહ્મણ કહે છે ૧૩

सत्यं दानं तपः शौचमानृशंस्यं दमो घृणा ।
दृश्यन्ते यत्र निपेन्द्र (राजेन्द्र), स ब्राह्म(ण) इति स्मृतः ॥१४॥

महाभारत शान्तिपर्व, अ० ४७, श्लो० ३'

હે રાજેન્દ્ર ! જેનામા સત્ય, દાન, તપ, શૌચ, અક્રૂરતા, ઇંદ્રિયદમન અને દયા આ સર્વ જોવામા આવતા હોય તે બ્રાહ્મણ કહેવાય છે ૧૪

जितेन्द्रियो धर्मपरः, स्वाध्यायनिरतः शुचिः ।
कामक्रोधौ वशे यस्य, तं देवा ब्राह्मणं विदुः ॥ १५ ॥

महाभारत, शान्तिपर्व, अ० ४७ श्लो० ३०

જેણે ઇંદ્રિયોનો જય કર્યો હોય જે ધર્મમા તત્પર હોય, જે સ્વાધ્યાયમા રક્ત હોય, જે પવિત્ર હોય અને કામ તથા ક્રોધ જેને આધીન હોય તેને દેવતાઓ બ્રાહ્મણ કહે છે ૧૫

स्वकर्मनिरता नित्यं, ब्राह्मणा विजितेन्द्रियाः ।
दानाध्ययनशीलाश्च, संयताश्च परिग्रहे ॥ १६ ॥

आह्निकसूत्रावली श्लो० ८२

જે નિરંતર સ્વકર્મમા તત્પર હોય, ઇંદ્રિયોને વશ રાખનારા હોય, દાન અને અધ્યયનના સ્વભાવવાળા હોય, તથા પરિગ્રહને વિષે નિયમવાળા હોય તે બ્રાહ્મણ કહેવાય છે ૧૬

सत्यं दानं तपोऽद्रोहमानृशंस्यं क्षमा घृणा ।
तपश्च दृश्यते यत्र, स ब्राह्मण इति स्मृतः ॥ १७ ॥

स्मृतिचन्द्रिका पृ० १९८०

સત્ય, દાન, તપ, અદ્વેષ, અક્રૂરતા, ક્ષમા, લજ્જા અને તપ જેને વિષે દેખાતા હોય તે બ્રાહ્મણ કહેવાય છે ૧૭

सत्य ब्रह्म तपो ब्रह्म, शीलश्चे(ल चे)न्द्रियमयमः ।
सर्वभूतदया ब्रह्म, एतद् ब्राह्मणलक्षण ॥ १८ ॥

पाराशरस्मृति, श्लो० ७१

સત્ય બ્રહ્મ છે, તપ બ્રહ્મ છે, શીલ બ્રહ્મ છે, ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ બ્રહ્મ છે, તથા સર્વ પ્રાણીઓપરનો દયા પણ બ્રહ્મ છે આ બ્રાહ્મણનુ લક્ષણ છે–(અર્થાત્ આવા બ્રહ્મનુ જે આચરણ કરે તે બ્રાહ્મણ કહેવાય છે) ૧૮

तस्माद् धर्म–तपः–शील–सयम–ज्ञानतो द्विज' ।
न त्वेतैर्हि विना विप्र., किं स्यात् सस्कारमात्रतः ॥१९॥

वृद्धाह्निक, पूर्वभाग श्लो० ७१

—તેથી કરીને જે ધર્મ, તપ, શીલ, સયમ અને જ્ઞાનવાન હોય તે જ બ્રાહ્મણ છે, તેના વિના બ્રાહ્મણ કહેવાય નહી, કેમકે એકલા સસ્કારથી શુ થઇ શકે ? ૧૯

ब्राह्मस्य भावः कल्याणि ! सम' सर्वत्र दृश्यते ।
निर्मल सकल ब्रह्म, यत्र तिष्ठति स द्विजः ॥ २० ॥

महाभारत, उत्तरार्ध, अ० १२, श्लो० १३

હે કલ્યાણકારક સ્રી ! બ્રહ્મનો પ્રભાવ સર્વત્ર સમાન દેખાય છે તે નિર્મળ અને સકળ બ્રહ્મ જેને વિષે હોય છે, તે દ્વિજ કહેવાય છે ૨૦

सत्यं दानं तपः शौचमानृशंस्यं दमो घृणा ।
दृश्यन्ते यत्र निपेन्द्र (राजेन्द्र), स ब्राह्म(ण) इति स्मृत ॥१४॥

महाभारत शान्तिपर्व, अ० ४७, श्लो० ३१

હે રાજેન્દ્ર ! જેનામા સત્ય, દાન, તપ, શૌચ, અક્રૂરતા, ઇંદ્રિયદમન અને દયા આ સર્વ જોવામા આવતા હોય તે બ્રાહ્મણ કહેવાય છે ૧૪

जितेन्द्रियो धर्मपर , स्वाध्यायनिरत शुचि ।
कामक्रोधौ वशे यस्य, तं देवा ब्राह्मणं विदु ॥ १५ ॥

महाभारत, शान्तिपर्व, अ० ४७, श्लो० ३०

જેણે ઇંદ્રિયોનો જય કર્યો હોય જે ધર્મમા તત્પર હોય, જે સ્વાધ્યાયમા રક્ત હોય, જે પવિત્ર હોય અને કામ તથા ક્રોધ જેને આધીન હોય તેને દેવતાઓ બ્રાહ્મણ કહે છે ૧૫

स्वकर्मनिरता नित्य, ब्राह्मणा निर्जितेन्द्रिया ।
दानाध्ययनशीलाश्च, सयताश्च परिग्रहे ॥ १६ ॥

आह्निकसूत्रावली श्लो० ८२

જે નિરંતર સ્વકર્મમા તત્પર હોય, ઇંદ્રિયોને વશ રાખ નારા હોય, દાન અને અધ્યયનના સ્વભાવવાળા હોય, ત પરિગ્રહને વિષે નિયમવાળા હોય તે બ્રાહ્મણ કહેવાય છે ૧

सत्य दानं तपोऽद्रोहमानृशंस्य क्षमा घृणा ।
तपश्च दृश्यते यत्र, स ब्राह्मण इति स्मृत ॥ १७

स्मृतिचन्द्रिका पृ०

થઈ શકાતુ હોય તો રાક્ષસ પણ વેદ ભણેલા હોવાથી બ્રાહ્મણ થવા જોઈએ ૨૩

न योनिर्नापि सस्कारो न श्रुत नापि सन्ततिः ।
कारणानि द्विजत्वस्य, व्रतमेव तु कारणम् ॥ २४ ॥

याज्ञवल्क्यस्मृति, श्लो० ४४

યોનિ-જન્મ બ્રાહ્મણપણાનુ કારણ નથી, સસ્કાર પણ કારણ નથી, શાસ્ત્રનો અભ્યાસ પણ કારણ નથી, તથા પરપરા પણ બ્રાહ્મણપણાનુ કારણ નથી માત્ર એક વ્રત જ બ્રાહ્મણ પણાનુ કારણ છે ૨૪

परिग्रहान् परित्यज्य, वनप्रस्थनिवासिनः ।
ये भजन्ति सदा ब्रह्म, वानप्रस्था हि ते द्विजा ॥ २५ ॥

महाभारत, शान्तिपर्व, अ० १९, श्लो० २२

જેઓ સર્વ પરિગ્રહોનો ત્યાગ કરી, વન અને પર્વતની ભૂમિમા નિવાસ કરી નિરતર બ્રહ્મચર્યને પાળે છે તેઓ વાનપ્રસ્થ દ્વિજો કહેવાય છે ૨૫

સાચુ બ્રાહ્મણપણુ : સદાચાર:—

शूद्रोऽपि शीलसम्पन्नो गुणवान् ब्राह्मणो भवेत् ।
ब्राह्मणोऽपि क्रियाहीन', शूद्रात् प्रत्यवरो भवेत् ॥ २६ ॥

मनुस्मृति, पूर्व भाग, श्लो० १६

'શૂદ્ર છતા પણ જો તે શીલયુક્ત અને ગુણવાન હોય

તો તે બ્રાહ્મણ થાય છે, અને બ્રાહ્મણ છતા પણ જો તે ક્રિયાહીન હોય તો તે શૂદ્રથી પણ નીચો છે ૨૬

शिल्पमध्ययन नाम, वृत्त ब्राह्मणलक्षणम् ।
वृत्तस्थ ब्राह्मण प्राहुर्नतरान् वेदजीवकान् ॥ २७ ॥

उत्तराध्ययनसूत्रटीका (भा वि), पृ० ३०१०

જે ભણવુ છે તે તો શિલ્પ-કળા છે, પરતુ આચાર જ બ્રાહ્મણનુ લક્ષણ છે, તેથી જે આચારમા રહેલો હોય તે જ બ્રાહ્મણ કહેવાય છે, પણ બીજા વેદવડે આજીવિકા કરનારા બ્રાહ્મણ કહેવાતા નથી ૨૭

अकारणमधीयानो, ब्राह्मणस्तु युधिष्ठिर ! ।
दुष्कुलेनाप्यधीयन्ते, शील तु मम रोचते ॥ २८ ॥

उत्तराध्ययनसूत्रटीका (भा वि) पृ० २०००

હે યુધિષ્ઠિર ! વેદને ભણેલો છે તેથી તે બ્રાહ્મણ કહેવાય છે, એ અકારણ છે-બ્રાહ્મણ કહેવાય નહીં, કેમકે હીન કુળનો મનુષ્ય પણ વેદને ભણે છે, (પણ તેથી તે કાંઇ બ્રાહ્મણ કહેવાતો નથી) પરતુ મને તો શીલ-સદાચાર જ પસદ છે (એટલે કે સદાચારી હોય તે જ સાચો બ્રાહ્મણ છે) ૨૮

સાચુ બ્રાહ્મણપણુ સસ્કારઃ—

जात्याऽपि ब्राह्मणो नैव, सस्कृतस्तु द्विजो भवेत् ।
जात्या वेदू ब्राह्मणो भूतो वृथा स्यात् सस्कृतो विधि ॥२९॥

मनुस्मृति, उत्तर भाग, श्लो० २३

જન્મથી બ્રાહ્મણ થતો નથી, પણ સંસ્કાર કર્યાથી બ્રાહ્મણ થાય છે જો જન્મથી જ બ્રાહ્મણ થાય તો સંસ્કારની ક્રિયા વ્યર્થ થાય ૨૯

सर्वे वै योनिजा मर्त्याः, सर्वे मूत्रपुरीषिणः ।
एकेन्द्रियक्रियार्थाश्च, तस्माच्छीलगुणैर्द्विजाः ॥ ३० ॥

मनुस्मृति, उत्तर भाग, श्लो० २६

બધા મનુષ્યો યોનિથી ઉત્પન્ન થયેલા, મૂત્ર અને મળથી ભરેલા અને ઇન્દ્રિયોની સમાન ક્રિયા કરવાવાળા છે, તેથી આચાર અને ગુણોથી બ્રાહ્મણ થાય છે ૩૦

न जीवो ब्राह्मणस्तावद् यस्मात् संस्कारतो द्विजः ।
जीवश्चेद् ब्राह्मणस्तावद् वृथा स्याद् धर्मसंस्कृते ॥ ३१ ॥

गृह्यसूत्र, अ० ९, श्लो० १९

જીવ સ્વયં બ્રાહ્મણ હોતો નથી, કારણ કે સંસ્કારથી બ્રાહ્મણ થાય છે જો જીવ જ બ્રાહ્મણ હોય તો ધર્મના સંસ્કારો નિરર્થક છે ૩૧

तथाऽभूद् रावणो नाम, राक्षसो वेदपारगः ।
सर्वेऽपि राक्षसाश्चैवं, वेदकर्मानुचारकाः ॥ ३२ ॥

वृहदाह्निक, पूर्व भाग, श्लो० ७५

–તથા રાવણ નામનો રાક્ષસ વેદના પારને પામેલો હતો અને તે જ પ્રમાણે સર્વે રાક્ષસો પણ વેદના કર્મનું આચરણ કરતા હતા (પણ તે બ્રાહ્મણ ન હતા, કેમકે જે સંસ્કારવાળો હોય તે જ બ્રાહ્મણ કહેવાય છે) -૩૨

आद्यन्ते पशवो देवा इति वेदेऽपि कथ्यते।
ततो धर्माभिसंस्कारैः, सर्वे स्युर्मानवा द्विजाः ॥ ३३ ॥

गृह्यसूत्र, अ० ९, श्लो० २०

આદિ અને અંતમાં પશુઓ અને દેવો એ જ ભેદ હોય છે, એમ વેદમાં પણ કહ્યું છે અને ત્યારપછી ધર્મ અને સંસ્કારવડે મનુષ્યો અને બ્રાહ્મણો વગેરે સર્વે થયા છે ૩૩

धर्मसंस्कारतः सर्वे, मानवा ब्राह्मणाः खलु।
धर्मवृत्तिप्रमाणेन, सर्वे स्युर्ब्राह्मणा नराः ॥ ३४ ॥

पाराशरस्मृति, अ० ८, श्लो० १९

ધર્મના સંસ્કારથી સર્વે મનુષ્યો બ્રાહ્મણ જ છે, (કારણ કે) ધર્મની વૃત્તિના પ્રમાણવડે સર્વે મનુષ્યો બ્રાહ્મણ થાય છે ૩૪

श्वपचा अपि धर्मस्थाः, संस्कृताः स्युर्द्विजोत्तमाः।
गुणधर्मानुसारेण, देवा दैत्याश्च मानुषाः ॥ ३५ ॥

महाभारत, उत्तरार्ध, अ० १७, श्लो० ९

ચંડાળ પણ ધર્મમાં રહેલા હોય તથા સંસ્કારવાળા હોય, તો તે ઉત્તમ બ્રાહ્મણ સમાન છે, કેમકે ગુણ અને ધર્મને અનુસારે જ દેવ, દૈત્ય અને મનુષ્યોનો વિભાગ છે ૩૫

બ્રાહ્મણનાં કર્મ —

शमो दमस्तपः शौचं, क्षान्तिरार्जवमेव च।
ज्ञानं विज्ञानमास्तिक्यं, ब्रह्मकर्म स्वभावजम् ॥ ३६ ॥

भगवद्गीता, अ० १८, श्लो० ४२

શમ, દમ (ઇંદ્રિયોનુ દમન), તપ, શૌચ (પવિત્રતા), ક્ષમા, સરળતા, જ્ઞાન, વિજ્ઞાન (વિશેષ જ્ઞાન અથવા કળા) તથા આસ્તિકતા, આ સર્વ બ્રાહ્મણનુ કર્મ સ્વભાવથી જ ઉત્પન્ન થયેલુ હોય છે-બ્રાહ્મણે સ્વભાવથી જ આવા કર્મ કરવા છે ૩૬

यजनं याजन दान, तथैवाध्यापनक्रिया ।
प्रतिग्रहं चाध्ययन, विप्रकर्माणि निर्दिशेत् ॥ ३७ ॥

शङ्खस्मृति, अ० १, श्लो० २

યજ્ઞ કરવો, યજ્ઞ કરાવવો, દાન દેવુ, ભણાવવુ, દાન લેવુ અને ભણવુ આ છ બ્રાહ્મણના કર્મ કહેવાય છે ૩૭

स्वाध्यायोऽध्यापन चापि, यजन याजन तथा ।
दान प्रतिग्रहश्चापि, षट् कर्माण्यग्रजन्मनः ॥ ३८ ॥

मनुस्मृति, अ० १, श्लो० ७८

ભણવુ, ભણાવવુ, યજ્ઞ કરવો, યજ્ઞ કરાવવો, દાન દેવુ અને દાન ગ્રહણ કરવુ આ છ કર્મ બ્રાહ્મણના છે ૩૮

अध्यापनमध्ययनं, यजन याजन तथा ।
दान प्रतिग्रहश्चैव, षट् कर्माण्यग्रजन्मन ॥ ३९ ॥

मनुस्मृति, अ० १० , श्लो० १०४

ભણવું અને ભણાવવુ, યજ્ઞ કરવો ને યજ્ઞ
દાન [illegible] ન લેવુ એ બ્રાહ્મણના છ ક

બ્રાહ્મણનો ધર્મ —

दानमध्ययन यज्ञो ब्राह्मणस्य त्रिधोदित' ।
धर्मो नान्यश्चतुर्थोऽस्ति, धर्मस्तस्यापद विना ॥ ४० ॥

मार्कण्डपुराण, अ० २१, श्लो० ३

દાન, અધ્યયન અને યજ્ઞ આ ત્રણ પ્રકારનો ધર્મ જ બ્રાહ્મણનો કહેલો છે, તેને (બ્રાહ્મણને) આપત્તિ વિના આ સિવાય ચોથો ધર્મ છે નહીં (આપત્તિના ધર્મ બીજા છે) ૪૦

तपो विद्या च विप्रस्य, नि श्रेयसकर परम् ।
तपसा किल्बिष हन्ति, विद्ययाऽमृतमश्नुते ॥ ४१ ॥

मनुस्मृति, अ० १२, श्लो० १०४

તપ અને વિદ્યા આ બન્ને બ્રાહ્મણને અત્યત મોક્ષ પમાડનાર છે તેમા તપવડે પાપને હણે છે અને વિદ્યાવડે અમૃતને-મોક્ષને મેળવે છે ૪૧

બ્રાહ્મણનુ ધન —

सर्वभूतहित कुर्यान्नाहित कस्यचिद् द्विज ।
मैत्रीकर्म समस्तषु, ब्राह्मणस्योत्तम धनम् ॥ ४२ ॥

विष्णुपुराण, अ० ३, श्लो० २४

બ્રાહ્મણે સર્વ પ્રાણીઓનુ હિત કરવુ, કોઇનુ અહિત કરવુ નહીં, તથા સર્વને વિષે મૈત્રીભાવ રાખવો, એ જ બ્રાહ્મણનુ ઉત્તમ ધન છે ૪૨

બ્રાહ્મણનુ કલક—

यस्य लोके दया नास्ति, बालवृद्धादिदुःखिते ।
किं तस्य ब्रह्मवृत्तेन, चित्ते [हि] परिमोहिते ॥ ४३ ॥

यजुर्वेद, माध्यन्दिनी शाखा, आह्निक, श्लो० ८७

બાળક અને વૃદ્ધ વગેરે દુ ખી લોકને વિષે જેને દયા ન હોય, તેના મોહિત ચિત્તને વિષે બ્રહ્મવ્રતવડે શુ ફળ ? (આવો માણુસ બ્રાહ્મણ કેવી રીતે કહેવાય ?) ૪૩

जातिशतेन लभते किल मानुषत्वं,
तत्रापि दुर्लभतरं खग ! भो द्विजत्वम् ।
तद्यो न पालयति लालयतीन्द्रियाणि,
तस्यामृतं क्षरति हस्तगतं प्रमादात् ॥ ४४ ॥

गरुडपुराण, अ० ८, श्लो० ११

હે ખગ-ગરુડ ! સેકડો જન્મે કરીને મનુષ્યપણુ પ્રાપ્ત થાય છે તેમા પણ બ્રાહ્મણપણુ પ્રાપ્ત થવુ અતિ દુર્લભ છે તે પ્રાપ્ત થયા છતા જે તેનુ પાલન કરતો નથી અને ઉલટુ ઇંદ્રિયોનુ લાલન કરે છે તેનુ હાથમા રહેલુ અમૃત પ્રમાદથી ઢળી ગયુ છે એમ જાણવુ ૪૪

૧ છંદોભગ થાય છે બીજો અક્ષર-ગુરુ જોઇએ.

બ્રાહ્મણ અને માંસ —

आकाशगामिनो विप्रा., पतिता मांसभक्षणात् ।
विप्राणां पतनं दृष्ट्वा, ततो मांसानि वर्जयेत् ॥ ४५ ॥

वृहद्वाह्निक, पूर्व भाग, श्लो० ७२

આકાશમાં ગતિ કરનારા બ્રાહ્મણો માંસનું ભક્ષણ કરવાથી પતિત થયા છે તેથી બ્રાહ્મણોનું પતન જોઈને માંસનો ત્યાગ કરવો જોઈએ ૪૫

भक्ष्यन्ते येन मांसानि, भक्ष्यते तेन किं न हि ? ।
अभक्ष्यभक्षणाच्चैव, ब्राह्मण पतितो भवेत् ॥ ४६ ॥

पाराशरस्मृति, श्लो० ७४

જે માંસનું ભક્ષણ કરે તે શું ભક્ષણ ન કરે ? સર્વનું ભક્ષણ કરે અને અભક્ષ્યનું ભક્ષણ કરવાથી બ્રાહ્મણ પતિત થાય છે ૪૬

બ્રાહ્મણ છતાં વૈશ્ય·—

लौकिके कर्मणि रत , पशूनां परिपालक ।
वाणिज्यकृषिकर्मा य , स विप्रो वैश्य उच्यते ॥ ४७ ॥

वृद्धचाणक्यनीति, अ० ११ श्लो० १३

જે લૌકિક કાર્ય કરવામાં રક્ત હોય, જે પશુઓનો પાલક હોય તથા જે વેપાર અને ખેતીકર્મને કરતો હોય તે બ્રાહ્મણ છતાં વૈશ્ય કહેવાય છે ૪૭

બ્રાહ્મણ છતા ચાંડાલ:—

क्रियाहीनश्च मूर्खश्च, सर्वधर्मविवर्जितः ।
निर्दयः सर्वभूतेषु, विप्रश्चाण्डाल उच्यते ॥ ४८ ॥

अत्रिसंहिता, अ० १, श्लो० ३८३

જે ક્રિયાહીન હોય, મૂર્ખ હોય, દરેક ધર્મથી રહિત હોય અને બધા પ્રાણીઓ પ્રત્યે દયાહીન હોય એવો બ્રાહ્મણ ચાંડાલ કહેવાય છે ૪૮

देवद्रव्यगुरुद्रव्यपरदाराभिमर्षणम् ।
निर्वाह. सर्वभूतेषु, विप्रश्चाण्डाल उच्यते ॥ ४९ ॥

चाणक्यनीति, अ० ११, श्लो० १३

જે દેવદ્રવ્યનુ ભક્ષણ કરે, ગુરુના દ્રવ્યનુ ભક્ષણ કરે, પરસ્ત્રીને વિષે આસક્ત હોય તથા સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર નિર્વાહ કરતો હોય તેવો બ્રાહ્મણ ચાંડાળ કહેવાય છે ૪૯

બ્રાહ્મણ છતા પશુ:—

ब्रह्मतत्त्व न जानाति, ब्रह्मसूत्रेण गर्वितः ।
तेनैव स च पापेन, विप्र' पशुरुदाहृतः ॥ ५० ॥

अत्रिसंहिता, अ० १, श्लो ३८३ पा २६

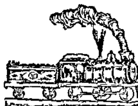
જે બ્રહ્મતત્ત્વને જાણતો ન હોય અને માત્ર બ્રહ્મસૂત્ર (જનોઈ) ધારણ કરવાથી ગર્વ પામેલો હોય. તે બ્રાહ્મણને પ[illegible] કહેલો છે ૫૦

બ્રાહ્મણ છતા ગધેડો:—

अधीत्य चतुरो वेदान्, साङ्गोपाङ्गांश्च तत्त्वतः ।
शूद्रात् प्रतिग्रहग्राही, ब्राह्मणो जायते खर ॥ ५१ ॥

याज्ञवल्क्यस्मृति, श्लो० ३८

અંગ અને ઉપાંગ સહિત ચારે વેદોને તત્ત્વથી જાણીને જે બ્રાહ્મણ શૂદ્રની પાસેથી દાન ગ્રહણ કરે છે, તે બીજા ભવે ગધેડો થાય છે ૫૧

भिक्षा (५)

याचकनिंदा —

तृणं लघु तृणात्तूल, तूलादपि हि याचक' ।
वायुना किं न नीतोऽसौ, मामय प्रार्थयिष्यति ॥ १ ॥

वृद्धचाणक्यनीति, अ० १६, श्लो० १५

तृण सौथी लघु छे, तृणथी पण रु हलकु छे, पण याचक माणुस तो रु थकी पण वधारे लघु छे त्यारे रुनी जेम तेने वायु केम उडाडतो नथी ? जवाब—आने हु उडाडीश तो ते मारी पासे याचना करशे एम धारीने वायु तेने उडाडतो नथी १

भिक्षाथी नुकशान'—

देहीति वचनं श्रुत्वा, देहस्थाः पञ्च देवताः ।
नश्यन्ति तत्क्षणादेव, श्रीह्रीधीधृतिकीर्तय' ॥ २ ॥

' मने आपो ' आ प्रमाणे याचनानो शब्द सांभळीने शरीरमा रहेल लक्ष्मी, लज्जा, बुद्धि, धीरज अने कीर्ति- आ पाच देवताओ तत्काळ नासी जाय छे २

गुणास्तावद्यशस्तावद्यावद्याचेत नो नर ।
प्रार्थनाया पुनस्तेऽपि, प्रणश्यन्ति हता इव ॥ ३ ॥

मनुष्य ज्या सुधी बीजानी पासे याचना न करे त्या सुधी ज तेना गुणो अने यश रहे छे, परतु ते बीजानी पासे याचना करे छे ते ज वखते ते गुणो अने यश पण जाणे हणाया होय तेम नासी जाय छे—नाश पामे छे ३

आशीर्वाद (६)

ગુણીને આશીર્વાદઃ—

यत्कीर्त्या धवलीकृत त्रिभुवन मूर्त्या जगन्मोहित,
भक्त्येश परितोषित सुचरितैरानन्दिता सज्जना ।
पूर्णाशा बहव कृता वितरणैर्यन त्वया याचका–
स्तस्मै सर्वगुणाश्रयाय भवते दीर्घायुराशास्महे ॥ १ ॥

જેણે પોતાની કીર્તિવડે ત્રણ જગતને ઉજ્જવળ કર્યા છે, જેણે પોતાના શરીરવડે જગતને મોહ પમાડ્યો છે, જેણે ભક્તિવડે ઈશ્વરને પ્રસન્ન કર્યા છે, જેણે સારા ચરિત્રવડે સજ્જનોને આનદ પમાડ્યો છે તથા જે તમે ઘણા યાચકોને દાનવડે પૂર્ણ આશાવાળા કર્યા છે, તેવા સવ ગુણના આશ્રય–આધારરૂપ તમને દીર્ઘ આયુષ્ય પ્રાપ્ત થાઓ, એમ અમે આશા રાખીએ છીએ–ઈચ્છીએ છીએ ૧

ધર્મલાભનો આશીર્વાદ —

दुर्वारा वारणेन्द्रा जितपवनजवा वाजिन स्यन्दनौघा
लीलावत्यो युवत्य' प्रचलितचमरैर्भूषिता राज्यलक्ष्मी ।
उच्चै श्वेतातपत्र चतुरुदधितटीसङ्कुला मेदिनीय,
प्राप्यन्ते यत्प्रभावात् त्रिभुवनविजयी सोऽस्तु वे धर्मलाभ' ॥२॥

उपदेशतरङ्गिणी, पृ० ४९

જેના પ્રભાવથી દુ:ખે નિવારી શકાય એવા ગજેન્દ્રો, વાયુના વેગને જીતનારા અશ્વો, રથોના સમૂહો, ક્રીડાવાળી સ્ત્રીઓ, ચપળ ચામરોથી સુશોભિત રાજ્યલક્ષ્મી, ઉચ્ચ ઉજ્જવળ છત્ર, ચાર સમુદ્રના કિનારાવડે વ્યાપ્ત એવી આ પૃથ્વી પ્રાપ્ત થાય છે તે ત્રણ ભુવનમા વિજય પામનાર ધર્મલાભ તમને હો ! ૨

दीर्घायुर्भव भण्यते यदि तदा तन्नारकाणामपि,
सौख्यार्थं धनवान् भवेद्यदि पुनस्तन्म्लेच्छकानामपि ।
सन्तानाय च पुत्रवान् भव पुनस्तत्कुक्कुटानामपि,
तस्मात्सर्वसुखप्रदोऽस्तु भवता श्रीधर्मलाभः श्रिये ॥३॥

उपदेशतरङ्गिणी, पृ० ४९

(શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરે ભોજ રાજાને આશીર્વાદ આપતા આ પ્રમાણે કહ્યુ –) તુ દીર્ઘ આયુષ્યવાળો થા એમ જો હુ કહુ તો તે દીર્ઘ આયુષ્ય નરકના જીવોને પણ છે, સુખને માટે ધનવાન થા એમ કહુ તો તે ધન મ્લેચ્છોને પણ છે અને સતાનને માટે પુત્રવાન થા એમ કહુ તો તે પુત્રો કુકડાને પણ ઘણા છે, તેથી સર્વ પ્રકારના સુખને આપનાર ધર્મલાભ જ તમારી લક્ષ્મીને માટે થાઓ (આ આશીર્વાદ જ સર્વ પ્રકારના આશીર્વાદ કરતા શ્રેષ્ઠ છે) ૩

वैश्य (७)

वैश्यनो धर्म —

पशूना रक्षण दानमिज्याऽध्ययनमेव च ।
वणिक्पथ कुसीद च, वैश्यस्य कृषिमेव च ॥ १ ॥

ગાય, ભેસ વગેરે પશુઓનુ રક્ષણ કરવુ, દાન આપવુ, યજ્ઞ કરવો, વેદ ભણવો, દેશાતરમા જળ-સ્થળ-માર્ગે ગમન કરી વ્યાપાર કરવો, વ્યાજ લેવુ તેમ જ કૃષિ (ખેતી) કરવી એ વૈશ્યનુ ધમકાર્ય છે ૧

વૈશ્યને માટે કાર્ય અને અકાર્ય.—

गर्वे न्यासापहार च, वणिक्पुत्र परित्यजेत् ।
अङ्गीकुर्यात्क्षमामका, भूपतौ दुर्गतेऽपि च ॥ २ ॥

विवेकविलास, उल्लास २ श्लो० ६.

વાણીયાના પુત્રે ગર્વ અને કોઈની થાપણ ઓળવવી, એ બન્નેનો ત્યાગ કરવો, તથા રાજા અને રકને વિષે એક ક્ષમાને જ અગીકાર કરવી ૨

વૈશ્યનુ કર્મ —

स्वाध्यायो यजन दान, पशूना पालनं तथा ।
कुसीदकृषिवाणिज्य, वैश्यकर्माणि सप्त वै ॥ ३ ॥

पाराशरसहिता (बृहस्पति), प्रकरण २, श्लोक ३९

સ્વાધ્યાય—અભ્યાસ કરવો, યજ્ઞ કરવો, દાન દેવુ, પશુઓનું પાલન કરવુ, વ્યાજ—વટાવ કરવો, ખેતી કરવી અને વેપાર કરવો આ સાત વૈશ્યના કર્મ છે ૩

વૈશ્ય અને શૂદ્રના કર્મઃ—

दानमध्ययन वार्ता, यजन चेति वै विश' ।
शूद्रस्य वार्ता शुश्रूषा, द्विजाना कारुकर्म च ॥ ४ ॥

अत्रिसंहिता, श्लो० १५

દાન દેવુ, ભણુવુ, વાર્તા કરવી અને યજ્ઞ કરવો એ વૈશ્યની વૃત્તિ છે, તથા વાર્તા કરવી, બ્રાહ્મણુની સેવા કરવી અને કારીગરનુ કાર્ય કરવુ એ શૂદ્રની વૃત્તિ છે ૪

कृषिगोरक्षवाणिज्य, वैश्यकर्म स्वभावजम् ।
परिचर्यात्मक कर्म, शूद्रस्यापि स्वभावजम् ॥ ५ ॥

भगवद्गीता, अ० १८, श्लो० ४४

ખેતી, ગાયનુ રક્ષણુ અને વેપાર, એ વૈશ્યનુ કર્મ સ્વભાવથી જ થયેલુ છે, અને સેવા—ચાકરી કરવાનુ કર્મ શૂદ્રનુ છે તે પણુ સ્વભાવથી જ થયેલુ છે ૫

વ્યાપાર (૮)

વણિકનો વ્યાપારઃ—

अधीते यत्किञ्चित्तदपि मुषितु ग्राहकजन,
मृदु ब्रूते यद्वा तदपि निरशीकर्तुमपरम्।
प्रदत्ते यत्किञ्चित्तदपि समुपादातुमधिक,
प्रपञ्चोऽस्य वृत्तेरहह गहन कोऽपि वणिनाम् ॥ १ ॥

श्राद्धप्रतिक्रमणवृत्ति, पृ ७१ (द ला)

વણિક જન જે કાંઇ અભ્યાસ કરે છે તે પણ ગ્રાહક જનને લુંટવા માટે જ, તે જે કાંઇ કોમળ-મિષ્ટ-વચન બોલે છે તે પણ અન્ય જનને વશ કરવા માટે જ તથા તે કોઇને કાંઈ ચીજ મફત આપે છે તે પણ તેની પાસેથી અધિક લેવા માટે જ અહો! વણિકના વેપારનો આ પ્રપંચ, કોઈક ગહન છે ૧

लौल्येन किञ्चित् कलया च किञ्चित्,
पापेन किञ्चित्तुलया च किञ्चित्।
किञ्चिच्च किञ्चिच्च समाहरन्त,
प्रत्यक्षचौरा वणिजो भवन्ति ॥ २ ॥

उपदेशप्रासाद

(વેપાર કરતી વખતે) કાંઇક ચપળપણાથી, કાંઈક કુ

જાતાથી, કાઈક પાપથી (અન્યાયથી), કાઈક ત્રાજવાથી (ઓછુ આપીને કે અધિક લઈને), એમ કાઈક કાઈક ગ્રહણ કરતા વણિકજનો પ્રત્યક્ષ (જાહેર) ચોર જ છે ૨

વ્યાપાર કેવી રીતે કરવો —

निन्दायोग्यजनैः सार्धं, कुर्यान्न क्रयविक्रयौ ।
द्रव्यं कस्यापि नो देयं, साक्षिणं भूषणं विना ॥ ३ ॥
उपदेशप्रासाद स्तम्भ ९, व्याख्यान १२६

નિંદવા યોગ્ય–નીચ માણસોની સાથે ખરીદી કે વેચાણનુ કામ કરવુ નહીં અને સાક્ષી રાખ્યા વિના કે ઘરેણા વિના કોઈને પણ દ્રવ્ય આપવુ નહીં ૩

ધર્મને અબાધક વ્યાપાર કરવો:—

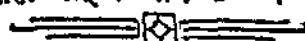
धर्ममर्मानिरोधेन, सकलोऽपि कुलोचितः ।
निस्तन्द्रेण विधेयोऽत्र, व्यवसायः सुमेधसा ॥ ४ ॥
विवेकविलास, उल्लास २, श्लो० ४२

બુદ્ધિમાન માણસે આળસનો ત્યાગ કરી ધર્મના તત્ત્વને વિરોધ ન આવે તેમ પોતાના કુળને ઉચિત સમગ્ર વ્યવસાય–વ્યાપાર કરવો ૪

વ્યાપાર સફળ કેમ થાય:—

व्यवसायोऽप्यसौ पुण्यनैपुण्यसचिवो भवेत् ।
सफलः सर्वथा पुंसां, वारिसेकादिव द्रुमः ॥ ५ ॥
विवेकविलास, उल्लास २, श्लो० ११०

જેમ જળના સિંચવાથી વૃક્ષ ફળવાળો થાય છે તેમ પુરુષોનો આ વેપાર પણ પુણ્ય અને પોતાની હુંશિયારી સહિત હોય તો સદા સફળ થાય છે ૫

देशाटन (१)

દેશાટનના ગુણ-દોષ —

तीर्थानामवलोकन परिचय सर्वत्र वित्तार्जन,
नानाश्चर्यनिरीक्षण चतुरता बुद्धे प्रशस्ता गिर. ।
एते सन्ति गुणा प्रवासविषये दोषोऽस्ति चैको महान्,
यन्मुग्धामधुराधराधरसुधापानं विना स्थीयते ॥ १ ॥

પ્રવાસને વિષે-પરદેશ પર્યટન કરવામા સર્વ તીર્થોનુ દર્શન થાય છે, સર્વ ઠેકાણે વિવિધ જનોનો પરિચય થાય છે, ધનનુ ઉપાર્જન થાય છે, વિવિધ પ્રકારના આશ્ચર્યો જોવાય છે, બુદ્ધિની ચતુરાઈ પ્રાપ્ત થાય છે અને સારુ 'વચન બોલતા આવડે છે-આવા ઘણા ગુણો પ્રાપ્ત થાય છે, પરતુ એક જ મોટો દોષ છે, તે એ કે-સ્ત્રીના મધુર, નીચલા હોઠમા રહેલા અમૃતના પાન વિના રહેવુ પડે છે (અર્થાત્ સ્ત્રીના વિષય સુખ વિના રહેવુ પડે છે) ૧

કયા વાસ ન કરવો —

यस्मिन् देशे न सम्मानो न वृत्तिर्न च बान्धव । -
न च विद्यागमोऽप्यस्ति, वास तत्र न कारयेत् ॥ २ ॥

वृद्धचाणक्यनीति अध्याय १, श्लो० ८

જે દેશમા સન્માન ન હોય, આજીવિકા ન હોય, સગા સબધી ન હોય તથા વિદ્યાની પ્રાપ્તિ ન હોય, તે દેશમા નિવાસ કરવો યોગ્ય નથી ૨

शूद्र (१०)

શૂદ્રના લક્ષણ:—

दीर्घवैरमसूया च, असत्य ब्रह्मदूषणम् ।
पैशुन्य निर्दयत्व च, जानीयाच्छूद्रलक्षणम् ॥ १ ॥
वसिष्ठस्मृति, अध्याय ६ श्लो० २३

લાબી મુદત સુધીનુ વેર, અસૂયા (અદેખાઈ), અસત્ય, બ્રહ્મચર્યમા દૂષણ (અબ્રહ્મચર્ય), ચાડીયાપણુ અને નિર્દયપણુ આ સર્વ શૂદ્ર (હલકી જાતિ)ના લક્ષણ જાણવા ૧

सत्य नास्ति तपो नास्ति, नास्ति चेन्द्रियनिग्रहः ।
सर्वभूतदया नास्ति, एतच्चाण्डाललक्षणम् ॥ २ ॥
पाराशरस्मृति श्लो० ४२

જેનામા સત્ય ન હોય, તપ ન હોય, ઇંદ્રિયનો નિગ્રહ ન હોય અને સર્વ પ્રાણીઓને વિષે દયા ન હોય તે ચાડાલ સમાન છે—આ ચાડાલના લક્ષણ છે ૨

શૂદ્ર—ચાડાલ—ના પ્રકાર:—

नास्तिक पिशुनश्चैव, कृतघ्नो दीर्घरोषकः ।
चत्वार कर्मचाण्डाला जन्मतश्चापि पञ्चमः ॥ ३ ॥
वसिष्ठस्मृति, अ ६, श्लो ४२

નાસ્તિક ૧, ચાડીયો ૨, કૃતઘ્ની ૩ અને અતિ ક્રોધી ૪ આ ચાર કર્મચાડાલ છે અને પાચમો જાતિથી

શૂદ્ર છતાં બ્રાહ્મણ —

> शूद्रे चैत भवद् वृत्त, ब्राह्मणेऽपि न विद्यते ।
> शूद्रोऽपि ब्राह्मणो ज्ञेयो, ब्राह्मण शूद्र एव च ॥ ४ ॥
>
> महाभारत शान्तिपर्व, अ० १९, श्लो० ३१

જો શૂદ્રને વિષે ચારિત્ર હોય, અને બ્રાહ્મણને વિષે ચારિત્ર ન હોય, તો શૂદ્રને પણ બ્રાહ્મણ જાણવો અને બ્રાહ્મણને શૂદ્ર જ જાણવો ૪

> यस्य चित्त दयाप्लुत, सर्वसत्त्वहितैषितम् ।
> चण्डालोऽपि स विप्र स्यात्, लोकशो हि क्षमाकर ॥५॥
>
> महाभारत, उत्तरार्ध, अ० १२ श्लो० ४८

જેનું ચિત્ત દયાથી યુક્ત હોય તથા સર્વ પ્રાણીઓના હિતને ઇચ્છતું હોય તે પુરુષ ચંડાળ છતાં પણ બ્રાહ્મણ છે-બ્રાહ્મણ જેવો છે, કેમકે જે ક્ષમાવાન છે તે જ લોકનો સ્વામી છે ૫

શૂદ્રધર્મ સેવા —

> एकमेव तु शूद्रस्य, प्रभु कर्म समादिशत् ।
> एतेषामव वर्णाना, शुश्रूषामनसूयया ॥ ६ ॥

બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય એ ત્રણ વર્ણોની દ્વેષ કર્યા વિના અર્થાત્ આનંદપૂર્વક સેવા કરવી એ શૂદ્રનું એક જ કર્મ-કાર્ય પ્રભુએ નિરૂપિત કર્યું છે ૬

ચાર વર્ણના સાધારણ ધર્મ —

> आनृशस्यमहिंसा चाऽप्रमाद सविभागिता ।
> श्राद्धकर्मातिथेयञ्च, सत्यमक्रोध एव च ॥ ७ ॥

स्वेषु दारेषु सन्तोषः, शौच नित्यानसूयता ।
आत्मज्ञान तितिक्षा च, धर्मः साधारणो नृप ! ॥ ८ ॥

महाभारत

હે રાજન્ ! ક્રૂરતાનો ત્યાગ કરવો, હિંસા ન કરવી, ધર્મ-કાર્યમા પ્રમાદ ન કરવો, બીજાને અન્ન-દાન આપી ભોજન કરવુ, પિતૃઓનુ શ્રાદ્ધ કરવુ, અતિથિનો સત્કાર કરવો, અસત્ય વચન બોલવુ નહી, ક્રોધનો ત્યાગ, પોતાની સ્ત્રી વિષે સતોષ રાખવો, પવિત્રતા રાખવી, કોઈ પણ પ્રાણી પર ઈર્ષ્યા કરવી નહી, આત્મ સબધી જ્ઞાન મેળવવુ, કોઈ કટુ વચન બોલે તેને સહન કરવુ એ (ચારે વર્ણોનો) સાધારણ ધર્મ જાણવો ૭-૮

दया समस्तभूतेषु, तितिक्षा नातिमानिता ।
सत्य शौचमनायासो मङ्गल प्रियवादिता ॥ ९ ॥
मैत्र्यस्पृहा तथा तद्वदकार्पण्य नरेश्वर ! ।
अनसूया च सामान्यवर्णाना कथिता गुणा ॥ १० ॥

विष्णुपुराण

સર્વ પ્રાણી પર દયા રાખવી, સહનશીલ થવુ, માનપણાનો ત્યાગ કરવો, સત્ય વચન બોલવુ, પવિત્રતા રાખવી, અતિપ્રયાસ કરવો નહી, શુભ આચરણ રાખવુ, પ્રિય વચન બોલવુ, મિત્રભાવ રાખવો, (વિષયોમા) સ્પૃહા રાખવી નહી, તેમ જ કૃપણતાનો ત્યાગ અને કોઈ પણ પ્રાણી ઉપર દોષ-આરોપ કરવો નહી, હે નરેશ્વર ! સામાન્ય વર્ણોના આ ગુણો કહેલા છે ૯-૧૦

सेवा (११)

सेवाधर्मनी गहनता —

मौनान्मूकः प्रवचनपटुर्वातिको जल्पको वा,
धृष्टः पार्श्वे भवति च तथा दूरतश्चाप्रगल्भः ।
क्षान्त्या भीरुर्यदि न सहते प्रायशो नाभिजातः,
सेवाधर्मः परमगहनो योगिनामप्यगम्यः ॥ १ ॥

नीतिशतक (भर्तृहरि), श्लो०५८

मौन धारण करे तो मुंगो कहेवाय छे, बोलवामां हुशियार होय तो वायडो अथवा बकवादी कहेवाय छे, पासे रहे तो धृष्ट कहेवाय छे, छेटो रहे तो रांकडो कहेवाय छे, क्षमा गुणवाळो होय तो बीकण कहेवाय छे अने जो सहन न करे तो प्राये करीने हलको कहेवाय आ रीते सेवाधर्म अत्यंत गहनछे, तेने योगीओ पण जाणी शकता नथी १

भावस्निग्धैरुपकृतमपि द्वेष्यतामेति किञ्चित्,
छाद्यादन्यैरपकृतमपि प्रीतिमेवोपयाति ।
दुर्ग्राह्यत्वान्नृपतिमनसां नैकभावाश्रयाणां,
सेवाधर्मः परमगहनो योगिनामप्यगम्यः ॥ २ ॥

पञ्चतन्त्र पृ० ५८, श्लो० २२५

स्नेहयुक्त सेवकोए उपकारनुं कार्य कर्या छतां कांईक कार्य द्वेषपणाने पामे छे अने बीजा-स्नेहरहित सेवकोए छानी रीते अपकारवाळुं काम कर्युं होय तो पण राजाने

પ્રીતિ ઉત્પન્ન થાય છે, કેમકે અનેક પ્રકારના ભાવ(અભિપ્રાય)ને ધારણ કરનારા, રાજાઓના મન વશ કરી શકાય તેવા ન હોવાથી તેમની સેવા કરવાનો ધર્મ અત્યંત ગહન છે અને તે યોગીજનો પણ જાણી શકતા નથી ૨

પૂર્વ સેવાઃ—

पूर्वसेवा तु तन्त्रज्ञैर्गुरुदेवादिपूजनम् ।
सदाचारस्तपो मुक्त्यद्वेषश्चेह प्रकीर्त्तिता ॥ ३ ॥
योगविन्दु (हरिभद्रसूरि), श्लो०१०९

ગુરુ અને દેવની પૂજા, સદાચાર, તપ અને મુક્તિ પર અદ્વેષ આ સર્વ શાસ્ત્રને જાણનાર પુરુષોએ પૂર્વસેવા કહેલી છે ૩

મધ્યમ સેવાઃ—

अत्यासन्ना विनाशाय, दूरस्था न फलप्रदा ।
सेव्या मध्यमभावेन, राजा वह्निर्गुरुः स्त्रियः ॥ ४ ॥
उपदेशप्रासाद, भाग २, पृ० ७० (प्र स)*

રાજા, અગ્નિ, ગુરુ અને સ્ત્રી આ ચારની અત્યંત પાસેની સેવાથી પોતાનો વિનાશ થાય છે, અને દૂર રહેવાથી તેનું ફળ મળતું નથી તેથી તેમની મધ્યમપણે સેવા કરવી યોગ્ય છે

સેવાનું ફળઃ—

कथं नाम न सेव्यन्ते, यत्नतः परमेश्वराः ।
अचिरेणैव ये तुष्टाः, पूरयन्ति मनोरथान् ? ॥ ५ ॥

પરમાત્મા અથવા મોટા રાજાને, શા માટે પ્રયત્નથી ન સેવવા ? કેમકે તેઓ તુષ્ટમાન થયેથી તત્કાળ મનોરથોને પૂર્ણ કરે છે ૫

सेवक (१२)

सेवकना गुण—

अवञ्चक स्थिर, प्राज्ञ , प्रियवाग् विक्रमी शुचि ।
अलुब्ध सोद्यमो भक्तः, सेवक सद्भिरिष्यते ॥ १ ॥

विवेकविलास, उल्लास २, श्लो० ८६

વચના નહીં કરનાર, સ્થિર ચિત્તવાળો, બુદ્ધિમાન, પ્રિય વચન બોલનાર, પરાક્રમી, પવિત્ર, નિર્લોભી, ઉદ્યમી અને સ્વામીભક્ત એવા સેવકને સત્પુરુષો ઇચ્છે છે ૧

गर्वाभावो घृणाऽभाव , कष्टे धैर्यं विवेकिता ।
औदार्यसहितामुख्या ह्येते सेवाकृता गुणा ॥ २ ॥

मुनि हिमांशुविजय

જે મનુષ્યો સેવાગુણને પ્રાપ્ત કરવા ચાહે છે તેમનામા આટલા ગુણો જોઇએ–અભિમાનનો અભાવ (નમ્રતા), ઘૃણાનો અભાવ, દુ ખ પડે ત્યારે ધીરજ, યોગ્ય–અયોગ્ય સમયને ઓળખીને કામ કરવાની વિવેકબુદ્ધિ, ઉદારતા અને (સેવ્યના કડવા–મીઠા સાચા–જૂઠા વચનો તથા કષ્ટોને) સહવાની શક્તિ ૨

સેવક-નિંદા:—

प्रणमत्युन्नतिहेतोर्जीवितहेतोर्विमुञ्चति प्राणान् ।
दु खीयति सुखहेतो , को मूर्खः सेवकादन्य ? ॥ ३ ॥

श्राद्धविधि, पृ० ८७ (आत्मा स)*

નોકરી કરનાર પુરુષ પોતાની ઉન્નતિ કરવા માટે બીજાને નમે છે, જીવવાના હેતુથી પોતાના પ્રાણુને મૂકી દે છે અને સુખ મેળવવાના હેતુથી દુ ખને મકન કરે છે, તો સેવકથી બીજો મૂર્ખ કોણુ હોય ? ૩

સેવકની મુશ્કેલીઃ—

चित्त शान्तजनस्य भक्तिकुशल प्रीतस्य धर्मात्मनो
धीरस्यातिनयः सुदम्भकुशलश्चित्तेन शुष्को जनः ।
मद्भक्तेरपि सेवकस्य मगुग सेवानुगान द्विषन्,
सेव्यो भक्तिगुशान्तिधैर्यरहित कुर्यात् विरुद्ध सदा ॥४॥

मुनि हिमांशुविजय

સેવા કરનાર–સેવક, શાંત, ભક્તિવાળો, પ્રેમને કરનાર, ધર્માત્મા અને ધીર હોય, પણુ જો સેવ્ય (સેવક જેની સેવા કરતો હોય તે પિતા–રાજા–ગુરુ વગેરે વડિલ) સેવક પ્રતિ અન્યાય કરનારો, છલ–કપટ કરનારો, શુષ્ક હૃદયનો અને સેવકની, ભક્તિ–પ્રેમથી કરાતી, ગુણુવાળી, સાચી સેવાનો પણુ દ્વેષ કરનાર–અપમાન કરનાર હોય તો તે ભક્તિગુણુવાળા સેવકના ચિત્તને હંમેશને માટે ભક્તિ, શાંતિ અને ધીરજથી રહિત–વિરુદ્ધ કરી નાખે છે (અર્થાત્ સેવ્યના દોષોથી સેવક કંટાળી સદાને માટે તેનાથી વિમુખ થઈ જાય છે) ૪

भक्तियुक्तोऽपि नम्रोऽपि, निर्दम्भोऽपि च सेवकः ।
सेव्यान् न सेवितु शक्तः, प्रार्थनाभङ्गभीतितः ॥ ५ ॥

मुनि

સેવા કરનાર સેવક ભક્તિવાળો હોય, વિનીત હોય, માય
રહિત હોય, તો પણ, સેવ્યો-વડિલો તેની પ્રાર્થનાને ન
સ્વીકારે અર્થાત્ તેની ભક્તિનો અનાદર કરે (તો સ્વત્વ
ભિમાની તે સેવકને મોટુ દુખ થાય) તે દુખથી બચ
માટે સેવક, સેવ્ય-વડિલોની સેવા કરી શકતો નથી ૫

સેવકે શુ ન કરવુ ?

येन स्याल्लघुता लोके, पीडा च प्रभुचेतसि ।
प्राणत्यागेऽपि तत्कर्म, न कुर्यात्कुलसेवक ॥ ६ ॥

जैनपञ्चतन्त्र पृ० ९९, श्लो० ३४७*

જે કાર્ય કરવાથી લોકમા પોતાની લઘુતા-હલકાઈ થ
અને સ્વામીના ચિત્તમા પીડા થાય તેવુ કાર્ય ઉચ્ચ કુળ
સેવકે (અથવા વશપરપરાથી આવતા સેવકે) પ્રાણનો ત્ય
થાય તો પણ કરવુ નહીં ૬

સેવકનો ધર્મ —

एकान्ते मधुरैर्वाक्यै , सान्त्वयन्नहितात्प्रभुम् ।
वारयेदन्यथा हि स्यादेष स्वयमुपेक्षित ॥ ७ ॥

विवेकविलास उल्लास २, श्लो० ९८

પોતાના શેઠને એકાન્તમા મીઠા વાક્યોથી સમજાવ
જોઈએ અને અહિતકર કાર્યોથી તેને વારવો જોઈએ જો

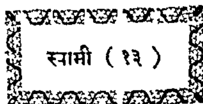
ન કરે તો (તે નોકરની) પોતાની ઉપેક્ષા થાય છે (અર્થાત્ શેઠનો નોકર તરફ સદ્ભાવ નથી ઉપજતો) ૭

स्वाम्यर्थे यस्त्यजेत् प्राणान्मर्त्यो भक्तिसमन्वितः ।
स पर पदमाप्नोति, जरामरणवर्जितम् ॥ ८ ॥

जैनपञ्चतन्त्र, पृ० ७८, श्लो० ३०१

ભક્તિવાળો જે મનુષ્ય સ્વામીને માટે પોતાના પ્રાણનો ત્યાગ કરે છે તે મનુષ્ય જરા અને મરણ રહિત એવા મોક્ષપદને પામે છે ૮

સ્વામી-શેઠના ગુણ —

अकर्णदुर्बल: शूर:, कृतज्ञ सात्त्विको गुणी ।
वदान्यो गुणरागी च, प्रभु पुण्यैरवाप्यते ॥ १ ॥

विवेकविलास, उल्लास २, श्लो० ९

જે કાનનો કાચો ન હોય, શૂરવીર હોય, કરેલા કા જાણતો હોય, સાત્વિક હોય, ગુણવાન હોય, ઉદાર હોય ગુણને વિષે પ્રીતિવાળો હોય આવો સ્વામી પુણ્યથી પ્રાપ્ત થાય છે ૧

सुतन्त्र सुपवित्रात्मा, सेवकागमनस्पृही ।
औचित्यवित् क्षमी दक्ष, सलज्जो दुर्लभ प्रभु: ॥ २

विवेकविलास उल्लास २, श्लो० ९

સારી રીતે શાસ્ત્રનો જાણકાર, પવિત્ર આત્માવાળો, કના આગમનની ઇચ્છા રાખનાર, ઉચિતતાને જાણ ક્ષમાવાન, ચતુર અને લજ્જાવાળો એવો સ્વામી મ દુર્લભ છે ૨

स्वामी सम्मानितश्चर्य, सेव्य सेव्यगुणान्वित ।
सुक्षेत्रबीजवत् कालान्तरेऽपि स्यान्न निष्फल: ॥ ३

विवेकविलास उल्लास २, श्लो० ९

સ્વામી થવાના ગુણો જેનામા હોય અને જેની પાસેથી ધન આવવાની સ ભાવના હોય એવા 'શેઠની સેવા કરવી જોઇએ, કારણ કે એવા શેઠની કરેલી સેવા સારી ભૂમિમા વાવેલા બીજની માફક સમય જવા છતા પણ નિષ્ફળ નથી જતી ૩

નમાલો શેઠ:—

यस्मिन् रुष्टे भय नास्ति, तुष्टे नैव धनागम' ।
निग्रहोऽनुग्रहो नास्ति, स रुष्टः किं करिष्यति ? ॥ ४ ॥

वृद्धचाणक्यनीति, अ० ९, श्लो० ९

જે સ્વામી ક્રોધ પામેથી ભય ન હોય અને પ્રસન્ન થવાથી ધનની પ્રાપ્તિ ન હોય, તથા જે નિગ્રહ કે અનુગ્રહ કરી શકતો ન હોય તે સ્વામી કદાચ ક્રોધ પામે તો પણ તે શુ કરી શકે ? કાંઈ જ નહીં ૪

દુર્લભ સ્વામી-સેવક:—

क्षमी दाता गुणग्राही, स्वामी दु.खेन लभ्यते ।
अनुरक्त. शुचिर्दक्षः स्वामिन्! भृत्योऽपि दुर्लभ. ॥ ५ ॥

धर्मकल्पद्रुम, पल्लव ९, श्लो० ४४९ (प्र स)

ક્ષમાવાન, દાતાર અને ગુણને ગ્રહણ કરનાર સ્વામી દુ ખે કરીને મળે છે—એવો સ્વામી દુર્લભ છે, તથા હે સ્વામી ! પ્રીતિવાળો, પવિત્ર અને ડાહ્યો આવા ગુણવાળો સેવક પણ દુલભ છે ૫

સુપાત્ર (૧૪)

પાત્ર શબ્દનો અર્થ —

पाकारणोच्यते पाप, त्रकारस्त्राणवाचक ।
अक्षरद्वयसयोगे, पात्रमाहुर्मनीषिणः ॥ १ ॥

उपदेशतरङ्गिणी पृ० २०, श्लो० २३*

પાકાર અક્ષરે કરીને પાપ કહેવાય છે, ત્રકાર અક્ષર ત્રાણ(રક્ષણ)ને કહેનારો છે આ બે અક્ષર ભેગા કરવાથી પાત્ર શબ્દ થાય છે, એમ પડિતો કહે છે ૧

સુપાત્રનુ સ્વરૂપ —

मनोवाक्काययोगेषु, प्रणिधानपरायणा ।
वृत्ताढ्या ज्ञानसम्पन्नास्ते पात्र करुणापरा. ॥ २ ॥

तत्त्वामृत श्लो० ११९

જેઓ મન, વચન અને કાયાના યોગને વિષે ઉત્તમ ધ્યાન કરવામા તત્પર હોય, જેઓ સદાચારનુ આચરણ કરતા હોય, જેઓ જ્ઞાનયુક્ત હોય અને જેઓ કરુણાવાળા હોય તેઓ જ સુપાત્ર છે ૨

धृतिभावनया युक्ता , सत्त्वभावनयाऽन्विता ।
तत्त्वार्थाहितचेतस्कास्ते पात्र दातुरुत्तमा ॥ ३ ॥

तत्त्वामृत, श्लो० २००

જેઓ ધૈર્યની ભાવનાવડે યુક્ત હોય, સત્ત્વ (પરાક્રમ)ની

ભાવનાએ કરીને સહિત હોય અને તત્ત્વાર્થમા જ ચિત્તને સ્થાપન કરનારા હોય, તેવા ઉત્તમ પુરુષો જ દાતારને સુપાત્રરૂપ છે ૩

स्वाध्यायोत्थ योनिमन्त प्रशान्त, वैतानस्थ पापभीरुं बहुज्ञम् ।
स्त्रीषु क्षान्त धार्मिक गोशरण्यं, व्रत्तै• क्षान्त तादृश पात्रमाहु.॥४॥

वशिष्ठस्मृति, अ० ६ श्लो० २८

જે સ્વાધ્યાય કરીને ઊઠેલો હોય, ઉત્તમ કુળમા ઉત્પન્ન થયો હોય, અતિ શાત હોય, યજ્ઞના અગ્નિની પૂજા કરતો હોય, પાપથી ભય પામતો હોય, ઘણુ જ્ઞાનવાળો હોય, સ્રીઓને વિષે ક્ષમા રાખતો હોય, ધર્મક્રિયામાં તત્પર હોય, ગાયોનુ રક્ષણ કરતો હોય અને આચાર પાળવામા સમર્થ હોય તે પાત્ર કહેવાય છે ૪

સુપાત્રના પ્રકાર—

स्थावरं जङ्गम चेति, सत्पात्र द्विविधं मत ।
स्थावरं तत्र पुण्याय, प्रासादप्रतिमादिकम् ॥ ५ ॥
ज्ञानाधिक तपःक्षामं, निर्ममं निरहङ्कृतिम् ।
स्वाध्यायब्रह्मचर्यादियुक्त पात्र तु जङ्गमम् ॥ ६ ॥

उपदेशतरङ्गिणी, पृ० ३१, श्लो० ९४, ९५* (य वि ग्र)

સ્થાવર અને જગમ એમ બે પ્રકારનુ પાત્ર કહેલુ છે તેમા મદિર, મૂર્ત્તિ વગેરે સ્થાવર પાત્ર અને જ્ઞાની, તપસ્વી, નિસ્પૃહ, નિરભિમાની, અભ્યાસી અને બ્રહ્મચારી એ જગમ પાત્ર પુણ્યજનક છે ૫, ૬

સુપાત્ર-મહિમા—

धृतिभावनया दुःख, सत्त्वभावनया भवम् ।
ज्ञानभावनया कर्म, नाशयन्ति न संशयः ॥ ७ ॥

तत्त्वामृत, श्लो० २०१.

(સુપાત્ર પુરુષો) ધૈર્યની ભાવનાવડે દુઃખનો નાશ કરે છે, સત્ત્વની ભાવનાવડે સંસારનો નાશ કરે છે અને જ્ઞાનની ભાવનાવડે કર્મનો નાશ કરે છે, તેમા કાંઈ પણ સંશય નથી ७

સુપાત્રની દુર્લભતા —

शालिबीजं च विद्या च, वप्तुकामैर्मनीषिभिः ।
सुक्षेत्रं च सुपात्रं च, विना पुण्यैर्न लभ्यते ॥ ८ ॥

पाण्डवचरित्र, (गद्य) पृ० ७० *

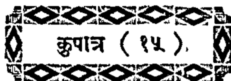
ચોખા અને વિદ્યા વાવવાની ઇચ્છાવાળા ડાહ્યા પુરુષોને સારું ક્ષેત્ર અને ઉત્તમ પાત્ર પુણ્ય વિના પ્રાપ્ત થતું નથી ८

સુપાત્રથી ફળ —

सुक्षेत्रे वापयेद्बीज, सुपात्रे निक्षिपेद्धनम् ।
सुक्षेत्रे च सुपात्रे च, ह्युप्त तन्न विनश्यति ॥ ९ ॥

पाराशरस्मृति, अ० १ श्लो० ६५

સારા ક્ષેત્રમા બીજ વાવવું જોઇએ અને સુપાત્રમા ધન નાખવું જોઇએ કેમકે સારા ક્ષેત્રમા અને સારા પાત્રમા વાવેલું તે (બીજ અને ધન) વિનાશ પામતું નથી ९

कुपात्र (१५)

કુપાત્ર-નિંદા:—

कुपात्रेऽनर्थकृद्विद्या, कुपात्रेऽनर्थकृत्कला ।
कुपात्रेऽनर्थकृन्मैत्री, कुपात्रेऽनर्थकृद्धनम् ॥ १ ॥

हिङ्गुलप्रकरण, श्लो० ५

કુપાત્રને આપેલી વિદ્યા અનર્થ કરનારી છે, કુપાત્રને આપેલી કલા અનર્થ કરનારી છે, કુપાત્રની મિત્રાઈ અનર્થ કરનારી છે, તેમ જ કુપાત્રને આપેલુ ધન અનર્થ કરનારુ છે ૧

સુપાત્ર અને કુપાત્ર:—

सैव भूमिस्तदेवाम्भ', पश्य पात्रविशेषतः ।
आम्रो मधुरतामेति, तिक्तता निम्बपादप ॥ २ ॥

याज्ञवल्क्यस्मृति, पूर्व भाग, श्लो० ६'१

તે જ (એક જ પ્રકારની) ભૂમિ હોય છે અને પાણી પણ તે જ (એક જ પ્રકારનુ) હોય છે, છતા પાત્રની યોગ્યતાના વિશેષપણાથકી આમ્ર વાવ્યો હોય તો તે મધુરતાને પામે છે અને લીંબડો વાવ્યો હોય તો તે કડવાપણાને પામે છે ૨

કુપાત્રમા બધુ નકામુ —

यत्कारुण्यहिरण्यज न न च यत्सन्मार्गताम्रोद्भवं,
नो यत्सयमलोहजन्म न च यत्सन्तोपमृत्स्नामयम् ।

यद्योग्यं न तपोविधानदहनज्वालावलीतेजसा,
सिद्धिं याति कथं नृधान्यनिकरस्तस्मिन्कुपात्रे शिव ॥३॥
वैराग्यशतक-काव्यमाला सप्तमगुच्छक श्लो० ९६

જે પાત્ર દયારૂપી સુવર્ણનું બનેલુ ન હોય, જે સન્માર્ગરૂપી તાળાથી ઉત્પન્ન થયેલુ ન હોય, જે સયમરૂપી લોઢાથી નીપજાવેલુ ન હોય, જે સતોષરૂપી માટીમય ન હોય, તથા જે તપવિધાનરૂપ અગ્નિની જ્વાળાની શ્રેણિના તેજને લાયક ન હોય તેવા કુપાત્રમા નાખેલો મનુષ્ય ભવરૂપી ધાન્યનો સમૂહ શી રીતે સિદ્ધિને પામશે ? ૩

किं करिष्यति पाण्डित्यमपात्रे प्रतिपादितम् ।
सपिधानघटान्तःस्थ , प्रदीप इव वेश्मनि ॥ ४ ॥
जैनपञ्चतन्त्र, पृ १०८, श्लो० ३८४ *

કુપાત્ર(અયોગ્ય જન)ને વિષે આપેલી પડિતાઈ શુ કામ કરશે ? જેમકે ઘડાનુ મુખ બધ કરી તેમા રાખેલો દીવો ઘરની અદર રાખવામા આવે તો તે શુ પ્રકાશ કરે ? ૪

किमिष्टमन्न खरसूकराणा, किं रत्नहारो मृगपक्षिणा च ।
अन्धस्य दीपो बधिरस्य गीत, मूर्खस्य किं शास्त्रकथाप्रसङ्ग.॥५॥

ગધેડા અને ભુડને ઉત્તમ અન્ન આપવાથી શુ ફળ ? પશુ-પક્ષીઓને રત્નનો હાર પહેરાવવાથી શુ ફળ ? અધની પાસે દીવો કરવાથી શુ ફળ ? બહેરાની પાસે સગીત કરવાથી શુ ફળ ? અને મૂર્ખની પાસે શાસ્ત્રની કથા કહેવાથી શુ ફળ ? (કારણ કે ત્યા સુપાત્રનો અભાવ છે) ૫

सज्जन (१६)

સજ્જનનું સ્વરૂપ --

सदयः सत्यवादी यः, सलज्ज' शुद्धमानम' ।
गुरुदेवार्चको वाग्मी, तस्य तुष्यन्ति देवता' ॥ १ ॥

घमकल्पद्रुम, पृ ५५, श्लो० ९४ (दे ला)*

જે મનુષ્ય દયાળુ હોય, સત્યવાદી હોય, લજ્જાળુ હોય, શુદ્ધ મનવાળો હોય, ગુરુ અને દેવની પૂજાકરનાર હોય તથા સારુ વચન બોલનાર હોય તે મનુષ્ય ઉપર દેવતાઓ તુષ્ટમાન થાય છે ૧

तृष्णा छिन्धि भज क्षमा जहि मद पापे रतिं मा कृथा ,
सत्य ब्रूह्यनुयाहि साधुपदवीं सेवस्व विद्वज्जनान् ।
मान्यान्मानय विद्विषोऽप्यनुनय प्रच्छादय स्वान् गुणान्,
कीर्तिं पालय दुःखिते कुरु दयामेतत्सतां लक्षणम् ॥ २ ॥

नीतिशतक (भर्तृहरी), श्लो० ६९.

હે જીવ ! તુ તૃષ્ણાનો છેદ કર, ક્ષમાને ભજ, મદનો ત્યાગ કર પાપકાર્યને વિષે પ્રીતિ ન કર, સત્ય વચન બોલ, સાધુ પુરુષોના માગને અનુસર, વિદ્વાનોની સેવા કર, માનવા લાયક મિત્રાદિકનુ બહુમાન કર, શત્રુઓની ઉપર પણ પ્રીતિ રાખ, પોતાના ગુણોને ગુપ્ત કર-પ્રશસા ન કર, કીર્તિનુ

પાલન કર, અને દુખીને વિષે દયા કર આ સત્પુરુષોનુ લક્ષણ છે (સત્પુરુષોનો આવો આચાર હોય છે) ૨

સાચો સજ્જન —

उपकारिषु य साधु , साधुत्वे तस्य को गुण ।
अपकारिषु य. साधु , स साधु सद्भिरिष्यते ॥ ३ ॥

जैनपञ्चतन्त्र पृ २' १, श्लो० ६० *

ઉપકાર કરનાર ઉપર જે સાધુ-સારો હોય, તેના સાધુપણામા શો ગુણ ? કાઈ જ નહીં, પરતુ જે અપકાર કરનાર ઉપર સાધુ-સારો હોય તેને જ સત્પુરુષોએ સાધુપુરુષ કહ્યો છે ૩

સજ્જનનો મહિમા —

परनिन्दासु ये मूका निजश्लाघापराङ्मुखा ।
ईदृशैर्ये गुणैर्युक्ता , पूज्या सर्वत्र विष्टपे ॥ ४ ॥

तत्त्वामृत, श्लो० ८७

જેઓ પરનિદા કરવામા મૂગા હોય અને પોતાની પ્રશસા કરવામા વિમુખ હોય, આવા ગુણોવડે જે યુક્ત હોય તેઓ આખા જગતમા પૂજ્ય હોય છે ૪

कारुण्येन हता वधव्यसनिता सत्येन दुर्वाच्यता,
सन्तोषेन परार्थचौर्यपटुता शीलेन रागान्धता ।
नैर्ग्रन्थ्येन परिग्रहग्रहिलता यैर्यौवनेऽपि स्फुट,
पृथ्वीय सकलाऽपि तैं सुकृतिभिर्मन्ये पवित्रीकृता ॥ ५ ॥

वैराग्यशतक (काव्यमाला सप्तमगुच्छक), श्लो० २०

જેઓએ યુવાવસ્થામા પણ સ્ફૂટ રીતે કરુણાવડે હિંસાના વ્યસનનો ત્યાગ કર્યો હોય, સત્યવડે દુર્વચનનો ત્યાગ કર્યો હોય, સતોષવડે પરધનની ચોરીનો ત્યાગ કર્યો હોય, શીલ વડે રાગાધપણાનો ત્યાગ કર્યો હોય અને નિર્ગ્રંથપણાવડે પરિગ્રહની ઉન્મત્તતાનો ત્યાગ કર્યો હોય, તે સુકૃતિ–પુણ્યશાળી પુરુષોએ આ આખી પૃથ્વી પવિત્ર કરી છે એમ હું માનુ છુ ૫

अन्नदानैः पयोदानैर्धर्मस्थानैश्च भूतलम् ।
यशसा सज्जनैरत्र, रुद्धमाकाशमण्डलम् ॥ ६ ॥

महाभारत, शान्तिपर्व, अ० ७१, श्लो० ८

સત્પુરુષોએ આ પૃથ્વીતલને અન્નદાન(દાનશાળાઓ)વડે, જળદાનવડે (પાણીની પરબોવડે) અને ધર્મના સ્થાનો (દહેરા વગેરે)વડે રુધ્યુ છે, અને આકાશમડળને પોતાના યશવડે રુધ્યુ છે ૬

सत्त्वधर्मरता ये तु, सात्त्विकाः शान्तचारिणः ।
ते देवा निर्मलानन्दा वसन्ति स्वर्गतिं गताः ॥ ७ ॥

मनुस्मृति अ० १८, श्लो० ११८

જેઓ સાત્ત્વિક ધર્મમા રક્ત હતા અને જે શાત ચારિત્રવાળા હતા તે સાત્ત્વિક ગુણવાળા દેવો નિર્મળ આનદવાળા થઈ સ્વર્ગમા જઈને રહેલા છે ૭

न हि भवति वियोगः स्नेहविच्छेदहेतु–
र्जगति गुणनिधीनां सज्जनानां कदाचित् ।

घनतिमिरनिरुद्धो दूरसंस्थोऽपि चन्द्र,
किमु कुमुदवनाना प्रेमभङ्ग करोति ? ॥ ८ ॥

આ જગતમા ગુણના નિધાનરૂપ સજ્જનોનો કદાચ વિયોગ થાય એટલે કે તેઓ દૂર રહેલા હોય તો પણ તે વિયોગ કદાપિ સ્નેહના નાશનુ કારણ થતો નથી ઘણા અધકારથી અથવા મેઘના અધકારથી રુધાયેલો અને દૂર રહેલો એવો પણ ચદ્ર શુ પોયણાના વનના પ્રેમનો ભગ કરે છે ? પોયણાને વિકસ્વર કરે છે જ ૮

સજ્જનોની દુર્લભતા:—

पदे पदेऽधिगम्यन्ते, पापभाजो न चेतरे ।
भूयासो वायसा सन्ति, स्तोका चाषपक्षिण ॥ ९ ॥

सूक्तरत्नावलि (आत्मा स)

પાપી પુરુષો પગલે પગલે-ઠેકાણે ઠેકાણે મળી આવે છે, પણ ધર્મી પુરુષો તેટલા બધા હોતા નથી, કેમકે જગતમા કાગડાઓ ઘણા હોય છે પણ ચાષ પક્ષીઓ ઘણા થોડા જ જોવામા આવે છે ૯

शैले शैले न माणिक्य, मौक्तिक न गजे गजे ।
साधवो न हि सर्वत्र, चन्दन न वने वने ॥ १० ॥

वृद्धचाणक्यनीति, अध्याय २, श्लो० ९

દરેક પર્વત ઉપર કાંઈ માણિક્ય રત્ન હોતા નથી, દરેક હાથીના ગડસ્થળમા મોતી હોતા નથી, દરેક વનમા ચદનના

વૃક્ષો હોતા નથી, તે જ પ્રમાણે સર્વ ઠેકાણે સાધુપુરુષો હોતા નથી, (કોઈક જ ઠેકાણે-હોય છે) ૧૦

यैः कारुण्यपरिग्रहान्न गणितः स्वार्थः परार्थं प्रति,
यैश्चात्यन्तदयापरैर्न निहिता वन्ध्याऽर्थिनां प्रार्थना ।
ये चासन् परदुःखदुःखितधियस्ते साधवोऽस्तं गताः,
चक्षुः ! संहर बाष्पवेगमधुना कस्याग्रतो रुद्यते ? ॥ ११ ॥

જેઓએ કરુણા અંગીકાર કરેલી હોવાથી પરોપકારને વખતે સ્વાર્થને ગણ્યો નથી-સ્વાર્થની દરકાર કરી નથી, જેઓએ, અત્યંત દયાળુપણું હોવાથી યાચકોની યાચનાને નિષ્ફળ કરી નથી, તથા જેઓ અન્ય જનોના દુઃખથી પોતે દુઃખી થયા છે તે સાધુજનો અસ્ત પામ્યા છે-પરલોકમાં ગયા છે, તેથી હે નેત્ર ! તું હવે તારા અશ્રુના પ્રવાહને સંહરી લે, કેમકે તેવા સાધુઓને અભાવે હવે કોની પાસે રુદન કરવું ? ૧૧

शूराः सन्ति सहस्रशः प्रतिपदं विद्याविदोऽनेकशः,
स्मेरश्रीपतयो निरस्तधनदास्तेऽपि क्षितौ लक्षशः ।
किंत्वाकर्ण्य निरीक्ष्य चान्यमनुजं दुःखार्दितं यन्मन-
स्ताद्रूप्यं प्रतिपद्यते कलियुगे ते पञ्चषाः पूरुषाः ॥ १२ ॥

પૃથ્વી પર વીર પુરુષો ઠેકાણે ઠેકાણે હજારો છે, વિદ્યાઓને જાણનારા પણ અનેક છે, લક્ષ્મીવડે કુબેરનો પણ પરાભવ કરનારા વિકસ્વર (ઘણી) લક્ષ્મીના પતિઓ પણ લાખો છે, પરંતુ દુઃખથી પીડાતા અન્ય જનને જોઈને કે સાંભળીને

જેનુ મન તદ્રૂપપણાને પામે છે-દુ ખથી પીડાય છે તેવા સત્પુરુષો તો આવા કલિયુગમા પાચ-છ જ છે ૧૨

સજ્જન દયાવાન:—

निर्गुणेष्वपि सत्त्वेषु, दया कुर्वन्ति साधव ।
न हि सहरति ज्योत्स्ना, चन्द्रश्चाण्डालवेश्मन ॥१३॥

हितोपदेश, मित्रलाभ, श्लो० ६१

સત્પુરુષો ગુણ રહિત પ્રાણીઓને વિષે પણ દયા કરે છે, કેમકે ચ દ્ર પોતાની ચ દ્રિકાને (ચાદનીને) ચ ડાળના ઘરથી ખેચી લેતો નથી ત્યા પણ પોતાના કિરણો નાખે છે ૧૩

સજ્જનોનુ આચરણ:—

यथा चित्त तथा वाचो यथा वाचस्तथा क्रिया ।
चित्ते वाचि क्रियाया च, साधूनामेकरूपता ॥ १४ ॥

कुमारपालप्रबन्ध, पृ २०, श्लो० १ (आत्मा स)

જેવુ મન હોય (મનમા વિચાર હોય) તેવી વાણી હોય, અને જેવી વાણી હોય તેવી જ ક્રિયા-કર્મ હોય છે ચિત્તમા, વચનમા અને ક્રિયામા સાધુપુરુષોનુ એકજ સ્વરૂપ હોય છે ૧૪

विपद्यपि गता सन्त , पापकर्म न कुर्वते ।
हस कुक्कुटवत् कीटानत्ति किं क्षुधितोऽप्यलम् ॥ १५ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (पद्य), सर्ग १, श्लो० १०९

[illegible] ાળમા પણ પાપવાળુ કાર્ય આચરતા

નથી, કેમકે શું હંસ ખૂબ ભૂખ્યો હોય તો પણ કુકડાની માફક કીડાઓને કદી ખાય ખરો ? ૧૫

उत्तिष्ठन्ति निजासनान्नतशिरः पृच्छन्ति च स्वागतं,
सन्तुष्यन्ति हसन्ति यान्ति च चिरं प्रेमाञ्चितं सङ्गमम् ।
सिञ्चन्तो वचनामृतेन हृदयं सन्तः समीपागताः,
किं किं न प्रियमाचरन्ति हि जने स्वीये च सम्मीलिते ? ॥१६॥

वाल्मिकिरामायण-उत्तरकाण्ड, अ० १, श्लो० ३३

સન્ત માણસો, જ્યારે સ્વજનનો મેળાપ થાય છે ત્યારે નમ્ર થઈને પોતાના આસનથી ઊભા થાય છે, સ્વાગત પૂછે છે, સંતોષ પામે છે, હસે છે, પ્રેમપૂર્વક ભેટો કરે છે અને વચનામૃતથી હૃદયને સિંચતા પાસે આવી શું શું પ્રિય આચરણ નથી કરતા ? ૧૬

प्रिया न्याय्या वृत्तिर्मलिनमसुभङ्गेऽप्यसुकरं,
त्वसन्तो नाभ्यर्थ्याः सुहृदपि न याच्यः कृशधनः ।
विपद्युच्चैः स्थेयं पदमनुविधेयं च महतां,
सतां केनोद्दिष्टं विषममसिधाराव्रतमिदम् ॥ १७ ॥

नीतिशतक (भर्तृहरि), श्लो० ५६

પ્રિય અને ન્યાયવાળી વૃત્તિ-આજીવિકા કરવી, પ્રાણનો નાશ થાય તો પણ મલિન કાર્ય ન કરવું, અસત્પુરુષની પ્રાર્થના ન કરવી, થોડા ધનવાળા મિત્રની [illegible] યાચના ન કરવી, વિપત્તિમાં પણ મોટા [illegible]

પુરુષોને પગલે-માર્ગે ચાલવું આવું ખડ્ગની ધારા જેવું વિષમ વ્રત સત્પુરુષોને કોણે બતાવ્યું છે ? ૧૭

न ब्रूते परदूषणं परगुणं वक्त्यल्पमप्यन्वहं,
मन्तोष वहते परर्द्धिषु पराबाधासु धत्ते शुचम् ।
स्वश्लाघा न करोति नोज्झति नयं नौचित्यमुल्लङ्घय-
त्युक्तोऽप्यप्रियमक्षमा न रचयत्येतच्चरित्रं सताम् ॥ १८ ॥

सिन्दूरप्रकरण

સત્પુરુષ બીજાના દોષને બોલતો નથી, નિરંતર થોડા પણ પરના ગુણને બોલે છે, બીજાની સમૃદ્ધિમાં સંતોષ ધારણ કરે છે-તેના પર લોભ કરતો નથી, બીજાની પીડાને વિષે પોતે શોકને ધારણ કરે છે, પોતાની પ્રશંસા કરતો નથી, નીતિનો ત્યાગ કરતો નથી, ઉચિતપણાને ઓળંગતો નથી અને તેને કોઇએ અપ્રિય વચન કહ્યું હોય તો પણ તે અક્ષમા (ક્રોધ) કરતો નથી આવું સત્પુરુષનું ચરિત્ર જ હોય છે ૧૮

दोषजालमपहाय मानसे, धारयन्ति गुणमेवमज्जना ।
क्षारभावमपहाय वारिधेर्गृह्णत सलिलमम वारिदा ॥ १९ ॥

उपदेशप्रासाद, भाग १, पृ १४० (प्र स)

સજ્જન પુરુષો દોષના સમૂહનો ત્યાગ કરીને મનમાં ગુણને જ ધારણ કરે છે-ગ્રહણ કરે છે, જેમકે વાદળાઓ સમુદ્રમાંથી ખારાપણાનો ત્યાગ કરીને મીઠા જળને જ ગ્રહણ કરે છે ૧૯

मनसि वचसि काये पुण्यपीयूषपूर्णा-
स्त्रिभुवनमुपकारश्रेणिभि प्रीणयन्त ।

परगुणपरमाणून् पर्वतीकृत्य नित्य,
निजहृदि विकसन्त सन्ति सन्तः कियन्त ॥२०॥
नीतिशतक (भर्तृहरि), श्लो० ७०

મન, વચન અને કાયાને વિષે પુણ્યરૂપી અમૃતવડે પૂર્ણ ભરેલા ત્રણ જગતના પ્રાણીઓને ઉપકારના સમૂહવડે પ્રસન્ન કરનારા તથા પરના પરમાણુ જેવડા ગુણોને પણ પર્વત જેવડા કરી નિરતર પોતાના હૃદયમા આનદ પામનારા આવા સત્પુરુષો જગતમા કોઇક જ હોય છે ૨૦

प्रदान प्रच्छन्न गृहमुपगते सम्भ्रमविधिः,
प्रिय कृत्वा मौन सदसि कथन नाप्युपकृतेः ।
अनुत्सेको लक्ष्म्या निरभिभवसाराः परकथा',
सता केनोद्दिष्ट विषममसिधाराव्रतमिदम् ॥ २१ ॥
नीतिशतक (भर्तृहरि) श्लो० ५७

શુપ્ત રીતે દાન આપવુ, ઘેર કોઈ આવે ત્યારે તરત જ ઊભા થવાદિકવડે તેનુ સ્વાગત કરવુ, કોઈનુ પ્રિય કરીને મૌન રહેવુ, સભામા પોતે કરેલા ઉપકારને પણ કહેવો નહી, ધનની પ્રાપ્તિમા ગર્વ કરવો નહી અને કોઇનો પરાભવ-નિદાદિક ન થાય તેવી પરની કથા કરવી, આવુ સત્પુરુષોને ખડ્ગની ધારા જેવુ વિષમ વ્રત કોણે બતાવ્યુ છે ? (કોઇએ બતાવ્યુ નથી સજ્જનોનો એવો સ્વભાવ જ હોય છે) ૨૧

સજ્જનોનો સ્થિર સ્વભાવઃ—

पराभूतोऽपि पुण्यात्मा, न स्वभाव विमुञ्चति ।
तोयमुष्णीकृत काम, शीतता पुन॰ ...२ ॥
सूक्तरत्नावली, ...स)

પણ તે અત્યંત દુસહ વિષને જ વમે છે-તે દૂધ વિષપણે પરિણમે છે ૨૬

अनुकुरुतः खलसुजनावग्रिमपाश्चात्यभागयोः सूच्याः ।
विदधाति रन्ध्रमेको गुणवानन्यस्तु पिदधाति ॥ २७॥

દુર્જન અને સજ્જન આ બે પુરુષો અનુક્રમે સોયના અગ્રભાગ અને પાછળના ભાગને અનુસરે છે-તેના જેવું કાર્ય કરે છે તેમા એક એટલે દુર્જન સોયના અગ્રભાગની જેમ છિદ્ર પાડે છે અર્થાત્ પરસ્પર કલહ ઉત્પન્ન કરાવે છે, અને બીજો એટલે સજ્જન ગુણવાન હોવાથી છિદ્રને ઢાંકે છે એટલે સલાહ-સંપ કરાવે છે (સોયનો પાછલો ભાગ ગુણવાન એટલે દોરાવાળો હોવાથી છિદ્રને સાંધી દે છે) ૨૭

विद्या विवादाय धनं मदाय,शक्तिः परेषां परिपीडनाय ।
खलस्य साधोर्विपरीतमेतत्, ज्ञानाय दानाय च रक्षणाय ॥ २८ ॥

ખળ પુરુષ વિદ્યા ભણ્યો હોય તો તેની વિદ્યા બીજાની સાથે વાદવિવાદ કરવા માટે થાય છે, તેની પાસે ધન હોય તો તે મદને માટે થાય છે, તેનામાં જે શક્તિ હોય તે બીજાને પીડા કરવા માટે થાય છે, પરંતુ સજ્જનને તો તે સર્વ તેનાથી વિપરીત છે, એટલે કે તેની વિદ્યા જ્ઞાનને માટે, ધન દાનને માટે અને શક્તિ બીજાના રક્ષણને માટે થાય છે ૨૮

आर्योऽपि दोषान् खलवत् परेषां,
वक्तुं हि जानाति परं न वक्ति ।
किं काकवत्तीनतराननोऽपि,
कीरः करोत्यस्थिविघट्टनानि ? ॥ २९ ॥

જેમ ખળ પુરુષ બીજાના દોષ બોલે છે તેમ સજ્જન પુરુષ પણ બીજાના દોષ બોલવાનુ જાણે છે, પરતુ તે બોલતા નથી જેમકે પોપટને કાગડાના જેવી તીવ્ર ચાચ હોય છે, તો પણ શુ તે પોપટ હાડકાના કકડા કરે ? ન જ કરે (કાગડાની જેમ પોપટ હાડકા ચુથતો નથી) ૨૯

एकसुकृतेन दुष्कृतशतानि ये नाशयन्ति ते धन्याः ।
न त्वेकदोषजनितो येषा रोषः शतकृतघ्न. ॥ ३० ॥

उत्तराध्ययनसूत्रटीका (भावविजय) पृ ३५४ *

જે મનુષ્યો એક સુકૃતવડે સેકડો દુષ્કૃતોનો નાશ કરે છે, તે મનુષ્યો ધન્ય છે, પરતુ જેમનો એક દોષથી ઉત્પન્ન થયેલો ક્રોધ સેકડો કાર્યોને હણનારો થાય તે ધન્ય નથી ૩૦

ચોર, ઠગારા, પરસ્ત્રીનુ હરણ કરનારા, નિર્દય અને નિર્ધન આટલા પુરુષો ઉપર દેવતાઓ કદાપિ પ્રસન્ન થતા નથી ५

सहस्रैरपकाराणामुपायाना शतैरपि ।
कल्पकोटि कृतैर्यावद् दुर्जनो नैव तुष्यति ॥ ६ ॥

मुनि हिमांशुविजय

કરપકોટી-કરોડો વર્ષો સુધી હજારો ઉપકાર કરવાથી કે સેંકડો ઉપાયોથી દુર્જન કદી પણ સંતુષ્ટ થતો નથી-પોતાની દુર્જનતા મૂકતો નથી ६

न प्रेम नौषधं नाना, न सेवा न गुणो न धी ।
न कुलं न बलं न श्रीर्दुर्जनस्य प्रशान्तये ॥ ७ ॥

नलविलास अङ्क ७ श्लो १०

દુર્જન માણસને શાંત કરવા માટે પ્રીતિ, ઔષધ, આના, સેવા, ગુણ, બુદ્ધિ, કુળ કે બળ કાંઇ પણ છે નહી (અર્થાત્ આ સર્વ બાબતનો ઉપયોગ કરતા છતા પણ દુર્જન માણસ શાંત થતો નથી) ७

દુર્જન હલાપણુ.—

दुर्जन परिहर्तव्यो विद्ययाऽलङ्कृतोऽपि सन् ।
मणिना भूषित सर्प, किमसौ न भयङ्करः ? ॥ ८ ॥

नीतिशतक (भर्तृहरि), श्लो ४२.

વિદ્યાવડે અલંકૃત હોય તો પણ દુર્જન માણસ ત્યાગ કરવા લાયક છે, કેમકે સર્પ મણિવ[illegible] હોય તો પણ શું તે ભયંકર નથી ? ભયંકર છે ८

दुर्जनः प्रियवादी च, नैतद्विश्वासकारणम् ।
मधु तिष्ठति जिह्वाग्रे, हृदि हलाहल विषम् ॥ ९ ॥

हितोपदेश मित्रलाभ, श्लो॰ ८२

દુર્જન માણસ પ્રિય વચન બોલતો હોય તો તેથી તે વિશ્વાસનું કારણ નથી, કેમકે તેની જિહ્વાના અગ્રભાગને વિષે મધ રહેલું હોય છે, પણ હૃદયમાં તો હળાહળ વિષ ભરેલું હોય છે ૯

हस्तौ दाननिवर्जितौ श्रुतिपुटौ सारश्रुतद्रोहिणौ,
नेत्रे साधुविलोकनेन रहिते पादौ न तीर्थं गतौ ।
अन्यायार्जितवित्तपूर्णमुदरं गर्वेण तुङ्गं शिरो
रे रे! जम्बुक! मुञ्च मुञ्च सहसा नीचस्य निन्द्यं वपुः ॥१०॥

वृद्धचाणक्यनीति, अ॰ १२, श्लो॰ ४

જેના હાથ દાન રહિત છે, જેના બે કાન સારભૂત શાસ્ત્રના શ્રવણનો દ્રોહ કરનારા છે, જેના નેત્રો સાધુજનના દર્શનથી રહિત છે, જેના પગ તીર્થક્ષેત્ર તરફ ગયા નથી, જેનું ઉદર અન્યાયથી ઉપાર્જન કરેલા ધનથી પૂર્ણ છે અને જેનું મસ્તક ગર્વવડે ઉંચું રહે છે તેવા નીચ પુરુષના નિંદવા લાયક શરીરને-શબને હે શિયાળ! તું એકદમ મૂકી દે, મૂકી દે ૧૦

निमित्तमुद्दिश्य हि यः प्रकुप्यति,
ध्रुव स तस्यापगमे प्रसीदति ।
अकारणद्वेषि मनस्तु यस्य वै,
कथं जनस्तं परितोषयिष्यति ? ॥ ११ ॥

જે મનુષ્ય નિમિત્તને-કારણને-ઉદ્દેશીને કોપ કરે છે તે મનુષ્ય તે નિમિત્ત દૂર થયેથી પ્રસન્ન થઇ શકે છે પરંતુ જેનું મન કારણ વિના જ દ્વેષવાળું હોય તેવા મનુષ્યને લોકો શી રીતે પ્રસન્ન કરી શકે ? ન જ પ્રસન્ન કરી શકે ૧૧

व्योमनि स ग्राम कुरुते, चित्रं निर्माति सुन्दरं पवने ।
रचयति रेखा सलिले, चरति खले यस्तु सत्कारम् ॥ १२ ॥

भामिनीविलास

જે મનુષ્ય ખળ પુરુષનો સત્કાર કરે છે તે પુરુષ આકાશમાં મહેલ બનાવે છે, વાયુમાં સુંદર ચિત્ર ચિતરે છે અને પાણીમાં રેખા કરે છે એમ જાણવું (જેમ આ સર્વ વ્યર્થ છે તેમ લુચ્ચા માણસનો સત્કાર પણ વ્યર્થ છે) ૧૨

न विना परिवादेन, रमते दुर्जनो जनः ।
काकः सर्वरसान् भुक्त्वा, विना मध्यं न तृप्यति ॥१३॥

महाभारत, शान्तिपर्व, अ० ११० श्लो० १७

દુર્જન માણસ પરની નિંદા કર્યા વિના આનંદ પામતો નથી કાગડાએ સર્વ રસવાળું અન્ન ખાધું હોય તો પણ તે વિષ્ઠા ખાધા વિના તૃપ્ત થતો નથી, ૧૩

तेऽधमधन्या पशुप्राया, परार्थे य उदासते ।
तथा त्वननी भूयाद्, ये परद्रोहकारिणः ॥ १४ ॥

પરોપકારના કાર્યોમાં જે માણસો ઉદાસીનતા બતાવે છે તે અધન્ય અને પશુ સમાન છે અને જે લોકો બીજાનો દ્રોહ કરનારા છે તેથી તેવાઓની માતા ન થવું (અર્થાત્ તેવા પુત્રને જન્મ ન આપવો) ૧૪

ત્રણ દુર્જન —

अशक्तः कुरुते कोपं, निर्धनो मानमिच्छति ।
अगुणी च गुणद्वेषी, पृथिव्यां लकुटत्रयम् ॥ १५ ॥

महाभारत, शांतिपर्व, अ० ?? श्लो० ३३

શક્તિ રહિત છતા બીજા ઉપર કોપ કરે, નિર્ધન છતા માનને ઇચ્છે અને ગુણ રહિત છતા ગુણનો દ્વેષ કરે આ ત્રણ જાતના મનુષ્યો પૃથ્વી પર લકુટ સમાન છે અર્થાત્ અધમ પુરુષો છે ૧૫

દુર્જનના દોષો —

वन्द्यान्निन्दति दुःखितानुपहसत्यायासयते बान्धवान् ,
शूरान् द्वेष्टि धनच्युतान् परिभवत्याज्ञापयत्याश्रितान् ।
गुह्यानि प्रकटीकरोति घटयन् यत्नेन वैरानय,
ब्रूते शीघ्रमवाच्यमुज्झति गुणान् गृह्णाति दोषान् खलः॥१६॥

ખલ-લુચ્ચો માણસ પૂજ્ય જનોની નિંદા કરે છે, દુ ખી માણસોની હાંસી કરે છે, બાંધવોને પીડા પમાડે છે, શૂર જનો ઉપર દ્વેષ કરે છે, ધન રહિત મનુષ્યોનો પરાભવ કરે છે, આશ્રિત જનોને આજ્ઞા આપે છે, પ્રયત્નવડે વૈરભાવને બતાવવાપૂર્વક ગુપ્ત વાતને પ્રગટ કરે છે, નહીં બોલવા લાયક વચનને તત્કાળ બોલે છે, ગુણનો ત્યાગ કરે છે અને દોષને ગ્રહણ કરે છે ૧૬

દુર્જનનો સ્વભાવઃ—

खण्डीकृतोऽपि पापात्मा, पापान्नैव निवर्तते ।
शिरोहीनोऽपि किं राहुर्ग्रसते न सुधाकरम् ? ॥१७॥

सूक्तरत्नावली, श्लो० ३९ (आत्मा स)

પાપી પુરુષને ખડ ખડ કર્યો હોય (ઘણો તિરસ્કાર કર્યો હોય) તો પણ તે પાપથી પાછો ફરતો નથી, જેમકે રાહુ મસ્તક (?) વગરનો છે તો પણ શુ તે ચદ્રને નથી ગળતો ? ગળે છે જ દુષ્ટનો સ્વભાવ એવો જ હોય છે ૧૭

ये लुब्धचित्ता विषयार्थभोगे
बहिर्विरागा हृदि बद्धरागा ।
ते दाम्भिका वेषधराश्च धूर्ता
मनांसि लोकस्य तु रञ्जयन्ति ॥ १८ ॥

हृदयप्रदीप

જે મનુષ્યોનુ મન વિષયોને ભોગવવામા લુબ્ધ હોય, બહારથી વૈરાગ્ય દેખાડતા હોય અને હૃદયમા રાગથી બધાયેલા હોય તે દભી, વેષધારી અને ધૂર્ત જનો માત્ર લોકના ચિત્તને જ રજન કરે છે-પરતુ તેઓ આત્મહિત કરી શકતા નથી ૧૮

स्तोकेनोन्नतिमायाति, स्तोकेनायात्यधोगतिम् ।
अहो सुसदृशी चेष्टा, तुलायष्टे खलस्य च ॥ १९ ॥

जैनपञ्चतन्त्र

થોડાથી જ ઉન્નતિને (ઉચાઇપણાને તથા ગર્વને)

પામે છે અને થોડાથી જ અધોગતિને (નીચાપણાને તથા તુચ્છતાને) પામે છે અહો ! ત્રાજવાની દાંડી અને ખળ પુરુષ એ બન્નેની ચેષ્ટા એક સરખી જ છે ૧૯

कर्णामृत सूक्तिरस निमुच्य, दोषेषु यत्न सुमहान् खलस्य ।
अवेक्षते केलिवन प्रविष्ट, क्रमेलक कण्टकजालमेव ॥२०॥

विह्लण

કર્ણને અમૃત સમાન એવી મનોહર ઉક્તિ(વાણી)ના રસને છોડીને દોષો ગ્રહણ કરવામા જ ખળ પુરુષનો મોટો યત્ન હોય છે ઉંટ ક્રીડાવનમા-ક્રીડા કરવાના ઉત્તમ બગીચામા પ્રવેશ કરે તો પણ તે કાટાની વાડ સામુ જ જુએ છે-ઉત્તમ વૃક્ષો છતા કાટા ખાવાની ઇચ્છા કરે છે ૨૦

કયા કોણ ધૂર્ત —

नराणा नापितो धूर्त, पक्षिणा चैव वायस ।
चतुष्पदा शृगालस्तु, स्त्रीणा धूर्त्ता च मालिनी ॥ २१ ॥

चाणक्यनीति, अध्याय ५, श्लो० २१

મનુષ્યોની મધ્યે નાપિત (હજામ) ધૂર્ત હોય છે, સર્વ પક્ષીઓમા કાગડો ધૂર્ત હોય છે, પશુઓમા શિયાળ ધૂર્ત હોય છે અને સ્ત્રીઓમા માલણ ધૂર્ત હોય છે ૨૧

દુર્જનની જીભઃ—

आक्रान्तेव महोपलेन मुनिना शप्तेव दुर्वाससा,
यत मुद्रितेव जतुना नीतेव मूर्छा विषै

यद्दैवातनुरज्जुभिः परगुणान् वक्तुं न शक्ता सती,
जिह्वा लोहशलाकया खलमुखे विद्धेव संलक्ष्यते ॥२२॥
उपदेशमाला (भाषान्तर) पृ० ४३ ●

ખળ પુરુષના મુખમા જે જિહ્વા છે તે અન્ય ગુણી જનોના ગુણોને બોલવાને શક્તિમાન નથી, તેથી જાણે કે તે જિહ્વા મોટા પત્થરથી દબાયેલી હોય, જાણે કે તેને દુર્વાસા ઋષિએ શાપ આપ્યો હોય, જાણે કે નિરંતર લાખવડે મુદ્રિત કરી હોય, જાણે કે વિષવડે મૂર્છા પામી હોય, જાણે કે મોટા દોરડાથી બાંધેલી હોય અને જાણે કે લોઢાની સળી વડે વીંધી હોય તેમ કેવળ સ્તબ્ધ જ જોવામા આવે છે ૨૨

દુર્જન અને હળ —

आजन्मसिद्धं कौटिल्यं, खलस्य च हलस्य च ।
सोढुं तयोर्मुखाक्षेपमलमेकैव सा क्षमा ॥ २३ ॥

ખળ પુરુષ અને હળની કુટિલતા જન્મથી જ સિદ્ધ છે તે બન્નેના મુખના આક્ષેપને સહન કરવા માટે તે એક ક્ષમા જ સમર્થ છે (અર્થાત્ ખળપુરુષ પોતાના મુખથી બીજાનો જે આક્ષેપ-તિરસ્કાર કરે છે તેને સજ્જન પુરુષ ક્ષમાગુણથી જ સહન કરે છે, તથા હળ પોતાના અગ્રભાગથી પૃથ્વીને ખેડે છે તેને સહન કરવા માટે ક્ષમા-પૃથ્વી જ સમર્થ છે, બીજુ કોઈ સમર્થ નથી) ૨૩

દુર્જન અને કુતરો —

जिह्वाद्विपिवमत्वात्र, पिण्डार्थी कलहोत्कट ।
तुल्यतामशुचिर्नित्यं, बिभर्ति पिशुन शुन । ।२४॥
क्षेमेन्द्रकवि

પિશુન માણસ એટલે ચાડીયો-ખળ માણસ શ્વાનની તુલ્યતાને ધારણ કરે છે, કેમકે તે બન્ને પોતાની જિહ્વાવડે સત્પાત્રને (સત્પુરુષને તથા સારા વાસણને) દૂષિત કરે છે, તે બન્ને પિંડના અર્થી છે, ઘણો કજીયો કરવામા તત્પર હોય છે, તથા નિરંતર અપવિત્ર હોય છે ૨૪

દુર્જન અને સર્પ —

कृतमपि महोपकारं पय इव पीत्वा निरातङ्कम् ।
प्रत्युत हन्तु यतते, काकोदरसोदर खलो जगति ।। २५ ।।

भामिनीविलास श्लो ३०

સર્પની જેવો ખળપુરુષ દૂધની જેમ કરેલા ઉપકારને પણ પી જઈને-નાશ કરીને નિર્ભયપણે ઉલટો હણવાને યત્ન કરે છે ૨૫

દુર્જન પોતાને જ ઠગે છે.—

कौटिल्यपटवः पापा मायया बकवृत्तयः ।
भुवन वञ्चयमाना वञ्चयन्ते स्वमेव हि ।।२६।।

उपदेशप्रासाद भाग १, पृ०१७१ (प्र स)

બગલાની જેવી વૃત્તિ (આચરણ) વાળા, કુટિલતામા હુશિયાર એવા પાપી માણસો માયા કપટ-વડે જગતને છેતરતા થકા પોતાના આત્માને જ છેતરે છે ૨૬

यद्वैवातनुरज्जुभिः परगुणान् वक्तुं न शक्ता सती,
जिह्वा लोहशलाकया खलमुखे विद्धेव संलक्ष्यते ॥२२॥
उपदेशमाला (भाषांतर) पृ० ४३०

ખળ પુરુષના મુખમાં જે જિહ્વા છે તે અન્ય ગુણી જનોના ગુણોને બોલવાને શક્તિમાન નથી, તેથી જાણે કે તે જિહ્વા મોટા પત્થરથી દબાયેલી હોય, જાણે કે તેને દુર્વાસા ઋષિએ શાપ આપ્યો હોય, જાણે કે નિરંતર લાખવડે મુદ્રિત કરી હોય, જાણે કે વિષવડે મૂર્ચ્છા પામી હોય, જાણે કે મોટા દોરડાથી બાંધેલી હોય અને જાણે કે લોઢાની સળી વડે વીંધી હોય તેમ કેવળ સ્તબ્ધ જ જોવામાં આવે છે ૨૨

દુર્જન અને હળ —

आजन्मसिद्धं कौटिल्यं, खलस्य च हलस्य च ।
सोढुं तयोर्मुखाक्षेपमलमेकैव सा क्षमा ॥ २३ ॥

ખળ પુરુષ અને હળની કુટિલતા જન્મથી જ સિદ્ધ છે તે બન્નેના મુખના આક્ષેપને સહન કરવા માટે તે એક ક્ષમા જ સમર્થ છે (અર્થાત્ ખળપુરુષ પોતાના મુખથી બીજાનો જે આક્ષેપ-તિરસ્કાર કરે છે તેને સજ્જન પુરુષ ક્ષમાગુણથી જ સહન કરે છે, તથા હળ પોતાના અગ્રભાગથી પૃથ્વીને ખેડે છે તેને સહન કરવા માટે ક્ષમા-પૃથ્વી જ સમર્થ છે, બીજું કોઈ સમર્થ નથી) ૨૩

દુર્જન અને કુતરો —

जिह्वाद्वयविलसत्पात्रं, पिण्डार्थी कलहोत्कटः ।
तुल्यतामशुचिर्नित्यं, बिभर्ति पिशुनः शुनः ॥ २४ ॥
क्षेमेन्द्रकवि

પિશુન માણસ એટલે ચાડીયો–ખળ માણસ શ્વાનની તુલ્યતાને ધારણ કરે છે, કેમકે તે બન્ને પોતાની જિહ્વાવડે સત્પાત્રને (સત્પુરુષને તથા સારા વાસણને) દૂષિત કરે છે, તે બન્ને પિંડના અર્થી છે, ઘણો કજીયો કરવામા તત્પર હોય છે, તથા નિરંતર અપવિત્ર હોય છે ૨૪

દુર્જન અને સર્પ —

कृतमपि महोपकारं पय इव पीत्वा निरातङ्कम् ।
प्रत्युत हन्तु यतते, काकोदरसोदरः खलो जगति ॥ २५ ॥

भामिनीविलास श्लो ३०

સર્પની જેવો ખળપુરુષ દૂધની જેમ કરેલા ઉપકારને પણ પી જઈને–નાશ કરીને નિર્ભયપણે ઉલટો હણવાને યત્ન કરે છે ૨૫

દુર્જન પોતાને જ ઠગે છે —

कौटिल्यपटवः पापा मायया बकवृत्तयः ।
भुवनं वञ्चयमाना वञ्चयन्ते स्वमेव हि ॥२६॥

उपदेशप्रासाद भाग १, पृ०१७१ (प्र स)

બગલાની જેવી વૃત્તિ (આચરણ) વાળા, કુટિલતામા હુંશિયાર એવા પાપી માણસો માયા કપટ–વડે જગતને છેતરતા થકા પોતાના આત્માને જ છેતરે છે ૨૬

यद्वैवातनुरज्जुभि परगुणान् वक्तु न शक्ता सती,
जिह्वा लोहशलाकया खलमुखे विद्धेव सलक्ष्यते ॥२२॥
उपदेशमाला (भाषान्तर) पृ० ४३ *

ખળ પુરુષના મુખમા જે જિહ્વા છે તે અન્ય ગુણી જનોના ગુણોને બોલવાને શક્તિમાન નથી, તેથી જાણે કે તે જિહ્વા મોટા પત્થરથી દબાયેલી હોય, જાણે કે તેને દુર્વાસા ઋષિએ શાપ આપ્યો હોય, જાણે કે નિરતર લાખવડે મુદ્રિત કરી હોય, જાણે કે વિષવડે મૂર્છા પામી હોય, જાણે કે મોટા દોરડાથી બાધેલી હોય અને જાણે કે લોઢાની સળી વડે વીધી હોય તેમ કેવળ સ્તબ્ધ જ જેવામા આવે છે ૨૨

દુર્જન અને હળ —

आजन्मसिद्ध कौटिल्य, खलस्य च हलस्य च ।
सोढु तयोर्मुखाक्षेपमलमर्कैव सा क्षमा ॥ २३ ॥

ખળ પુરુષ અને હળની કુટિલતા જન્મથી જ સિદ્ધ છે તે બન્નેના મુખના આક્ષેપને સહન કરવા માટે તે એક ક્ષમા જ સમર્થ છે (અર્થાત્ ખળપુરુષ પોતાના મુખથી બીજાનો જે આક્ષેપ-તિરસ્કાર કરે છે તેને સજ્જન પુરુષ ક્ષમાગુણથી જ સહન કરે છે, તથા હળ પોતાના અગ્રભાગથી પૃથ્વીને ખેડે છે તેને સહન કરવા માટે ક્ષમા-પૃથ્વી જ સમર્થ છે, બીજુ કોઇ સમર્થ નથી) ૨૩

દુર્જન અને કુતરો —

जिह्वाद्वयितमत्याग्र, पिण्डाधा कलहोत्कट ।
तुल्यनामशुचिर्नित्यं, बिभर्ति पिशुन शुन ॥ २४ ॥
क्षेमेन्द्रकवि

પિશુન માણસ એટલે ચાડીયો–ખળ માણસ શ્વાનની તુલ્યતાને ધારણ કરે છે, કેમકે તે બન્ને પોતાની જિહ્વાવડે સત્પાત્રને (સત્પુરુષને તથા સારા વાસણને) દૂષિત કરે છે, તે બન્ને પિંડના અર્થી છે, ઘણો કજીયો કરવામા તત્પર હોય છે, તથા નિરંતર અપવિત્ર હોય છે ૨૪

દુર્જન અને સર્પ —

कृतमपि महोपकारं पय इव पीत्वा निरातङ्कम् ।
प्रत्युत हन्तु यतते, काकोदरसोदरः खलो जगति ॥ २५ ॥

भामिनीविलास श्लो ३०

સર્પની જેવો ખળપુરુષ દૂધની જેમ કરેલા ઉપકારને પણ પી જઈને–નાશ કરીને નિર્ભયપણે ઉલટો હણવાને યત્ન કરે છે ૨૫

દુર્જન પોતાને જ ઠગે છે.—

कौटिल्यपटवः पापा मायया बकवृत्तयः ।
भुवनं वञ्चयमाना वञ्चयन्ते स्वमेव हि ॥२६॥

उपदेशप्रासाद भाग १, पृ०१७१ (प्र स्त)

બગલાની જેવી વૃત્તિ (આચરણ) વાળા, કુટિલતામા હુંશિયાર એવા પાપી માણસો માયા કપટ–વડે જગતને છેતરતા થકા પોતાના આત્માને જ છેતરે છે ૨૬

महापुरुष (१८)

મહાપુરુષનુ લક્ષણ —

मोक्षाकाङ्क्षैकस्तानेन, चेतसाऽभिलषन्ति ये ।
शुद्धा धर्मकथामका, सात्त्विकास्ते नरोत्तमा ॥ १ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (पद्य), सर्ग २, श्लो १०३

એક મોક્ષની જ ઇચ્છાવાળા અને શુદ્ધ ધર્મકથાની અભિલાષાવાળા જે લોકો છે તે ઉત્તમ કોટિના સાત્ત્વિક પુરુષો છે ૧

देवपूजा दया दान, दाक्षिण्य दमदक्षते ।
यस्यैते षड् दकारा स्यु', स देवांशी नर स्मृत ॥ २ ॥

उपदेशतरङ्गिणी, पृ २३३ (य वि ग्र)

દેવપૂજા, દયા, દાન, દાક્ષિણ્યતા દમ અને દક્ષતા (ચતુરાઈ) આ છ દકારવાળા પદાર્થો જેને હોય તે પુરુષ દેવાંશ–દેવ સમાન કહ્યો છે ૨

ये लोकद्वयसापेक्षा, किञ्चित्सत्त्वयुता नरा । -
कथामिच्छन्ति सङ्कीर्णां, ज्ञेयास्ते वरमध्यमा ॥ ३ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (पद्य), सर्ग २ श्लो० १०३६

જે બન્ને લોકની અપેક્ષાએ કંઈક સત્ત્વવાળા છે અને સકુચિત છે તે મધ્યમ કોટિના પુરુષોમા શ્રેષ્ઠ છે ૩

नास्त्यसद्भाषितं यस्य, नास्ति भङ्गो रणाङ्गणात् ।
नास्तीति याचके नास्ति, तेन रत्नवती क्षितिः ॥४॥

वैराग्यशतक (पद्मानन्द) श्लो० २८

જેને અસત્ય ભાષણ નથી એટલે જે અસત્ય વચન બોલતો નથી, જે રણસંગ્રામમાંથી ભાગી જતો નથી, અને જે મનુષ્ય યાચકની પાસે "નથી" (ના) એવો શબ્દ બોલતો નથી તેવા પુરુષવડે આ પૃથ્વી રત્નવાળી છે-તેવા પુરુષો આ પૃથ્વીપર રત્નરૂપ છે. ૪

दानेन लक्ष्मीर्विनयेन विद्या, नयेन राज्यं सुकृतेन जन्म ।
परोपकारक्रिययाऽपि कायः, कृतार्थ्यते येन पुमान्स मान्यः ॥५॥

धर्मकल्पद्रुम पृ ५८, श्लो० ६९ (दे ला)*

જે પુરુષ દાનવડે લક્ષ્મીને કૃતાર્થ કરે છે, વિનયવડે વિદ્યાને કૃતાર્થ કરે છે, નીતિવડે રાજ્યને કૃતાર્થ કરે છે, પુણ્યકાર્ય કરવાવડે જન્મને કૃતાર્થ કરે છે અને પરોપકાર કરવાવડે શરીરને કૃતાર્થ કરે છે તે પુરુષ જગતમાં માન્ય ગણાય છે. ૫

श्लाघ्यः स एको भुवि मानवानां,
सोऽन्तः गतः सत्पुरुषव्रतस्य ।
यस्यार्थिनो वा शरणागता वा,
नाशाभिभङ्गाद्विमुखा प्रयान्ति ॥६॥

जैनपञ्चतन्त्र, पृ १६५, श्लो० १६६

જેની પાસે આવેલા યાચકો, અથવા શરણના અર્થીઓ

આશાના ભગથી-નિરાશપણે-પાછા જતા નથી તે જ એક પુરુષ આ પૃથ્વી પર મનુષ્યોની મધ્યે વખાણવા લાયક છે અને તે જ પુરુષ સત્પુરુષોના વ્રતને પાર પામેલો કહેવાય છે ૬

य: समुत्पतित क्रोध, मान चापि नियच्छति ।
स श्रियो भाजन पुसा, यश्चापत्सु न मुह्यति ॥ ७ ॥

भागवत (व्यासदेव), स्कन्ध ११, अ० १, श्लो० ५२

જે પુરુષ ઉત્પન્ન થયેલા ક્રોધને અને માનને પણ શમાવી દે છે, તથા જે પુરુષ આપત્તિને વિષે મુઝાતો ન હોય તે માણસ પુરુષની લક્ષ્મીનુ પાત્રસ્થાન થાય છે-તેવો પુરુષ જ વાસ્તવિક પુરુષ છે ૭

यस्त्विन्द्रियाणि मनसा, नियम्यारभतेऽर्जुन ! ।
कर्मेन्द्रियै कर्मयोगमसक्त, स विशिष्यते ॥ ८ ॥

भगवद्गीता, अ० ३, श्लो० ७

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે-હે અર્જુન ! જે પુરુષ મનવડે ઇંદ્રિયોને કબજે કરીને આસક્તિ રહિતપણે કર્મેન્દ્રિયોવડે કર્મયોગને આરભે છે, તે પુરુષ શ્રેષ્ઠ છે ૮

दधात्यापदि धैर्य, योऽन्यप्रशंसाविधौ गुरु ।
ज्ञानाप्ता एकलोभिष्ट , स कथ्यते महाजन ॥ ९ ॥

જે પુરુષ આપત્તિને વખતે ધીરજ ધારણ કરે છે, અન્ય જનની પ્રશસા કરવામા ગુરુ (ઉદાર) છે અને જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરવામા જ ખૂબ લોભી હોય છે તે મહાજન કહેવાય છે ૯

મહાપુરુષના બત્રીશ લક્ષણ —

कुलिन पण्डितो वाग्मी, गुणग्राही सदोत्तम ।
सत्पात्रसङ्ग्रही त्यागी, गम्भीरो विनयी नयी ॥ १० ॥

शृङ्गारी श्लाघया युक्त, सत्यवाक शुद्धमानस ।
गीतज्ञो रसिको वादी, शुभार्थः दानसुप्रिय. ॥ ११ ॥

मन्त्रवादी कलायुक्त, सद्धनी च विचक्षण ।
धूर्तो मिष्टान्नभोजी च, तेजोवान धार्मिकस्तथा ॥ १२ ॥

कपटी लेखक क्षान्त., परचित्तोपलक्षकः ।
ज्ञातार्थः सर्वग्रन्थेषु, लक्षणानि नरोत्तमे ॥ १३ ॥

धर्मकल्पद्रुम, पृ० ७, श्लो० २१, २२, २३ २४

ઉત્તમ પુરુષના આ બત્રીશ લક્ષણો છે —કુલીન ૧, પંડિત ૨, વાચાળ ૩, ગુણગ્રાહી ૪, સદા ઉત્તમ ૫, સુપાત્રનો સંગ્રહ કરનાર ૬, દાતાર ૭, ગંભીર ૮, વિનયવાળો ૯, ન્યાયવાળો ૧૦, શૃંગારને જાણનાર ૧૧, બીજાની પ્રશંસાથી યુક્ત ૧૨, સત્યવક્તા ૧૩, શુદ્ધ મનવાળો ૧૪, ગીત જાણનાર ૧૫, સર્વ રસને જાણનાર ૧૬, વાદી ૧૭, શુભ અર્થવાળો ૧૮, દાન દેવામા પ્રીતિવાળો ૧૯, મંત્રવાદી ૨૦, કળાવાન ૨૧, સારા ધનવાળો ૨૨, વિચક્ષણ ૨૩, ધૂર્ત ૨૪, મિષ્ટ ભોજન કરનાર ૨૫, તેજવાળો ૨૬, ધાર્મિક ૨૭, કપટી ૨૮, લેખ લખનાર ૨૯, ક્ષમાવાન ૩૦, બીજાના ચિત્તને જાણનાર ૩૧ અને સર્વ ગ્રંથોના અર્થને જાણનાર ૩૨ પુરુષ ઉત્તમ કહેવાય છે. ૧૦, ૧૧, ૧૨, ૧૩

મહાપુરુષની મહત્તાઃ—

मानस्तम्भं दृढं भङ्क्त्वा, लोभाद्रिं प्रविदार्य च ।
मायावल्लीं समुत्पाट्य क्रोधशत्रुं निहत्य च ॥ १४ ॥
यथाख्यातं हितं प्राप्य, चारित्रं ध्यानतत्पराः ।
कर्मणां प्रक्षयं कृत्वा, प्राप्ताः परमं पदम् ॥ १५ ॥

तत्त्वामृत श्लो० १९६, १९७

દઢ એવા માનરૂપી સ્તંભને ભાંગીને, લોભરૂપી પર્વતને ભેદીને, માયારૂપી વલ્લીને ઉખેડી નાખીને, ક્રોધરૂપી શત્રુને હણીને તથા આત્માને હિતકારક યથાખ્યાત નામના ચારિત્રને પામીને શુભ ધ્યાનમાં તત્પર થયેલા મહાત્માઓ સર્વ કર્મનો ક્ષય કરી મોક્ષપદને પામ્યા છે ૧૪, ૧૫

आमरणान्ताः प्रणयाः, कोपास्तत्क्षणभङ्गुराः ।
परित्यागाश्च निःसङ्गा भवन्ति हि महात्मनाम् ॥ १६ ॥

हितोपदेश मित्रलाभ, श्लो० १८८

મહાપુરુષોની પ્રીતિ મરણ પર્યંત રહે છે, તેમનો કોપ તત્કાળ જ નાશ પામે છે અને તેમનું દાન નિઃસંગ હોય છે (એટલે પ્રત્યુપકાર વગેરે કાંઈ પણ ઇચ્છા રહિત તેઓ દાન આપે છે) ૧૬

परोपदेशे पाण्डित्यं, सर्वेषां सुकरं नृणाम् ।
धर्मे स्वीयमनुष्ठानं, कस्यचित् सुमहात्मनः ॥ १७ ॥

हितोपदेश मित्रलाभ, श्लो० १०३

પરને ઉપદેશ આપવામાં પંડિતાઈ સર્વ મનુષ્યોને સુલભ

છે, પરંતુ ધર્મને વિષે પોતે જ અનુષ્ઠાન કરવું—પોતે જ ધર્મમાં પ્રવર્તવું તે તો કોઈ જ મહાત્માને હોય છે ૧૭

बाले बाला विदुषि विदुषा गायने गायनेशाः,
शूरे शूराः निगमविदि चाम्नायलीलागृहाणि ।
सिद्धे सिद्धा मुनिषु मुनयः सत्सु सन्तो महान्तः,
प्रौढे प्रौढाः किमिति वचसा तादृशा यादृशेषु ॥ १८ ॥

भट्टकुमारकाव्य, सर्ग ११, श्लो० ४७

મહાપુરુષો બાળકની સાથે બાળક જેવા થાય છે, વિદ્વાનોની અંદર વિદ્વાન થાય છે, ગાનારાની સાથે ઉત્તમ ગાનારા થાય છે, શૂરવીરની પાસે શૂરવીર થાય છે, નિગમ (વેદ–શાસ્ત્ર) જાણનારાની સાથે આમ્નાય(શાસ્ત્રની પરંપરા)ને ક્રીડા કરવાના ઘરરૂપ એટલે આમ્નાયને જાણનારા થાય છે, સિદ્ધની સાથે સિદ્ધ થાય છે, મુનિઓને વિષે મુનિઓ થાય છે, સત્પુરુષોની પાસે સત્પુરુષ થાય છે અને પ્રૌઢની સાથે પ્રૌઢ થાય છે વચનથી ઘણું શું કહેવું ? સામા માણસો જેવા હોય તેમની સાથે તેમની જેવા થાય છે ૧૮

धनिनोऽपि निरुन्मादा युवानोऽपि न चञ्चलाः ।
प्रभवोऽप्यप्रमत्तास्ते, महामहिमशालिनः ॥ १९ ॥

જેઓ ધનવાન છતા પણ ગર્વિષ્ઠ થતા નથી, જેઓ યુવાન છતા પણ ચંચળ થતા નથી, અને જેઓ પ્રભુ (સ્વામી) છતા પણ પ્રમાદી અથવા મદોન્મત્ત થતા નથી તે પુરુષો મોટા મહિમાવડે શોભા પામે છે ૧૯

મહાપુરુષના ગુણો:—

द्वे कार्ये कुलीन इह, प्राणान्तेऽपि करोति न ।
परद्रव्यापहार च, परस्त्रीपरिरम्भणम् ॥ २० ॥

उपदेशप्रासाद मू० भा १, पृ० १७२ (प्र स)

પરધનનુ હરણ અને પરસ્ત્રીનુ આલિંગન આ બે કાર્ય કુલવાન પુરુષ પ્રાણનો અત આવે તો પણ કરતો નથી ૨૦

सौजन्य सङ्गति सद्भि, शान्तिरिन्द्रियसयम ।
आत्मनिन्दा परश्लाघा, पन्था पुण्यवतामयम् ॥ २१ ॥

सूक्तरत्नावली (विजयसेनसूरि), पृ० ४६, श्लो०४८४ (आत्मा० स०)

સજ્જનપણુ, સત્પુરુષોનો સગ, શમતા, ઇંદ્રિયોનો નિગ્રહ, પોતાની નિદા અને બીજાની શ્લાઘા આ સર્વ પુણ્યવાનનો માર્ગ છે ૨૧

करे दान हृदि ध्यान, मुखे मौन गृहे धनम् ।
तीर्थे यान गिरि ज्ञान, मण्डन महतामिदम् ॥ २२ ॥

सूक्तरत्नावली (विजयसेनसूरि), श्लो० ४८१

હાથને વિષે દાન, હૃદયને વિષે શુભ ધ્યાન, મુખને વિષે મૌન, ઘરને વિષે ધન, તીર્થને વિષે ગમન-પ્રયાણ અને વાણીને વિષે જ્ઞાન આ સર્વ મહાપુરુષોના મડન-અલકાર છે ૨૨

य परवादे मूक , परनारीवक्त्रवीक्षणेऽप्यन्ध ।
पङ्गु परधनहरणे, स जयति लोके महापुरुष ॥ २३ ॥

वैराग्यशतक (पद्मानन्द), श्लो० ४

જે પરની નિંદા કરવામાં મુંગો હોય, જે પરસ્ત્રીનું મુખ જોવામાં પણ અંધ હોય અને જે પરનું ધન હરણ કરવામાં પશુ-પાંગળો હોય તેવો મહાપુરુષ આ જગતમાં જયવંત છે ૨૩

विपदि धैर्यमथाभ्युदये क्षमा,
मदसि वाक्पटुता युधि विक्रमः ।
यशसि चाभिरुचिर्व्यसनं श्रुतौ,
प्रकृतिसिद्धमिदं हि महात्मनाम् ॥ २४ ॥

नीतिशतक (भर्तृहरि), श्लो० ६२

વિપત્તિને વિષે ધીરજ રાખવી, આબાદીને વિષે ક્ષમા રાખવી, સભામાં ચતુરાઈવાળી વાણી બોલવી, યુદ્ધમાં પરાક્રમ કરવો, યશને વિષે ઇચ્છા રાખવી અને શાસ્ત્રના શ્રવણમાં વ્યસન રાખવું આ સર્વ મહાત્માઓને સ્વભાવથી જ સિદ્ધ હોય છે-કોઇની પાસેથી શીખ્યા હોતા નથી ૨૪

करे श्लाघ्यस्त्यागः शिरसि गुरुपादप्रणयिता,
मुखे सत्या वाणी विजयि भुजयोर्वीर्यमतुलम् ।
हृदि स्वच्छा वृत्तिः श्रुतमधिगतैकव्रतफलं,
विनाऽप्यैश्वर्येण प्रकृतिमहतां मण्डनमिदम् ॥ २५ ॥

नीतिशतक (भर्तृहरि), श्लो० ६०.

હાથને વિષે ઉત્તમ પ્રકારનું સુપાત્રદાન, મસ્તક ઉપર ગુરુના ચરણનો પ્રેમ, મુખને વિષે સત્ય વાણી, બન્ને-હાથને વિષે શત્રુનો વિજય કરનારું ઘણું પરાક્રમ, હૃદયને વિષે નિર્મળ

वृत्ति अने कानने विषे मनना कुळवाणु शास्त्रश्रवण आ सर्व लक्ष्मी विना पण स्वभावथी ज महापुरुषोना अलंकारो छे २५

स्वाम्ये पेशलता गुणे प्रणयिता हर्षे निरुत्सेकता,
मन्त्रे सवृतता श्रुतो सुमतिता वित्तोदये त्यागिता ।
साधौ सादरता खले विमुखता पापे परं भीरुता,
दुःखे क्लेशसहिष्णुता च महतां कल्याणमाकाङ्क्षति ॥२६॥
क्षेमेन्द्रकवि

स्वामीपणु छता कोमळता, गुणनी प्राप्तिमा प्रेम, हर्ष प्राप्त थया छता गर्वनो अभाव, मत्र-गुप्तविचारने विषे संवरपणु-प्रकाश नहीं करवापणु, शास्त्रने विषे सारी मति, धननी प्राप्ति थये दान देवापणु, सज्जनने विषे आदर, खळ पुरुषने विषे उदासीनता, पापकार्यने विषे अत्यंत बीजता (भय) तथा दुःखने वखते क्लेशने सहन करवापणु आटला गुणो महापुरुषोना कल्याणनी आशा राखे छे-कल्याणने प्राप्त करनारा छे २६

महापुरुषनो स्वभाव —

सम्पत्तौ विस्मिता नैव, विपत्तौ नैव दुःखिताः ।
महतां लक्षणं ह्येतत्र तु द्रव्यसमागमात् ॥ २७ ॥
तत्त्वामृत, श्लो० १७१

जेओ संपत्तिने समये गर्व करता नथी अने विपत्तिने विषे दुःखी थता नथी ते ज महापुरुष छे आ ज तेनु लक्षण छे, परतु द्रव्यनी प्राप्तिथी कांई महापुरुष कहेवाता नथी २७

મહાપુરુષની ભાવના:—

अयं निजः परो वेति, गणना लघुचेतसाम् ।
उदारचरितानां तु, वसुधैव कुटुम्बकम् ॥ ३३ ॥

हितोपदेश

આ પોતાનો છે અને આ પર-બીજો છે, એવી ગણના-ધારણા તુચ્છ મનવાળાને હોય છે, ઉદાર ચરિત્રવાળા પુરુષોને તો આખી પૃથ્વીના જીવો પોતાના કુટુંબરૂપ જ છે ૩૩

મહાપુરુષનું અટલ વચન:—

जलधूलिधरित्र्यादिरेखावदितरनृणाम् ।
परं पाषाणरेखेव, प्रतिपन्नं महात्मनाम् ॥ ३४ ॥

બીજા સામાન્ય મનુષ્યોએ જે વચન અંગીકાર કર્યું હોય તે જળ, ધૂળ અને પૃથ્વીની રેખા સમાન હોય છે એટલે કે તેમનું વચન ફરી પણ જાય છે, પરંતુ મહાપુરુષોએ અંગીકાર કરેલું વચન પત્થરની રેખા જેવું હોય છે એટલે કે તે કદાપિ ફરતું નથી ૩૪

મહાપુરુષ સ્વીકૃત છોડતા નથી:—

समुद्राः स्थितिमुज्झन्ति, चलन्ति कुलपर्वताः ।
प्रलयेऽपि न मुञ्चन्ति, महान्तोऽङ्गीकृतं व्रतम् ॥ ३५ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (पद्य), सर्ग १, श्लो० १३०

સમુદ્ર મર્યાદા મૂકે, કુલપર્વતો ચલાયમાન થાય કે જગતનો પ્રલય થઈ જાય તો પણ મહાપુરુષો સ્વીકાર કરેલા વ્રતનો કદી ભંગ કરતા નથી, વ્રતને છોડતા નથી ૩૫

उदेति सविता रक्तो रक्त एवास्तमेत च ।
सम्पत्तौ च विपत्तौ च, महतामेकरूपता ॥ ३० ॥

સૂર્ય ઉદય વખતે રાતો હોય છે અને અસ્ત વખતે પણ રાતો જ હોય છે તે ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે સત્પુરુષોને સંપત્તિમાં તેમ જ વિપત્તિમાં પણ સમાનપણું જ હોય છે ૩૦

મહાપુરુષા સત્વાભિમાનીઃ—

कुसुमस्तबकस्येव, द्वयी वृत्तिर्मनस्विनः ।
मूर्ध्नि वा सर्वलोकस्य, शीर्यते वन एव वा ॥ ३१ ॥

શ્રીઇયરતકાવ્ય, સર્ગ ૧૧, શ્લો૦ ૭૮

પુષ્પના ગુચ્છાની જેમ સજ્જન પુરુષનો બે પ્રકારનો આચાર હોય છે એક તો સર્વ લોકના મસ્તક પર રહેવું અથવા બીજી રીતે વનમાં જ નાશ પામવો (સર્વ લોકમાં શ્રેષ્ઠ થઈને રહેવું અથવા વનવાસ કરી આત્માનું કલ્યાણ કરવું) ૩૧

वनेऽपि सिंहा मृगमांसभक्षिणो
बुभुक्षिता नैव तृणं चरन्ति ।
एवं कुलीना व्यसनाभिभूता
न नीचकर्माणि समाचरन्ति ॥ ३२ ॥

મૃગ(પશુ)ના માંસનું ભક્ષણ કરનારા વનમાં રહેલા સિંહો અત્યંત ભૂખ્યા હોય તો પણ તે ઘાસ ખાતા નથી તેજ પ્રમાણે ઉત્તમ કુલીન માણસો ઘણા કષ્ટમાં આવ્યા હોય તો પણ તે નીચ કર્મ કરતા નથી ૩૨

મહાપુરુષની ભાવના:—

अयं निजः परो वेति, गणना लघुचेतसाम् ।
उदारचरितानां तु, वसुधैव कुटुम्बकम् ॥ ३३ ॥

हितोपदेश

આ પોતાનો છે અને આ પર-બીજો છે, એવી ગણના-ધારણા તુચ્છ મનવાળાને હોય છે, ઉદાર ચરિત્રવાળા પુરુષોને તો આખી પૃથ્વીના જીવો પોતાના કુટુંબરૂપ જ છે ૩૩

મહાપુરુષનું અટલ વચન:—

जलधूलिधरित्र्यादिरेखावदितरनृणाम् ।
परं पाषाणरेखेव, प्रतिपन्नं महात्मनाम् ॥ ३४ ॥

બીજા સામાન્ય મનુષ્યોએ જે વચન અંગીકાર કર્યું હોય તે જળ, ધૂળ અને પૃથ્વીની રેખા સમાન હોય છે એટલે કે તેમનું વચન ફરી પણ જાય છે, પરંતુ મહાપુરુષોએ અંગીકાર કરેલું વચન પત્થરની રેખા જેવું હોય છે એટલે કે તે કદાપિ ફરતું નથી ૩૪

મહાપુરુષ સ્વીકૃત છોડતાં નથી:—

समुद्राः स्थितिमुज्झन्ति, चलन्ति कुलपर्वताः ।
प्रलयेऽपि न मुञ्चन्ति, महान्तोऽङ्गीकृतं व्रतम् ॥ ३५ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (पद्य), सर्ग १, श्लो० १३०

સમુદ્ર મર્યાદા મૂકે, કુલપર્વતો ચલાયમાન થાય કે જગતનો પ્રલય થઈ જાય તો પણ મહાપુરુષો સ્વીકાર કરેલા વ્રતનો કદી ભંગ કરતા નથી, વ્રતને છોડતા નથી ૩૫

प्रारभ्यते न खलु विघ्नभयेन नीचैः,
प्रारभ्य विघ्नविहता विरमन्ति मध्याः ।
विघ्नैः पुनः पुनरपि प्रतिहन्यमानाः,
प्रारभ्य चोत्तमजना न परित्यजन्ति ॥ ३६ ॥

नीतिशतक (भर्तृहरि), श्लो० ७२

નીચ પુરુષો વિઘ્નના ભયને લીધે કાર્ય શરુ જ કરતા નથી, મધ્યમ પુરુષો કાર્યનો પ્રારંભ કરીને પછી વિઘ્નથી પરાભવ પામે ત્યારે વિરામ પામે છે-કાર્ય મૂકી દે છે, પરંતુ ઉત્તમ પુરુષો તો વિઘ્નોવડે વારંવાર પરાભવ પામે તો પણ કાર્યનો આરંભ કર્યા પછી તેનો ત્યાગ કરતા નથી ૩૬

મહાપુરુષનો અવતાર શા માટે ?—

मुक्तिकारणधर्माय, पापनिकृन्तनाय च ।
अवतारः कृतोऽस्माभिः, महादेव ! युगे युगे ॥ ३७ ॥

पद्मपुराण

હે મહાદેવ ! મુક્તિનું કારણ જે ધર્મ તે ધર્મને માટે, અને પાપના નાશને માટે યુગે યુગમાં મહાપુરુષોનો અવતાર થાય છે ૩૭

મહાપુરુષની દુર્લભતા—

औचित्यं ये विजानन्ति, सर्वकार्येषु सिद्धिदम् ।
सर्वप्रियङ्करा ये च, ते नरा विरला जगे ॥ ३८ ॥

योगसार प्रस्ताव ४ श्लो० १०

જેઓ સર્વ કાર્યોને સિદ્ધ કરનારા ઉચિતપણાને જાણે છે અને જેઓ સર્વ જીવોને પ્રિય કરનારા છે તેવા મનુષ્યો લોકમા વિરલા જ છે ૩૮

निरला जानन्ति गुणान्, निरलाः कुर्वन्ति निर्धने स्नेहम् ।
निरला रणेषु धीराः, परदु.खेनापि दु खिता निरलाः ॥ ३९ ॥

કોઇક વિરલા પુરુષો જ ગુણોને જાણે છે, વિરલા પુરુષો જ નિર્ધન મનુષ્ય ઉપર સ્નેહ કરે છે, વિરલા પુરુષો જ રણસગ્રામમા ધીરજવાળા હોય છે, અને વિરલા પુરુષો જ પરના દુ ખે દુ ખી હોય છે ૩૯

ઉત્તમ, મધ્યમ, અધમ પુરુષ —

एते सत्पुरुषा परार्थघटका' स्वार्थं परित्यज्य ये,
सामान्यास्तु परार्थमुद्यमभृत' स्वार्थाविरोधेन ये ।
तेऽमी मानुषराक्षसा' परहित स्वार्थाय निघ्नन्ति ये,
ये निघ्नन्ति निरर्थक परहित ते के न जानीमहे ॥ ४० ॥

नीतिशतक (भर्तृहरि), श्लो० ६४

જેઓ સ્વાર્થનો ત્યાગ કરી બીજાના પ્રયોજનને સાધનારા હોય તે સત્પુરુષો કહેવાય છે, જેઓ સ્વાર્થના વિરોધ વિના અન્યના પ્રયોજનને માટે ઉદ્યમને ધારણ કરનારા હોય તે મધ્યમ પુરુષો કહેવાય છે, જેઓ સ્વાર્થને માટે થઇને અન્યના હિતને હણે છે, તે આ મનુષ્યરૂપી રાક્ષસો કહેવાય છે, અને જેઓ કાઇ પણ પ્રયોજન વિના-વૃથા-જ પરના હિતને [illegible]તેમને કેવા કહેવા તે અમે જાણતા નથી

મહાપુરુષ-પરીક્ષાઃ—

यथा चतुर्भि' कनक परीक्ष्यते,
निघर्पणच्छेदनतापताडनै ।
तथा चतुर्भि' पुरुष परीक्ष्यते,
त्यागेन शीलेन गुणेन कर्मणा ॥ ४१ ॥

वृद्धचाणक्यनीति, अ० ५ श्लो० २

જેમ કસોટીના પત્થર ઉપર ઘસવાવડે, કાપવાવડે, અગ્નિમા તપાવવાવડે અને હથોડાથી ટીપવાવડે, એમ ચાર પ્રકારે સુવર્ણની પરીક્ષા કરાય છે તેમ દાન, શીલ ગુણ અને ક્રિયા એ ચારવડે પુરુષની પરીક્ષા કરાય છે ૪૧

साक्षी (१९)

સાક્ષીનો ધર્મ: સત્ય વાણી—

सत्येन पूयते साक्षी, धर्मः सत्येन वर्धते ।
तस्मात् सत्यं हि वक्तव्यं, सर्ववर्णेषु साक्षिभिः ॥ १ ॥

मनुस्मृति, अध्याय ८, श्लो० ८३

સાક્ષી સત્ય વચન બોલવાથી પવિત્ર થાય છે, ધર્મ પણ સત્યથી જ વૃદ્ધિ પામે છે, તેથી સર્વ જાતિના સાક્ષીએ નિરંતર સત્ય જ બોલવું જોઈએ ૧

સાચો સાક્ષી આત્મા—

आत्मैव ह्यात्मनः साक्षी, गतिरात्मा तथाऽऽत्मनः ।
माऽवमंस्थाः स्वमात्मानं, नृणां साक्षिणमुत्तमम् ॥ २ ॥

मनुस्मृति, अध्याय ८, श्लो० ८४

પોતાનો આત્મા જ પોતાનો સાક્ષી છે, તથા પોતાનો આત્મા જ પોતાની ગતિ છે–સદ્ગતિમાં લઈ જનાર પોતાનો આત્મા જ છે, તેથી હે જીવ ! તારે મનુષ્યોના ઉત્તમ સાક્ષીરૂપ તારા આત્માનું, અસત્ય વચન બોલીને, અપમાન કરવું નહીં ૨

(मित्र २०)

સાચો મિત્ર:—

पापान्निवारयति योजयते हिताय,
गुह्यं च गूहति गुणान् प्रकटीकरोति ।
आपद्गतं न च जहाति ददाति काले,
सन्मित्रलक्षणमिदं प्रवदन्ति सन्तः ॥ १ ॥

नीतिशतक (भर्तृहरि), श्लो० ६५

જે પાપથી નિવારણ કરે છે—પાપ કરતા અટકાવે, હિતકારક કાર્યમાં જોડે, ગુપ્ત વાતને છુપાવે, ગુણોને પ્રસિદ્ધ કરે, આપત્તિમાં પણ ત્યાગ કરે નહીં તથા સમય આવે દ્રવ્યાદિકની સહાય આપે છે આ પ્રમાણે સારા મિત્રનાં લક્ષણ સત્પુરુષો કહે છે ૧.

स सुहृद्यो विपन्नार्थदीनमभ्युपपद्यते ।
न तु दुश्चरितातीतकर्मोपालम्भपण्डितः ॥ २ ॥

व्यासदेव

વિપત્તિમાં પડેલાને તથા ધનના રહિતપણાથી દીન થયેલાને જે મદદ કરે છે તે જ મિત્ર છે, પરંતુ કાંઈક દુષ્ટ આચરણ કર્યું હોય અથવા જે કાર્ય પ્રથમ થઈ ગયું

હોય તે સંબંધી પાછળથી ઠપકો આપવામાં જે પંડિત હોય તે મિત્ર કહેવાતો નથી ૨

आपत्काले तु सम्प्राप्ते, यन्मित्रं मित्रमेव तत् ।
वृद्धिकाले तु सम्प्राप्ते, दुर्जनोऽपि सुहृद्भवेत् ॥ ३ ॥

पञ्चतन्त्र, मित्रसम्प्राप्ति, श्लो० ११८

આપત્તિનો સમય જ્યારે પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે જે મિત્ર રહે તે જ ખરો મિત્ર છે, અને સંપત્તિનો કાળ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તો દુર્જન પણ મિત્ર થઈ જાય છે. ૩

सर्वः पदस्थस्य सुहृद्, बन्धुरापदि दुर्लभः ।
ये यान्त्यापदि बन्धुत्वं, सुहृदो बन्धवश्च ते ॥ ४ ॥

व्यासदेव

અધિકારાદિક પદવીને વિષે રહેલા મનુષ્યના સર્વ કોઈ મિત્ર થાય છે, પણ આપત્તિને વિષે બંધુ મળવો દુર્લભ છે જેઓ આપત્તિમાં બંધુપણાને પામે છે તે જ મિત્રો અને બંધુઓ છે ૪

ખરાબ મિત્રઃ—

परोक्षे कार्यहन्तारं, प्रत्यक्षे प्रियवादिनम् ।
वर्जयेत्तादृशं मित्रं, विषकुम्भं पयोमुखम् ॥ ५ ॥

हितोपदेश, मित्रलाभ श्लो० ७७

પરોક્ષમાં—ગેરહાજરીમાં—કાર્યનો નાશ કરનાર અને પ્રત્યક્ષમાં પ્રિય વચન બોલનાર હોય તેવો મિત્ર, જેના મુખમાં—ઉપર દૂધ નાખ્યું હોય એવા ઝેરના ઘડાની જેમ ત્યાગ કરવા લાયક છે ૫

विद्या मित्र प्रवासेषु, भार्या मित्र गृहेषु च ।
व्याधितस्यौषध मित्र, धर्मो मित्र मृतस्य च ॥ ११ ॥

वृद्धचाणक्यनाति, अ० ५, श्लो० १५

પરદેશમા વિદ્યા જ મિત્ર છે, ઘરમા ભાર્યા જ મિત્ર છે, વ્યાધિવાળાને ઔષધ જ મિત્ર છે, અને મરેલાને પરલોક જતા ધર્મ જ મિત્ર છે ૧૧

દુર્લભ મિત્ર —

मनीषिण सन्ति न ते हितैषिणो
हितैषिण सन्ति न ते मनीषिण ।
सुहृच्च विद्वानपि दुर्लभो नृणा,
यथौषध स्वादु हित च दुर्लभम् ॥ १२ ॥

વિશ્વમા જે ડાહ્યા પુરુષો (પડિતો) છે તેઓ હિતકારક (મિત્ર) નથી, અને જેઓ હિતકારક (મિત્રો) છે તેઓ ડાહ્યા (પડિત) નથી જેમ સ્વાદિષ્ટ અને હિતકારક ઔષધ દુર્લભ છે તેમ મનુષ્યોને વિદ્વાન અને હિતકારક (મિત્ર) જન દુર્લભ છે ૧૨

મિત્ર સાથેનુ વર્તન —

मित्रद्रोहो न कर्तव्य , पुरुषेण विशेषत ।
कृतज्ञमनसा भाव्य, मित्रभावेन चानघ ! ॥ १३ ॥

महाभारत, शान्तिपर्व, सर्ग १७२ श्लो० १९

હે નિર્મળ આત્મા ! પુરુષે મિત્ર ઉપર દ્વેષ કરવો નહીં, પણ વિશેષે કરીને મનમા તેનુ કૃતજ્ઞપણુ રાખવુ તથા મિત્રપણે વર્તવુ ૧૩

मित्रने आशीर्वाद—

तव वर्त्मनि वर्त्ततां शिवं, पुनरस्तु त्वरितं समागमः ।
अपि ! साधय साधयेप्सितं, स्मरणीयाः समये वयं सखे! ॥१४॥
नैषध, सर्ग २, श्लो० ६२

हे मित्र ! मार्गमां-जतां तारुं कल्याण थाओ, फरीथी शीघ्रपणे तारो समागम थजो, तथा तुं तारा इच्छित कार्यने सिद्ध करजे, सिद्ध करजे अने समय आवे अमारुं स्मरण करजे १४

मित्रथी फायदो —

आपन्नाशाय विबुधैः, कर्त्तव्याः सुहृदोऽमलाः ।
न तरत्यापदं कश्चिद्योऽत्र मित्रविवर्जितः ॥ १५ ॥

आपत्तिनो नाश करवा माटे डाह्या पुरुषोए सारा-उत्तम-मित्रो करवा जोइए आ जगतमां जे मनुष्य मित्र रहित होय छे ते कोइ पण आपत्तिने तरी-ओळंगी शकतो नथी १५

मित्रवान् साधयत्यर्थान्, दुःसाध्यानपि वै यतः ।
तस्मान्मित्राणि कुर्वीत, समानान्येव चात्मनः ॥ १६ ॥

मित्रनी सहायतावाळो मनुष्य मुश्केलीथी साधी शकाय तेवा कार्योने पण साधी शके छे, तेथी पोताने समान (तुल्य-योग्य) मित्रो करवा जोइए १६

दूध अने पाणीनी मैत्री—

क्षीरेणात्मगतोदकाय हि गुणा दत्ता पुरा तेऽखिला,
क्षीरे तापमवेक्ष्य तेन पयसा स्वात्मा कृशानौ हुतः ।
गन्तु पावकमुन्मनस्तदभवद् दृष्ट्वा तु मित्रापद,
युक्त तेन जलेन शाम्यति सता मैत्री पुनस्त्वीदृशी ॥६॥

दूधे पोतामा रहेला जळने प्रथमथी ज पोताना ते (मधुरता, उज्वळता वगेरे) समग्र गुणो आपेला छे, तेथी दूधने विषे तापने जोईने (ज्यारे दूधने उकाळवामा आवे छे त्यारे) ते पाणीए पोतानो आत्मा अग्निमा होम्यो-नाख्यो एटले के प्रथम दूध उनु थता पाणी बळवा माडे छे ते वखते जळरूप मित्रनी ते आपत्ति जोईने दूध अग्निमा जवा माटे-बळवा माटे उत्सुक थयु (उभराईने अग्निमा पडवा लाग्यु) ते वखते पाछु तेने ते जळथी युक्त करवामा आवे (तेमा बीजु पाणी नाखे) तो ते दूध शात थई जाय छे माटे सत्पुरुषनी मैत्री आवा प्रकारनी होय छे ६

मित्रता के शत्रुता स्थिर नथी—

य एव मित्र हृदयेन यस्य,
पूर्वं स कालेऽतिरिपु परे स्यात् ।
वस्येति सम्प्रेक्ष्य वदामि लोका !
स्यास्तुस्वभावे नहि वैरमस्ये ॥ ७ ॥

धर्मवियोगमाला, श्लो० ४४

એક કાલે જે મનુષ્ય પહેલા દિલોજાન દોસ્ત હોય, તે જ બીજા કાલમા કોઇ નિમિત્તથી ભયકર દુશ્મન થઇ જાય છે એવુ જગતમા નજરે જોઇને હે લોકો ! હુ કહુ છુ કે સસારમા શત્રુતા અને મિત્રતા પણ સ્થિર નથી હમેશ માટે તે ટકતી નથી ૭

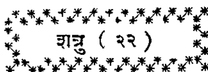
મિત્રતાનુ ફળ—

> मैत्र्यङ्गना सदोपास्या, हृदयानन्दकारिणी ।
> या विधत्ते कृतोपास्तिश्चित्त विद्वेषवर्जितम् ॥ ८ ॥

तत्त्वामृत, श्लो० २६२

હૃદયને આનદ કરનારી મૈત્રીરૂપી સ્ત્રી સદા સેવવા લાયક છે, કારણ કે તેની સેવા કરવાથી તે ચિત્તને દ્વેષ રહિત કરે છે ૮

કોણ કોનો શત્રુ —

लुब्धाना याचक. शत्रुर्मूर्खाणा बोधको रिपु ।
जारस्त्रीणा पति' शत्रुश्चोराणा चन्द्रमा रिपु ॥ १ ॥

चाणक्यनीति, अ० १०, श्लो०

લોભી માણુસોનો ભિક્ષુક શત્રુ છે, મૂર્ખ માણુસોનો બોધ કરનાર શત્રુ છે, જાર સ્ત્રીઓનો પતિ શત્રુ છે, અને ચોર લોકોનો ચદ્ર શત્રુ છે ૧

શત્રુની ઉપેક્ષા ન કરવી —

नोपक्षितव्यो विद्वद्भि', शत्रुरल्पोऽप्यवज्ञया ।
वह्निरल्पोऽपि सवृद्ध , कुरुते भस्मसाद्वनम् ॥ २ ॥

વિદ્વાન પુરુષોએ નાના શત્રુની પણ અવજ્ઞા કરી ઉપેક્ષા કરવી યોગ્ય નથી કેમકે થોડો પણ અગ્નિ વૃદ્ધિ પામીને આખા વનને ભસ્મસાત્ કરે છે ૨

ત્રણ અકારણ શત્રુ —

मृगमीनसज्जनाना तृणजलसन्तोषविहितवृत्तीनाम् ।
लुब्धकधीवरपिशुना निष्कारणवैरिणो जगति ॥ ३ ॥

श्राद्धप्रतिक्रमण वृत्ति, पृ ८१ (द० ला०)*

મૃગલાઓ તૃણુવડે પોતાની આજીવિકા કરે છે, માછ-

લાઓ જળવડે આજીવિકા કરે છે અને સજ્જનો સંતોષવડે આજીવિકા કરે છે, છતા તે ત્રણેના અનુક્રમે પારાધિ, મચ્છીમાર અને ખળ પુરુષો આ જગતમાં કારણ વિનાના શત્રુઓ છે (મૃગનો શત્રુ પારાધિ, મત્સ્યનો શત્રુ મચ્છીમાર અને સજ્જનનો શત્રુ ખળ પુરુષ હોય છે) ૩

જન્મથી શત્રુ કે મિત્ર નથી થતા:—

नास्ति जात्या रिपुर्नाम, मित्रं चापि न विद्यते ।
सामर्थ्ययोगाज्जायन्ते, मित्राणि रिपवस्तथा ॥ ४ ॥

व्यासदेव

આ જગતમા જન્મથી કોઈ કોઈનો શત્રુ નથી, તેમ જ મિત્ર પણ નથી પરંતુ સામર્થ્ય (સામગ્રી) ના યોગથી મિત્ર તથા શત્રુ થાય છે અર્થાત્ ઉપકારની સામગ્રી મળવાથી મિત્ર અને અપકારની સામગ્રી મળવાથી શત્રુ થાય છે ૪

શત્રુથી ફાયદો —

जीवन्तु मे शत्रुगणाः सदैव,
येषां प्रसादेन विचक्षणोऽहम् ।
यदा यदा मां भवति प्रमाद-
स्तदा तदा मां प्रतिबोधयन्ति ॥ ५ ॥

મારા શત્રુના સમૂહો નિરંતર જીવતા રહો, કેમકે તેમની કૃપાથી જ હું વિચક્ષણ થયો છું વળી જ્યારે જ્યારે મને પ્રમાદ ઉપજે છે—હું પ્રમાદમા પડું છું, ત્યારે ત્યારે તે શત્રુઓ (મારો નિંદાદિક કરવા દ્વારાએ) મને પ્રતિબોધ કરે છે—જાગૃત કરે છે ૫

कृतज्ञ (२३)

કૃતજ્ઞ મહિમાઃ—

परिश्रमज्ञ जनमन्तरेण,
मौनव्रतं बिभ्रति वाग्मिनोऽपि ।
गायका सन्ति विना वसन्तं,
पुंस्कोकिला पञ्चमचञ्चवोऽपि ॥ १ ॥

પ્રયાસને જાણનાર-કદરદાન મનુષ્ય વિના વચસ્વી-શ્રેષ્ઠ વચનને બોલનારા મનુષ્યો પણ મૌનવ્રત ધારણ કરે છે કેમકે વસંત ઋતુ વિના, પંચમ સ્વર ગાવામાં નિપુણ એવી પણ કોયલો મૌન જ રહે છે ૧

કૃતજ્ઞઃ સજ્જનઃ—

न विस्मरन्ति सन्तस्तु, स्तोकमप्युपकारकम् ।
कर्तुं प्रत्युपकारं ते, व्यापृता स्सुहृदा सदा ॥२॥

मुनि हिमांशुविजय

સત્પુરુષો થોડા પણ ઉપકારને ભૂલતા નથી જેણે પોતા ઉપર ઉપકાર કર્યો હોય તેના ઉપકારનો બદલો વાળવા માટે તેઓ (સજ્જનો) હમેશા સાચા દિલથી પ્રવૃત્તિ કરે છે ૨

प्रथमवयसि पीतं तोयमल्पं स्मरन्तः,
शिरसि निहितभारा नालिकेरा नराणाम् ।

उदकममृततुल्य दद्युराजीनितान्त,
न हि कृतमुपकारं साधवो विस्मरन्ति ॥ ३ ॥

उपदेशप्रासाद, भाग ? प. १७८

નાળીયેરના વૃક્ષો બાલ્યવયમા મનુષ્યોએ પાયેલા થોડા પાણીને પણ સભારીને પોતાના મસ્તકપર નાળીયેરના મોટા ભારને ધારણ કરી તેમા પોતાની જીદગી પર્યંત અમૃત જેવા પાણીને ધારણ કરી રાખે છે તે યેગ્ય જ છે, કારણ કે સત્પુરુષો બીજાના કરેલા ઉપકારને ભૂલતા નથી ૩

કૃતજ્ઞની દુર્લભતા.–

विद्वाम.,शतशः स्फुरन्ति भुवने सन्त्येव भूमिभृतो
वृत्तिं वैनयिकीं च बिभ्रति कति प्रीणन्ति वाग्भिः पर ।
दृश्यन्ते सुकृतक्रियासु,कुशला दाताऽपि कोऽपि क्वचित्,
कल्पोर्वीरुहवद्वने न सुलभ' प्राय कृतज्ञो जनः ॥४॥

આ જગતમા સેકડો વિદ્વાનો સ્ફુરાયમાન થાય છે, રાજાઓ પણ ઘણા છે, કેટલાએક વિનયની વૃત્તિને ધારણ કરનારા પણ છે, બીજા કેટલાક વાણીવડે લોકોને પ્રસન્ન કરનારા પણ છે, પુણ્યકાર્યમા કુશળ પુરુષો પણ કેટલાક દેખાય છે, અને કોઇ ઠેકાણે કાઇક દાતાર પણ દેખાય છે પરતુ વનને વિષે કલ્પવૃક્ષની જેમ, પ્રાયે કરીને કૃતજ્ઞ પુરુષ સુલભ નથી–કોઈ ઠેકાણે જોવામા આવતો નથી ૪

ધર્મભૂલનારઃ કૃતઘ્ન–

धर्मस्य विश्वाधिपतेः प्रसादतः,
सदा प्रपेदे सुखमुत्तरोत्तरम् ।
अहो कृतघ्नः स तु मोहमोहितो
धर्मस्य नामापि कदाऽपि नास्मरत् ॥ ३ ॥

धर्मपरीक्षा, पृ ७ (आ म)

અહો ! વિશ્વના સ્વામી એવા ધર્મના પ્રસાદથી નિરંતર ઉત્તરોત્તર સુખ પ્રાપ્ત કર્યું છે પરંતુ મોહથી મૂઢ થયેલો તે તો કૃતઘ્ની થયો છે કે જેથી તે કદાપિ ધર્મના નામનું પણ સ્મરણ કરતો નથી ૩

बलवान (२५)

સાચો બલવાનઃ—

हस्ती स्थूलतर स चाङ्कुशवश. किं हस्तिमात्रोऽङ्कुशो
दीपे प्रज्वलिते प्रणश्यति तम किं दीपमात्र तम ? ।
वज्रेणापि हता (त) पतन्ति गिरय किं वज्रमात्रो गिरि ,
तेजो यस्य विराजते स बलवान् स्थूलेषु क प्रत्यय ॥ १ ॥

चाणक्यनीति, अ० ११, श्लो० ३

હાથીનુ શરીર અત્યત મોટુ છે, તો પણ તે અકુશને વશ છે, તો શુ હાથી જેવડો અકુશ છે? નહી જ, ઘણો નાનો છે દીવો બળતો હોય ત્યારે સર્વ અધકાર નાશ પામે છે, તો શુ દીવા જેટલો જ અધકાર છે? ના, અધકાર તો ઘણો છે અને દીવો તો અલ્પ છે, વજ્રવડે સેકડો પર્વતો પડી જાય છે, તો શુ વજ્ર જેવડો જ પર્વત છે? ના, પર્વત મોટો છે અને વજ્ર નાનુ છે આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે જેને તેજ હોય તે જ બળવાન છે મોટાને વિષે કાંઈ આધાર નથી १

इन्द्रियाणा जये शूर , कर्मबन्धे च कातर ।
तत्त्वार्थाहितचेतस्क , स्वशरीरेऽपि निस्पृह ॥ २ ॥
परीषहमहारातिबलनिर्दलनक्षम ।
कषायविजय शूर , स शूर इति कथ्यत ॥ ३ ॥

तत्त्वामृत, श्लो० २१६-२१७

જે ઇંદ્રિયોનો જય કરવામા શૂર હોય, જે કર્મનો બધ કરવામા કાયર હોય, જેણે તત્ત્વ–સત્ય અર્થમા ચિત્તને સ્થાપન કર્યું હોય, જે પોતાના શરીરને વિષે પણ સ્પૃહા રહિત હોય, જે પરીષહોરૂપી મોટા શત્રુના સૈન્યને દળી નાખવામા સમર્થ હોય, તેવો પુરુષ જ સાચો શૂરવીર છે ૨, ૩

બલવાનનુ કાર્ય –

तृणानि नोन्मूलयति प्रभञ्जनो
मृदूनि नीचैः प्रणतानि सर्वतः ।
समुच्छ्रितानेव तरून् निबाधते,
महान् महत्स्वेव करोति विक्रमम् ॥ ४ ॥

पञ्चतन्त्र, पृ ६१ श्लो० ९४

વાયુ ચોતરફથી નીચા નમતા કોમળ તૃણને ઉખેડી નાખતો નથી, પરતુ ઉચા–અક્કડ રહેલ મોટા વૃક્ષોને જ બાધા પમાડે છે–ઉખેડી નાખે છે તે યોગ્ય જ છે કેમકે મોટા બળવાન પુરુષો મોટાને વિષે જ પોતાના પરાક્રમને બતાવે છે ૪

સાચો બલવાન. બુદ્ધિશાળીઃ–

यस्य बुद्धिर्बलं तस्य, निर्बुद्धेश्च कुतो बलम् ? ।
वने सिंहो मदोन्मत्तः, शशकेन निपातितः ॥ ५ ॥

जैनपञ्चतन्त्र, पृ ४० श्लो० १७२

જેની બુદ્ધિ છે તેનુ જ બળ છે, બુદ્ધિરહિતને બળ ક્યાંથી હોય ? જુઓ, વનમા મદોન્મત્ત સિંહને એક સસલાએ પોતાની બુદ્ધિથી મારી નાખ્યો ૫

निर्बल (२६)

નિર્બળનુ કોઇ નહિ –

> वनानि दहतो वह्नेः, सखा भवति मारुतः ।
> स एव दीपनाशाय, कृशे कस्यास्ति सौहृदम् ? ॥ १ ॥

बृहन्नारदीयपुराण स्कन्ध १? अ० १८, श्लो० ४४

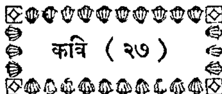
જ્યારે અગ્નિ વનને બાળે છે ત્યારે વાયુ તેનો મિત્ર-સહાયકારક થાય છે, અને તે જ વાયુ દીવાનો નાશ કરનાર થાય છે તેથી એ વાત ખરી છે કે નિબળ માણસનો કોઈ મિત્ર થતો નથી ૧

નિર્બળનુ બળઃ—

> तावद् गर्जन्ति मण्डूकाः, कूपमाश्रित्य निर्भयाः ।
> यावत् करिकराकारः, कृष्णसर्पो न दृश्यते ॥ २ ॥

विवेकचिन्तामणि (भाग ?) श्लो० ५४

જ્યા સુધી હાથીના સૂંઢના આકારવાળો કૃષ્ણસર્પ નથી દેખાતો, ત્યા સુધી જ કૂવાને આશ્રયીને નિર્ભયપણે રહેલા દેડકાઓ ગર્જારવ કર્યા કરે છે ૨

કવિનુ સ્વરૂપ –

शुचिर्दक्ष: शान्त: सुजननित: सूनृतवर:,
कलावेदी विद्वानतिमृदुपद: काव्यचतुर: ।
रसज्ञो दैवज्ञ: सरसहृदय: सत्कुलभव:,
शुभाकारश्छन्दोगुणगणविवेकी स च कवि: ॥ १ ॥

सङ्गीतमकरन्द (नारद), श्लो० १०३

પવિત્ર, ડાહ્યો, શાત, સજ્જનતાવાળો, સત્યવાદી, કળાને જાણનાર, વિદ્વાન, કોમળ અક્ષર બોલનાર, કવિતા કરવામા ચતુર, શ્રૃગારાદિક રસને જાણનાર, જ્યોતિષને જાણનાર, કોમળ હૃદયવાળો, ઉત્તમ કુળમા ઉત્પન્ન થયેલો, સારી આકૃતિવાળો અને છદના ગુણનુ વિવેચન કરનાર, આટલા ગુણ કવિના હોવા જોઇએ–આવા ગુણવાળો જ કવિ કહેવાય છે ૧

સાચો કવિઃ—

विद्वत्कवय: कवय: केवलकवयस्तु केवल कपय: ।
कुलजा या सा जाया केवलजाया तु केवलं माया ॥ २ ॥

કવિઓ વિદ્વાન હોય તો જ તે કવિઓ છે, કેવળ કવિઓ ... તો તે કેવળ કપિઓ (વાનરાઓ)

જે સારા કુળમાં જન્મેલી હોય તે જ જાયા-સ્ત્રી છે, કેવળ સ્ત્રી જાતિ જ હોય તો તે કેવળ માયા (કપટ) જ છે ૨

કુકવિ વેશ્યાપતિ —

> गणयन्ति नापशब्दं न वृत्तभङ्गं क्षतिं न चार्थस्य ।
> रसिकत्वेनाकुलिता वेश्यापतयः कुकवयश्च ॥ ३ ॥

सूक्तिकाव्य

રસિકપણાવડે વ્યાકુળ થયેલા વેશ્યાના પતિઓ અને ખરાબ કવિઓ અપશબ્દને ગણતા નથી, વૃત્તના ભંગને ગણતા નથી, તથા અર્થની હાનિને પણ ગણતા નથી, (વેશ્યાના પતિ અપશબ્દો બોલે છે, સદાચારનો ભંગ કરે છે, અને ધનની હાનિ કરે છે, ખરાબ કવિઓ પણ કવિતામાં ખોટા પ્રયોગો વાપરે છે, છંદોભંગ કરે છે અને શ્લોકનો અર્થ બરાબર સંગત ન થાય તેવો કરે છે) ૩

कविता (२८)

કવિતા પ્રશંસાઃ—

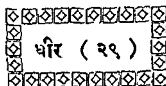
नैव व्याकरणज्ञमेति पितरं न भ्रातरं तार्किकं,
दूरात्सङ्कुचितेव गच्छति पुनश्चाण्डालवच्छान्दिमात् ।
मीमांसानिपुणं नपुंसकमिति ज्ञात्वा निरस्तादरा,
काव्यालङ्करणज्ञमेत्य कविताकान्ता वृणीते स्वयम् ॥ १ ॥

કવિતારૂપી સ્ત્રી વ્યાકરણનો પંડિત કે જે પોતાનો પિતા થાય તેથી તેને વરતી નથી, નૈયાયિક પોતાનો ભાઈ થાય તેથી તેને વરતી નથી. ચંડાળની જેમ માનવાથી જાણે સંકોચ પામી હોય તેમ વેદને જાણનારા પંડિતોથી તે દૂર જાય છે, મીમાંસામાં નિપુણ એવા પુરુષને નપુંસક ધારીને તેને વિષે આદર રહિત થાય છે, પરંતુ કાવ્ય અને અલંકારને જાણનારા પંડિતની પાસે આવીને તે પોતે જ તેને વરે છે ।૧

कविन्वशक्तिर्हि दिवोऽवतीर्णा,
भूमौ सुधासार इवाऽऽर्यपुण्यात् ।
पुनर्ग्रहीतुं निजरस्तु देवा,
समागतास्तत् कवयः समुत्काः ॥ २ ॥

मुनि. हिमांशुविजय

મને લાગે છે કે આર્યલોકોના પુણ્યથી અમૃતના સાર

ધીરનુ સ્વરૂપઃ—

शुश्रुषमाणामपि ता समाधे ,प्रत्यर्थिभूता गिरिशोऽनुमेने ।
विकारहेतौ सति विक्रियन्ते, येषा न चेतासि त एव धीरा ॥१॥

कुमारसम्भव.

સેવા કરતી તે પાર્વતીને સમાધિમા વિઘ્નભૂત હતી તો પણ મહાદેવે અનુમતિ આપી, કેમ કે વિકારનો હેતુ (કારણ) પાસે છતા પણ જેમના મન વિકારને પામતા નથી, તે પુરુષો જ ધીર કહેવાય છે ૧

ધીરનો માર્ગઃ—

निन्दन्तु नीतिनिपुणा यदि वा स्तुवन्तु,
लक्ष्मी' समाविशतु गच्छतु वा यथेष्टम् ।
अद्यैव वा मरणमस्तु युगान्तरे वा,
न्याय्यात्पथ प्रविचलन्ति पद न धीरा ॥ २ ॥

नीतिशतक (ભર્તૃહરિ), શ્લો० ૭૪

નીતિમા નિપુણ પુરુષો ભલે નિંદા કરો અથવા સ્તુતિ કરો, લક્ષ્મી તેની ઇચ્છા પ્રમાણે પ્રાપ્ત થાઓ અથવા જતી રહો, તથા મરણ આજે જ થાઓ અથવા બીજા યુગમા થાઓ, તો પણ ધીર પુરુષો ન્યાયના માર્ગથી એક પગલુ પણ આગળ ચાલતા નથી ૨

धीरज (३०)

धीरज प्रशंसाः—

पुत्रैर्मित्रैर्गृहैर्दारैर्वाऽपि, वियुक्तस्य धनेन वा ।
मग्नस्य व्यसने कृच्छ्रे, पुंसः श्रेयस्करी धृतिः ॥ १ ॥

व्यासदेव

પુત્ર, મિત્ર, સ્ત્રી (અથવા ઘર) કે ધનથી વિયોગ પામેલા પુરુષને તથા મહા કષ્ટવાળા દુખમા પડેલા પુરુષને એક ધૈર્ય જ કલ્યાણકારક છે, આવે વખતે ધીરજ રાખવી એ જ શુભકારક છે ૧

ધીરજ . કષ્ટ નાશ ઉપાયઃ–

धैर्यं हि कार्यं सतत महद्भिः,
कृच्छ्रेऽपि कष्टेऽप्यतिसङ्कटेऽपि ।
कृच्छ्राणि कृच्छ्रेण समुत्तरन्ति,
धैर्योच्छ्रिता ये प्रतिपत्तिदक्षाः ॥ २ ॥

पञ्चतन्त्र, पृ० ५५, श्लो० २१६

અત્યત ગાઢ અને કષ્ટ સાધ્ય એવુ કષ્ટ–દુખ પ્રાપ્ત થયા છતા પણ મહાપુરુષોએ નિરતર ધૈર્ય જ ધારણ કરવુ યોગ્ય છે કેમકે જે પુરુષો કાર્ય કરવામા કુશળ અને ધૈર્ય યુક્ત હોય તે પુરુષો કષ્ટસાધ્ય એવા દુખને કષ્ટવડે જ તરી જાય છે કષ્ટ ભોગવીને છેવટે તેના પાર પામે છે ૨

शिक्षक (३१)

સાચો શિક્ષક—

शिष्यस्य कल्याणकरो गुरुः सन्,
नि स्वार्थभावात् सुखमार्गदर्शी ।
शुद्धाऽऽत्मशक्त्या च तपोबलेन,
शिष्योपदेशी न तु शिष्यतापी ॥ १ ॥

मुनि हिमांशुविजय

સાચા ગુરુ–શિક્ષક તે છે કે જે કોઇ પણ જાતના સ્વાર્થ વગ
શિષ્યનુ કલ્યાણ કરનાર હોય, સુખનો માર્ગ બતાવનાર હો
પોતાની શુદ્ધ આત્મશક્તિ, આચારની પવિત્રતા તથા ત
બળથી શિષ્યને ઉપદેશ આપનાર હોય અને શિષ્યને સત
કરનાર ન હોય ૧

त एव येद्या गुरवो यथार्थं, शिष्यस्य कीर्तिं च समुन्नतिं ये
तन्वन्ति नीरागदशा समन्तात्, पितेव त क्षेमपथे धरन्ति ॥ २

मुनि हिमांशुविज

તે જ સાચા ગુરુ–શિક્ષક છે કે જેઓ કોઇ પણ જા
મોહ વગર શિષ્યની કીર્તિ અને ઉન્નતિને ચારે તરફ વ
રતા હોય અને પિતાની માફક શિષ્યને કલ્યાણના માર્ગ
જોડતા હોય ૨

शुद्धप्ररूपको ज्ञानी, क्रियावानुपकारकः ।
धर्मविच्छेदरक्षी च, गुरुर्गौरवमर्हति ॥ ३ ॥

विवेकविलास, उल्लास १, श्लो० १९३

જે શુદ્ધ વસ્તુનો ઉપદેશ દેતા હોય, જ્ઞાની હોય, ક્રિયા કરતા હોય, ઉપકાર કરનાર હોય અને ધર્મના નાશને અટકાવતા હોય એવા ગુરુ પૂજાને યોગ્ય ગણાય છે ૩

ખરાબ શિક્ષકઃ—

विचारावसरे मौनी, लिप्सुर्विप्सुश्च केवलम् ।
सर्वत्र चाटुवादी च, गुरुर्मुक्तिपुरार्गला ॥ ४ ॥

विवेकविलास, उल्लास १ श्लो० १९५

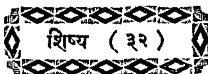
જે વિચાર કરીને ઉત્તર આપવાના પ્રસંગે મૌન ધારણ કરે, માત્ર દ્રવ્યના જ લોભી હોય અને હંમેશા મીઠું મીઠું બોલનાર હોય એવા ગુરુ મોક્ષમાર્ગમાં આડખીલીરૂપ હોય છે ૪

શિક્ષકની ઇચ્છા : શિષ્યથી પરાજય—

सर्वस्येच्छेद्यशो हर्तुं, शिष्यस्य वर्धितु पुन. ।
पराजयोऽपि शिष्यात् स्यात्, स्वयमेव यशस्ये भवेत् ॥ ५ ॥

मुनि हिमांशुविजय

બધાના યશ (કીર્તિ)ને હરવાની-નષ્ટ કરવાની ઇચ્છા કરવી પણ પોતાના શિષ્ય-પુત્રના યશ(કીર્તિ)ને તો વધારવાની જ ઇચ્છા કરવી, કેમકે શિષ્ય કે પુત્રની પોતાના કરતા પણ કીર્તિ વધારે થશે તો અર્થાત્ પોતાના શિષ્ય-કે પુત્રની કીર્તિથી ગુરુ કે પિતાનો પરાજય થશે તો પણ તેમાં ગુરુ કે પિતાની જ કીર્તિ થશે (લોકો કહેશે કે જેનો શિષ્ય કે પુત્ર એવો છે તેના ગુરુ કે પિતા કેવા મહાન્ હશે ?) ૫

शिष्य (३२)

શિષ્યનુ લક્ષણ —

गुरोराज्ञा सदा रक्षेत्, धर्मोपेता भवेद्यदि ।
य पूज्यगुणदर्शी च, स शिष्योऽन्वर्थक' खलु ॥ १ ॥

જો (ગુરુની આજ્ઞા) ધર્મયુક્ત હોય તો ગુરુની આજ્ઞાનુ સદા પાલન કરવુ જે શિષ્ય પૂજ્ય(ગુરુ)ના ગુણને જોનારો હોય તે શિષ્ય જ સાથક નામવાળો છે ૧

ગુરુભક્ત શિષ્ય ભાગ્યશાળી —

त वेद्मि शिष्य पुण्याढ्य, येनाऽऽप्तो हितदो गुरु' ।
पुत्रवद् भक्तितः प्रीत्या, सेव्यते निर्भय सदा ॥ २ ॥

मुनि हिमांशुविजय

તેને હુ પુણ્યશાલી શિષ્ય ગણુ છુ કે જે પુત્રની જેમ ભક્તિ તથા સ્નેહથી નિર્ભયપણે પોતાના હિતૈષી આપ્ત ગુરુદેવની હમેશા સેવા કરે છે–સેવાને મેળવે છે ૨

धान्य' स शिष्यो भुवि भाग्यशाली,
गुणैकपात्रस्य गुरो सुभक्त्या ।
आज्ञाकर सेवनकृद् हित य
स्तोष गुरो सौख्यमुदौ च कुर्यात ॥ ३ ॥

मुनि हिमांशुविजय

જગત્માં એ શિષ્ય ભાગ્યશાળી છે કે જે ગુણના અદ્વિતીય સ્થાનરૂપ ગુરુની આજ્ઞાનું પાલન કરતો થકો સાચી ભક્તિથી ગુરુની સેવા કરે છે–ગુરુનું હિત ચિંતવે છે તથા ગુરુને સંતોષ, સુખ અને આનંદ આપે છે ૩

કુશિષ્ય : ત્યાજ્યઃ—

विद्यारूपयुतः शिष्यश्चेत्स कापुरुषो भवेत् ।
तदा स परिहर्तव्यो बुधैः समणिसर्पवत् ॥ ४ ॥

વિદ્યા અને રૂપે કરીને યુક્ત એવો શિષ્ય જો કદાચ કુપુરુષ–દુષ્ટ હોય તો ડાહ્યા પુરુષોએ મણિસહિત સર્પની જેમ તે ત્યાગ કરવા લાયક છે ૪

शिक्षा-उपदेश (२३)

ઉપદેશ કોને આપવો —

शिक्षा तस्मै प्रदातव्या, यो भवेत्तत्र यत्नवान् ।
गुरुमाहसमदद्धि, कथ्यते यदपृच्छत ॥ १ ॥

विवेकविलास, उल्लास ८, श्लो० ३२०

શિખામણ એ જ માણસને આપવી કે જે એ પ્રમાણે ચાલવા માટે-પ્રયત્ન કરવા તૈયાર હોય વગરમાગી સલાહ આપવી એ તો એક પ્રકારનુ મોટુ સાહસ જ છે ૧

शक्योऽस्ति सम्बोधयितु लघुर्जनो
यत स शुद्ध सरलश्च भावुक ।
महान् चिरायापि न बुध्यते जनो
यत' स जिह्मो व्यसनी समुद्धत ॥ २ ॥

मुनि हिमांशुविजय

નાનો મનુષ્ય, અનુચિત કાર્ય કરતો હોય તો તેને સમજાવીને કે ફટકારીને ઠેકાણે લાવી શકાય છે, કેમકે તે શુદ્ધ, સરલ અને ભાવિક (આગળ વધવાની ઇચ્છાવાળો હોય છે) પરંતુ થોડી ઘણી શક્તિથી જેની જગતમા ખ્યાતિ થઈ ગઈ છે એવા મોટા માણસને સમજાવવો, તેની અનુચિત પ્રવૃત્તિ બધ કરવી તે અશકય જેવી વસ્તુ છે, કેમકે તે ધીઠો (પાપ કે અપજશથી નહિ ડરનારો), વ્યસની તથા અભિમાની હોય છે ૨

પરોપદેશ : મહેલો —

परोपदेशवेलायां, शिष्टाः सर्वे भवन्ति वै ।
विस्मरन्तीह शिष्टत्वं, स्वकार्ये समुपस्थिते ॥ ३ ॥

रुद्रगीत (सङ्कुल्कवि), श्लो० ३९

આ જગતમાં બીજાને ઉપદેશ આપવાને સમયે સર્વ માણુસો શિષ્ટ (ડાહ્યા) થાય છે, પરંતુ પોતાનું કાર્ય જ્યારે પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે તેઓ પોતાનું શિષ્ટપણું ભૂલી જાય છે ૩

परोपदेशे पाण्डित्यं, सर्वेषां सुकरं नृणाम् ।
धर्मे स्वीयमनुष्ठानं, कस्यचित् सुमहात्मनः ॥ ४ ॥

हितोपदेश, मित्रलाभ, श्लो० १०

બીજાને ઉપદેશ આપવામાં પંડિતાઇ બતાવવી એ સર્વ મનુષ્યોને સુકર-સહેલું છે, પરંતુ પોતે જ ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરે તેવો તો કોઇક જ મહાત્મા હોય છે ૪

કોની પાસેથી શું શીખવું —

विनयं राजपुत्रेभ्यः, पण्डितेभ्यः सुभाषितम् ।
अनृतं द्यूतकारेभ्यः, स्त्रीभ्यः शिक्षेत कैतवम् ॥ ५ ॥

पुण्यधनकथा, पृ० २०*

રાજપુત્ર પાસેથી વિનય શીખવો, પંડિતો પાસેથી સુભાષિત-શીખવું, જુગારી પાસેથી અસત્ય શીખવું અને સ્ત્રીઓ પાસેથી કપટ શીખવું ૫

ઉપદેશક ઉપર કોપ ન કરવો--

उपदिष्टस्तु कुप्येद् यो जन शुद्धोपदेष्टरि ।
स सद्भिरुपमीयेत वानरै पुच्छवर्जितै ॥ ६ ॥

मुनि हिमांशुविजय

પરહિત-નિઃસ્વાર્થ-બુદ્ધિથી ઉપદેશ આપનાર ઉપર જે મનુષ્ય કોપ કરે છે તેને સજ્જનો પુછ વગરના વાદરાની ઉપમા આપે છે (જેમ વાદરાને ચકલી ઉપદેશ આપવા ગઈ તો તેણે બીચારી ચકલીનો માળો જ તોડી નાખ્યો) ૬

હિતોપદેશકને દુ ખ ન થાય.—

उपदेशप्रदातॄणा, नराणा हितमिच्छताम् ।
परस्मिन्निह लोके च, व्यसन नोपपद्यते ॥ ७ ॥

जैनपञ्चतन्त्र, पृ० २५२, श्लो० ५९ *

પ્રાણીઓનુ હિત ઇચ્છનારા ઉપદેશ દેનારા પુરુષોને આ લોક તથા પરલોકમા દુ ખ પ્રાપ્ત થતુ નથી ૭

સાચો ઉપદેશકઃ -

सन्ति विश्वे दुराचारोपदेष्टार पदे पदे ।
हितार्थमुपदेष्टार, विरला एव केचन ॥ ८ ॥

આ જગતમા દુરાચારનો ઉપદેશ કરનારા લોકો પગલે પગલે-સ્થાને સ્થાને મળી આવે છે, પરતુ હિત-અર્થનો ઉપદેશ કરનારા તો કોઈક વિરલા જ હોય છે-ઘણા થોડા હોય છે ૮

આત્માને ઉપદેશઃ—

साधुभ्यः साधु दानं रिपुजनसुहृदां चोपकारं कुरु त्वं,
सौजन्यं बन्धुवर्गे निजहितमुचितं स्वामिकार्यं यथार्थम् ।
श्रोत्रे वै तथ्यमेतत् कथयति सततं लेखिनी भाग्यशालिन्!,
नो चेन्नष्टेऽधिकारे मम मुखमदृशं तावकास्यं भवेद्धि ॥ ९ ॥

नीतिविभाग (लक्ष्मीधर), श्लो० ३६

તારા કાનમા રહેલી લેખણુ તને નિરતર આ પ્રમાણે કહે છે કે-હે ભાગ્યશાળી ! (જ્યા સુધી તારા હાથમા અધિકાર છે ત્યા સુધી) તુ સાધુઓને સારુ દાન આપ, શત્રુ અને મિત્ર ઉપર ઉપકાર કર, બધુવર્ગને વિષે સુજનતા રાખ, પોતાનુ પણ ઉચિત હિત કર અને સ્વામીનુ કાર્ય યથાર્થ રીતે કર જો આ પ્રમાણે નહીં કરે તો જ્યારે તારો અધિકાર નષ્ટ થશે ત્યારે તારુ મુખ મારા મુખની જેવુ શ્યામ થશે ૯

अनेकशास्त्रं बहु वेदितव्यमल्पश्च कालो बहवश्च विघ्नाः ।
यत्सारभूतं तदुपासितव्यं, हंसो यथा क्षीरमिवाम्बुमध्यात् ॥१०॥

શાસ્ત્રો ઘણા છે, તેમા જાણવાનુ ઘણુ છે, પણ કાળ ઘણો ઓછો છે અને વિઘ્નો ઘણા છે, તેથી જેમ હસ દૂધ મિશ્રિત જળમાથી સારભૂત દૂધને ગ્રહણ કરે છે તેમ જે સારભૂત હોય તે ગ્રહણ કરવુ ૧૦

त्यज दुर्जनसंसर्गं, भज साधुसमागमम् ।
कुरु पुण्यमहोरात्रं, स्मर नित्यमनित्यताम् ॥ ११ ॥

वृद्धचाणक्यनीति, अ० १४ श्लो०

(હે આત્મા !) તુ દુર્જનના સગનો ત્યાગ કર, સાધુ જનોનો સમાગમ કર, રાત્રિદિવસ પુણ્યકામ કર અને નિરંતર અનિત્યપણાનુ સ્મરણ કર ૧૧

ઉપદેશકને સદા લાભ —

न भवति धर्मः श्रोतुः सर्वस्यैकान्ततो हितश्रवणात् ।
ब्रुवतोऽनुग्रहबुद्ध्या वक्तुस्त्वेकान्ततो भवति ॥ १२ ॥

तत्त्वार्थसूत्र

હિતઉપદેશનુ શ્રવણ કરવાથી સર્વ શ્રોતાજનને અવશ્ય ધર્મ પ્રાપ્ત થાય છે એમ હોતુ નથી (એટલે કે કોઈને ધર્મ પ્રાપ્ત થાય અને કોઈને ન પણ થાય), પરતુ પ્રાણીઓની ઉપર કૃપાબુદ્ધિથી ઉપદેશ કરનારા વક્તાને તો અવશ્ય ધર્મ પ્રાપ્ત થાય છે જ ૧૨

पण्डित (३४)

પડિતનુ લક્ષણઃ—

शुद्धे तपसि सद्वीर्यं, ज्ञान कर्मपरिक्षये ।
उपयोग धन पात्रे, यस्य याति स पण्डितः ॥ १ ॥

तत्त्वामृत, श्लो० १८

જે મનુષ્યનુ ઉત્તમ વીર્ય શુદ્ધ તપને વિષે ઉપયોગમા આવતુ હોય, જેનુ જ્ઞાન કર્મના ક્ષયમા ઉપયોગી થતુ હોય અને જેનુ ધન સુપાત્રના ઉપયોગમા આવતુ હોય તે જ પડિત છે ૧

मातृवत् परदाराश्च, परद्रव्याणि लोष्टवत् ।
आत्मवत् सर्वभूतानि, य' पश्यति स पश्यति ॥ २ ॥

आपस्तम्बस्मृति अ० १०, पृ० ४१, श्लो० १२

જે પુરુષ પરસ્ત્રીને માતાની જેમ જુએ છે–જાણે છે, પરના ધનને ઢેફા જેવુ જુએ છે અને સર્વ પ્રાણીઓને પોતાના આત્માની જેમ જુએ છે તે જ પુરુષ દેખતો છે–જ્ઞાની છે ૨

न स्वल्पस्य कृते भूरि, नाशयेन्मतिमान्नरः ।
एतदेव हि पाण्डित्य, यत्स्वल्पाद् भूरि रक्षणम् ॥ ३ ॥

महाभारत, विराटपर्व, अ० ४४, श्लो० ७६

બુદ્ધિમાન પુરુષે થોડાને માટે ઘણાનો નાશ કરવો જોઇએ

નહીં, કેમકે થોડાથી જ ઘણાનુ જે રક્ષણ કરવુ એટલે કે થોડુ જતુ કરીને ઘણાનુ જે રક્ષણ કરવુ, તે જ પડિતાઇ છે ૩

પડિતની મહત્તા:—

विद्वत्त्व च नृपत्व च, नैव तुल्य कदाचन ।
स्वदेशे पूज्यते राजा, विद्वान् सर्वत्र पूज्यते ॥ ४ ॥

धर्मकल्पद्रुम, पृ० २२, श्लो० १२*

વિદ્વાનપણુ અને રાજાપણુ આ બને કદાપિ સરખા નથી કેમકે રાજા માત્ર પોતાના દેશમા જ પૂજાય છે જ્યારે વિદ્વાન તો સર્વત્ર-સર્વ દેશોમા-પૂજાય છે ૪

સાચો પડિત —

समारावासनिवृत्ता, शिवसौख्यसमुत्सुका ।
सद्भिस्ते गदिता प्राज्ञा, शेषास्त्वर्थस्य वञ्चका ॥ ५ ॥

तत्त्वामृत, श्लो० २१४

જેઓ સસારનિવાસથી વિરક્ત થયા છે અને જેઓ મોક્ષના સુખ મેળવવામા ઉત્સુક છે તેમને જ સત્પુરુષોએ પડિત કહ્યા છે તે સિવાય બીજા તો માત્ર (પડિત શબ્દના) અર્થથી છેતરાયા છે એમ જાણવુ (અર્થ વિનાના નામના જ પડિત છે) ૫

यस्य सर्वे समारम्भा, कामसङ्कल्पवर्जिता ।
ज्ञानाग्निदग्धकर्माण, तमाहु पण्डित बुधा ॥ ६ ॥

भगवद्गीता, अ० ४, श्लो० १९

જે પુરુષ સર્વ કાર્યના આરભો ઇચ્છા અને સંકલ્પ રહિત કરે છે અને જેણે જ્ઞાનરૂપી અગ્નિવડે કર્મને બાળી નાખ્યા હોય તેને જ ડાહ્યા પુરુષો પંડિત કહે છે ૬

सत्य तपो ज्ञानमहिंसता च,
विद्वत्प्रणाम च सुशीलता च।
एतानि यो धारयते स विद्वान्,
न केवल यः पठते स विद्वान् ॥ ७ ॥

સત્ય તપ, જ્ઞાન, અહિંસા, વિદ્વાનને પ્રણામ અને ઉત્તમ શીલ આટલાને જે ધારણ કરે છે-આચરે છે તે જ વિદ્વાન છે, પરંતુ જે કેવળ ભણે-જાણે તે કાંઈ વિદ્વાન નથી ૭

स्वकार्यपरकार्येषु, यस्य बुद्धिः स्थिरा भवेत्।
तस्य चैवेह पाण्डित्य, शेषाः पुस्तकवाचकाः ॥ ८ ॥

પોતાના અને પરના કાર્યને વિષે જેની બુદ્ધિ સ્થિર હોય છે તેનીજ પંડિતાઈ આ જગતમા સાચી છે બાકીના તો પુરુષરૂપી વૃક્ષના વાચક છે, અર્થાત્ પુરુષરૂપધારી છતા વૃક્ષ જેવા જ મૂઢ છે ૮

સાચો પંડિત : ગર્વ રહિતઃ—

पुर्णोऽपि कुम्भो न करोति शब्द,
अर्धो घटो घोषमुपैति यस्मात्।
विद्यावता नो भवतीह गर्वो
विद्याविहिना बहुभाषकाः स्युः ॥ ९ ॥

उत्तमसागर, प्रवाह २, श्लो

સંપૂર્ણ ભરેલો ઘડો શબ્દ કરતો નથી અને અધ ભરે
ઘડો શબ્દ કરે છે, તેથી જણાય છે કે-આ જગતમા સં
વિદ્યાવાળાઓને ગર્વ હોતો નથી, અને વિદ્યા રહિત એ
અલ્પ વિદ્યાવાળા મનુષ્યો બહુ વાચાળ હોય છે ૯

સાચો પંડિત ક્રિયાવાન:—

यथा खरश्चन्दनभारवाही, भारस्य वेत्ता न तु चन्दनस्य ।
तथैव शास्त्राणि बहून्यधीत्य, क्रियाविहीना खरवद्वहन्ति ॥१

सुश्रुत

જેમ ચંદનના ભારને વહન કરનાર ગધેડો ભારને જ
છે પણ ચંદનને જાણતો નથી, તે જ પ્રમાણે ઘણા શાસ્ત્ર
ભણેલા પુરુષો જો ક્રિયા રહિત હોય તો તે ગધેડા જેવા
શાસ્ત્રના ભારને વહન કરનારા થાય છે ૧૦

સાચો પંડિત સર્વમાં સમદૃષ્ટિ:—

विद्याविनयसम्पन्ने, ब्राह्मणे गवि हस्तिनि ।
शुनि चैव श्वपाके च, पण्डिता समदर्शिन ॥ ११ ॥

कर्मकाण्ड, अ० १६, श्लो० १

વિદ્યા અને વિનયથી યુક્ત એવા બ્રાહ્મણને વિષે, ગાય
વિષે, હાથીને વિષે, કુતરાને વિષે અને ચંડાળને વિષે,
સર્વને વિષે પંડિતો સમદૃષ્ટિવાળા હોય છે ૧૧

પંડિત શું જુએ.—

बाल पश्यति लिंग, मध्यमबुद्धिर्विचारयति वृत्तम् ।
आगमतत्त्व तु बुध, परीक्षते सर्वयत्नेन ॥ १२ ॥

षोडशक (हरिभद्रसूरि

બાળક-મૂર્ખ માણસ લિંગને-વેષને જ જુએ છે, મધ્યમ બુદ્ધિવાળો માણસ તેના આચારને જુએ છે અને પંડિત પુરૂષ સર્વ પ્રયત્નવડે આગમના તત્ત્વનીજ પરીક્ષા કરે છે ૧૨.

પંડિત પંડિતને જાણે:—

विद्वानेव विजानाति, विद्वज्जनपरिश्रमम् ।
न हि वन्ध्या विजानाति, गुर्वीं प्रसववेदनाम् ॥ १३ ॥

વિદ્વાન પુરુષ જ વિદ્વાનજનના પરિશ્રમને જાણે છે, કેમકે ગર્ભવતી સ્ત્રીના પ્રસવની વેદના વંધ્યા સ્ત્રી જાણી શકતી નથી ૧૩

પંડિત ફળ પામે —

क्लिश्यन्ते केवलं स्थूला', सुधीस्तु फलमश्नुते ।
ममन्थ शङ्कर' सिन्धु, रत्नान्यापुर्दिवौकस. ॥ १४ ॥
कल्पसूत्रसुबोधिका, व्याख्यान ७, पृ० २१७ (आ स)

સ્થૂળ પ્રાણીઓ કેવળ ક્લેશને જ પામે છે, પરંતુ તેના ફળને તો ડાહ્યા માણસ જ પામે છે, જેમકે શંકરે સમુદ્રનું મથન કર્યું અને રત્નોને તો દેવતાઓ પામ્યા ૧૪

क्लिश्यन्ते केवलं स्थूलाः, सुधीस्तु फलमश्नुते ।
दन्ता दलन्ति कष्टेन, जिह्वा गिलति लीलया ॥ १५ ॥
कल्पसूत्रसुबोधिका, व्याख्यान ७, पृ० २११ (आ स)

સ્થૂળ પ્રાણીઓ કેવળ ક્લેશને જ પામે છે, પરંતુ તેના

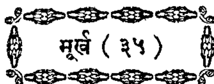
ફળને તો બુદ્ધિમાન જ મેળવે છે, જેમકે દાંત અનાજને કષ્ટવડે ચાવે છે અને જીભ સહેલાઇથી તેના રસને ગળી જાય છે ૧૫

પંડિતનું કાર્ય —

> सर्वनाशे समुत्पन्ने, अर्धं त्यजति पण्डितः ।
> अर्धेन कुरुते कार्यं, सर्वनाशो हि दुःसहः ॥ १६ ॥
>
> जैनपञ्चतन्त्र, पृ० २३४ श्लो० २४*

સર્વનો-સમગ્રનો નાશ પ્રાપ્ત થતો હોય ત્યારે પંડિત માણસ તેમાંથી અર્ધાનો ત્યાગ કરે છે અને અર્ધાવડે કાર્ય કરે છે, કેમકે સર્વનો નાશ થાય તે તો દુઃસહ છે ૧૬

मूर्ख (३५)

મૂર્ખનુ લક્ષણ:—

रागद्वेषाभिभूतत्वात्, कार्याकार्यपराङ्मुखः ।
एष मूढ इति ज्ञेयो विपरीतविधायकः ॥ १ ॥

आचाराङ्गसूत्रवृत्ति पृ० १२३ *

જે માણસ રાગદ્વેષથી પરાભવ પામેલો હોવાથી કાર્ય તથા અકાર્યને જાણતો ન હોય અને તેથી કરીને વિપરીત કાર્યને કરતો હોય તેને મૂઢ જાણવો. ૧

मूर्खस्य पञ्च चिह्नानि, गर्वी दुर्वचनी तथा ।
हठी चाप्रियवादी च, परोक्तं नैव मन्यते ॥ २ ॥

મૂર્ખના પાંચ લક્ષણ હોય છે, તે આ પ્રમાણે–ગર્વવાળો, કઠોર વચન બોલનાર, હઠીલો, અપ્રિય બોલનાર અને બીજાના વચનને નહીં માનનાર ૨

મૂર્ખ કોણ.—

शाठ्येन मित्रं कपटेन धर्मं, परोपतापेन समृद्धिभावम् ।
सुखेन विद्या परुषेण नारीं, वाञ्छन्ति ये व्यक्तमपण्डितास्ते ॥३॥

पानरवल्लभाष्टक

જેઓ શઠતાવડે મિત્રને ઇચ્છે છે, કપટવડે ધર્મને ઇચ્છે

છે, પરને તાપ ઉપજાવવાવડે સમૃદ્ધિને ઇચ્છે છે, સુખવડે વિદ્યાને (વિદ્યાભ્યાસને) ઇચ્છે છે, અને કઠોરતાવડે સ્રીને (સ્રીની પ્રીતિને) ઇચ્છે છે તેઓ પ્રગટપણે અપંડિત (મૂર્ખ) જ છે ૩

મૂર્ખ-નિંદા —

शक्या वारयितुं जलेन हुतभुक् छत्रेण सूर्यातपो
नागेन्द्रो निशिताङ्कुशेन समदो दण्डेन गोगर्दभौ ।
व्याधिर्भेषजसङ्ग्रहैश्च विविधैर्मन्त्रप्रयोगैर्विषं,
सर्वस्यौषधमस्ति शास्त्रविहितं मूर्खस्य नास्त्यौषधम् ॥ ४ ॥

नीतिशतक (भर्तृहरि) श्लो० १०

જળવડે અગ્નિ નિવારી શકાય છે, છત્રવડે સૂર્યનો તાપ નિવારી શકાય છે, મદોન્મત્ત થયેલો ગજેન્દ્ર તીક્ષ્ણ અંકુશવડે નિવારી શકાય છે, બળદ અને ગધેડા લાકડીવડે નિવારી શકાય છે, ઔષધના સમૂહવડે વ્યાધિ નિવારી શકાય છે, તથા વિવિધ પ્રકારના મંત્રના પ્રયોગોવડે વિષને વારી શકાય છે એ રીતે શાસ્રમાં સર્વ કોઈનું ઔષધ કહેલું છે, પરંતુ મૂર્ખનું ઔષધ કાંઇ પણ કહેલું નથી ૪

न व्याधिर्न विषं नापत्, तथाऽन्यद्वाऽपि भूतले ।
दुःखाय स्वशरीरोत्थ, मौर्ख्यमेतद्यथा नृणाम् ॥ ५ ॥

लघुयोगवासिष्ठसार प्र० २, श्लो० २७

મનુષ્યોને પોતાના શરીરમાં જ ઉત્પન્ન થયેલી મૂર્ખતા જેટલું દુઃખ આપે છે, તેટલું દુઃખ આ પૃથ્વી પર વ્યાધિ, વિષ, આપત્તિ કે બીજું કોઇ પણ આપી શકતું નથી ૫

चतुरः सखि! मे भर्ता, यल्लिखति च तत् परो न वाचयति।
तस्मादप्यधिको मे स्वयमपि लिखितं स्वयं न वाचयति ॥६॥

હે સખી ! મારો પતિ ઘણો હુશિયાર છે, કેમકે તે જે કાઇ લખે છે તેને બીજો કોઇ વાચી શકતો નથી (તે સાભળી ને સખી બોલી) તારા પતિથી પણ મારો પતિ અધિક હુશિયાર છે, કેમકે તે એવો છે કે પોતાનુ લખેલુ પોતે પણ વાચી શકતો નથી ૬

મૂર્ખ : ધર્મત્યાગીઃ--

अपारे संसारे कथमपि समासाद्य नृभवं,
न धर्मं यः कुर्याद्विषयसुखतृष्णातरलितः ।
बुडन् पारावारे प्रवरमपहाय प्रवहणं,
स मुख्यो मूर्खाणामुपलमुपलब्धुं प्रयतते ॥ ७ ॥

सिन्दूरप्रकरण, श्लो० ७

આ અપાર સસારને વિષે મહાકષ્ટવડે મનુષ્ય ભવ પામીને જે પુરુષ વિષયસુખની તૃષ્ણાવડે વ્યાકુળ થઇને ધર્મકાર્ય કરતો નથી તે મૂર્ખશિરોમણિ સમુદ્રમા મળેલા શ્રેષ્ઠ વહાણનો ત્યાગ કરી બૂડવા લાગ્યો અને પછી તરવા માટે પત્થરને મેળવવા પ્રયત્ન કરે છે એમ જાણવુ ૭

મૂર્ખને ઉપદેશ ન આપવો.—

उपदेशो हि मूर्खाणां, प्रकोपाय न शान्तये ।
पयःपानं भुजङ्गानां, केवलं विषवर्धनम् ॥ ८ ॥

हितोपदेश, विग्रह, श्लो० ४

મૂર્ખને જે ઉપદેશ આપવો તે તેના પ્રકોપને માટે જ છે, શાંતિને માટે થતો નથી, જેમકે સર્પને જે દૂધ પાવું તે કેવળ વિષને જ વધારનારુ થાય છે ૮

મૂર્ખ પાપી:—

सर्वाशुचिनिधानस्य, कृतघ्नस्य विनाशिन ।
शरीरकस्यापि कृते, मूढा पापानि कुर्वते ॥ ९ ॥

पञ्चतन्त्र, पृ० ५१, श्लो० १७६

આ શરીર સર્વ અશુચિનુ નિધાન છે, કરેલા ઉપકારનો નાશ કરનાર છે અને ક્ષણમા નાશ પામનાર છે, તેવા શરીરને માટે પણ મૂઢ પુરુષો પાપનુ આચરણ કરે છે ૯

મૂર્ખ પણ શુ ન કરે —

यस्मिन् कृत कर्मणि सौख्यलेशो
दु खानुबन्धस्य तथाऽस्ति नान्त ।
मनोऽभितापो मरणं हि यावद्
मूर्खोऽपि कुर्यात खलु तन्न कर्म ॥ १० ॥

જે કમ કરવાથી પોતાને સુખનો લેશ પણ થતો ન હોય, તથા દુ ખના અનુબધનો-પરપરાનો અન્ત થતો ન હોય, તથા મરણ પયત મનમા પરિતાપ થતો હોય એવુ કમ મૂર્ખ માણસ પણ કરે નહીં ૧૦

મૂર્ખનો સંગ તજવો:—

वरं पर्वतदुर्गेषु, भ्रान्तं वनचरैः सह ।
न मूर्खजनसम्पर्कः, सुरेन्द्रभवनेष्वपि ॥ ११ ॥

उपदेशमाला भाषान्तर, पृ २५८ *

પર્વતના દુર્ગો(વન, નદી વગેરે પ્રદેશો)માં ભિલ્લ વગેરે વનચરોની સાથે ભમવું સારું છે, પરંતુ ઇંદ્રના ભવનને વિષે પણ મૂર્ખ જનની સાથે રહેવું સારું નથી ૧૧

મનુષ્ય છતાં પશુ:—

येषां न विद्या न तपो न दानं,
ज्ञानं न शीलं न गुणो न धर्मः ।
ते मर्त्यलोके भुवि भारभूता
मनुष्यरूपेण मृगाश्चरन्ति ॥ १२ ॥

नीतिशतक (भर्तृहरि), श्लो० १३

જે મનુષ્યોને વિદ્યા ન હોય, તપ ન હોય, દાન ન હોય, જ્ઞાન ન હોય, શીલ ન હોય, ગુણ ન હોય અને ધર્મ પણ ન હોય, તેઓ આ મનુષ્યલોકને વિષે પૃથ્વી ઉપર ભારરૂપ છે અને તેઓ મનુષ્યના રૂપે મૃગો–પશુઓ વિચરે છે એમ જાણવું ૧૨

साहित्यसङ्गीतकलाविहीनः,
साक्षात्पशुः पुच्छविषाणहीनः ।
तृणं न खादन्नपि जीवमान–
स्तद्भागधेयं परमं पशूनाम् ॥ १३ ॥

कविताकौमुदी, पृ० ४७०, श्लो० १४ *

જે મનુષ્ય સાહિત્ય, સગીત અને કળાએ કરીને રહિત હોય તે મનુષ્ય પુછડા અને શીંગડા વિનાનો સાક્ષાત પશુ જ છે કેવળ તે તૃણને ખાધા વિના પણ જે જીવે છે તે પશુ ઓનુ મોટુ ભાગ્ય છે એમ જાણવુ ૧૩

પડિત અને મૂર્ખ —

नष्ट मृतमतिक्रान्तं, नानुशोचन्ति पण्डिता ।
पण्डिताना च मूर्खाणा, विशेषोऽयं यत स्मृत ॥ १४ ॥

जैनपञ्चतन्त्र, पृ० ९-, श्लो० ३३६ *

નાશી ગયેલ, મરી ગયેલ અને અતિક્રાત એટલે જ્ઞાતિ ભ્રષ્ટ વગેરે થયેલનો પડિત પુરુષો શોક કરતા નથી, કારણ કે પડિતો અને મૂર્ખોમા આ જ તફાવત છે ૧૪

गादन्न गच्छामि हसन्न जल्पे,
गत न शोचामि कृत न मन्ये ।
द्वयोस्तृतीयो न भवामि राजन् !,
केनास्मि मूर्खो वद कारण किम् ? ॥ १५ ॥

भानप्रबन्ध

હે રાજા ! હુ ખાતા ખાતા ચાલતો નથી, હસતી વખતે બોલતો નથી, ગયેલાનો શોક કરતો નથી, કરેલાને હુ માનતો નથી (કોઈ કાર્ય મે કર્યુ હોય તો તે બાબત મે કર્યું એમ અહકાર કરતો નથી), બે જણની મધ્યે હુ ત્રીજો થતો નથી, તો હુ શી રીતે મૂર્ખ છુ ? કહો, મને મૂર્ખ કહેવામા શુ કારણ છે ? ૧૫

वैद्य (३६)

સાચો વૈદ્ય અને સાચુ ઔષધઃ—

तदेव युक्तं भैषज्यं, यदारोग्याय कल्पते ।
स चैव भैषजो श्रेष्ठो रोगेभ्यो यः प्रमोचयेत् ॥ १ ॥
सारङ्गधरसहिता

જે ઔષધ આરોગ્યપણાને કરે તે જ ઔષધ યોગ્ય-શ્રેષ્ઠ છે, અને જે વૈદ્ય રોગીને રોગથી મુક્ત કરે તે જ વૈદ્ય શ્રેષ્ઠ છે ૧

વૈદ્યના ગુણઃ—

गुरोरधीताखिलवैद्यविद्य , पीयूषपाणिः कुशलः क्रियासु ।
गतस्पृहो धैर्यधर' कृपालुः,शुद्धोऽधिकारी भिषगीदृशः स्यात् ॥२॥

જેણે ગુરુ પાસેથી બધી વૈદ્યની વિદ્યાનો અભ્યાસ કર્યો હોય, જેના હાથમા અમૃત હોય (જે બધાને સાજા કરતો હોય), જે (વૈદ્યની) ક્રિયામા હોશિયાર હોય, જે લાલચ વગરનો હોય,' જે ધીરજવાળો હોય, જે દયાળુ હોય, જે શુદ્ધ હોય અને અધિકારવાળો હોય તે જ (સાચો) વૈદ્ય છે ૨

કુવૈદ્ય નિંદાઃ—

वैद्यराज ! नमस्तुभ्य, यमराजसहोदर !
यमस्तु हरति प्राणान्, वैद्यः प्राणान् धनानि च ॥ ३ ॥

યમરાજના ભાઈ સમાન હે (કુ) વૈદ્યરાજ ! તમને નમસ્કાર હો ! કારણ કે યમ તો (કેવળ) પ્રાણુ જ હરણ કરે છે પણ (કુ)વૈદ્ય તો પ્રાણ અને ધન બન્નેનુ હરણ કરે છે ૩

છે, મધ્યમ જનોની માતા ધનોપાર્જનથી ખુશી થાય છે, ઉત્તમ મનુષ્યોની માતા વીરતાથી આનંદ પામે છે, જ્યારે લોકોત્તમ પુરુષોની માતા પવિત્ર ચરિત્રથી સંતુષ્ટ થાય છે ૫

પિતા-મહિમા —

पिता गुरु पिता देव., पिता धर्म सनातन ।
पितरि प्रीतिमापन्ने, प्रीताः स्यु सर्वदेवताः ॥ ६ ॥

इतिहाससमुच्चय अ० ६, श्लो० ३८

પિતા જ ગુરુ છે, પિતા જ દેવ છે અને પિતા જ સનાતન ધર્મ છે પિતા પ્રસન્ન થવાથી સર્વ દેવો પ્રસન્ન થયા જાણવા ૬

માતા-પિતાનો ઉપકાર:—

य मातापितरौ क्लेशं, सहते सम्भवे नृणाम् ।
न तस्य निष्कृति शक्या, कर्तुं वर्षशतैरपि ॥ ७ ॥

मनुस्मृति अ० २, श्लो० २२७

બાળકોને ઉત્પન્ન કરવામાં તથા ઉછેરવામાં માતાપિતાને જે કલેશ સહન કરવો પડે છે તેનો બદલો સેંકડો વર્ષ સેવા કરવાથી પણ વાળી શકાય તેમ નથી ૭

માતા, પિતા અને ગુરુ —

माता गङ्गासम तीर्थं, पिता पुष्करमत्र च ।
केदारम गुरु प्रोक्त, माता तीर्थं पुन पुन ॥ ८ ॥

स्कन्दपुराण, काशीखण्ड, अ० ७३ श्लो० ४२

માતા ગંગા સમાન તીર્થ છે, પિતા પુષ્કર તીર્થ સમાન

છે અને ગુરુ કેદાર તીર્થ સમાન છે વળી માતા વારવાર તીર્થરૂપ છે-સવ તીર્થરૂપ છે એમ કહેલુ છે ૮

तपा त्रयाणा शुश्रूपा, परम तप उच्यते ।
न तैरभ्यनतुज्ञातो, धर्ममन्य समाचरेत ॥ ९ ॥

मनुस्मृति, अ० २ श्लो० २२९

માતા, પિતા અને આચાર્ય એ ત્રણેની સેવા કરવી એ જ ઉત્કૃષ્ટ તપ કહેવાય છે તેમની આજ્ઞા વિના બીજો કોઇ પણ ધર્મ આચરવો નહીં ૯

માતા પિતા ગુરુ મહિમા:—

त एव हि त्रयो लोकास्त एव त्रय आश्रमाः ।
त एव हि त्रयो वेदास्त एवोक्तास्त्रयोऽग्नय ॥ १० ॥

मनुस्मृति अ० २ श्लो० २३०

તે જ (માતા, પિતા અને ગુરુ) સ્વર્ગ, મૃત્યુ અને પાતાલ એ ત્રણ લોક છે, તે ત્રણ જ બ્રહ્મચર્ય, ગૃહસ્થ અને સન્યસ્ત એ ત્રણ આશ્રમ છે, તેઓ જ ઋગ્, યજુ અને સામ એ ત્રણ વેદો છે, અને તેઓ જ ગાર્હપત્ય, દક્ષિણ અને આહવનીય નામના ત્રણ અગ્નિ કહેવાય છે ૧૦

ખરા માતા-પિતા:—

माता पिता स्वः सुगुरुश्च तत्त्वात्,
प्रबोध्य यो योजति शुद्धधर्मे ।
न तत्समोऽरिः क्षिपते भवाब्धौ,
यो धर्मविघ्नादिकृतेश्च जीवम् ॥ ११ ॥

अध्यात्मकल्पद्रुम, अधिकार १२, श्लो० १०

જે ધર્મનો બોધ આપીને શુદ્ધ ધર્મમા જોડે તે જ તત્ત્વથી ખરેખરા મા-બાપ, તે જ ખરેખરા પોતાના હિતસ્વી, અને તે જ સુગુરુ સમજવા જે આ જીવને સુકૃત્ય અથવા ધર્મના વિષયમા અતરાય કરીને સસાર-સમુદ્રમા ફેકી દે છે તેના સરખો કોઇ દુશ્મન નથી ૧૧

जिनधर्मो मम माता, गुरुस्तातोऽथ सोदरा ।
साधव साधर्मिकाश्च, बन्धवोऽन्यत्तु जालवत ॥ १२ ॥

महावीरचरित्र, सर्ग १, श्लो० ..७

જિનભાષિત ધર્મ મારી માતા છે, ગુરુમહારાજ મારા પિતા છે, બીજા સાધુઓ મારા સહોદર ભાઈઓ છે અને સાધર્મિકો મારા બધુઓ-સગાસબધી છે, તે સિવાય બીજુ બધુ જાળ-પાશ જેવુ છે ૧૨

सयमात्मा श्रये शुद्धोपयोग पितर निजम् ।
धृतिमम्बा च पितरौ, तन्मा विसृजत ध्रुवम् ॥ १३ ॥

ज्ञानसार त्यागाष्टक श्लो० १

સયમસ્વરૂપી હુ શુદ્ધ ઉપયોગરૂપી મારા પિતાનો અને ધીરજરૂપી માતાનો આશ્રય લઉ છુ, માટે હે લૌકિક માતા-પિતા! મને હવે નિશ્ચયે વિસર્જન કરો-તમારા સબધથી છૂટો કરો ૧૩

માતા-પિતાની ફરજ'—

निजप्रजा बालकभावकालात्,
सद्धर्मनिष्ठा सुविचारपुष्टा ।

रजस्तमोयुक्तकलत्रमुक्ता,
कार्या पितृभ्या हितकारकाभ्याम् ॥ १४ ॥

मुनि हिमांशुविजय

હિતૈષી માતાપિતાએ પોતાની સંતતિને બાલ્યાવસ્થાથી જ સાચા ધર્મમાં સ્થિર, ઉન્નત વિચારોથી પુષ્ટ તથા ખરાબ આચારવિચારવાળી સ્ત્રીઓની સોબતથી દૂર રહેનારી બનાવવી જોઈએ ૧૪

ખરાબ માતા-પિતા —

माता वैरी पिता शत्रुर्बालो येन न पाठित: ।
न शोभते सभामध्ये, हंसमध्ये बको यथा ॥ १५ ॥

वृद्धचाणक्यनीति, अ० २, श्लो० ११

જેણે પોતાના બાળકને ભણાવ્યો ન હોય તે માતા તેની વેરી છે અને તે પિતા પણ તેનો શત્રુ છે એમ જાણવું, કેમકે જેમ હંસની મધ્યે બગલો શોભતો નથી તેમ તે મૂર્ખ પુત્ર વિદ્વાનોની સભામાં શોભતો નથી ૧૫

માતા-પિતાદિનું પોષણ કરવું :—

वृद्धौ च मातापितरौ, सती भार्या सुतान् शिशून् ।
अप्यकर्मशतं कृत्वा, भर्तव्यान् मनुरब्रवीत ॥ १६ ॥

मनुस्मृति, अ० ४, श्लो० २६

વૃદ્ધ માતાપિતા હોય, ભાર્યા સતી હોય અને પુત્રો બાળક હોય તો તે સર્વેનું સેંકડો અકાર્ય કરીને પણ ભરણ-પોષણ કરવું એમ મનુએ કહ્યું છે ૧૬

માતા-પિતાની સેવાનુ ફળ: —

मातपित्रादिवृद्धाना, नमस्कारं करोति य ।
तीर्थयात्राफलं तस्य, तत्कार्योऽसौ दिने दिने ॥ १७ ॥

श्राद्धगुणविवरण, पृ० ९ (आ'मा स)

જે મનુષ્ય હમેશા માતા, પિતા વગેરે વૃદ્ધોને નમસ્કાર કરે છે તેને તીર્થયાત્રાનુ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે તેથી હમેશા તેમને નમસ્કાર કરવો ૧૭

स कृतज्ञ पुमान् लोके, स धर्मगुरुपूजक ।
स शुद्धधर्मभाक् चैव, य एतौ प्रतिपद्यते ॥ १८ ॥

पितृभक्तिअष्टक २ (हरिभद्रसूरि) श्लो० ७

જે પુરુષ આ બ ને માતા-પિતાને અ ગીકાર કરે છે, એટલે તેમની આજ્ઞાને માને છે તે જ પુરુષ લોકમા કૃતજ્ઞ છે, તે જ ધર્મ અને ગુરુનો પૂજક છે અને તે જ શુદ્ધ ધર્મને ભજનારો છે ૧૮

मातापित्रोश्च शुश्रूषा, ये कुर्वन्त्यादृता नरा ।
वर्जयन्ति दिवा स्वाप, ते नरा स्वर्गगामिन ॥ १९ ॥

इतिहाससमुच्चय, अ० ७, श्लो० २९

જે મનુષ્યો આદરપૂર્વક માતા-પિતાની સેવા કરે છે, તથા જેઓ દિવસે નિદ્રાનો ત્યાગ કરે છે તે મનુષ્યો સ્વર્ગે જાય છે ૧૯

तयोर्नित्यं प्रिय कुर्यादाचार्यस्य च सर्वदा ।
तेष्वेव त्रिषु तुष्टेषु, तप सर्व समाप्यते ॥ २० ॥

मनुस्मृति, अ० २, श्लो० २२८

(બ્રહ્મચારીએ) તે, માતાપિતાનુ તથા પોતાના આચાર્ય (ગુરુ)નુ નિર તર પ્રિય-મન ગમતુ-કરવુ જોઇએ તે ત્રણે તુષ્ટમાન થાય તો તેનો સર્વ તપ સ પૂર્ણ થાય છે ૨૦

पुत्र (३८)

પુત્રમહિમા—

अपुत्रस्य गतिर्नास्ति, स्वर्गो नैव च नैव च ।
तस्मात् पुत्रमुखं दृष्ट्वा, स्वर्गं गच्छन्ति मानवाः ॥ १ ॥

જે માણસને પુત્ર ન હોય તેની સદ્‌ગતિ થતી નથી તેમજ તેને સ્વર્ગની પણ પ્રાપ્તિ થતી નથી એટલા માટે પુત્રનુ મુખ જોઈને (એટલે કે પુત્રવાળા) માણસો સ્વર્ગે જાય છે ૧

सगुणो निर्गुणो वाऽपि, पुत्रोऽर्हे पितृसम्पदाम् ।
सगुणः स्याद्यदि तदा, पुण्यं हि पितुरुज्ज्वलम् ॥ २ ॥

त्रिषष्टि०, पर्व १०, सर्ग १२, श्लो० ११२

પુત્ર ગુણવાન હોય કે નિર્ગુણી હોય તો પણ તે પિતાની સંપદાને લાયક હોય છે–પિતાની સંપત્તિનો ભોક્તા હોય છે, તેમા પણ જો તે પુત્ર ગુણવાન હોય તો તે પિતાનુ ઉજ્જવળ પુણ્ય જાણવુ ૨

સુપુત્ર પ્રશંસા—

एकेनाऽपि सुपुत्रेण, सिंही स्वपिति निर्भयम् ।
सहैव दशभिः पुत्रैर्भारं वहति गर्दभी ॥ ३ ॥

चाणक्यनीति, अ० १३, श्लो० ४.

(જો પુત્રવાળા જ સ્વર્ગે જતા હોય તો) કાચબી, ઘો અને કુકડાને ઘણા પુત્રો હોય છે, તેથી તેઓ પ્રથમ સ્વર્ગે જશે, અને ત્યારપછી બીજા મનુષ્યો સ્વર્ગે જશે ૯

પુત્ર સાથેનુ વર્તન:—

लालयत् पञ्च वर्षाणि, दश वर्षाणि ताडयेत् ।
प्राप्ते तु षोडशे वर्षे, पुत्रे मित्रत्वमाचरेत् ॥ १० ॥

वृद्धचाणक्यनीति, अ० ३, श्लो० १८

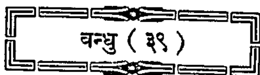
પુત્રનુ પાચ વર્ષ સુધી લાલનપાલન કરવુ, ત્યારપછી ભણાવવા માટે દશ વર્ષ સુધી તેને તાડન કરવુ—અ કુશમા રાખવો (કે જેથી ઉદ્ધત થાય નહી), પછી જ્યારે સોળમુ વર્ષ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે પુત્રના પર મિત્રભાવનુ આચરણ કરવુ—પુત્રને મિત્ર સમાન ગણવો ૧૦

लालनाद्बहवो दोषास्ताडनाद्बहवो गुणा ।
तस्मात्पुत्र च शिष्यं च, ताडयेन्न तु लालयेत् ॥ ११ ॥

वृद्धचाणक्यनीति अ २ श्लो० १९

લાડ લડાવવાથી ઘણા દોષો થાય છે અને તાડન કરવાથી ઘણા ગુણો થાય છે, તેથી પુત્રને અને શિષ્યને તાડના કરવી યોગ્ય છે, પરતુ તેને લાડ લડાવવા યોગ્ય નથી ૧૧

સાચો બંધુઃ—

य दृष्ट्वा वर्धते स्नेहः, क्रोधश्च परिहीयते ।
स विज्ञेयो मनुष्येण, एष मे पूर्वबान्धवः ॥ १ ॥

सूक्तमुक्तावलि,पृ० २२९, श्लो० २९ (हीं ह)*

જેને જોવાથી સ્નેહ વધે અને ક્રોધ નાશ પામે તેને મનુષ્યે ' આ મારો પૂર્વનો બાંધવ છે ' એમ જાણવો ૧

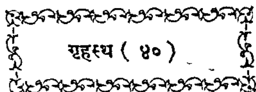
બંધુની ફરજઃ—

आतुरे व्यसने प्राप्ते, दुर्भिक्षे शत्रुसङ्कटे ।
राजद्वारे श्मशाने च, यस्तिष्ठति स बान्धवः ॥ २ ॥

वृद्धचाणक्यनीति अ० १, श्लो० १२

વ્યાધિ, કષ્ટ, દુકાળ અને શત્રુનું સંકટ પ્રાપ્ત થયું હોય ત્યારે તથા રાજદ્વારમાં અને સ્મશાનમાં જરૂર પડે ત્યારે જે સહાયકારક થઇને પાસે ઊભો રહે તે જ બાંધવ કહેવાય છે ૨

ગૃહસ્થાશ્રમ મહિમા—

सानन्द सदन सुताश्च सुधिय कान्ता न दुर्भाषिणी,
मन्मित्र सधन स्वयोषिति रतिश्चाज्ञापरा सेवका ।
आतिथ्य जिनपूजन प्रतिदिन मिष्टान्नपान गृहे,
साधो सङ्गमुपासते हि सतत धन्यो गृहस्थाश्रम ॥ १ ॥

वृद्धचाणक्यनीति अ० ११ श्लोक १

આનન્દવાળુ ઘર, બુદ્ધિમાન પુત્રો, મધુર વચન બોલનારી સ્ત્રી, ધનવાળા સારા મિત્રો, પોતાની સ્ત્રીને વિષે જ પ્રીતિ, આજ્ઞાને માનનારા સેવકો, અતિથિનો સત્કાર, જિનેશ્વરની પૂજા, ઘરમા હમેશા મિષ્ટ અનપાન, તથા નિરતર સાધુના સગની સેવા (આ સવ ગૃહસ્થાશ્રમને વિષે હોય છે, તેથી) તે ગૃહસ્થાશ્રમ ધ ય છે—શ્રેષ્ઠ છે ૧

સાચો ગૃહસ્થ —

गृहस्थस्तु दयायुक्तो धर्ममनाऽनुचिन्तयेत् ।
पौष्यवर्गार्थसिद्ध्यर्थं, न्यायवर्ती स बुद्धिमान् ॥ २ ॥

पाराशरस्मृति, अ० १२ श्लो० ४१

બુદ્ધિવાળો ગૃહસ્થ તેને કહેવો જોઇએ જે દયાવાળો હોય,

ધર્મનુ જ ચિંતન કરતો હોય અને નોકરવર્ગની અર્થસિદ્ધિ માટે ખ્યાલ રાખતો હોય તથા ન્યાયપૂર્વક વર્તાવ કરનારો હોય ૨

ગૃહસ્થનુ સુખઃ—

यदि रामा यदि च रमा, यदि तनयो विनयधीगुणोपेतः ।
तनये तनयोत्पत्ति, सुरवरनगरे किमाधिक्यम्? ॥ ३ ॥

જે નારી ભાર્યા હોય, પુષ્કળ ધન હોય, વિનય, બુદ્ધિ અને ગુણે કરીને સહિત એવો પુત્ર હોય, તથા પુત્રને પણ પુત્રની ઉત્પત્તિ હોય–ઠોકરાને ઘેર છોકરા હોય, તો શ્રેષ્ઠ દેવના નગરમા–સ્વર્ગમા આનાથી બીજુ શુ અધિક છે? સ્વર્ગ કરતા પણ આ સુખ અધિક છે ૩

ગૃહસ્થની ફરજ —

दया दान दमो देवपूजा भक्तिर्गुरौ क्षमा ।
सत्य शौच तपोऽस्तेय, धर्मोऽय गृहमेधिनाम् ॥ ४ ॥

विवेकविलास, उल्लास ३, श्लो० ५

દયા, દાન, ઇંદ્રિયોનુ દમન, દેવપૂજા ગુરુભક્તિ, ક્ષમા, સત્ય, શૌચ–પવિત્રતા, તપ અને અચૌર્ય આ સર્વ ગૃહસ્થાશ્રમીઓનો ધર્મ છે ૪

अहिंसा सत्यवचन, सर्वभूतानुकम्पनम् ।
शमो दान यथाशक्ति, गार्हस्थ्यो धर्म उच्यते ॥ ५ ॥
परदारेष्वसंसर्गो धर्मस्त्रीपरिरक्षणम् ।
अदत्तादानविरमो मधुमासविवर्जनम् ॥ ६ ॥

एष पञ्चविधो धर्मो बहुशाखः सुखोदयः ।
देहिभिर्देहपरमैः कर्तव्यो देहसम्भवः ॥ ७ ॥

અહિંસા-હિંસાનો ત્યાગ, સત્ય વચન, સર્વ પ્રાણીઓ પર દયા, ઇન્દ્રિયનિગ્રહ અને યથાશક્તિ દાન એ ગૃહસ્થનો ધર્મ કહેવાય છે

પરસ્ત્રીનો ત્યાગ, પોતાની સ્ત્રીનું સંરક્ષણ, અદત્ત વસ્તુનો સર્વથા ત્યાગ, મધુ-મદિરા અને માંસનો ત્યાગ આ પાંચ પ્રકારનો ધર્મ બહુ વિસ્તારવાળો અને સુખદાયક છે, માટે પોતાના દેહને ઉત્તમ માનનાર પ્રાણીઓએ દેહથી કરવા યોગ્ય ઉપર્યુક્ત ધર્મ અવશ્ય કરવો જોઇએ ૫, ૬, ૭

ગૃહસ્થના ગુણ:—

गुरुभक्तो भृत्यपोषी, दयावाननसूयकः ।
नित्यजापी च होमी च, सत्यवादी जितेन्द्रियः ॥ ८ ॥
स्वदारे यस्य सन्तोषः, परदारनिवर्तनम् ।
अपवादं न कुर्वीत, तस्य तीर्थफलं गृहे ॥ ९ ॥
परदारान् परद्रव्यं, हरते यो दिने दिने ।
सर्वतीर्थाभिषेकेण, तस्य पापं न नश्यति ॥ १० ॥

वेदव्यासस्मृति, अ० ४, श्लो० ३, ४, ५

જે ગુરુજન પર ભક્તિવાળો હોય, ચાકરનું પોષણ કરનાર હોય, દયાવાળો, ઈર્ષ્યા રહિત, નિત્ય જપ કરનાર, હોમ કરનાર, સત્યવાદી અને જિતેંદ્રિય હોય, જેને પોતાની સ્ત્રીને વિષે સંતોષ હોય, જે પરસ્ત્રીનો ત્યાગી હોય, અને જે કોઇની

નિંદા કરતો ન હોય તેને ઘેર બેઠા જ તીર્થનું ફળ મળે છે જે માણસ પરસ્ત્રી અને પરધનનું હરણ કરતો હોય તેનું પાપ સર્વ તીર્થના સ્નાનવડે પણ નાશ પામતું નથી ૮, ૯, ૧૦

दया लज्जा क्षमा श्रद्धा, प्रज्ञा त्याग' कृतज्ञता ।
एते यस्य गुणाः सन्ति, गृहस्थो मुख्य उच्यते ॥ ११ ॥

दक्षस्मृति, अ० २ श्लो० ६७

દયા, લજ્જા, ક્ષમા, શ્રદ્ધા, બુદ્ધિ, દાન અને કૃતજ્ઞતા–કરેલા કાર્યની કદર આટલા ગુણો જેનામા હોય તે મુખ્ય-ઉત્તમ ગૃહસ્થ કહેવાય છે ૧૧

[श्रावक]

શ્રાવકપણાનો મહિમા:—

जिनो देव. कृपा धर्मो गुरवो यत्र साधव' ।
श्रावकत्वाय कस्तस्मै, न श्लाघेताविमूढधी' ? ॥ १२ ॥

योगशास्त्र, पृ० २६९, श्लो० १४० (प्र स)

જે શ્રાવકપણામા રાગદ્વેષ રહિત જિનેશ્વર દેવ છે, દયામૂળ ધર્મ છે અને ક્ષમાદિક દશ પ્રકારને ધારણ કરનારા સાધુઓ ગુરુ છે તે શ્રાવકપણાને કોણ સારી બુદ્ધિવાળો ન વખાણે ? ૧૨

ચૌદ પ્રકારના શ્રાવક —–

मृत–चालिणी–महिष–हंस–शुकस्वभावा
मार्जार–कङ्क–मशकाज–जलूकतुल्याः

सच्छिद्रकुम्भ–पशु–सर्प–गिलोपमाना–
स्त्व श्रावका भुवि चतुर्दशधा भवन्ति ॥ १३ ॥

મડદુ, ચાળણી, પાટો, હ સ અને પોપટની જેવા સ્વભાવવાળા, બિલાડો ક કપક્ષી, મચ્છર, બકરો અને જળોની સરખા, તથા છિદ્ર સહિત ઘડો, પશુ, સર્પ અને મત્સ્યની ઉપમાવાળા આ રીતે આ જગતમા ચૌદ પ્રકારના શ્રાવકો હોય છે ૧૩

શ્રાવક શબ્દનો અર્થ —

श्रद्धालुता श्राति पदार्थचिन्तनात्,
धनानि पात्रेषु वपत्यनारतम् ।
किरत्यपुण्यानि सुसाधुसेवना–
दतोऽपि त श्रावकमाहुरुत्तमा ॥ १४ ॥

श्राद्धविधि, पृ० ३३, श्रा० १० (आत्मा स)

જીવાદિક પદાર્થોનુ ચિ તવન કરવાથી શ્રદ્ધાને ઉત્પન્ન કરે છે, નિર તર સુપાત્રને વિષે ધનને વાવે છે–વાપરે છે અને ઉત્તમ સાધુઓની સેવા કરવાથી પાપકર્મનો નાશ કરે છે આ કારણથી પણ ઉત્તમ પુરુષો તેને શ્રાવક કહે છે (श्रातिમાથી श्रा, वपतिમાથી व અને किरतिમાથી क લઈને શ્રાવક શબ્દ બનાવ્યો છે) ૧૪

श्रवन्ति यस्य पापानि, पूर्वबद्धान्यनेकश ।
आवृतश्च व्रतैर्नित्य, श्रावक सोऽभिधीयते ॥ १५ ॥

श्राद्धगुणविवरण, पृ० १ श्रा० ९

જેના પૂર્વે બધાયેલા અનેક પ્રકારના પાપો અવે છે–નાશ પામે છે અને જે નિરતર વ્રતોવડે વીંટાયેલો છે–વ્રત સહિત છે તે શ્રાવક કહેવાય છે ૧૫

શ્રાવક કર્તવ્ય—

पूजाऽर्हता गुरोः सेवा, सर्वज्ञवचमा श्रुतिः ।
पात्रे दान सता सङ्ग , फल मनुजजन्मनः ॥ १६ ॥

सूक्तरत्नावली, पृ० ४६, श्लो० ४७, (आत्मा स)

અરિહતની પૂજા કરવી, ગુરુની સેવા કરવી, સર્વજ્ઞના વચનનુ શ્રવણ કરવુ, પાત્રને વિષે દાન દેવુ અને સત્પુરુષનો સગ કરવો આ સર્વ મનુષ્ય જન્મનુ ફળ છે ૧૬

गुरुशुश्रूषया जन्म, चित्त सद्ध्यानचिन्तया ।
श्रुत यमशमे यातिं, विनियोग स पुण्यभाक् ॥ १७ ॥

तत्त्वामृत श्लो० १९

જેનો જન્મ ગુરુની સેવામા ઉપયોગી થાય છે, જેનુ ચિત્ત શુભ ધ્યાનમા ઉપયોગી થાય છે અને જેનુ જ્ઞાન યમ અને શમતામા ઉપયોગી થાય છે તે મનુષ્ય પુણ્યશાળી છે ૧૭

त्रैकाल्य जिनवन्दन प्रतिदिन सङ्घस्य सम्मानन,
स्वाध्यायो गुरुसेवन च विधिना दान तथाऽऽवश्यकम् ।
शक्त्या च व्रतपालन वरतपो ज्ञानस्य पाठस्तथा,
सैष श्रावकपुङ्गवस्य कथितो धर्मो जिनेन्द्रागमे ॥ १८ ॥

उपदेशतरङ्गिणी, पृ० २२५, (य. वि ग्र)*

હમેશા ત્રણ કાળ જિનેશ્વરનુ વદન–પૂજન કરવુ, ચતુ

વિધ સઘનુ મન્માન કરવુ, સ્વાધ્યાય (મઝ્ઝાયધ્યાન) કરવો, ગુરુની મેવા કરવી, વિધિપૂર્વક દાન દેવુ, તથા આવશ્યક (પ્રતિક્રમણુ) કરવુ, શક્તિ પ્રમાણે વ્રતનુ પાલન કરવુ, શ્રેષ્ઠ તપ કરવો, તથા જ્ઞાનનો પાઠ–નવુ જ્ઞાન ભણુવુ આ સર્વ જિનેશ્વરના આગમમા ઉત્તમ શ્રાવકનો ધર્મ કહેલો છે ૧૮

निद्रान्ते परमेष्ठिमस्मृतिरथो देवार्चनाव्यापृति.,
साधुभ्य प्रणति प्रमादविरति सिद्धान्ततत्त्वश्रुति ।
सत्त्वोपकृति शुचिव्यवहृति सत्पात्रदाने रति,
श्रेयो निर्मलधर्मकर्मनिरति श्लाघ्या नराणा स्थिति ॥१९॥

सूक्तमुक्तावली, पृ० ३ श्लो० ३७ (द ला)*

નિદ્રાને અતે–પ્રાત કાળે ઉઠીને પચપરમેષ્ઠિનુ સ્મરણુ કરવુ, ત્યારપછી જિનેશ્વર દેવની પૂજાનો વ્યાપાર કરવો, પછી સાધુને વદના કરવી, પ્રમાદનો ત્યાગ કરવો, સિદ્ધા તના તત્ત્વનુ શ્રવણુ કરવુ, સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર ઉપકાર કરવો, પવિત્ર (ન્યાયયુક્ત) વેપાર કરવો, સત્પાત્રને દાન આપવામા પ્રીતિ રાખવી એટલે સુપાત્રને દાન આપવુ, તથા કલ્યાણુકારક નિર્મળ (નિર્દોષ) ધર્મકર્મમા તત્પર રહેવુ આવા પ્રકારની મનુષ્યોની સ્થિતિ વખાણુવા લાયક છે શ્રાવકે હમેશા આ પ્રમાણે અનુક્રમે કરવાનુ છે ૧૯

कर्तव्य जिनवन्दन विधिपरैर्हर्षोल्लसन्मानसै,
सच्चारित्रविभूषिता प्रतिदिन सेव्या सदा साधव ।

श्रोतव्य च दिने दिने जिनवचो मिथ्यात्वनिर्नाशन,
दानादौ व्रतपालने च सतत कार्या रतिः श्रावकैः ॥२०॥

उपदेशतरङ्गिणी, पृ २३ (य वि ग्र)

શાસ્ત્રમા કહેલ વિધિ પ્રમાણે વર્તવામા તત્પર અને મનમા હર્ષથી ઉલ્લાસ પામતા એવા શ્રાવકોએ હમેશા જિનેશ્વરનુ વદન કરવુ અર્થાત્ મનના હર્ષપૂર્વક વિધિથી વદન કરવુ, ઉત્તમ ચારિત્રથી શોભતા સાધુઓની હમેશા સેવા કરવી, હમેશા મિથ્યાત્વનો નાશ કરનાર જિનેશ્વરનુ વચન (શાસ્ત્ર) સાભળવુ, તથા દાનાદિકમા અને વ્રત પાળવામા નિરતર પ્રીતિ કરવી—યત્ન કરવો ૨૦

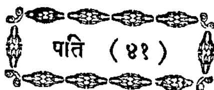
नाह्मे मुहूर्त्ते उत्तिष्ठेत्, परमेष्ठिस्तुतिं पठन् ।
किंधर्मा किंकुलश्चास्मि, किंव्रतोऽस्मीति च स्मरन् ॥ २१ ॥

योगशास्त्र, पृ० २१०, श्लो० १२२ (प्र स)

શ્રાવકે પ્રાત કાળમા બ્રાહ્મ મુહૂર્તે એટલે ચાર ઘડી રાત્રિ બાકી હોય તે વખતે પચપરમેષ્ઠીની સ્તુતિ કરતા ઉભા થવુ એટલે જાગીને તરત પચપરમેષ્ઠીનુ સ્મરણ કરવુ પછી મારો કયો ધર્મ છે ? મારુ કયુ કુળ છે ? મારે શુ વ્રત છે ? તેનુ સ્મરણ કરવુ ૨૧

ततो गुरूणामभ्यर्णे, प्रतिपत्तिपुरःसरम् ।
विदधीत विशुद्धात्मा, प्रत्याख्यान प्रकाशनम् ॥ २२ ॥

પ્રવૃત્તિ ન હોય, (૧૨) આવકના પ્રમાણમા ખર્ચ કરનાર હોય, (૧૩) ધનને અનુસારે પહેરવેશ રાખે, (૧૪) આઠ પ્રકારના બુદ્ધિના ગુણે કરીને સહિત હોય, (૧૫) નિરંતર ધર્મનું શ્રવણ કરતો હોય, (૧૬) અજીર્ણ થયું હોય તે વખતે ભોજનનો ત્યાગ કરે, (૧૭) સમય પ્રમાણે આત્માને હિતકારક ભોજન કરે, (૧૮) પરસ્પર પીડા-બાધા ઉત્પન્ન ન થાય તેવી રીતે ધર્મ, અર્થ અને કામ એ ત્રણ વર્ગને પણ સાધે, (૧૯) યોગ્યતા પ્રમાણે અને શક્તિ પ્રમાણે અતિથિને વિષે, (૨૦) સાધુને વિષે અને દીન વગેરે જનને વિષે ભક્તિ કરનાર હોય, (૨૧) કદી પણ કદાગ્રહી હોય નહી-ગુણોને વિષે જ પક્ષપાત કરનાર હોય, (૨૨) અયોગ્ય દેશ અને અયોગ્ય કાળને વિષે ચર્યા (ચાલવા)નો ત્યાગ કરે, (૨૩) પોતાના અને પરના બળ અને અબળને જાણનાર હોય, (૨૪) સારા આચારમા વર્તનાર અને જ્ઞાનવડે મોટા એવા સાધર્મીઓની પૂજા કરનાર હોય, (૨૫) કુટુંબ તથા સેવકવર્ગનું પોષણ કરનાર હોય, (૨૬) દીર્ઘદર્શી એટલે ભવિષ્યમા શું થશે તેનો વિચાર કરનાર હોય, (૨૭) વિશેષજ્ઞ એટલે કૃત્ય, અકૃત્ય, પોતાના અને પર વગેરેના તફાવતને જાણનાર હોય, (૨૮) કરેલા કાર્યને જાણનાર હોય, (૨૯) લોકને પ્રિય હોય, (૩૦) લજ્જાવાળો, (૩૧) દયાવાળો, (૩૨) શાંત સ્વભાવવાળો અને (૩૩) પરોપકાર કરવામા તત્પર હોય, (૩૪) (ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગ અને દ્વેષ એ) છ આભ્યંતર શત્રુઓના સમૂહનો નાશ કરવામા તત્પર હોય તથા (૩૫) ઇંદ્રિયોના સમૂહને વશ કરનાર હોય એવો શ્રાવક ગૃહસ્થધર્મ અંગીકાર કરવાને લાયક છે ૨૪, ૨૫, ૨૬, ૨૭, ૨૮, ૨૯, ૩૦, ૩૧, ૩૨, ૩૩

पति (४१)

પતિ-મહિમાઃ—

पतिर्भार्यापरो धर्मः, पतिरेव हि दैवतम् ।
पतिरेव परो बन्धु', पतिरेव परा गतिः ॥ १ ॥

इतिहाससमुच्चय, अ० ६, श्लो० २६

નારીને પોતાનો પતિ જ શ્રેષ્ઠ ધર્મ છે, પતિ જ દૈવત-રૂપ છે, પતિ જ ઉત્તમ બંધુ (સગાસંબંધી) છે અને પતિ જ ઉત્તમ ગતિ છે ૧

પતિના ગુણઃ—

कुलं च शीलं च सनाथता च,
वित्तं च विद्या च वपुर्वयश्च ।
एतान् गुणान् सप्त निरीक्ष्य देया,
तत' परं भाग्यवशा हि कन्या ॥ २ ॥

धर्मकल्पद्रुम पृ० ५२, श्लो० ९० (प्र स)*

સારું કુળ, સારું શીલ (સદાચાર), નાથસહિતપણું (પિતા વગેરે હોય તેવાપણું), ધન, વિદ્યા, શરીર અને ઉમ્મર આ સાત ગુણો વરને વિષે જોઈને કન્યા આપવી ત્યારપછી કન્યા પોતાના ભાગ્યને આધીન' છે (એટલે કે સાત ગુણો જોઈને આપ્યા છતા પાછળથી કન્યા દુ ખી

તેમા કન્યાના પિતાદિકનો દોષ નથી કન્યાના ભાગ્યનો દોષ છે એમ જાણવુ) ૨

वपुर्वंशो वयो वित्त, विद्याविधिविदग्धता ।
विवेको विनयश्चेति, वरे सप्त गुणा अमी ॥ ३ ॥

સારુ શરીર, ઉત્તમ વશ, યુવાન વય, ધન, વિદ્યાની વિધિમા ચતુરાઇ (અથવા વિદ્યામા અને કાર્ય કરવામા ચતુરાઇ), વિવેક અને વિનય આ સાત ગુણો વરને વિષે જોવા જોઈએ (અથવા વર એટલે ઉત્તમ પુરુષને વિષે આ સાત ગુણ રહેલા હોય છે એવો પણ સામાન્ય અર્થ થઈ શકે છે) ૩

પતિસેવા-ફળ —

न व्रतैर्नोपवासैश्च, धर्मेण विविधेन च ।
नारी स्वर्गमवाप्नोति, प्राप्नोति पतिपूजनात् ॥ ४ ॥

शङ्खस्मृति, अ० ६, श्लो० ८

સ્ત્રીઓ વ્રત કરવાથી, ઉપવાસોવડે કે વિવિધ પ્રકારના ધર્મક્રિયાવડે સ્વર્ગને પામતી નથી, માત્ર એક પતિની જ સેવા કરવાથી સ્વર્ગને પામે છે (અહીં વ્રત એટલે યમ-નિયમ જાણવા) ૪

न सा भार्येति वक्तव्या, यस्या भर्ता न तुष्यति ।
तुष्टे भर्तरि नारीणा, सन्तुष्टा सर्वदेवता ॥ ५ ॥

हितोपदेश, मित्रलाभ, श्लो० १०७

જે સ્ત્રીનો પતિ (તેનાથી) પ્રસન્ન ન થતો હોય તેને પત્ની ન કહેવી, કેમકે જો પતિ પ્રસન્ન થાય તો (તે સ્ત્રી ઉપર) બધા દેવતા તુષ્ટમાન થયા સમજવા ૫

पत्नी (४२)

પત્ની-મહિમાઃ—

नास्ति भार्यासमो बन्धुर्नास्ति भार्यासमः सखा ।
नास्ति भार्यासम लोके, नरस्यार्त्तस्य भेषजम् ॥ १ ॥

इतिहाससमुच्चय, अ०८, श्लो० ३४

આ જગતમા પીડા પામતા પુરુષને ભાર્યા સમાન બીજો કોઈ બધુ નથી, ભાર્યા સમાન બીજો કોઈ મિત્ર નથી અને ભાર્યા સમાન બીજુ કોઈ ઔષધ નથી ૧

विना प्रिया को गृहमागताना, प्राघूर्णकाना मुनिसत्तमानाम् ।
करोति पूजाप्रतिपत्तिमन्य., कथ च शोभा लभते मनुष्य ? ॥२॥

कल्पसूत्रसुबोधिका, व्याख्यान ७, पृ० ४१६ (आत्मा स)

પોતાને ઘેર અતિથિરૂપે આવેલા ઉત્તમ મુનિઓની પૂજાને તથા સત્કારને સ્ત્રી વિના બીજો કોણ કરે ? અને પુરુષ પણ તેના વિના શી રીતે શોભા પામે ? (માટે ગૃહસ્થીઓને આવા ધાર્મિક કાર્યો માટે સ્ત્રીની આવશ્યકતા છે) ૨

પત્નીના ગુણ—

पुत्रसू: पाककुशला, पवित्रा च पतिव्रता ।
पद्माक्षी पञ्चपैर्नारी, भुवि सयाति गौरवम् ॥ ३ ॥

પુત્રને પ્રસવનારી, પાકમા કુશળ-રસોઈમા નિપુણ, પવિત્ર

આચરણવાળી, પતિવ્રતા અને પદ્માક્ષી–કમળ જેવા નેત્રવાળી આ પાચ પ્રકારવડે સ્ત્રી પૃથ્વી પર ગૌરવપણું પામે છે ૩

कार्येषु मन्त्री करणेषु दासी,
भोज्येषु माता शयनेषु रम्भा ।
धर्मानुकूला क्षमया धरित्री,
भार्या च षाड्गुण्यवतीह दुर्लभा ॥ ४ ॥

મોટા કામકાજમા મંત્રી જેવી, કામકાજ કરવામા દાસી જેવી, ભોજન કરાવવામા માતા જેવી, શયનને વિષે રંભા અપ્સરા જેવી, ધર્મકાર્યમા અનુકૂળતા વાળી અને ક્ષમાને વિષે પૃથ્વી જેવી આ છ ગુણવાળી ભાર્યા પ્રાપ્ત થવી દુર્લભ છે ૪

अनुकूला निमलाङ्गी कुलजा कुशला सुशीलसम्पन्नाम् ।
पञ्चलकारा भार्या, पुरुष पुण्योदयाल्लभते ॥ ५ ॥

અનુકૂળ આચરણ કરનારી, નિર્મળ અંગવાળી, ઉત્તમ કુળમા જન્મેલી, કુશળતાવાળી અને ઉત્તમ શીલવાળી આવા પાચ લકારવાળી ભાર્યાને પુણ્યના ઉદયથી જ પુરુષ પામે છે ૫

પત્ની-ધર્મ —

अभ्युत्थानमुपागते गृहपतौ तद्भाषणे नम्रता,
तत्पादार्पितदृष्टिरासननिधौ तस्योपचर्या स्वयम् ।
सुप्ते भर्तरि भोजन प्रकुरुत सुप्ते शयीत प्रिया,
प्राणै पुत्रि! निवेदिता कुलवधूसिद्धान्तधर्मा अमी ॥६॥

धर्मकल्पद्रुम, पृ० ७६, श्लो० ४०० (प्र स)

હે પુત્રી ! જ્યારે ઘરધણી–પતિ–ઘેર આવે ત્યારે ઉભા થવુ, તે કાઇ બોલે તે નમ્રતાથી સાભળી અગીકાર કરવુ, તેના પાદ ઉપર દૃષ્ટિ રાખવી, તેને બેસવા માટે પોતે જ આસન આપી સેવા કરવી, તે ભર્તાર ભોજન કરી રહે ત્યાર પછી પોતે ભોજન કરવુ અને તે સૂઇ જાય ત્યારપછી પોતે સૂવુ, આ પ્રમાણે કુળવધૂના ધર્મો સિદ્ધાતમા કહેલા છે ૬

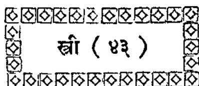
પત્ની સાચો સહકારી —

> धर्मकामार्थकार्येषु, भार्या पुंस सहायिनी ।
> विदेशगमने चास्य, सत्र विश्वासकारिणी ॥ ७ ॥

इतिहाससमुच्चय, अ० ८ श्लो० ३३

પુરુષને ધમ, અર્થ અને કામના કાર્યો સાધવામા સ્ત્રી જ સહાયભૂત છે, અને પરદેશગમનમા તે પુરુષને તે સ્ત્રી જ વિશ્વાસપાત્ર છે ૭

સ્ત્રી મહિમા —

अस्मिन्नसारे ससारे, सार सारङ्गलोचना ।
यत्कुक्षिप्रभवा एते, वस्तुपाल ! भवादृशा ॥ १ ॥

अमरचन्द्रसूरि

આ અસાર સસારમા મૃગ સમાન નેત્રવાળી-સ્ત્રી સારભૂત છે, કેમકે હે વસ્તુપાળ ! જેની કુક્ષિથી આ તમારી જેવા મહાપુરુષો ઉત્પન્ન થાય છે ૧

असार खलु ससारे, सार सारङ्गलोचना ।
इति सञ्चिन्त्य वै शम्भुरर्धाङ्गे पार्वतीं दधौ ॥ २ ॥

योगवासिष्ठ, श्लो० ३१

આ અસાર સસારમા હરણના જેવા નેત્રવાળી સ્ત્રી જ સારભૂત છે, એમ વિચારીને મહાદેવે પોતાના અર્ધ અગમ પાર્વતીને ધારણ કરી છે ૨

नित्य स्नाता सुगन्धा च, नित्य च प्रियवादिनी ।
अल्पभुङ् मितवक्त्री च, देवता सा न मानुषी ॥ ३ ॥

હમેશા ન્હાયેલી, સુગધ શરીરવાળી, નિરતર પ્રિય વચન બોલનારી, અલ્પ ભોજન કરનારી અને પરિમિત (કામ જેટલુ જ) બોલનારી આવી સ્ત્રી માનુષી નથી, પણ તે દેવીરૂપ જ છે ૩

સારી સ્ત્રીના લક્ષણ —

पीनोरुः पीनगण्डा लघुसमदशना पद्मनेत्रान्तरक्ता,
निम्नौष्ठी तुङ्गनासा गजगतिगमना दक्षिणावर्तनाभिः ।
स्निग्धाङ्गी वृत्तवक्त्रा पृथुमृदुजघना सुस्वरा चारुकेशा,
भर्ता तस्याः क्षितीशो भवति च सुभगा पुत्रमाता च नारी॥४॥

धर्मकल्पद्रुम, पृ० ५२ श्लो० ८० (प्र स)

જેના સાથળ જાડા હોય, જેના ગંડસ્થળ પુષ્ટ હોય, જેને ઝીણા અને સરખા દાંત હોય, જેના નેત્ર કમળ જેવા હોય અને નેત્રના ખૂણા રાતા હોય, જેના હોઠ બિંબ જેવા રાતા હોય, જેનું નાક ઉંચું હોય, જેની ચાલ હાથી જેવી હોય, જેની નાભિ દક્ષિણ આવર્તવાળી હોય, જેનું શરીર ચીકાશવાળું હોય, જેનું મુખ ગોળ હોય, જેનું જઘન મોટું અને કોમળ હોય, જેનો સ્વર મધુર હોય અને જેના કેશ સુંદર હોય તેવી સ્ત્રીનો ભર્તાર રાજા થાય, અને તે સૌભાગ્ય વાળી થાય તથા તે પુત્રની માતા થાય ૪

સ્ત્રીના ગુણ.—

शील मार्दवमार्जवः कुशलता निर्लोभता च त्रपा,
वात्सल्य स्वपरातिथिप्रभृतिक प्रेष्य सरागर्जनम् ।
औचित्य श्वशुरौकसि स्थिरमनास्तद्दूषणाच्छादन,
स्त्रीणा मण्डनमीदृशो गुणगण शेषं तु भारात्मकम् ॥५॥

धर्मकल्पद्रुम, पृ० १५, श्लो० २. (

शील, मृदुता, सरळता, कुशळता, लोभरहितपणुं, लज्जा, पोताना, पर अने अतिथिने विषे वत्सलता, चाकर, वर्गने विषे श्रेष्ठ वशीकरण, उचितपणु, ससराना घरने विषे मननी स्थिरता अने तेमना दोषनु आच्छादन आ सर्व गुणनो समूह स्त्रीओना अलंकाररूप छे, बाकीना सुवर्णादिकना अलंकारो तो भारभूत छे ५

गाम्भीर्यं धैर्यमौदार्यं, चतुरत्वं निर्लोभता ।
गर्भमहत्व माधुर्यमार्जवं सुस्त्रिया गुणाः ॥ ६ ॥
धर्मकल्पद्रुम पल्लव ४, श्लो० ८१

गंभीरता, धीरता, उदारता, चतुराई, लोभरहितपणुं, बधु सहनकरवापणु, मधुरता अने सरळता ए सारी स्त्रीओना गुणो छे ६

स्त्रीना बत्रीश गुण —

सुरूपा सुभगा शान्ता, सुवेषा हि सुनेत्रका ।
सुगन्धश्वासभृद् दक्षा, शिशिरा च सुराश्रया ॥ ७ ॥
नातिमाना नातिनम्रा, मधुराल्पभाषिणी ।
सलज्जा रसिका गीतनृत्या वाद्यकोविदा ॥ ८ ॥
सुस्वराऽऽऽ(?)मि(मि)नी पीनस्तनी मृगानना पुनः ।
प्रेमवती सत्कीर्तिमती, पतिभक्ता विनीतका ॥ ९ ॥
सत्यवाक् सुव्रतोदारा, समन्तोषा च धार्मिकी ।
दोषाच्छादनका क्षान्तियुक्ता स्त्रिया गुणा अमी ॥ १० ॥
धर्मकल्पद्रुम, पृ० २ श्लो० ७७, ७८, ७९ ८०

स्त्रीना बत्रीश गुण आ प्रमाणे छे-सारु रूप १, सारु

ભાગ્ય ૨, શાંત સ્વભાવ ૩, સારો વેષ ૪, સારા નેત્ર ૫, સુગંધી શ્વાસ ૬, ડહાપણ ૭, વિશેષ પ્રકારના ગુણ ૮, સુખે રહેવું ૯, શરીર અતિ મોટું ન હોય ૧૦, અતિ નાનું પણ ન હોય ૧૧, મધુર શબ્દ હોય ૧૨, લજ્જા સહિત હોય ૧૩, રસિક હોય ૧૪, ગીતમાં નિપુણ હોય ૧૫, નૃત્ય જાણતી હોય ૧૬, વાજિંત્ર વગાડવામાં હુંશિયાર હોય ૧૭, સારા સ્વરવાળી હોય ૧૮, લોભ રહિત હોય (અથવા શરીર ઉપર લોમ એટલે વાળ ન હોય) ૧૯, પુષ્ટ સ્તનવાળી હોય ૨૦, ગોળ મુખવાળી હોય ૨૧, પ્રેમવાળી હોય ૨૨, તીક્ષ્ણ બુદ્ધિવાળી હોય ૨૩, પતિને વિષે ભક્તિવાળી હોય ૨૪, વિનય વાળી હોય ૨૫, સત્ય વચન બોલનારી હોય ૨૬, સારું વ્રત ધારણ કરનારી હોય ૨૭, ઉદાર દિલની હોય ૨૮, સંતોષ વાળી હોય ૨૯, ધર્મિષ્ઠ હોય ૩૦, દોષને ઢાંકનારી હોય ૩૧ અને ક્ષમા ગુણ સહિત હોય ૩૨ ૭ ૮, ૯, ૧૦

સ્ત્રીના સોળ દોષઃ—

शुष्काङ्गी कूपगण्डा प्रविरलदशना श्यामताल्वोष्ठजिह्वा,
पिङ्गाक्षी वक्रनासा खरपरुषनखा वामना चातिदीर्घा ।
श्यामाङ्गी सन्नतभ्रूः कुचयुगविषमा रोमजङ्घाऽतिकेशी,
सा नारी वर्जनीया धनसुतरहिता षोडशालक्षणाढ्या॥११॥

धमकल्पद्रुम, पृ० ५२, श्लोक ८१ (प्र स)

જે સ્ત્રીનું શરીર સુકું હોય, જેના ગંડસ્થળમાં ખાડા હોય, જેના દાંત છૂટા છૂટા હોય, જેનું તાળવું, હોઠ અને જીભ શ્યામ હોય, જેના નેત્ર પીળા હોય, જેની નાસિકા વાંકી હોય, જેના નખ કઠણ અને બરસટ હોય, જે અતિ

નીચી હોય, જે અતિ ઊંચી-લાંબી હોય, જેનુ શરીર કાળુ હોય, જેની ભ્રકુટિ નમેલી હોય, જેના બે સ્તનો સરખા ન હોય, જેના સાથળમા વાળ હોય, જેના શરીરે ઘણા કેશ હોય અથવા મસ્તક પર ઘણા મોટા કેશ હોય આવા સોળ કુલ ક્ષણવાળી સ્ત્રી ધન અને પુત્ર રહિત થાય છે તેથી તેવી સ્ત્રી વર્જવા લાયક છે-તેવી સ્ત્રી સાથે વિવાહ કરવો નહીં ૧૧

સ્ત્રીના સોળ શણગાર —

आदौ मज्जनचिरहारतिलकं नेत्राञ्जनं कुण्डलं,
नासामौक्तिकपुष्पमालभरणं झङ्कारकृन्नूपुरम् ।
अङ्गे चन्दनकञ्चुकीकुचमणिक्षुद्रावली घण्टिका,
ताम्बूलं करकङ्कणं निगदिता शृङ्गारकाः षोडश ॥ १२॥

अनङ्गरङ्ग, श्लो० ४८

પ્રથમ સ્નાન કરવુ, પછી વસ્ત્ર પહેરવા, હાર પહેરવો, કપાળે તિલક કરવુ, નેત્રમા અજન આજવુ, કાને કુડલ પહેરવા, નાકે મોતીની વાળી પહેરવી, હૃદયમા પુષ્પની માળા ધારણ કરવી, પગે ઝમઝમ કરતા ઝાંઝર પહેરવા, શરીર પર ચદન લગાડવુ, કાચળી પહેરવી, તેના પર કુચમણિ પહેરવી-રાખવી, કેડે ક્ષુદ્રાવલી-કદોરો પહેરવો, ઘટિકા પહેરવી, તાબુલ ખાવુ, તથા હાથે કકણ પહેરવા આ પ્રમાણે સ્ત્રીઓને સોળ શણગાર હોય છે ૧૨

સ્ત્રી-ચરિત્રની અગમ્યતા —

न सा कला न तज्ज्ञानं, न सा बुद्धिर्न तद्बलम् ।
ज्ञायते यद्वशाल्लोके, चरित्रं चलचक्षुषाम् ॥ १३ ॥

उपदेशप्रासाद (भाषान्तर) भाग २ पृ० १७ (प्र स)

આ જગતમા તેની કોઇ કળા નથી, તેવુ કોઈ જ્ઞાન નથી, તેવી કોઈ બુદ્ધિ નથી અને તેવુ કોઈ બળ નથી કે જેના વશથી ચપળ નેત્રવાળી સ્ત્રીઓનુ ચરિત્ર જાણી શકાય ૧૩

વિધવા સ્ત્રીને ત્યાજ્ય.—

कुङ्कम कज्जल काम., कुसुम कङ्कणं तथा ।
गते भर्तरि नारीणा, ककारा॰ पञ्च दुर्लभा॰ ॥ १४ ॥

કકુ, કાજળ, કામ કુસુમ અને કકણ આ પાચ કકાર સ્ત્રીઓને પતિના મરણ પછી દુલભ છે–તજવા યોગ્ય છે (અર્થાત વિધવા સ્ત્રીને કકુનુ તિલક, નેત્રમા કાજળ, મૈથુન, પુષ્પની માળા અને હાથમા કકણ (ચુડી) આ પાચ વસ્તુઓ તજવાની છે) ૧૪

સાસરે જતી સ્ત્રીને શીખામણઃ—

निर्व्याजा दयिते ननान्दृषु नता श्वश्रूषु भक्ता भवे',
स्निग्धा बन्धुषु वत्सला परिजने स्मरा सपत्नीष्वपि ।
पत्युर्मित्रजने विनर्मवचना रुष्टा च तद्वेषिषु,
स्त्रीणा सवनन तदद्भुतमिद वीतौषधं भर्तृषु ॥ १५ ॥
धर्मकल्पद्रुम पृ॰ ४, श्रा॰ ७, (प्र स)

હે પુત્રી ! તુ પતિને વિષે કપટ રહિત થજે, નણદોની પાસે નમ્ર થજે, સાસુઓને વિષે ભક્તિવાળી થજે, સગાસબધીને વિષે સ્નેહવાળી થજે, પરિવારને વહાલી થજે, શોકોને વિષે પ્રસન્ન રહેજે, પતિના મિત્રોની પાસે હાસીના વચન બોલજે, અને પતિના શત્રુઓ ઉપર ક્રોધવાળી થજે આ સર્વ પતિને વિષે સ્ત્રીઓનુ ઔષધ વિનાનુ અદ્ભુત વશીકરણ છે ૧૫

सती (४८)

સતીનુ લક્ષણ —

पदन्यासो गेहाद्बहिरहिफणारोपणसमो
निजागारादन्यद्भवनमपरद्वीपतुलितम् ।
वचो लोकालभ्य कृपणधनतुल्यं मृगदृशः,
पुमानन्य. कान्ताद्विधुरिव चतुर्थीसमुदित ॥ १ ॥

મૃગના સરખી દૃષ્ટિવાળી પતિવ્રતા સ્રીને પોતાના ઘરની બહાર જે પગ મૂકવો તે સર્પની ફણા ઉપર પગ મૂકવા જેવો છે, પોતાના ઘરથી બીજે ઘેર જવુ તે બીજા દ્વીપમા જવા તુલ્ય છે, તેણીનુ વચન કૃપણ(લોભી)ના ધનની જેમ બીજા લોક મેળવી શકતા નથી, અને પોતાના પતિ સિવાય અન્ય પુરુષ શુક્લ પક્ષની ચોથના ઉગેલા ચદ્ર જેવો છે (ચોથનો ચદ્ર જોનાર અશુભ ફળને પામે છે તેથી તે જોવા લાયક નથી) ૧

पंगु मूकं च कुब्जं च, कुष्टाङ्गं व्याधिपीडितम् ।
आपत्सु च गतं नाथं, न त्यजेत् सा महासती ॥ २ ॥

सावित्रीनाटक, अङ्क ४, श्लो० २७

લગડો, મુગો, કુબડો, કોઢીયો, રોગપીડિત કે આપત્તિને પામેલો હોય તો પણ પતિને જે ન તજે તે જ મહાસતી છે ૨

સતી મહિમાઃ—

पतिकार्यरता नित्य, भर्तुश्चित्तानुवर्तिनी ।
यस्येदृशी भवेद् भार्या, स्वर्गस्तस्य त्विहैव हि ॥ ३ ॥

सावित्रीनाटक, श्लो० २९

પતિના હૃદયને અનુસરનારી અને તેના જ કાર્યમા તલ્લીન રહેનારી એવી જેને ભાર્યા હોય તેને આ લોકમા જ સ્વર્ગ છે ૩

સતી પરપુરુષત્યાગી—

ऐश्वर्यराजराजोऽपि, रूपमीनध्वजोऽपि च ।
सीतया रावण इव, त्याज्यो नार्या नर पर ॥ ४ ॥

સતી સીતાએ જેમ ઐશ્વર્યમા રાજરાજેશ્વર જેવા અને રૂપમા કામદેવ સમાન એવા પણ રાવણનો ત્યાગ કર્યો હતો, એ જ પ્રમાણે સ્ત્રીએ પરપુરુષનો ત્યાગ કરવો જોઇએ ૪

સતીનુ કર્તવ્ય—

स्वाध्यायाध्ययन जिनेन्द्रमहन शुश्रूषण सत्पतेः,
पात्रे दाननिधिस्तपोऽप्यनुपम साधर्मिके बन्धुधी. ।
सवेगाधिगमो मन' शममय सत्त्वेषु नित्य कृपा,
प्रायेणोत्तमधर्मकर्म तदिद स्त्रीणा सतीना भवेत ॥ ५ ॥

धर्मकल्पद्रुम, पृ ५० श्लो० २८ (प्र स)

સ્વાધ્યાયનુ ભણવુ, જિનેદ્રની પૂજા, સારા પતિની સેવા, સુપાત્રને વિષે દાન, ઉત્તમ તપ, સાધર્મિક જનને વિષે બધુ-બુદ્ધિ, સવેગની પ્રાપ્તિ, શમતામય મન અને નિરતર પ્રાણીઓને વિષે દયા આ સર્વ ઉત્તમ ધર્મકાર્ય પ્રાયે કરીને સતી સ્ત્રીઓને હોય છે ૫

परस्त्री (४५)

પરસ્ત્રી નિંદા:—

> स्वपतिं या परित्यज्य, निस्त्रपापपतिं भजेत् ।
> तस्यां क्षणिकचित्तायां, विश्रम्भः कोऽन्ययोषिति ॥ १ ॥
>
> योगशास्त्र प्रकाश २ श्लो० ९४

જે નિલજ્જ સ્ત્રી પોતાના પતિને મૂકી અન્ય પતિ-આશકને સેવે છે, તેવી ક્ષણિક ચિત્તવાળી પરસ્ત્રીનો વિશ્વાસ શો ? અર્થાત્ પરસ્ત્રીનો વિશ્વાસ ન જ રાખવો ૧

> इन्द्रधनुः कराऽस्पृक् च, न वशः पवनो यथा ।
> तथा दुर्ग्राह्यमेव स्यात्, परस्त्रीहृदयं सदा ॥ २ ॥
>
> हिङ्गुलप्रकरण, परस्त्रीप्रक्रम श्लो० ३

જેમ ઇંદ્રધનુષને હાથથી સ્પર્શ કરાતો નથી તથા પવનને વશ કરી શકતો નથી તેમ પરસ્ત્રીનુ મન પણ હમેશા જાણી શકાતુ નથી ૨

> प्राणसन्देहजननं, परमं वैरकारणम् ।
> लोकद्वयविरुद्धं च, परस्त्रीगमनं त्यजेत् ॥ ३ ॥
>
> योगशास्त्र, प्रकाश २, श्लो० ९६

પ્રાણનાશના સંશયને ઉત્પન્ન કરનાર, અતિશય શત્રુતાનુ કારણ અને આ [illegible] પરલોક એમ બન્ને લોકથી વિરુદ્ધ એવા

उदर्कभूतिमिच्छद्भिः, सद्भिः खलु न दृश्यते ।
चतुर्थीचन्द्रलेखेव, परस्त्रीभालपट्टिका ॥ ४ ॥

योगवासिष्ठ अ० १६, श्लो० १४

ભવિષ્યમા આગાહીને ઇચ્છનાર સત્પુરુષો શુકલ પક્ષના ચોથના ચદ્રની જેમ પરસ્ત્રીના કપાળરૂપી પટ્ટિકા ને જોતા જ નથી (ચોથનો ચદ્ર જોવાથી અશુભ પરિણામ આવે છે) ૪

પરસ્ત્રી. પનોતીઃ—

लोके दुर्ग्रहता रमाला, या सार्धसप्तवार्षिकी ।
परस्त्री सैव विज्ञेया, यतः प्राप्नोति चापदम् ॥ ५ ॥

हिंगुलप्रकरण, परस्त्रीप्रक्रम, श्लो० ४

દુનિયામા જે સાડાસાત વરસની પનોતી પ્રખ્યાત છે તે આ પરસ્ત્રીને જ જાણવી, કેમકે તેથી દુ ખ મળે છે ૫

પરસ્ત્રી ગમનનુ કડવુ ફળ·—

पण्डत्वमिन्द्रियच्छेदं, वीक्ष्याब्रह्मफलं सुधी· ।
भवेत्स्वदारसन्तुष्टोऽन्यदारान् वा विवर्जयेत् ॥ ६ ॥

त्रिषष्टि, पर्व १, सर्ग ३, श्लो० ३३

અબ્રહ્મ–મૈથુન સેવનારને નપુસકપણુ પ્રાપ્ત થાય છે તથા તેની શુભ ઇદ્રિયોનો છેદ થાય છે, આવુ અબ્રહ્મનુ ફળ જોઇને બુદ્ધિમાન માણસે પોતાની સ્ત્રીથી જ સતોષ રાખવો અથવા તેમ ન બની શકે તો પરસ્ત્રીનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો જોઇએ ૬

પરસ્ત્રીત્યાગ ઉપદેશઃ—

नामक्त्या सेवनीया हि, स्वदारा अप्युपासकै ।
आकर मर्वपापाना, किं पुन' परयोषित । १३ ॥

योगशास्त्र, प्रकाश २, श्लो० ९३

શ્રાવકોએ પોતાની સ્ત્રીને પણ આસક્તિપૂર્વક સેવવી ન જોઈએ, તો પછી સર્વ પાપોની ખાણ સમાન પરસ્ત્રી માટે તો શું કહેવું ? અર્થાત્ પરસ્ત્રી ન જ સેવવી ૧૩

स्वदाररक्षणे यत्न, विदधानो निरन्तरम् ।
जानन्नपि जनो दु ख, परदारान् कथ व्रजेत् ?॥ १४ ॥

योगशास्त्र, प्रकाश २, श्लो० ९८

(પોતાની સ્ત્રી સાથે કોઇ ખરાબ આચરણ કરે તો પોતાને કેટલુ દુ ખ થાય ? એવી જ રીતે પોતાની માફક પારકી સ્ત્રીના પતિને પણ દુ ખ થાય જ ને ? એ પ્રમાણે) જાણતો છતો અને સ્વસ્ત્રીના રક્ષણ માટે નિરતર યત્ન કરતો છતો ડાહ્યો માણસ પરસ્ત્રી પાસે કેમ જાય ? ૧૪

भीरोराकुलचित्तस्य, दुःस्थितस्य परस्त्रियाम् ।
रतिर्न युज्यते कर्तुमुपशूनं पशोरिव ॥ १५ ॥

योगशास्त्र प्रकाश २ श्लो० ९५

કસાઇખાના પાસે વધ કરવાને આણેલા પશુની માફક, પરસ્ત્રીમા આસક્ત પુરુષને અન્ય તરફથી ભય હોય છે, તેનુ ચિત્ત આકુળ-વ્યાકુળ હોય છે અને ગમે તેવી જમીન ઉપર

પડ્યા રહેવુ વગેરે સકટો ભોગવવા પડે છે, માટે ઉત્તમ પુરુષે પરસ્ત્રીમા રતિ કરવી યુક્ત નથી. ૧૫

પરસ્ત્રીત્યાગ ફળ'—

मनसाऽपि परेषा य', कलत्राणि न सेवते ।
स हि लोकद्वये देव !, तेन वै सा धरा धृता ॥ १६ ॥

कुमारपालप्रबन्ध, पत्र ८४ (आत्मा स)

હે મહારાજ! જે મનુષ્ય મનથી પણ પરસ્ત્રીને સેવતો નથી તે જ ખરેખર આ લોક અને પરલોક એમ બન્ને લોકમા ધન્ય છે, અને આવા નરવીરવડે જ પૃથ્વી ટકી રહી છે ૧૬

मातृवत् परदारान् ये, मन्यन्ते वै नरोत्तमाः ।
न ते यान्ति नरश्रेष्ठ ! कदाचिद्यमयातनाम् ॥ १७ ॥'

पद्मपुराण, अध्याय ३१, श्लो० ८७

હે નરશ્રેષ્ઠ (રાજા)! જે ઉત્તમ પુરુષો પરસ્ત્રીને માતા તુલ્ય માને છે તે પુરુષો કદાપિ યમરાજની કરેલી પીડાને પામતા નથી ૧૭

वेश्या (४६)

वेश्यानिंदा —

मांसमिश्रं सुरामिश्रमनेकविटचुम्बितम् ।
को वेश्यावदनं चुम्बेदुच्छिष्टमिव भोजनम् ॥ १ ॥

योगशास्त्र प्रकाश २ श्लो० ८९

વેશ્યાનું મુખ નિરંતર માંસથી મિશ્ર, મદિરાથી મિશ્ર અને અનેક જાર પુરુષોએ ચુંબન કરેલું હોય છે તેનું ઉચ્છિષ્ટ ભોજનની જેમ કોણ ચુંબન કરે? ૧

लोभार्थिना निर्लज्जा च, पापिष्ठा पापकुण्डिका ।
विटचुम्बिता च निःस्नेहा, कथं सेव्या पणाङ्गना? ॥ २ ॥

हिङ्गुलप्रकरण, वेश्याप्रक्रम श्लो० २

ફક્ત લોભના જ પ્રયોજનવાળી, લજ્જા વિનાની, પાપિષ્ટ, પાપોના કુંડ સરખી, જારપુરુષોથી ચુંબન કરાએલી તથા સ્નેહ વિનાની એવી વેશ્યા સ્ત્રીને શા માટે સેવવી જોઈએ? ૨

सा कण्ठाश्लेषमाधत्ते, परं प्रीतिविवर्जिता ।
तेनानास्तत्र बध्यन्ते, यथा सिंहाश्च पञ्जरे ॥ ३ ॥

हिङ्गुलप्रकरण वेश्याप्रक्रम, श्लो० ३

તે કંઠને આલિંગન તો કરે છે, પણ તે પ્રેમ વિનાની

હોય છે, માટે અજ્ઞાની માણસો, પાંજરામાં જેમ સિંહ પુરાય છે તેમ, તેણીની સાથે (પ્રીતિથી) બધાય છે ૩

कदाऽपि वेश्या न गुणार्थिनी स्याद्रूपार्थिनी नैव हितार्थिनी च।
विद्यार्थिनी नापि न मन्यसे चेद्वार्ता शृणु त्वं कयवन्नकस्य ॥ ४ ॥

हिङ्गुलप्रकरण, वेश्याप्रक्रम श्लो० ५

વેશ્યા સ્ત્રી કદાપિ પણ ગુણોની, રૂપની હિતની કે વિદ્યાની અર્થિની (પ્રયોજનવાલી) હોતી નથી, તથા હે ભવ્યપ્રાણી ! જો તુ તે વાત ન માનતો હો તો તુ કયવન્નકની કથા સાભલ ! ૪

धनं हरन्तीं निधनं करन्ती-
मोजश्च तेजश्च विनाशयन्तीम् ।
रोग्यन्धवृद्धानपि कामयन्तीं,
को नाम वेश्यामभिलाषुकः स्यात् ? ॥ ५ ॥

मुनि हिमांशुविजय

ધનને હરનારી, બળને તથા તેજ(કાંતિ-ઉત્સાહ)નો નાશ કરનારી, રોગી, આંધળા અને જરાજીર્ણ ઘરડાઓને પણ ધનના લોભથી ચાહનારી એવી વેશ્યાને કયો ડાહ્યો માણસ ચાહે-તેના ઉપર પ્રેમ કરે ? ૫

વેશ્યા • અગ્નિ —

वेश्याऽग्नौ मदनज्वाला, रूपेन्धनसमन्विता ।
[illegible] ौवनानि धनानि च ॥ ६ ॥

आचार (४७)

આચાર-મહિમા.—

आचार परमा धर्म आचार परमं तप ।
आचार परम ज्ञानमाचारात् किं न साध्यते ? ॥ १ ॥

यजुर्वेदआह्निक पृ ९, श्लो० १३

આચાર ઉત્કૃષ્ટ ધર્મ છે, આચાર ઉત્તમ તપ છે, આચાર ઉત્તમ જ્ઞાન છે, આચારથી શુ શુ સિદ્ધ ન થાય ? ૧

आचाराल्लभते धर्ममाचाराल्लभते धनम् ।
आचारात्सर्वमाप्नोति आचारो ह्मलक्षणम् ॥ २ ॥

यतिधर्मसंग्रह, श्लो० १९.

આચારથી ધર્મ પ્રાપ્ત થાય છે, આચારથી ધનની પ્રાપ્તિ થાય છે, આચારથી સર્વ પ્રાપ્ત થાય છે આચાર જ આત્માનું લક્ષણ છે (અહીં હ સ એટલે આત્મા 'અર્થ કરવાનો છે) ૨

કોની સાથે કેમ વર્તવુ —

दाक्षिण्यं स्वजने दया परजने शाठ्यं सदा दुर्जने,
प्रीतिः साधुजने नयो नृपजने विद्वज्जनेष्वार्जवम् ।
शौर्यं शत्रुजने क्षमा गुरुजने नारीजने धूर्तता,
ये चैवं पुरुषा कलासु कुशलास्तेष्वेव लोकस्थितिः ॥ ३ ॥

नीतिशतक (भर्तृहरी), श्लो० २२.

સ્વજનને વિષે દાક્ષિણ્યતા, પરજનને વિષે દયા, દુર્જનને વિષે નિત્ય શઠતા, સજ્જનના ઉપર પ્રીતિ, રાજપુરુષની પાસે નીતિ, વિદ્વાન જનોની પાસે સરળતા, શત્રુ ઉપર શૂરતા, ગુરુજનની પાસે ક્ષમા અને સ્ત્રી જનની પાસે ધૂર્તતા રાખવી આ પ્રમાણે જે પુરુષો ઉપર કહેલી કળાઓમા કુશળ હોય તેમને આશ્રીને જ આ લોકની સ્થિતિ પ્રવર્તે છે ૩

આચારનો વિચાર —

प्रत्यह प्रत्यवेक्षेत, नरश्चरितमात्मन ।
किं नु मे पशुभिस्तुल्य, किं वा सत्पुरुषैरिति ॥ ४ ॥

योगशास्त्र, पृ ५१ (प्र स)*

મનુષ્યે હમેશા પોતાનુ ચરિત્ર વિચારવુ જોઇએ કે મારુ કયુ આચરણ પશુને તુલ્ય છે અને કયુ આચરણ સત્પુરુષને તુલ્ય છે ? ૪

આચારભિન્નતાઃ—

एकोदरसमुद्भूता, एकनक्षत्रजातका ।
न भवन्ति समा शीलैर्यथा बदरीकण्टकाः ॥ ५ ॥

वृद्धचाणक्यनीति अध्याय ५ श्लो० ४

એક જ ઉદરમા ઉત્પન્ન થયા હોય અને એક જ નક્ષત્રમા જન્મ પામ્યા હોય તો પણ તે મનુષ્યો બોરડીના કાટાની જેમ સમાન શીલવાળા હોતા નથી (બોરડીના સાથે રહેલા બે કાટામાથી એક સીધો અને એક વાકો હોય છે સરખા હોતા નથી) ૫

કુઆચાર —

कर्मेन्द्रियाणि संयम्य, य आस्ते मनसा स्मरन् ।
इन्द्रियार्थान् विमूढात्मा, मिथ्याचार स उच्यते ॥ ६ ॥

भगवद्गीता, अध्याय ३, श्लो० ६

જે પુરુષ કર્મેન્દ્રિયોને રુધીને (સન્યાસ-ચારિત્ર લઈને) પછી મનમા ઇંદ્રિયોના વિષયોનુ સ્મરણ કરે છે તે મૂઢ આત્માવાળો પુરુષ મિથ્યા આચારવાળો કહેવાય છે ૬

આચારફળ —

आचार. प्रथमो धर्मो नृणा श्रेयस्करो महान् ।
इहलोके परा कीर्ति , परत्र परम सुखम् ॥ ७ ॥

यजुर्वेदआह्निक, पृ० ११ श्लो० २६

આચાર એ મનુષ્યોનો પહેલો ધમ છે, તે મહાન છે અને કલ્યાણને કરવાવાળો છે અને તેથી આ લોકમા ખૂબ કીર્તિ મળે છે અને પરલોકમા પરમ સુખ મળે છે ૭

परस्त्रीपरद्रव्येषु, जीवहिंसासु यो मतिम् ।
न करोति पुमान् भूप ! तोष्यते तेन केशव ॥ ८ ॥

विष्णुपुराण, अध्याय १६ श्लो० ११३

હે રાજા ! જે માણસ પરસ્ત્રીને વિષે, પરધનને વિષે અને જીવહિંસાને વિષે બુદ્ધિ કરતો ન હોય તે પુરુષવડે વિષ્ણુ ભગવાન ખુશી થાય છે ૮

સદાચારની દુર્લભતાઃ—

वक्तृत्वशक्तिः कवितापटुत्व,
सल्लेखकत्व जनरञ्जकत्वम् ।
एतत् पर वा सुलभ समस्त,
चरित्रशुद्धिस्तु मता दुरापा ॥ ९ ॥

मुनि हिमांशुविजय

વકતૃત્વશક્તિ, કવિતા બનાવવાની કુશળતા, સારી લેખન શક્તિ અને મનુષ્યોને પોતાની ભક્તિ–બુદ્ધિથી મુગ્ધ કર વાની હોશિયારી આ બધુ ય સુલભ છે, અથવા તે સિવાય બીજી પણ બધી યોગ્યતા મેળવવી સહેલી છે, પરન્તુ પોતાનુ ચરિત્ર–જીવન દોષ વગરનુ–પવિત્ર બનાવવુ તે દુર્લભ છે– કઠિન છે ૯

[लोकाचार]

લોકાચારના જ્ઞાન વગરનો મૂર્ખ —

काव्य करोतु परिजल्पतु सस्कृत वा,
सर्वा कला' समधिगच्छतु वाच्यमाना' ।
लोकस्थिति यदि न वेत्ति यथानुरूपा,
सर्वस्य मूर्खनिकरस्य स चक्रवर्ती ॥ १० ।

नीतिशतक (भर्तृहरी) श्लो० २८

પુરુષ ભલે કવિતા બનાવો, અથવા સસ્કૃત ભાષા સારી રીતે બોલો, તથા પુસ્તકમાથી વાચી–વાચીને સર્વ કળાઓને

જોઈએ, દેવની પૂજા વખતે જુદુ હોવુ જોઈએ, અને મળાને વિષે જુદુ વસ્ત્ર પહેરવુ જોઈએ ૯

एकवस्त्रो न भुञ्जीत, न कुर्याद्देवतार्चनम् ।
न कञ्चुकं विना कार्या, देवार्चा स्त्रीजनेन तु ॥ १० ॥

श्राद्धविधि पृ ६९ श्लो० ६५

એક કપડુ પહેરીને ભોજન કરવુ નહીં તેમ જ દેવતાની પૂજા પણ કરવી નહીં અને સ્ત્રીઓએ કબજો પહેર્યા વગર દેવની પૂજા ન કરવી ૧૦

શુ ઘરથી દૂર કરવુ —

दूरादावसथान्मूत्रं, दूरात्पादावसेचनम् ।
उच्छिष्टोत्सर्जनं दूरात्सदा कार्यं हितैषिणा ॥ ११ ॥

महाभारत शान्तिपर्व, अ० ७८ श्लो० ३४

પોતાના કલ્યાણને ઇચ્છનાર પુરુષે હમેશા ઘરથી દૂર મૂત્ર કરવુ ઘરથી દૂર પગ ધોવા અને ઘરથી દૂર એઠુ વગેરે ઉચ્છિષ્ટ વસ્તુનો ત્યાગ કરવો ૧૧

કઈ દિશામા શુ કરવુ —

स्नानं पूर्वमुखीभूय, प्रतीच्यां दन्तधावनम् ।
उदीच्यां श्वेतवासांसि, पूजा पूर्वोत्तरामुखी ॥ १२ ॥

विवेकविलास, उल्लास १ श्लो० ९८

પૂર્વ દિશાએ મુખ કરીને સ્નાન કરવુ, પશ્ચિમ દિશાએ મુખ કરીને દાતણ કરવુ, ઉત્તર દિશાએ મુખ કરીને શુદ્ધ

વસ્ત્ર પહેરવા અને પૂર્વ અથવા ઉત્તર દિશા તરફ મુખ કરીને દેવપૂજા કરવી ૧૨

સ્નાન અને ભોજનઃ—

स्नान कृत्वा जलै' शीतैर्भोक्तुमुष्णं न युज्यते ।
जलैरुष्णैस्तथा शीत, तैलाभ्यङ्गश्च सर्वदा ॥ १३ ॥
विवेकविलास, उल्लास २, श्लो० ९

ઠંડા પાણીથી ન્હાયા પછી તરત ગરમ ભોજન ન કરવુ, અને ગરમ પાણીથી ન્હાયા પછી તરત શીતલ ભોજન ન કરવુ તેમજ ગમે તેવા પાણીથી ન્હાયા પછી તૈલાભ્યગ (તેલનુ મર્દન) તો કોઈ કાળે પણ ન કરવુ ૧૩

સંધ્યાસમય.—

नक्षत्रेषु समस्तेषु, भ्रष्टतेजस्सु भास्वत' ।
यावदर्धोदयस्तावत्प्रात.सन्ध्याऽभिधीयते ॥ १४ ॥
विवेकविलास, उल्लास १, श्लो० ६९.

જ્યારે સર્વ નક્ષત્રો નિસ્તેજ એટલે નજરે દેખાતા બધ પડી જાય છે અને સૂર્યના બિબનો અર્ધો ઉદય થયેલો દેખવામા આવે છે ત્યારે પ્રાત સધ્યાનો સમય થયો એમ કહેવાય છે ૧૪

સધ્યાસમયે વર્જ્ય.—

सन्ध्यायां श्रीद्रुह निद्रा, मैथुन दुष्टगर्भकृत् ।
पाठं वैकल्यद रोगप्रदा भुक्ति न चाचरेत् ॥ १५ ॥
विवेकविलास, उल्लास ४, श्लो० ७

સંધ્યાકાળે નિદ્રા લેવાથી લક્ષ્મીનો નાશ થાય, મૈથુન સેવવાથી દુષ્ટ ગર્ભ થાય, પાઠ-સ્વાધ્યાય કરવાથી વિકળ-ગાંડો થાય અને ભોજન કરવાથી રોગ ઉત્પન્ન થાય, તેથી આ સર્વ બાબત સાયંકાળે વર્જવી ૧૫

चत्वारि खलु कर्माणि, सन्ध्यायां वर्जयेद् बुधः ।
आहारं मैथुनं निद्रां, स्वाध्यायं च विशेषतः ॥१६॥
आहाराज्जायते व्याधिः, क्रूरगर्भश्च मैथुनात् ।
निद्रातो धननाशश्च, स्वाध्याये मरणं भवेत् ॥ १७ ॥

सवर्तस्मृति, श्लो०, ९७, ९८

ડાહ્યા પુરુષે સંધ્યા સમયે ચાર કાર્યો તજવા યોગ્ય છે આહાર (ભોજન) ૧, મૈથુન ૨, નિદ્રા ૩ અને વિશેષે કરીને સ્વાધ્યાય ૪ અવશ્ય ત્યાગ કરવા લાયક છે; કેમકે તે વખતે આહાર કરવાથી શરીરે વ્યાધિ થાય છે, મૈથુન સેવવાથી રહેલો ગર્ભ ક્રૂર થાય છે, નિદ્રા કરવાથી ધનનો નાશ થાય છે અને સ્વાધ્યાય કરવાથી મરણ થાય છે ૧૬, ૧૭

રાત્રે શું ન કરવું —

पानीयस्य क्रिया नक्तं, तथैव दधि सक्तवः ।
वर्जनीया महाराज ! निशीथे भोजनक्रिया ॥ १८ ॥

महाभारत शान्तिपर्व, अ० ८२, श्लो० ४३

હે મહારાજ ! રાત્રિએ પાણી ગળવા વગેરેની ક્રિયા, તથા દહીં અને સાથવાનું ભોજન વર્જવાનું છે, તથા રાત્રિએ ભોજનક્રિયા વર્જવાની છે ૧૮

જીભીવડે (દાતણની ચીરવડે) ધીરે ધીરે જીભ ઉપરનો મળ ઉતારવો અને પછી દાતણ ધોઇને આગળ શુદ્ધ ભૂમિ ઉપર નાખી દેવુ ૩

अभावे दन्तकाष्टस्य, मुखशुद्धिविधि पुनः ।
कार्यो द्वादशगण्डूषै–र्जिह्वोल्लेखस्तु सर्वदा ॥ ४ ॥

विवेकविलास, उल्लास १, श्लो० ६७

દાતણ મળી શકે નહિ તો બાર કોગળા કરી મુખ શુદ્ધિ કરવી પણ જીભ ઉપરનો મેલ તો હમેશા ઘસીને ઉતારવો ૪

तद्दीनमानम स्वस्थो दन्तमासमपीडयन् ।
उत्तराभिमुख प्राचीमुखो वा निश्चलासन ॥ ५ ॥

विवेकविलास, उल्लास १ श्लो० ६४

દાત ઘસતી વખતે સ્વસ્થ થઇ ઘસવામા જ બરાબર ચિત્ત રાખવુ, દાતની આજુબાજુના માસને (પેઢાને) પીડા ન થાય એમ ઘસવુ, ઉત્તર અથવા પૂર્વ દિશા તરફ મુખ કરી નિશ્ચળ બેસવુ ५

दन्तदार्ढ्याय तर्जन्या, घर्षयेद्दन्तपीठिकाम् ।
आदावत. पर कुर्याद्दन्तधावनमादरात् ॥ ६ ॥

विवेकविलास, उल्लास १, श्लो० ६०

દાતને મજબૂત-કરવા માટે પહેલા તર્જની આગળીવડે દાતના પેઢા ઘસવા અને પછી દાત ઘસવા જોઇએ ૬

દતધાવન નિષેધઃ—

व्यतीपाते रवेर्वारे, सङ्क्रान्तौ ग्रहणे न तु ।
दन्तकाष्ठं नवाष्टकभूतपक्षान्तषट्सु ॥ ७ ॥
विवेकविलास, उल्लास १ श्लो० ६६

વ્યતીપાતનો દિવસ, રવિવાર, સક્રાન્તિનો દિવસ, ગ્રહણનો દિવસ, નવમી, અષ્ટમી, પ્રતિપદા, ચતુર્દશી, પૂર્ણિમા, અમાવાસ્યા અને ષષ્ઠી એટલા દિવસે દતકાષ્ઠ (દાતણુ) કરવુ નહિ ૭

कासश्वासज्वराजीर्णशोकतृष्णास्यपाकयुक् ।
न च कुर्याच्छिरोनेत्रहृत्कर्णामयवानपि ॥ ८ ॥
विवेकविलास, उल्लास १, श्लो० ७०

જે માણુસને ઉધરસ આવતી હોય, દમ ચઢતો હોય, તાવ આવતો હોય, અજીર્ણ થયુ હોય, સોજો હોય, તરસ લાગી હોય કે મોઢુ આવી ગયુ હોય અને જેને માથામા, આંખમા, હૈયામા અને કાનમા દુખાવો હોય તેણે માણસે (દાતણુ) કરવુ નહિ ૮

प्रतिपद्दशमीषष्ठीमध्याह्ने नवमीतिथौ ।
सङ्क्रान्तावर्कवारे च, न कुर्याद्दन्तधावनम् ॥ ९ ॥
नरसिंहस्मृति

પડવો, દશમ, છઠ્ઠી બપોરે, નોમના દિવસે, સક્રાન્તિના દિવસે અને રવિવારે દાતણુ ન કરવુ શ્લો. ૯.

श्राद्धे जन्मदिने चैव, विवाहेऽजीर्णदोषतः ।
व्रते चैवोपवासे च, वर्जयेद्दन्तधावनम् ॥ १० ॥
यमस्मृति श्लो० ८५

શ્રાદ્ધને દિવસે, જન્મને દિવસે, વિવાહમા, અજીર્ણના દોષમા, વ્રતને દિવસે અને ઉપવાસને દિવસે દાતણ કરવુ નહી ૧૦

૬ તધાવન-ફળઃ—

यद्यायनारिगण्डूपाद्विन्दुरेक प्रधावति ।
कण्ठे तदा नरैर्ज्ञेय, शीघ्र भोजनमुत्तमम् ॥ ११ ॥

विवेकविलास, उल्लास १, श्लो० ६१

જો દાતણ કરતા પહેલા કોગળાનુ એક બિંદુ ગળામા ઉતરી જાય તો મનુષ્યોએ જાણવુ કે આજે શીઘ્ર અને સારુ ભોજન મળશે ૧૧

सम्मुख पतित स्वस्य, शान्ताना ककुभा च यत् ।
ऊर्ध्वस्थ सुखद तत् स्यादन्यथा दु खहेतवे ॥ १२ ॥

विवेकविलास उल्लास १ श्लो० ६९

તે દાતણ જો આપણી સામુ પડે, શાત દિશામા પડે, અથવા ઊધુ પડે તો તે સુખકારી સમજવુ અને એથી ઉલટી રીતે પડે તો દુખનુ કારણ જાણવુ ૧૨

ऊर्ध्वं स्थित्वा क्षण पश्चात्, पतत्येव यदा पुन ।
मिष्टाहारस्तदादिष्टस्तद्दिने शास्त्रकोविदैः ॥ १३ ॥

विवेकविलास उल्लास १, श्लो० ७०

શાસ્ત્રના જાણનારાઓનુ વચન છે કે જે દિવસે (દાતણ) થોડો વખત ઉચુ રહીને પછી પડી જાય તે દિવસે જમવામા ગળપણ મળે ૧૩

हजामत (५०)

હજામતનો સમયઃ—

दिवाकीर्तिप्रयोगे तु, वारा' प्रोक्ता मनीषिभिः ।
सौम्येज्यशुक्रसोमाना, क्षेमारोग्यसुखप्रदाः ॥ १ ॥

विवेकविलास, उल्लास २, श्लो० १६

હજામત કરાવવા માટે બુધવાર, ગુરુવાર, શુક્રવાર અને સોમવાર સુખ-શાતિ અને આરોગ્યને આપનારા છે, એમ વિદ્વાનોનુ કહેવુ છે ૧

क्षौरं प्रोक्त त्रिपश्चिद्भिर्मृगे पुष्ये चरेषु च ।
ज्येष्ठाश्विनीकरद्वन्द्वरेवतीषु च शोभनम् ॥ २ ॥

विवेकविलास, उल्लास २, श्लो० १७

મૃગ નક્ષત્ર, પુષ્ય નક્ષત્ર, ચર નક્ષત્ર, જ્યેષ્ઠા નક્ષત્ર, અશ્વિની નક્ષત્ર, હસ્ત નક્ષત્ર અને ચિત્રા નક્ષત્રમા હજામત કરાવવી સારી છે એમ વિદ્વાનોનુ કહેવુ છે ૨

क्षौरे राजाज्ञया जाते, नक्षत्र नावलोक्यते ।
कैश्चित्तीर्थे च शोके च, क्षौरमुक्तं शुभार्थिभि' ॥ ३ ॥

विवेकविलास, उल्लास २, श्लो० १८

રાજાની આજ્ઞાથી જો હજામત કરાવવી પડે તો નક્ષત્ર

स्नान (५१)

स्नान-महत्वः—

स्नानं नाम मनःप्रसादसदनं दुःस्वप्नविध्वंसनं,
शौचस्यायतनं मलापहरणं कामाग्निसन्दीपनम् ।
रूपद्योतिकरं वपुःसुखकरं संवर्धनं तेजसः,
स्त्रीणां मन्मथकारकं सुखकरं स्नाने दशैते गुणाः ॥१

भावप्रकाश श्लो० १

સ્નાન એ મનની પ્રસન્નતાનું ઘર છે, અશુભ સ્વપ્ન
નાશ કરનાર છે, પવિત્રતાનું સ્થાન છે, મલાપને-ઉ-માકને
કરનાર છે, કામરૂપી અગ્નિને દીપ્ત કરે છે, રૂપને પ્રકાશિ
કરે છે, શરીરને સુખકારક છે, તેજને વધારનાર છે, સ્ત્રી
કામદેવ ઉત્પન્ન કરનાર છે અને સુખને કરનાર છે
પ્રમાણે સ્નાનના દશ ગુણો છે ૧

સ્નાન-વિધિઃ—

पीड्यन्ते जन्तवो यत्र, जलमध्ये व्यवस्थिताः ।
स्नाने कृते ततः पार्थ !, पुण्यं पापसमं भवेत् । २

भागवत, स्कन्ध ११ अ० २६ श्लो

હે અર્જુન ! જે જળમાં સ્નાન કરવાથી તેમાં
જંતુઓ પીડા પામે છે, તેથી પુણ્ય અને પાપ સર
થાય છે ૨

गृहे चैवोत्तमं स्नान, जल चैव तु शोधितम् ।
तथा त्व पाण्डवश्रेष्ठ ! गृहे स्नान समाचर ॥ ३ ॥
भागवत, स्कन्ध ११, अ॰ ९, श्लो॰ ३२

હે શ્રેષ્ઠ પાડવ ! ઘેર જ શુદ્ધ કરેલા જળવડે સ્નાન કરવુ એજ ઉત્તમ છે, તેથી તુ ઘેર જ સ્નાન કર ૩

સ્નાન ક્યારે કરવુ'—

रते वान्ते चिताधूमस्पर्शे दु'स्वप्नदर्शने ।
क्षौरकर्मण्यपि स्नायाद्गलितैः शुद्धवारिभिः ॥ ४ ॥
विवेकविलास, उल्लास २, श्लो १४

સ્ત્રી-સગ કરે, ઊલટી થાય, (સ્મશાનમા) ચિતાનો ધુમાડો લાગે, માઠુ સ્વપ્ન આવે અને ક્ષૌરકર્મ કરાવે તો ગળેલા શુદ્ધ જળથી ન્હાવુ ૪

દ્રવ્યસ્નાન —

जलेन देहदेशस्य, क्षण यच्छुद्धिकारणम् ।
प्रायोऽन्यानुपरोधेन, द्रव्य स्नानं तदुच्यते ॥ ५ ॥
स्नानाष्टक हरिभद्र) श्लो॰ १

પ્રાયે કરીને અન્ય જે મળાદિક તેને રોકવામા અસમર્થ એવા પાણીવડે, શરીરના અમુક ભાગની શુદ્ધિનુ જે કારણ હોય તે દ્રવ્ય સ્નાન કહેવાય છે ૫

સ્નાન નિષેધઃ—

द्वितीया वर्जिता स्नाने, दशमी चाष्टमी तथा ।
त्रयोदशीचतुर्दश्यौ. षष्ठी पञ्चदशी कुहूः ॥ ६ ॥
विवेकविलास, उल्लास २,

બીજ, છઠ, આઠમ, દશમ, તેરશ, ચૌદશ, પુનમ અને અમાવાસ્યાના દિવસે સ્નાન કરવુ નહિ ६

नग्नार्त्त प्रोषितायात, सुचैलो भुक्तभूषित ।
नैव स्नायादनुव्रज्य, बन्धून् कृत्वा च मङ्गलम् ॥७॥

विवेकविलास, उल्लास २, श्लो० ३

નગ્ન દશામા, રોગાદિકથી પીડિત હોય ત્યારે, પરદેશથી આવેલ, સારા વસ્ત્ર સહિત, ભોજન કરીને, આભૂષણો પહેરીને, બાધવાદિકને વળાવીને આવ્યા પછી તેમજ માગલિક કાર્ય કર્યા પછી સ્નાન કરવુ નહી ७

अज्ञाते दुःप्रवेशे च, चण्डालैर्दूषितेऽथवा ।
तरुच्छन्ने सशैवाले, न स्नानं युज्यते जले ॥ ८ ।

विवेकविलास, उल्लास २, श्लो० ८

અજાણ્યુ, વિષમ માર્ગવાળુ, ચડાળોએ દૂષિત કરેલ, વૃક્ષોથી ઢકાયલુ અને શેવાળવાળુ, એવા પાણીમા ન્હાવુ એ ઠીક નથી ८

कूपे ह्रदेऽधम स्नानं, नद्यामेव च मध्यमम् ।
वाप्या च वर्जयेत्स्नानं, तटाके नैव कारयेत् ॥ ९ ॥

भागवत उत्तरार्ध, स्कन्ध ११ अ० ६३ श्लो० ९

કુવામા અને દ્રહમા સ્નાન કરવુ તે અધમ છે, નદીમા સ્નાન કરવુ તે મધ્યમ છે, વાવમા સ્નાન વર્જવુ જોઈએ અને તળાવને વિષે સ્નાન ન જ કરવુ જોઈએ ९

न प्रशस्त निशि स्नान, राहोरन्यत्र दर्शनात् ।
न भुक्तोत्तरकाल च, न गम्भीरजलाशये ॥ १० ॥

,महाभारत, विराटपर्व, अ० ७०, श्लो० २८

રાહુના દર્શન સિવાય અન્યત્ર એટલે ગ્રહણના નિમિત્ત સિવાય બીજે વખતે રાત્રિએ સ્નાન કરવુ સારુ નથી ભોજન કર્યા પછી સ્નાન કરવુ નહીં, તથા ઊંડા જળાશયમા પણ સ્નાન કરવુ નહી ૧૦

દુષ્ટનુ સ્નાન નિરર્થક—

मृदो भारसहस्रेण, जलकुम्भशतेन च ।
न शुध्यन्ति दुराचाराः, स्नातास्तीर्थशतैरपि ॥ ११ ॥

स्कन्दपुराण, काशीखण्ड, अध्याय ६, श्लो० ३६

હજાર ભાર માટીવડે અને જળભરેલા સો કુભવડે તથા સેકડો તીર્થોને વિષે સ્નાન કરાયા હોય તો પણ દુરાચારી પુરુષો શુદ્ધ થતા નથી ૧૧

दुष्टमन्तर्गत चित्त, तीर्थस्नानान्न शुध्यति ।
शतशोऽपि जलैर्धौत, मद्यभाण्डमिवाशुचि ॥ १२ ॥

तत्त्वामृत, श्लो० ३१९

શરીરની અદર રહેલુ દૂષિત ચિત્ત તીર્થમા સ્નાન કરવાથી શુદ્ધ થતુ નથી, જેમકે અપવિત્ર એવુ મદિરાનુ પાત્ર સેકડો વખત જળથી ધોયુ હોય તો પણ તે શુદ્ધ થતુ ન

સ્નાન અને મર્દન.—

स्नान शुद्धाम्भसा यत्नम् कदाचिन्निषिध्यते ।
तिथिवारादिकं यत्तु, तैलाभ्यङ्गे तदीक्ष्यते ।। १३ ॥
विवेकविलास, उल्लास २, श्लो० '

ચોકખા પાણીથી સ્નાન કરવાનો નિષેધ કોઈ પણ વારે નથી કરવામા આવ્યો (માત્ર) તેલ ચોળવા માટે જ તિથિ, વાર વગેરે જોવામા આવે છે ૧૩

न पर्वसु न तीर्थेषु, न सङ्क्रान्तौ न च वैधृतौ ।
न विष्टौ न व्यतीपाते, तैलाभ्यङ्गः प्रशस्यते ॥ १४ ॥
विवेकविलास, उल्लास २, श्लो० ४

પર્વના દિવસોમા, તીર્થસ્થાનમા, સક્રાન્તિના દિવસે, વૈધૃતિયોગમા, વ્યતીપાતમા કે વિષ્ટિયોગમા શરીરે તેલ ચોળવાનો નિષેધ કરવામા આવે છે ૧૪

સ્નાનફળ —

आदित्यादिषु वारेषु, ताप कान्तिर्मृतिर्धनम् ।
दारिद्र्यं दुर्भगत्वं च, कामाप्तिः स्नानतः क्रमात् ॥ १५
विवेकविलास उल्लास २, श्लो० २

રવિવારે સ્નાન કરવાથી તાપ થાય છે, સોમવારે સ્નાન કરવાથી તેજ મળે છે, મગળવારે સ્નાન કરવાથી મરણ નિપજે છે, બુધવારે સ્નાન કરવાથી ધન મળે છે, ગુરુવારે સ્નાન કરવાથી દરિદ્રપણુ મળે છે, શુક્રવારે સ્નાન કરવાથી દુર્ભાગ્ય મળે છે અને શનિવારે સ્નાન કરવાથી ઇચ્છિત વસ્તુની પ્રાપ્તિ થાય છે ૧૫

देवपूजा (५२)

સાચી દેવપૂજા —

येन केनाप्युपायेन, यस्य कस्यापि देहिनः ।
सन्तोषं जनयेत् प्राज्ञस्तदेवेश्वरपूजनम् ॥ १ ॥

भागवत, स्कन्ध ११, अ० १३ श्लो० ३०

ડાહ્યા માણસે કોઈ પણ પ્રાણીને કોઈ પણ ઉપાયવડે સંતોષ પમાડવો તે જ ખરું ઈશ્વર પૂજન છે (આવી સેવા કરવાથી જ ઈશ્વર પ્રસન્ન થાય છે, તેથી તેનું પૂજન થયું કહેવાય છે) १

દેવપૂજા-વિધિઃ—

धूपो दहति पापानि, दीपो मृत्युविनाशनः ।
नैवेद्यैर्विपुलं राज्यं, प्रदक्षिणा शिवप्रदा ॥ २ ॥

उपदेशतरङ्गिणी, पृ १८८ (य ग्रि ग्र)

જિનેશ્વરની પૂજામાં કરેલો ધૂપ પાપને બાળે છે, દીવો મૃત્યુનો વિનાશ કરે છે, નૈવેદ્ય મોટું રાજ્ય આપે છે અને પ્રદક્ષિણા મોક્ષને આપે છે ૨

प्रविश्य विधिना तत्र, त्रिःप्रदक्षिणयेज्जिनम् ।
पुष्पादिभिस्तमभ्यर्च्य, स्तवनैरुत्तमैः स्तुयात् ॥ ३ ॥

योगशास्त्र, प्रकाश ३, श्लो० १२१

તે જિનચૈત્યને વિષે વિધિપૂર્વક પ્રવેશ કરીને જિનેશ્વરને ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરવી પછી પુષ્પાદિકવડે તેની પૂજા કરીને ઉત્તમ સ્તવનોવડે તેની સ્તુતિ કરવી ૩

शुचि पुष्पामिषस्तोत्रैर्देवमभ्यर्च्य वेश्मनि ।
प्रत्याख्यानं यथाशक्ति, कृत्वा देवगृहं व्रजेत् ॥ ४ ॥

योगशास्त्र, प्रकाश ३, श्लो० १२२

પવિત્ર થઈ ઘરમા રાખેલા દેવને પુષ્પ, નવેદ્ય અને સ્તોત્રવડે પૂજી યથાશક્તિ પચખ્ખાણ કરી દેવગૃહ પ્રત્યે-ગામના ચૈત્ય પ્રત્યે જવુ ૪

દ્રવ્યપૂજા—

स्वर्गापवर्गदो द्रव्यस्तवोऽत्रापि सुखावहः ।
हेतुश्चित्तप्रसत्तेस्तत्कर्तव्यो गृहिणा सदा ॥ ५ ॥

योगसार, प्रस्ताव ?, श्लो० ३१

દ્રવ્યપૂજા આ ભવમા પણ સુખ આપનાર છે, પરભવમા સ્વર્ગ અને મોક્ષને આપનાર છે, તથા ચિત્તની નિર્મળતાનુ કારણ છે; તેથી ગૃહસ્થીઓએ આ દ્રવ્યપૂજા અવશ્ય કરવા લાયક છે ૫

ભાવપૂજા.—

आराधितोऽस्त्वसौ भावस्तवेन व्रतचर्यया ।
तस्य पूजादिना द्रव्यस्तवेन तु सरागता ॥ ६ ॥

योगसार, प्रस्ताव १, श्लो० २९

આ પરમાત્મા મતના આચરણરૂપ ભાવસ્તવવડે જ પૂજાયેલા હો તે પરમાત્માની પૂજા વગેરે દ્રવ્યસ્તવવડે તો સરાગતા થાય છે ૬

આઠ ભાવ પુષ્પોઃ—

अहिंसा परम पुष्प, पुष्पमिन्द्रियनिग्रह' ।
सर्वभूतदया पुष्प, क्षमा पुष्प विशेषत ॥ ७ ॥
ध्यानपुष्प तपः पुष्प, ज्ञानपुष्प च सप्तमम् ।
सत्य चैनाष्टम पुष्प, तेन पु(तु)ष्यन्ति देवताः ॥ ८ ॥

मार्कण्डेयपुराण, अ० ९, श्लो० ८

અહિંસા એ ઉત્તમ પુષ્પ છે, ઇંદ્રિયોનો નિગ્રહ એ બીજુ પુષ્પ છે, સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર દયા રાખવી એ ત્રીજુ પુષ્પ છે, ક્ષમા એ વિશેષે કરીને ચોથુ પુષ્પ છે, ધ્યાન એ પાચમુ પુષ્પ છે, તપ એ છઠ્ઠુ પુષ્પ છે, જ્ઞાન એ સાતમુ પુષ્પ છે, અને સત્ય એ આઠમુ પુષ્પ છે આ પુષ્પોવડે પૂજવાથી દેવતાઓ તુષ્ટમાન થાય છે ૭, ૮

अहिंसा प्रथमं पुष्प, द्वितीय करणग्रहः ।
तृतीयक भूतदया, चतुर्थं क्षान्तिरेव च ॥ ९ ॥
शमस्तु पञ्चम पुष्प, ध्यान दानं च सप्तमम् ।
सत्य चैवाष्टम पुष्पमेतैस्तुष्यति केशवः ॥ १० ॥

पद्मपुराण, खण्ड ४, अ० ८४, श्लो० ९६-९७

અહિંસા પહેલુ પુષ્પ છે, ઇંદ્રિયોનો નિગ્રહ બીજુ પુષ્પ

છે, જીવદયા ત્રીજુ પુષ્પ છે, ક્ષમા એ ચોથુ પુષ્પ છે, શમતા એ પાચમુ પુષ્પ છે, ધ્યાન એ છઠ્ઠુ પુષ્પ છે, દાન એ સાતમુ પુષ્પ છે અને સત્ય એ આઠમુ પુષ્પ છે આ પુષ્પોવડે શ્રીકૃષ્ણુ ભગવાન તુષ્ટ થાય છે ૯, ૧૦

દેવપૂજા ફળઃ—

फल पूजाविधातु स्यात्, सौभाग्य जनमान्यता ।
ऐश्वर्यं रूपमारोग्य, स्वर्गमोक्षसुखान्यपि ॥ ११ ॥
पाण्डवचरित्र (गद्य)

જિનેશ્વરની પૂજા કરનાર મનુષ્યને સૌભાગ્ય, લોકને વિષે માન, ઐશ્વર્ય, રૂપ, નીરોગતા અને સ્વર્ગ તથા મોક્ષના સુખ, આ સર્વ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે ૧૧

यान्ति दुष्टदुरितानि दूरत, कुर्वते सपदि सम्पद पदम् ।
भूषयन्ति भुवनानि कीर्तय, पूजया निहितया जगद्गुरो ॥१२॥
उपदेशतरङ्गिणी, पृ २०० (य वि ग्र)

જગદ્ગુરુની-જિનેશ્વરની પૂજા કરવાથી દુષ્ટ પાપો દૂર જતા રહે છે, તત્કાળ સપત્તિઓ સ્થાનને કરે છે અને કીર્તિઓ ભુવનને શોભાવે છે એટલે જગતમા કીર્તિ વિસ્તાર પામે છે ૧૨

करोति पुष्पैर्जिननायकस्य,
पूजा त्रिकालं तनुमान् सदा य ।
तस्यामरेशाननिनाथचक्र-
वर्त्यादिलक्ष्मीर्वशगा भवेद् द्राक् ॥ १३ ॥
पुण्यधनकथा, पृ० १

જે પ્રાણી હમેશા ત્રણે કાળ પુષ્પોવડે જિનેદ્રની પૂજા કરે છે તે પ્રાણીને દેવેદ્ર, નરેદ્ર અને ચક્રવર્તી વગેરેની લક્ષ્મી શીઘ્ર વશ થાય છે ૧૩

निनार्चाकारकाणा न, कुजन्म कुगतिर्न च ।
न दारिद्र्य न दौर्भाग्य, न चान्यदपि कुत्सितम् ॥१४।

त्रिषष्टि०, पर्व १०, स ११, श्लो० ३७८

જિનેશ્વરની પૂજા કરનારા પ્રાણીઓને કુજન્મ, કુગતિ, દારિદ્ર, દુર્ભાગ્ય અને બીજુ કાઇ પણ કુત્સિત–નિદિત હોતુ નથી ૧૪

पाप लुम्पति दुर्गति दलयति व्यापादयत्यापद,
पुण्यं सञ्चिनुते श्रिय वितनुते पुष्णाति नीरोगताम् ।
सौभाग्यं विदधाति पल्लवयति प्रीतिं प्रसूते यशः,
स्वर्गं यच्छति निर्वृतिं च रचयत्यर्चाऽर्हता निर्मिता ॥१५॥

सिन्दूरप्रकरण, श्लो० ९

જો જિનેશ્વરની પૂજા કરી હોય તો તે પાપનો લોપ કરે છે, દુર્ગતિને દળી નાખે છે, આપત્તિનો નાશ કરે છે, પુણ્યને એકત્ર કરે છે, લક્ષ્મીને વિસ્તારે છે, નીરોગપણાને પુષ્ટ કરે છે, સૌભાગ્યને કરે છે, પ્રીતિને પલ્લવિત કરે છે, યશને ઉત્પન્ન કરે છે, સ્વર્ગને આપે છે અને મોક્ષને રચે છે ૧૫

स्वर्गस्तस्य गृहाङ्गण सहचरी साम्राज्यलक्ष्मीः शुभा,
सौभाग्यादिगुणावलिर्विलसति स्वैर वपुर्वेश्मनि ।
संसारः सुतरः शिव करतलक्रोडे लुठत्यञ्जसा,
यः श्रद्धाभरभाजन जिनपतेः पूजा विधत्ते जनः ॥१६॥

सिन्दूरप्रकरण, श्लो० १०

મોટી શ્રદ્ધાના સ્થાનરૂપ જે માણસ જિનેશ્વરની
કરે છે તેના ઘરનુ આગણુ જ સ્વર્ગ સમાન છે, ચક્રવર્તી
શુભ લક્ષ્મી તેની સખી છે, સૌભાગ્ય વગેરે ગુણોની
તેના શરીરરૂપી ઘરને વિષે ઇચ્છા પ્રમાણે વિલાસ કરે
તેને સસારસમુદ્ર સુખે તરવા લાયક થાય છે અને
હસ્તતલના મધ્ય ભાગમા શીઘ્રપણે મુક્તિ આળોટે છે ૧

જિનપૂજા—

य पुष्पैर्जिनमर्चति स्मितसुरस्त्रीलोचनैः सोऽर्च्यते,
यस्त वन्दत एकशस्त्रिजगता सोऽहर्निश वन्द्यते।
यस्त स्तौति परत्र वृत्रदमनस्तोमेन स स्तूयते,
यस्त ध्यायति क्लृप्तकर्मनिधन स ध्यायते योगिभि ॥

सिन्दूरप्रकरण, श्लो०

જે મનુષ્ય જિનેશ્વરને પુષ્પોવડે પૂજે છે તે પુરુષ
ગનાઓના વિકસ્વર લોચનોવડે પૂજાય છે, જે મનુષ્ય જિને
એક વાર જ વદન કરે છે તેને ત્રણ જગત નિરતર
છે, જે મનુષ્ય તે ભગવાનની સ્તુતિ કરે છે તેની પરલો
ઇદ્રના સમૂહ સ્તુતિ કરે છે, તથા જે મનુષ્ય તે પ્ર
ધ્યાન કરે છે તે કર્મના નાશ કરનાર પુરુષનુ યોગ
ધ્યાન કરે છે ૧૭

प्रसादार्थं जगता जनो यथा,
करोति चेष्टा विविधा समादरात् ।

तथैव चेद् विश्वपतेः प्रसादने,
तनोति सिद्धिः सुलभा भवेत् तदा ॥ १८ ॥
मुनि हिमांशुविजय

જેમ જગતને–(જગતમા કહેવાતા રાજા, શેઠ, શ્રી વગેરે મોટા આકર્ષક માણસોને) પ્રસન્ન કરવા મનુષ્ય બહુ આદરપૂર્વક અનેક પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરે છે તેવી જ પ્રવૃત્તિ (ચેષ્ટા) જો તે પરમાત્માને પ્રસન્ન કરવા કરે તો, તેને (મનુષ્યને) બધી (ઐહિક અને પારલૌકિક) સિદ્ધિઓ સહેલી થઇ જાય–મળી આવે ૧૮

गृहादिकर्माणि विहाय भव्या.,
श्रीवीतराग परिपूजयन्ति ।
ये शुद्धभावात्रिदशाधिपत्व,
सम्पादयन्त्याशु शिव क्रमेण ॥ १९ ॥

જે ભવ્ય પ્રાણીઓ પોતાના ઘર વગેરેના કાર્યોને છોડીને શુદ્ધ ભાવથી શ્રીવીતરાગની પૂજા કરે છે તેઓ દેવોનુ ઇંદ્રપણુ ભોગવીને અનુક્રમે શીઘ્ર મોક્ષને મેળવે છે ૧૯

जिनेन्द्रपूजा सुगतिं तनोति,
ददाति राज्य च सुरेन्द्रलक्ष्मीम् ।
छिनत्ति दु खानि च देहभाजा,
नीरोगता राति सुरूपता च ॥ २० ॥

જિનેશ્વરની પૂજા પ્રાણીઓને સદ્દ્ગતિ વિસ્તારે છે, રાજ્ય આપે છે, સ્વર્ગની લક્ષ્મી આપે છે, દુ ખને છેદી નાખે છે, નીરોગીપણુ આપે છે, તથા સારુ રૂપ આપે છે

भोजन (५२)

અન્ન-મહિમાઃ—

लज्जा स्नेह स्वरमधुरता बुद्धयो यौवनश्री ,
प्राणातङ्क पवनममता दु खहानिर्विलास ।
धर्म' शास्त्रं सुरगुरुमति' शौचमाचारचिन्ता,
पूर्णे सर्वे जठरपिठरे प्राणिना सम्भवन्ति ॥ १ ॥

जैनपञ्चतन्त्र, पृ० २४७, श्लो० ७३

લજ્જા, સ્નેહ, મધુર સ્વર, બુદ્ધિ, યુવાવસ્થાની શોભા, પ્રાણનો વિસ્તાર, વાયુની સમતા-તુલ્યતા, દુ ખનો વિનાશ, વિલાસ, ધર્મ, શાસ્ત્ર, દેવ અને ગુરુને વિષે બુદ્ધિ, શૌચ-પવિત્રતા અને આચારવિચાર એ સર્વે ગુણો પ્રાણીઓનુ પેટ પૂર્ણ ભરાયેલુ હોય તો જ સભવે છે ૧

अन्न वै प्राणिना प्राणा, अन्नमोन प्रदौषधी ।
तस्मादन्नसम रत्न, न भूत न भविष्यति ॥ २ ॥

वैद्यरसराजसमुच्चय, अ० ८ श्लो० ४७

અન્ન જ પ્રાણીઓના પ્રાણ છે અને અન જ શરીરના બળને આપનાર ઉત્તમ ઔષધ છે, તેથી આ પૃથ્વી પર અન્ન જેવુ બીજુ કોઇ રત્ન થયુ નથી અને થશે પણ નહીં ૨

ભોજનસમય:—

देवसाधुपुरस्वामिस्वजनव्यसनादिषु ।
ग्रहणे च न भोक्तव्य, सत्या शक्तौ विवेकिना ॥ ३ ॥

विवेकविलास, उल्लास ३, श्लो० १९.

વિવેકી પુરુષે શક્તિ હોય તો દેવ, સાધુ, નગરનો સ્વામી અને સ્વજન, એમાના કોઈને પણ કષ્ટ વગેરે પ્રાપ્ત થયુ હોય, તથા ચદ્ર સૂર્યનુ ગ્રહણ હોય તે વખતે ભોજન કરવુ નહીં ૩

કોને જમાડીને જમવું:—

पितुर्मातु' शिशूना च, गर्भिणीवृद्धरोगिणाम् ।
प्रथम भोजन दत्त्वा, स्वय भोक्तव्यमुत्तमैः ॥ ४ ॥

विवेकविलास, उल्लास ३, श्लो० २०

ઉત્તમ પુરુષોએ પિતાને, માતાને, બાળકોને, ગર્ભિણીને, વૃદ્ધને તથા રોગીને પ્રથમ ભોજન આપીને પછી પોતાએ ભોજન કરવુ જોઈએ ૪

याममध्ये न भोक्तव्य, यामयुग्म न लङ्घयेत् ।
याममध्ये रसोत्पत्तिर्युग्मादूर्ध्वं बलक्षय' ॥ ५ ॥

आयुर्वेद, माध्यन्दिनी शाखा, श्लो० १८०

દિવસના પહેલા પહોરમા ભોજન કરવુ નહીં, તથા બે પહોરને ઉલ્લઘન કરવા નહીં એટલે બે પહોર પૂરા થાય ત્યા સુધી ભૂખ્યા [illegible] કેમકે પહેલા પહોરમા

કરવાથી રસની ઉત્પત્તિ થાય છે અને બે પહોર ગયા પછી ભોજન કરવાથી બળનો ક્ષય થાય છે ૫

ભોજન કેવું લેવું:—

हितं मितं सदाऽश्नीयात्, यत्सुखेनैव जीर्यते ।
धातुः प्रकुप्यते येन, तदन्नं वर्जयेद्यतिः ॥ ६ ॥

अत्रिस्मृति, श्लो० १०९

સુખે કરીને જીર્ણ-પાચન થાય તેવું હિતકારક અને માપસર અન્ન ખાવું જોઇએ, પરંતુ જેનાથી શરીરની ધાતુ કોપ-વિકાર પામે તેવું અન્ન મુનિએ વર્જવું જોઇએ ૬

आहारस्य तु द्वौ भागौ, तृतीयमुदकस्य तु ।
वायोः सञ्चरणार्थाय, चतुर्थमवशेषयेत् ॥ ७ ॥

कात्यायन

પોતાના ઉદરના બે ભાગ પૂરાય તેટલો આહાર કરવો, ત્રીજો ભાગ જળથી પૂર્ણ કરવો અને ચોથો ભાગ વાયુના સંચારને માટે ખુલ્લો-ખાલી રાખવો ૭

કેવી રીતે ભોજન ન કરવું —

साकाशे सातपे सान्धकारे द्रुमतलेऽपि च ।
कदाचिदपि नाश्नीयादूर्ध्वीकृत्य च तर्जनीम् ॥ ८ ॥

विवेकविलास उल्लास ३, श्लो० ३०

ઉઘાડી જગ્યામાં, તડકામાં, અંધારામાં, વૃક્ષ નીચે અને અંગુઠા પાસેની આંગળી ઉંચી રાખીને કોઈ વખત ભોજન કરવું નહિ ૮

अधौतमुखहस्ताङ्घ्रिर्नग्नश्च मलिनांशुकः ।
सव्येन हस्तेनोपात्तस्थालो भुञ्जीत न क्वचित् ॥ ९ ॥

विवेकविलास, उल्लास ३, श्लो० ३१

હાથ, મોઢુ અને પગ ધોયા વગર, મેલા કપડા પહેરીને અને ડાબા હાથમા થાળી પકડીને કદાપિ ભોજન કરવુ નહિ ૯

एकवस्त्रान्वितश्चार्द्रवासा वेष्टितमस्तक ।
अपवित्रोऽतिगार्द्ध्यश्च, न भुञ्जीत विचक्षणः ॥ १० ॥

विवेकविलास, उल्लास ३, श्लो० ३२

બુદ્ધિશાળી માણસે એક કપડુ પહેરીને, લીલુ કપડુ પહેરીને, મસ્તક ઉપર કપડુ વીંટાળીને, શરીર પવિત્ર કર્યા વગર અને બહુ જ લોલુપતાપૂર્વક ભોજન કરવુ નહિ ૧૦

उपानत्सहितो व्यग्रचित्तः केवलभूस्थितः ।
पर्यङ्कस्थो विदिग्याम्याननो नाद्यात्कृशासनः ॥११॥

विवेकविलास, उल्लास ३, श्लो० ३३

જોડા પહેરીને, વ્યગ્ર ચિત્તે કેવળ ભૂમિ ઉપર જ બેસીને, પલગ ઉપર બેસીને, વિદિશા (ખૂણા) તરફ મોઢુ રાખીને અને સાકડા આસન ઉપર બેસીને ભોજન કરવુ નહિ ૧૧

आसनस्थपदो नाद्याच्चण्डालैश्च निरीक्षितः ।
पतितैश्च तथा भिन्ने, भाजने मलिनेऽपि च ॥१२॥

विवेकविलास, उल्लास ३, श्लो० ३४

આસન ઉપર પગ રાખીને, ચડાલ અને

માણસોની દેખતા અને તૂટેલા તથા ગંદા વાસણમા ભોજન કરવુ નહિ ૧૨

ભોજન કેવુ ન ખાવુ —

अमेध्यसम्भव नाद्याद् दृष्ट भ्रूणादिघातकै ।
रजस्वलापरिस्पृष्टमाघ्रात गोश्वपक्षिभि॰ ॥ १३ ॥

विवेकविलास, उल्लास ३, श्लो० ३५

અપવિત્ર વસ્તુનુ બનેલુ, બાળક વગેરેની હત્યા કરનાર પુરુષે જોયેલુ, અભડાયેલી સ્ત્રીનુ અડેલુ અને બળદ કુતરા અને પખીએ સુઘેલુ ભોજન ખાવુ નહિ ૧૩

અજીર્ણમા ભોજન ત્યાગ —

अजीर्णे पुनराहारे, गृह्यमाण प्रकोपयेत् ।
वात पित्त तथा श्लेष्मदोषमाशु शरीरिणाम् ॥ १४ ॥

विवकविलास, उल्लास ३, श्लो० २३

અજીર્ણમા આહાર કરવાથી મનુષ્યોને તત્કાળ વાત, પિત્ત અને કફ દોષ પ્રકોપ પામે છે ૧૪

મૌન ભોજન ફળ—

यस्तु मवत्सरं पूर्ण, भुङ्क्ते मौनेन सर्वदा ।
युगकोटिसहस्रेषु, स्वर्गलोके महीयते ॥ १५ ॥

अत्रिस्मृति, अध्याय १ श्लो० ३२४

જે મનુષ્ય સપૂર્ણ એક વર્ષ સુધી હમેશા મૌનપણે ભોજન કરે તે હજાર કરોડ યુગ સુધી સ્વર્ગલોકમા પૂજાય છે ૧૫

ભૂખ્યા ભોજન કરવું:—

अग्नावुदीर्णे जाताया, बुभुक्षाया च भोजनम् ।
आयुर्बलं च वर्णं च, संवर्धयति देहिनाम् ॥ १६ ॥

विवेकविलास, उल्लास ३, श्लो० २२

જઠરાગ્નિ પ્રદીપ્ત થાય અને ભૂખ બરાબર લાગી હોય તે વખતે ભોજન કરવાથી મનુષ્યોનુ આયુષ્ય, બળ અને વર્ણ વૃદ્ધિ પામે છે ૧૬

જેવુ ભોજન તેવી સંતતિ:—

दीपो भक्षयते ध्वान्तं, कज्जलं च प्रसूयते ।
यदन्नं भक्षयेन्नित्य, जायते तादृशी प्रजा ॥ १७ ॥

वृद्धचाणक्यनीति अध्याय ८, श्लो० ३

દીવો અંધકારનું ભક્ષણ કરે છે તેથી તે કાજળને ઉત્પન્ન કરે છે, તે જ પ્રમાણે મનુષ્ય હમેશા જેવુ અન્ન ખાય છે તેવી જ તેની સંતતિ ઉત્પન્ન થાય છે ૧૭

છ ઋતુનુ ભોજન.—

सूक्ष्म गोधूमचूर्ण घृत-गुडसहित नालिकेरोरुखण्ड,
-एला-पत्रादि-सुण्डी-मरिच-त्वजयुत पेशल नागपुष्पम् ।
पक्त्वा ताम्रे कटाहे टलपटलतले पावके मन्दकान्तौ,
-धन्यैर्हेमन्तकाले प्रचुरघृतयुता भुज्यते लापनश्रीः ॥१८॥

सारङ्गधरसंहिता, अध्याय ७, श्लो०१४

१ ઘી ગોળ સહિત ઘઉંનો ઝીણો આટો, નાળીયેરની સાથે ઘણી, ૨ એલાયચી, તમાલપત્ર, સુંઠ, મરી અને

યુક્ત મનોહર નાગપુષ્પ-નાગરવેલનુ પાન, તાજાના પાત્રમા મદ કાંતિવાળા અગ્નિ ઉપર પકાવેલી ઘણા ઘીવડે સુમ્ત લાપસી આ સર્વ પદાર્થ હેમત ઋતુમા ધન્ય પુરુષો ખાય છે ૧૮

शरदि यज्जल पीत, यद्भुक्त पौपमाघयो ।
ज्येष्ठापाढ च यत्सुप्त, तेन जीवन्ति मानवा' ॥१९॥

उपदेशप्रासाद, भाग २ पृ १४ (प्र स)*

શરદ ઋતુમા (આસો તથા કાર્તિક માસમા) જે જળ પીધુ હોય, પોષ અને માઘ માસમા જે ભોજન કર્યું હોય, તથા જેઠ અને અષાડ માસમા જે નિદ્રા લીધી હોય તેનાથી મનુષ્યો જીવે છે-એટલે તે તે માસમા તે તે પદાર્થો જીવિતને પુષ્ટિ કરનારા છે ૧૯

वर्षासु लवणममृत, शरदि जल गोपयश्च हेमन्ते ।
शिशिरे चामलकरसो, घृत वसन्ते गुडश्च ग्रीष्मान्ते ॥२०॥

उपदेशप्रासाद, भाग २, पृ० १४ (प्र स)*

વર્ષા ઋતુમા મીઠુ-લૂણ અમૃત સમાન છે, શરદ ઋતુમા જળ અમૃત સમાન છે, હેમત ઋતુમા ગાયનુ દૂધ અમૃત સમાન છે, શિશિર ઋતુમા આમળાનો રસ અમૃત સમાન છે, વસત ઋતુમા ઘી અમૃત સમાન છે અને ગ્રીષ્મ ઋતુમા ગોળ અમૃત સમાન છે ૨૦

ભોજન પછી શુ કરવુ અને શુ ન કરવુ —

करेण सलिलार्द्रेण, न गण्डौ नापर करम् ।
नेक्षणे च स्पृशेत्किन्तु, स्प्रष्टव्ये जानुनी श्रिये ॥ २१ ॥

विवेकविलास, उल्लास ३, श्लो० ५४

(ભોજન કર્યા બાદ ધોયેલો) ભીનો હાથ ગાલ ઉપર, ડાબા હાથે અને બન્ને આંખોએ અડાડવો નહીં, પરન્તુ એ હાથ બન્ને જાંઘ ઉપર લગાડવો મંગળકારી છે ૨૧

मा करेण कर पार्थ ! मा गल्लौ मा च चक्षुषी ।
जानुनी स्पृश राजेन्द्र ! भर्तव्या बहवो यदि ॥ २२ ॥

विवेकविलास, उल्लास ३ श्लो० ५९

હે રાજાધિરાજ અર્જુન ! જો તુ ઘણા માણસોનુ પોષણ કરવા ચાહતો હોય તો (ભીના) હાથે હાથને, ગાલને કે આંખને સ્પર્શ ન કરતા જંઘાને સ્પર્શ કરજે ૨૨

भोजनानन्तर याच्य, शलाकाद्वयमादरात् ।
यद्येका पतिता भूमावायुर्नित्त च हीयते ॥ २३ ॥

विवेकविलास उल्लास ३ श्लो० ६०

ભોજન કરી લીધા પછી વિનયપૂર્વક (દાંત ખોતરવા માટે) બે સળીઓ માગવી અને એમાંથી એક જો જમીન ઉપર પડી જાય તો ધન અને આયુષ્યનો નાશ થાય ૨૩

भोजनानन्तर वामकटिस्थो घटिकाद्वयम् ।
शयीत निद्रया हीनं, पूर्व [illegible] व्रजेत् ॥ २४ ॥

विवेकविलास, उल्लास ३, श्लो० ६१

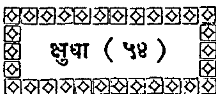
ભોજન [illegible] સૌથી [illegible] સો ડગલા ચાલવું
ત્યારબાદ [illegible]

ચહાનિ દા'—

प्रज्ञैरज्ञैस्तरुणजरठैः ब्रह्मणैरन्त्यजातैः,
पौरैर्ग्राम्यैर्नरपतिवरैर्निर्गृहैर्निस्वकैश्च ।
प्रातः सायं नियमिततयाऽभ्यर्चितो भक्तिभावाद्
हाहा ! चाहा ! हत कलियुगे कर्षति प्राणवित्तम् ॥ २५ ॥

બુદ્ધિશાળી અને બુદ્ધિહીન, તરુણ અને વૃદ્ધ, બ્રાહ્મણ કે શૂદ્ર, શહેરી કે ગ્રામીણ, રાજા કે ગરીબ-નિર્ધન, સવારે કે સાંજે નિયમિતપણે ભક્તિપૂર્વક ચાની પૂજા કરે છે-ચહા પીવે છે, ખરેખર આ ચહા કળિયુગમા પ્રાણ અને પૈસાનુ પાણી કરે છે ૨૫

क्षुधा (५४)

ક્ષુધાની વેદનાઃ—

त्यजेत्क्षुधार्तो महिला सपुत्रां,
खादेत् क्षुधार्त्ता भुजगी स्वमण्डम् ।
बुभुक्षितः किं न करोति पापं ?
क्षीणा नरा निष्करुणा भवन्ति ॥ १ ॥

काव्यपरिमण्डल, सर्ग ३, श्लो० २७

ભૂખથી પીડાયેલો માણસ પુત્ર સહિત સ્ત્રીનો ત્યાગ કરે છે, ભૂખથી પીડાયેલી સર્પિણી પોતાના ઇંડાને ખાઈ જાય છે, ભૂખ્યો માણસ કયું પાપ ન કરે ? (કારણ કે) ક્ષીણ થયેલા માણસો દયા રહિત (નિર્દય) થાય છે ૧

ભૂખ્યો શું ન કરે—

मानं मुञ्चति गौरवं परिहरत्यायाति दीनात्मतां,
लज्जामुत्सृजति श्रयत्यदयतां नीचत्वमालम्बते ।
भार्याबन्धुसुतासुतेष्वपकृतीर्नानाविधाश्चेष्टते,
किं किं यन्न करोति निन्दितमपि प्राणी क्षुधापीडितः ? ॥२॥

ક્ષુધાથી પીડા પામેલો પ્રાણી કયા કયા નિંદિત કાર્યને પણ નથી કરતો ? સર્વ કાર્યને કરે છે, કેમકે તે માનને

મૂકી દે છે, ગૌરવનો ત્યાગ કરે છે, દીનતાને પામે છે, લજ્જાનો ત્યાગ કરે છે, નિર્દયપણાનો આશ્રય કરે છે, નીચતાનુ અવલબન કરે છે, તથા સ્ત્રી, બધુ, પુત્રી અને પુત્રને વિષે પણ વિવિધ પ્રકારના અપકાર કરે છે ૨

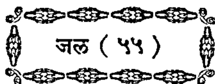
ક્ષુધા॰ સર્વ અનર્થકારી:—

आदौ रूपविनाशिनी कृशकरी कामस्य विध्वंसिनी,
पुत्रभ्रातृकलत्रछेदनकरी लज्जा च निर्नाशिनी ।
ज्ञानं मन्दकरी तपःक्षयकरी धर्मस्य निर्मूलनी,
सा मा पीडति सर्वदोषजननी प्राणप्रहारी क्षुधा ॥ ३ ॥

मार्कण्डपुराण, स्कन्ध १ अध्याय १७, श्लो॰ १

જે ક્ષુધા પ્રથમ રૂપનો વિનાશ કરે છે, પછી શરીરને કૃશ કરે છે, કામનો નાશ કરે છે, પુત્ર, ભાઇ અને સ્ત્રીનુ છેદન કરે છે, લજ્જાનો નાશ કરે છે, જ્ઞાનને મદ કરે છે, તપનો ક્ષય કરે છે અને ધર્મને નિર્મૂળ (નાશ) કરે છે, તે સર્વ દોષને ઉત્પન્ન કરનારી તથા પ્રાણનુ હરણ કરનારી ક્ષુધા મને અત્યત પીડા કરે છે ૩

કેવુ જળ ન પીવુ:—

न पिबेत् पशुवत्तोय, पीतशेष च वर्जयेत् ।
तथा नाञ्जलिना पेय, पय' पथ्य मित यतः ॥ १ ॥

विवेकविलास, उल्लास ३, श्लो० ५३

પશુઓની માફક પાણી પીવુ નહિ તેમજ એઠુ પાણી પણ પીવુ નહિ અને જરૂરત પ્રમાણેનુ પાણી જ ગુણકારી હોવાના કારણે ખોબાવડે પાણી પીવુ નહિ ૧

જળ કેમ પીવુ.—

अत्यम्बुपानान्न निपच्यतेऽन्न-
मनम्बुपानाच्च स एव दोष' ।
तस्मान्नरो वह्निविवर्धनार्थं,
मुहुर्मुहुर्वारि पिबेदभूरि ॥ २ ॥

ઘણુ જળ પીવાથી અન્ન પચતુ નથી અને જળ નહી પીવાથી પણ તે જ દોષ થાય છે એટલે કે અન્ન પચતુ નથી, તેથી મનુષ્યે જઠરાગ્નિને વધારવા માટે વારવાર થોડુ થોડુ જળ પીવુ જોઇએ ૨

જળના અનંત જીવો.—

कुसुम्भकुङ्कुमाम्भोवन्निचित सूक्ष्मजन्तुभि ।
न दृढेनापि वस्त्रेण, शक्य शोधयितुं जलम् ॥ ३ ॥

उत्तरमीमांसा, श्लो० ३८

કુસુબ અને કકુના જળમા જેમ તે રગ વ્યાપીને રહેલ છે તેમ જળમા સૂક્ષ્મ જતુઓ પણ વ્યાપીને રહેલા છે, તેથી દૃઢ-જાડા વસ્ત્રવડે પણ જળ શોધી શકાય તેમ નથી ૩

लूतास्यतन्तुपतिते, ये बिन्दौ सन्ति जन्तव ।
सूक्ष्मा भ्रमरमानास्ते, नैव मान्ति त्रिविष्टपे ॥ ४ ॥

महाभारत, शान्तिपर्व, अ० १९ श्लो० ३०

કરોળીયાની જાળમાથી પડેલા એક જ બિદુમા જેટલા સૂક્ષ્મ જતુઓ રહેલા છે તે બધા જો ભમરા જેવડા બની જાય તો ત્રણે લોકમા ન સમાઈ શકે ४

જળનો ગુણ —

अजीर्णे भेषज वारि, जीर्णे वारि बलप्रदम् ।
अमृत भोजनार्धे तु, भुक्तस्योपरि तद्विषम् ॥ ५ ॥

वृद्धचाणक्यनीति, अ० ८, श्लो० ७

અજીર્ણ થયુ હોય ત્યારે જળ પીવુ એ તેનુ ઔષધ છે, જીર્ણ થયા પછી જળ પીવુ તે બળ આપનારુ છે, અર્ધ ભોજન કરીને જળ પીવુ તે અમૃત સમાન છે અને જમ્યા પછી તરત જળ પીવુ તે વિષ સમાન છે ५

અળગણ જળથી પાપ.—

ग्रामाणा सप्तके दग्धे, यत् पाप समुत्पद्यते(जायते किल) ।
तत् पाप जायते पार्थ ! जलस्यागलिते घटे ॥ ६ ॥
विष्णुपुराण

હે અર્જુન ! સાત ગામ બાળવાથી જેટલુ પાપ થાય છે, તેટલુ પાપ એક ઘડો અળગણ પાણી વાપરવાથી થય છે ૬

सवत्सरेण यत् पाप, कैवर्तस्यैव जायते ।
एकाहेन तदाप्नोति, अपूतजलसङ्ग्रही ॥ ७ ॥
पद्मपुराण, प्रभासखण्ड, अ० ३६, श्लो० ४२

મચ્છીમાર એક વર્ષમા જેટલુ પાપ કરે છે, તેટલુ પાપ ગળ્યા વિનાના જળનો સગ્રહ કરનાર એક દિવસમા જ પામે છે ૭

જલગાલન વિધિ —

षट्त्रिंशदङ्गुलायाम, विंशत्यङ्गुलविस्तृत ।
दृढ गलनक कार्य, भूयो जीवान् विशोधयेत् ॥ ८ ॥
लिङ्गपुराण, अ० १०७, श्लो० १०१

છત્રીશ આગળ લાબુ અને વીશ આગળ પહોળુ એવુ દૃઢ ગળણુ કરવુ, અને તે વડે ફરીથી જીવને શોધવા—પાણી ગળીને જીવોની રક્ષા કરવી ૮

त्रिंशत्यङ्गुलमान तु, त्रिंशदङ्गुलमायतम् ।
तद् वस्त्र द्विगुणीकृत्य, गालयित्वा पिबेज्जलम् ॥ ९ ॥
तस्मिन् वस्त्रे स्थितान् जीवान्, स्थापयेत् जलमध्यत ।
एव कृत्वा पिबेत तोय, स याति परमा गतिम ॥ १० ॥
महाभारत, आदिपर्व, अ० ३०, श्लो०, २३.

વીશ આગળ પહોળુ અને ત્રીશ આગળ લાબુ એવુ વસ્ત્ર બેવડુ કરીને તેનાવડે જળ ગળીને પછી પીવુ અને તે વસ્ત્રમા જે જીવો રહેલા હોય તેમને જળમા મૂકી દેવા આ પ્રમાણે કરીને જે માણસ જળ પીએ છે તે માણસ પરમ ગતિને-મોક્ષને પામે છે ९, १०

तत्र स्थाने स्थितान् जीवान्, स्थापयेज्जलमध्यत ।
जीवरक्षणहेतुश्च, इत्येव मनुरब्रवीत ॥ ११ ॥

मनुस्मृति, पूर्वभाग, श्लो० ३४

તે જળ ગળેલા વસ્ત્રમા રહેલા જીવોને તેમનુ રક્ષણ કરવાને માટે જળને વિષે સ્થાપન કરવા, એમ મનુએ કહ્યુ છે ११

ગળેલ જળથી પુણ્ય —

त्रैलोक्यमखिल दत्त्वा, यत्पुण्य वेदपारगे ।
तत कोटिगुण पुण्य, वस्त्रपूतेन वारिणा ॥ १२ ॥

कूर्मपुराण, अ० २६, श्लो० १०९

વેદના પારને પામેલા એવા બ્રાહ્મણને સમગ્ર ત્રણ ભુવનનુ દાન આપવાથી જે પુણ્ય થાય છે, તેથી કરોડગણુ પુણ્ય વસ્ત્રવડે ગળેલુ પાણી વાપરવાથી થાય છે १२

य कुर्यात् सर्वकार्याणि, वस्त्रपूतेन वारिणा ।
स मुनि स महासाधु, स योगी स महाव्रती ॥ १३ ॥

विष्णुपुराण अ० १०७, श्लो० १८

જે માણસ વસ્ત્રથી ગળેલા પાણીવડે જ સર્વ કાર્યો કરે છે તે જ મુનિ છે, તે મહાસાધુ છે, તે જ યોગી છે અને તે જ મ વ્રતી છે १३

स्वाध्याय (५६)

સ્વાધ્યાય મહિમા—

स्वाध्यायगुणने यत्न', सदा कार्यो मनीषिभि ।
कोटिदानादपि श्रेष्ठं, स्वाध्यायस्य फल यत ॥ १ ॥

उपदेशकल्पवल्ली पल्लव १५ श्लो० ९

બુદ્ધિમાનોએ હમેશા સ્વાધ્યાય ગણવામા યત્ન કરવો જોઇએ, કારણ કે કરોડાના દાનથી પણ સ્વાધ્યાયનુ ફળ શ્રેષ્ઠ છે ૧

સ્વાધ્યાયના પ્રકાર:—

स्वाध्याय' पञ्चधा ज्ञेयो वाचना प्रच्छना तथा ।
परावृत्तिरनुप्रेक्षा, धर्मसम्बन्धिनी कथा ॥ २ ॥

उपदेशकल्पवल्ली, पल्लव १५, श्लो ५.

વાચના, પ્રચ્છના, પરાવૃત્તિ, અનુપ્રેક્ષા અને ધર્મ સબધી કથા એ પ્રમાણે પાચ પ્રકારે સ્વાધ્યાય જાણવો ૨

સ્વાધ્યાય–પ્રકાર વિવરણ —

वाचना तु गुरूपान्तेऽध्ययन विनयेन यत् ।
प्रच्छनाऽधीतशास्त्रान्तर्गतसशयनिर्णय' ॥ ३ ॥

उपदेशकल्पवल्ली, पल्लव १५, श्लो० ६

ગુરુમહારાજ પાસે વિનયપૂવક જે ભણવુ તે વાચના

કહેવાય, અને ભણેલા શાસ્ત્રોની અંદર રહી ગયેલા સંશયોને પૂછી તેનો નિર્ણય કરવો તે પ્રચ્છના કહેવાય ૩

परावृत्ति पुराधीतागमोच्चार' पुन पुनः ।
तद्विचारस्त्वनुप्रेक्षा, व्याख्या धर्मकथा भवेत् ॥४॥

उपदेशकल्पवल्ली पल्लव १५, श्लो० ७

પહેલા ભણેલા શાસ્ત્રોનો વારવાર ઉચ્ચાર કરવો-આવૃત્તિ કરવી તે પરાવૃત્તિ કહેવાય, એ ભણેલા શાસ્ત્રોની વિચારણા કરવી તે અનુપ્રેક્ષા કહેવાય અને તેનુ વ્યાખ્યાન કરવુ તે ધર્મકથા કહેવાય ૪

સ્વાધ્યાય સંખ્યા —

श्रमणं श्रावकैश्चापि, क्रियाकरणतत्परै' ।
चतुर्वार विधातव्यः, स्वाध्यायोऽयमहर्निशम् ॥ ५ ॥

उपदेशकल्पवल्ली, पल्लव १५, श्लो० ८

ક્રિયા કરવામા તત્પર એવા સાધુઓએ તથા શ્રાવકોએ પણ રાતદિવસમા ચાર વાર સ્વાધ્યાય કરવો જોઇએ ૫

चतुर्मास (५७)

ચતુર્માસ કર્તવ્યઃ—

उपवासस्य नियम, सर्वदा मोनभोजनम् ।
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन, चातुर्मास्ये व्रती भवेत् ॥ १ ॥

भविष्योत्तरपुराण, अ० २९, श्लो० ३२

—તેથી કરીને ચોમાસાના ચાર માસમા સર્વ પ્રયત્નથી એટલે પોતાની જેટલી શક્તિ હોય તેટલી શક્તિ ફોરવીને વ્રતવાળા થવુ–વ્રત ગ્રહણ કરવુ, તેમજ અમુક અમુક તિથિએ ઉપવાસનો નિયમ કરવો અને સદા મૌનપણે ભોજન કરવુ १

ચતુર્માસ વર્જ્યઃ—

योगस्थे च हृषीकेशे, यद्वर्ज्यं तन्निशामय ।
प्रवास नैव कुर्वीत, मृत्तिका नैव खानयेत् ॥ २ ॥

योगतारावली, श्लो० ५३

વિષ્ણુ ચાતુર્માસમા યોગને વિષે રહે છે તે વખતે જે જે વર્જવાનુ છે તે તુ સાભળ—ચાર માસમા પ્રવાસ કરવો નહીં, તથા માટી ખોદવી નહિ २

प्रवास वर्जयेद्यस्तु, तस्य पुण्यमनन्तकम् ।
भुञ्जते केवल पाप, यो (ये) मौनेन न भुञ्जते ॥ ३ ॥

मार्कण्डपुराण, अ० १०, श्लो० २२

ચતુર્માસમા જે પુરુષ બીજાના અન્નનુ ભોજન ન કરે તેને અનત પુણ્ય પ્રાપ્ત થાય છે, તથા જેઓ મૌનપણે ભોજન કરતા નથી તેઓ કેવળ પાપનુ જ ભોજન કરે છે ૩

एकान्नेन महीपाल ! चातुमास्य निषेवते ।
चतुर्भुजो नरो भूत्वा, प्रयाति परम पदम् ॥ ४ ॥

महाभारत, उत्तरपर्व, अ० ८, श्लो० २४

હે રાજા ! ચતુર્માસમા જે એક જ અન્નનુ ભોજન કરે છે તે નર ચાર ભુજાવાળો (વિષ્ણુરૂપ) થઈને મોક્ષપદને પામે છે ૪

वृन्ताकान् राजमाषाश्च, वल्लकुलत्थाश्च तूवरीम् ।
कलिङ्गानि त्यजेद्यस्तु, मूलकं तन्दुलीयकम् ॥ ५ ॥

योगवासिष्ठ, पूर्वार्ध, अ० १२ श्लो० ४०

વૃતાક-રીંગણા, રાજમાષ-અડદ, વાલ, કળથી તુવેર, કાલીગડા, મૂળા અને તાદલીયાની ભાજી વગેરેનો ત્યાગ કરવો ૫

ચતુર્માસમા લગ્નનિષેધઃ—

वर्षासु शुभकार्याणि, नान्यान्यपि समाचरेत् ।
गृहिणा मुख्यकार्यस्य, विवाहस्य तु का कथा ? ॥ ६ ॥

कल्पसूत्रसुबोधिका व्या० ७, पृ २१३ (आत्मा न)

વર્ષાઋતુમા બીજા પણ શુભ કાર્યો કરવા ન જોઈએ,

તો પછી ગૃહસ્થીઓનુ મુખ્ય કાર્ય જે વિવાહ તે ન કરવો તેમા શુ કહેવુ ? ૬

ચતુર્માસ કર્તવ્યફળ—

एकान्तरोपवासी च, ब्रह्मलोके प्र(म)हीयते ।
धारणान्नखलोमाना, गङ्गास्नानं दिने दिने ॥ ७ ॥

भविष्योत्तरपुराण, अ० २६ श्लो० १६

ચતુર્માસમા જે પુરુષ એકાતર ઉપાવાસ કરે તે બ્રહ્મ લોકમા જાય છે, તથા નખ અને કેશ ધારણુ કરવાથી–વધારવાથી હમેશા ગ ગાસ્નાન જેટલુ પુણ્ય થાય છે ૭

જો કે કોઈની વાણી કોમળ અને રમણીય હોય તો પણ જો તે અસરલ એટલે વક્રોક્તિવાળી હોય, અસ્પષ્ટ એટલે ગૂઢ અર્થવાળી હોય, અત્યત અનુરાઇભરેલી હોય અને ચર્વિતાક્ષરા એટલે અક્ષરો ચાવી ચાવીને બોલેલી હોય તો તેવી વાણી કઠોર જ કહેવાય છે ૨૩

અસમય વચન ફળ:—

> अप्राप्तकाल वचन, बृहस्पतिरपिब्रुवन् ।
> न केवलमसम्मान, निप्रियत्व च गच्छति ॥ २४ ॥

जैनपञ्चतन्त्र, पृ ७ श्लो० २१*

સમયને અયોગ્ય વચન બોલનાર કદાચ બૃહસ્પતિ હોય તો પણ તે કેવળ અસન્માનને પામે છે એટલુ જ નહીં પરંતુ અપ્રિયપણાને પણ પામે છે, તેથી સમયને ઉચિત વચન બોલવુ સારુ છે ૨૪

યોગ્ય વચન ફળ:—

> हितं मित प्रिय काले, वश्यात्मा यो हि भाषते ।
> स याति लोकानाह्लादहेतुभवान्नृपाक्षयान् ॥ २५ ॥

विष्णुपुराण, अश ४, श्लो० ३४

હે રાજા ! પોતાના આત્માને વશ રાખનાર જે પુરુષ અવસરે હિતકારક, પરિમિત (કામ જેટલુ થોડુ) અને પ્રિય વચન બોલે છે તે પુરુષ આનદ આપવાના હેતુભૂત

અને જેનો ક્ષય નથી એવા લોકમા (સ્વર્ગમા) જાય છે અથવા મોક્ષમા જાય છે ૨૫

प्रियवाक्यप्रदानेन, सर्वे तुष्यन्ति जन्तवः ।
तस्मात्तदेव वक्तव्यं, वचने किं दरिद्रता ? ॥ २६ ॥

चाणक्यनीति, अ० १५, श्लो० १८

મધુર વચન બોલવાથી સર્વ પ્રાણીઓ ખુશી થાય છે, તેથી તેવુ જ વચન બોલવુ યોગ્ય છે શા માટે વચનમા દરિદ્રતા કરવી ? વચન તો હમેશા ઉદાર બોલવુ જોઈએ ૨૬

अवस्था (५९)

કઈ અવસ્થામા શું કરવુ —

प्रथमे नार्जिता विद्या, द्वितीये नार्जित धनम् ।
तृतीये नार्जितो धर्मश्चतुर्थे किं करिष्यति ? ॥ १ ॥

आचाराङ्गसूत्रवृत्ति, पृ १०५ *

જે પુરુષે પહેલી વયમા વિદ્યા ઉપાજન કરી ન હોય, બીજી વયમા ધન ઉપાર્જન કર્યુ ન હોય અને ત્રીજી વયમા ધર્મ ઉપાજન કર્યો ન હોય તે પુરુષ ચોથી વયમા—વૃદ્ધાવસ્થામા—શુ કરી શકશે ?—અન્તકાળે આત્મસાધન શી રીતે કરી શકશે ? નહીં જ કરી શકે ૧

બાલ્યાવસ્થામા શુ શોભે —

मातु स्तन्य रज क्रीडा, मन्मना वागलज्जता ।
शैशवे भान्ति निर्हेतु, हास्य भोग पितु श्रिय ॥ २ ॥

માતાનુ સ્તનપાન, ધૂળમા ક્રીડા, કાલી-બોબડી વાણી, નિર્લજ્જપણુ, કારણ વિનાનુ હસવુ અને પિતાની લક્ષ્મીનો ભોગ આ સર્વ બાલ્યાવસ્થામા જ શોભે છે ૨

બાળકને કેમ ભણાવવું —

बाल पुत्रो नीतिवाक्योपचारै ,
कार्ये कार्ये यत्नत शिक्षणीय ।

लेखा लग्ना याऽऽमपात्रे विचित्रा,
नासौ नाशं पाककालेऽपि याति ॥ ३ ॥
जेननीतिशतक, (काव्यमाला गुच्छ १३), श्लो० १०

પુત્રને બાળકપણામા જ નીતિવાકયના ઉપચારવડે દરેક કાયમા યત્નથી ભણાવવો જોઇએ, કારણ કે (માટીના) કાચા વાસણુમા જે ચિત્ર વિચિત્ર રેખાઓ લાગી હોય તે પાકને વખતે પણ-એટલે નિભાડામા નાખીને પકાવતા પણ-નાશ પામતી નથી ૩

યુવાવસ્થામા ગર્વ ન કરવો —

परिभवसि किमिति लोकं, जरया परिजर्जरीकृतशरीरम् ।
एवं त्वमपि भविष्यसि, यौवनगर्वं किमुद्वहसि ?॥ ४ ॥
उमास्वातिवाचक

જરા-વૃદ્ધાવસ્થાવડે જેનુ શરીર જીર્ણ થયેલુ હોય એવા મનુષ્યનો તુ પરાભવ કેમ કરે છે ? તુ પણ એવો જ થવાનો છે હાલમા તને યુવાવસ્થા છે તેનો ગર્વ તુ કેમ કરે છે ? ૪

કોને શાથી યૌવન મળે.—

अर्थो नराणां पतिरङ्गनानां,
वर्षा नदीनामृतुराट् तरूणाम् ।
स्वधर्मचारी नृपतिः प्रजानां,
गतं गतं यौवनमानयन्ति ॥ ५ ॥
विक्रमोर्वशीय अङ्क ४, श्लो० १६

ધન મનુષ્યોનુ ગયેલુ યૌવન પાછુ લાવે છે, પતિ સ્ત્રીઓના ગયેલા યૌવનને પાછુ લાવે છે, વર્ષાઋતુ નદીઓના

ગયેલા યૌવનને પાછુ લાવે છે, વમતત્રાતુ પુરૌતુ ગયેલુ યૌવન પાછુ લાવે છે અને પોતાના ધર્મમા રહેલો રાજા પ્રજાઓનુ ગયેલુ યૌવન પાછુ લાવે છે ५

યુવાવસ્થાનુ કાર્ય વૃદ્ધાવસ્થાનુ સુખ —

यौवन प्राप्य सत्रार्थसार्थसिद्धिनिबन्धनम् ।
तत्कुर्यान्मतिमान येन, वार्धके सुखमश्नुते ॥ ६ ॥
विवेकविलास, उल्लास ७, श्लो० ४

સવ પ્રયોજનના સમૂહને સિદ્ધ કરવામા કારણભૂત એવી યુવાવસ્થાને પામીને બુદ્ધિમાન મનુષ્યે તેવુ કામ કરવુ જોઇએ કે જેથી વૃદ્ધાવસ્થામા સુખ પ્રાપ્ત થાય ६

વૃદ્ધાવસ્થા બાલ્યાવસ્થા સમાન —

वदन दशनविहीन, वाचो न परिस्फुटा शक्ति ।
विगता चेन्द्रियशक्ति:, पुनरपि बाल्य कृत जरया ॥ ७ ॥
भरमृतिकाव्य, सर्ग ३, श्लो० ३९

વૃદ્ધ મનુષ્યનુ મુખ દાત રહિત થયુ, વાણીની શક્તિ સ્પષ્ટ ન રહી, અને ઇંદ્રિયોની શક્તિ જતી રહી, તેથી વૃદ્ધાવસ્થાએ ફરીથી બાલ્યાવસ્થા ફરી એવુ દેખાય છે ७

વૃદ્ધાવસ્થાની દુર્દશા—

गात्र सङ्कुचित गतिर्विगलिता भ्रष्टा च दन्तावलि-
दृष्टिर्नश्यति वर्धते बधिरता वक्त्र च लालायते ।
वाक्य नाद्रियते च बान्धवजनो भार्या न शुश्रूषत,
हा! कष्ट पुरुषस्य जीर्णवयस पुत्रोऽप्यमित्रायत ॥ ८ ॥
वैराग्यशतक (भर्तृहरि), श्लो० ७३

અહો ! મહાકષ્ટ છે કે વૃદ્ધ થયેલા પુરુષનુ ગાત્ર સકોચ પામે છે, ચાલવાની શક્તિ મદ થાય છે, દાતની શ્રેણી પડી જાય છે, નેત્રની દૃષ્ટિ નષ્ટ થાય છે, કાનની બધિરતા વધતી જાય છે, મુખમાથી લાળ પડવા માડે છે, બાધવ જનો તેના વાકયનો આદર કરતા નથી, ભાર્યા સેવા કરતી નથી અને પુત્ર પણ શત્રુ જેવો થાય છે ૮

जनयति वचोऽव्यक्त वक्त्र तनोति मलानिल,
स्खलयति गति हन्ति स्थाम श्लथीकुरुते तनुम् ।
दहति शिखिवत्सर्वाङ्गाना च यौवनकानन,
गमयति वपुर्मर्त्याना वा करोति जरा न किम् ? ॥ ९ ॥
सुभाषितरत्नसदोह, श्लो० २६९.

વૃદ્ધાવસ્થા વચનને અસ્પષ્ટ કરે છે–બરાબર બોલી શકાતુ નથી, મુખને લાળથી વ્યાપ્ત બનાવે છે, ગતિને સ્ખલના પમાડે છે, તેજને–સામર્થ્યને–હણે છે, શરીરને શિથિલ કરે છે, સર્વ અવયવોથી વિકસ્વર થયેલા યૌવનરૂપી વનને અગ્નિની જેમ બાળે છે, તથા છેવટ શરીરનો પણ નાશ કરે છે વૃદ્ધાવસ્થા મનુષ્યોને શુ શુ અનિષ્ટ નથી કરતી ? ૯

चलयति तनु दृष्टेर्भ्रान्ति करोति शरीरिणा,
रचयति बलादव्यक्तोक्ति तनोति गतिक्षतिम् ।
जनयति जने नानानिन्दामनर्थपरम्परा,
हरति सुरभि गन्ध देहाज्जरा मदिरा यथा ॥ १० ॥
सुभाषितरत्नसदोह, श्लो० ७७१

મદિરાની જેમ વૃદ્ધાવસ્થા શરીરને ધ્રુજાવે છે, દૃષ્ટિને ભ્રમિત કરે છે, બળાત્કારે અવ્યક્ત–અસ્પષ્ટ વચન બોલાવે છે, ચાલવામા સ્ખલના પમાડે છે, લોકમા વિવિધ પ્રકારની

નિદ્રા અને અનર્થની પરપરાને પમાડે છે, તથા શરીરમાથી સુગધનો નાશ કરે છે-દુર્ગંધ ઉત્પન્ન કરે છે ૧૦

गलति सकल रूप लाला विमुञ्चति जल्पन,
स्खलति गमन दन्ता नाश श्रयन्ति शरीरिण ।
विरमति मतिर्नो शुश्रूषा करोति च गेहिनी,
वपुषि जरसा ग्रस्ते वाक्य तनोति न देहज ॥ ११ ॥

सुभाषितरत्नसदोह, श्लो० २७६

વૃદ્ધાવસ્થાવડે પ્રાણીઓનુ શરીર વ્યાપ્ત થાય છે ત્યારે સમગ્ર રૂપ ગળી જાય છે-નાશ પામે છે, મુખમાથી લાળ પડે છે, ચાલતા સ્ખલના પામે છે, દાત પડી જાય છે, બુદ્ધિ વિરામ (નાશ) પામે છે, સ્ત્રી પણ સેવા કરતી નથી અને પુત્ર પણ કહ્યા પ્રમાણે કરતો નથી ૧૧

વૃદ્ધાવસ્થામા શુ ન કરવુ —

न च भूषणमस्य युज्यते,
न च हास्य कुत एव विभ्रम ।
अथ तेषु च वर्तते जनो
ध्रुवमायाति परा विडम्बनाम् ॥ १२ ॥

आचाराङ्गसूत्रटीका, पृष्ठ १०७, श्लो० १ *

વૃદ્ધ થયેલા આ જીવને વિભૂષણ-અલકાર ધારણ કરવા યોગ્ય નથી, તથા હાસ્ય કરવુ યોગ્ય નથી, તો પછી વિલાસ ક્રીડા-તો કયાથી જ યોગ્ય હોય ? છતા વૃદ્ધાવસ્થાને પામેલો લોક તે વિભૂષાદિકમા પ્રવર્તે છે, તેથી તે અવશ્ય મોટી વિડબનાને પામે છે ૧૨

जीवित (६०)

જીવિત સાફલ્ય ઉપાય —

पूजामाचरता जगत्त्रयपतेः सङ्घार्चना कुर्वता,
तीर्थानामभिवन्दनं विदधता जैनं वचः शृण्वता ।
सद्दानं ददता तपश्च चरता सत्त्वानुकम्पाकृताम्,
येषां यान्ति दिनानि जन्म सफलं तेषां सुपुण्यात्मनाम् ॥१॥

धर्मकल्पद्रुम, पृ० ३९, श्लो० ६६ (दे ला)

ત્રણ જગતના સ્વામી–તીર્થકરની પૂજા કરતા, સંઘનુ વાત્સલ્ય કરતા, તીર્થોનુ વંદન કરતા, જિનાગમનુ શ્રવણ કરતા, સુપાત્રદાન દેતા, તપનુ આચરણ કરતા અને પ્રાણીઓના ઉપર દયા કરતા જે મનુષ્યોના દિવસો જાય છે–નિગમન થાય છે, તે પુણ્યશાળીનો જન્મ સફળ છે ૧

जिनेन्द्रपूजा गुरुपर्युपास्तिः,
सत्त्वानुकम्पा शुभपात्रदानम् ।
गुणानुरागः श्रुतिरागमस्य,
नृजन्मवृक्षस्य फलान्यमूनि ॥ २ ॥

सिन्दूरप्रकरण, श्लो० ९३

જિનેશ્વરની પૂજા, ગુરુની સેવા, પ્રાણીઓ ઉપર દયા, સુપાત્રદાન, ગુણને વિષે પ્રીતિ અને આગમનું શ્રવણ આ મનુષ્ય જન્મરૂ [illegible] ળો છે ૨

સફળ જીવિત:—

वाणी रसवती यस्य, भार्या पुत्रवती सती ।
लक्ष्मीर्दानवती यस्य, सफलं तस्य जीवितम् ॥ ३ ॥

उपदेशतरङ्गिणी पृ० १२, श्लो० ४० (य वि ग्रं)

જેની વાણી રસવાળી-મીઠી હોય, જેની ભાર્યા પુત્રવાળી અને સતી હોય, તથા જેની લક્ષ્મી દાનમાં અપાતી હોય તેવા પુરુષનું જીવિત સફળ છે ૩

स जातो येन जातेनापक्वाना पाचनं कृतम् ।
कर्मणा पापघोराणा, निबुधेन महात्मना ॥ ४ ॥

तत्त्वामृत, श्लो० १९२

જન્મ પામેલા અને બુદ્ધિમાન એવા જે મહાત્માએ વિપાકને વિષે ભયંકર એવા કર્મો કે જે ઉદયમાં આવ્યા ન હોય તેમને ઉદયમાં લાવીને ખપાવ્યા હોય છે તે જ ઉત્પન્ન થયો કહેવાય-તેનો જન્મ જ સફળ છે ૪

स पुमानर्थवज्जन्मा, यस्य नाम्नि पुरः स्थिते ।
नान्यामङ्गुलिमभ्येति, सख्यायामुद्यताङ्गुलि ॥ ५ ॥

किरातार्जुनीय सर्ग ११, श्लो० ६२

જેનું નામ આગળ રહે છતે ગુણવાનની સંખ્યા-ગણતરી કરવાને માટે ઊંચી કરેલી આંગળી બીજી આંગળીને પામતી ન હોય એટલે ગુણવાન પુરુષોની ગણતરી કરતી વખતે જેનું નામ પહેલી આંગળી ઉપર આવતું હોય તે પુરુષનો જન્મ સાર્થક-સફળ છે ૫

परिवर्तिनि संसारे, मृतः को वा न जायते ।
स जातो येन जातेन, याति वंश समुन्नतिम् ॥ ६ ॥

नीतिशतक (भर्तृहरि), श्लो० २४

ચક્રની જેમ નિરંતર ફરતા આ સંસારને વિષે મરેલો એવો કયો જીવ ઉત્પન્ન થતો નથી? પરંતુ જેના ઉત્પન્ન થવાથી પોતાનો વંશ ઉન્નતિને પામે તે જ પુરુષ જન્મ પામ્યો તે કૃતાર્થ છે ૬

चित्तानुवर्तिनी भार्या, पुत्रा विनयतत्पराः ।
वैरिमुक्तं च यद्राज्यं, सफलं तस्य जीवितम् ॥ ७ ॥

જેને મનને અનુસરનારી ભાર્યા, વિનયવંત પુત્રો અને શત્રુ રહિત રાજ્ય હોય તેનું જીવિત સફળ છે ૭

જીવિત અસાફલ્ય કારણ—

क्रोधो न्यक्कृतिभाजनं न विहितो नीतो न मानः क्षयं,
माया नैव हता हताश नितरां लोभो न सङ्क्षोभितः ।
रे तीव्रोत्कटकूटचित्तवशग स्वान्त त्वया हारितं,
हस्ताप्तं फलमाशु मानवभवश्रीकल्पवृक्षोद्भवम् ॥ ८ ॥

वैराग्यशतक (पद्मानंद), श्लो० १८

તીવ્ર અને મોટા કપટથી બુદ્ધિને વશ થયેલા હે અધમ અંતઃકરણ! તે ક્રોધને તિરસ્કાર(પરાભવ)નું સ્થાન કર્યો નથી, માનને ક્ષય પમાડ્યો નથી, માયાને હણી નથી, લોભને અત્યંત ક્ષોભ પમાડ્યો નથી (નાશ કર્યો નથી), (અર્થાત્ ક્રોધાદિક ચારે કષાયોનો નાશ કર્યો નથી) તેથી મનુષ્ય ભવ

રૂપી કલ્પવૃક્ષથી ઉત્પન્ન થયેલુ ફળ કે જે હાથમા પ્ર
થયુ હતુ તે (ચારિત્રરૂપી ફળ) તે તત્કાળ ગુમાવ્યુ છે

बाल्ये मोहमहान्धकारगहने मग्नेन मूढात्मना,
तारुण्ये तरुणीममाहृतहृदा भोगैकमङ्गेच्छुना ।
वृद्धत्वेऽपि जराभिभूतकरणग्रामेण नि शक्तिना,
मानुष्य किल दैवतः कथमपि प्राप्त हत हा मया ॥ ९

वैराग्यशतक (पद्मानन्द), श्लो० ४

મૂઢ આત્માવાળો હુ બાલ્યાવસ્થામા મોહરૂપી મોટા અ
કારવાળા વનમા મગ્ન થયો, યુવાવસ્થામા સ્ત્રીએ મારા હૃદય
હરણ કર્યુ તેથી તેના જ ભોગના એક સગની ઇચ્છાવાળે
થયો, અને વૃદ્ધાવસ્થામા પણ જરાવડે ઇંદ્રિયોનો સમૂ
પરાભવ પામ્યો તેથી શક્તિરહિત થયો આ રીતે આખ
જીદગીમા કાંઈ પણ ધર્મ કર્યો નહી, તેથી કોઈ પ્રક
દૈવયોગે પ્રાપ્ત થયેલા મનુષ્યભવને મે વૃથા ગુમાવ્યો
ખેદની વાત છે ૯

અફળ જીવિત —

जीवितेनाऽपि किं तेन, कृता यत्र न निर्जरा ।
कर्मणा सवरो वाऽपि, समारामाग्कारिणाम् ॥ १० ॥

तत्त्वामृत श्लो० १९१

જે જીદગીમા સસારને અસાર કરનાર કર્મોની નિર્જ
ન કરી હોય અથવા સવર ન કર્યો હોય તેવા જીવિતનુ
શુ ફળ છે ? ૧૦

न देवपूजा न च पात्रपूजा, न श्राद्धधर्मश्च न साधुधर्म्मः ।
लब्ध्वाऽपि मानुष्यमिदं समस्तं, कृतं मयाऽरण्यविलापतुल्यम् ॥११

र नाकरपच्चीशी

મે મનુષ્યપણુ પ્રાપ્ત થયા છતા પણ દેવપૂજા કરી નહી, પાત્રની-સાધુની પૂજા કરી નહી, શ્રાવકધર્મ પાળ્યો નહી, તથા સાધુધર્મ પણ પાળ્યો નહી, તેથી મે સર્વ, અરણ્યમા વિલાપ કરવા જેવુ, વૃથા ગુમાવ્યુ ૧૧

दाने तपसि शौर्ये च, यस्य न प्रथितं मनः ।
विद्यायामर्थलाभे च, मातुरुच्चार एव सः ॥१२॥

हितोपदेश, मित्रलाभ

દાન, તપ, શૂરવીરતા-પરાક્રમ, વિદ્યા અને ધનના લાભ, આટલી બાબતમા જેનુ મન પ્રસિદ્ધિને પામ્યુ ન હોય, તે પુરુષ તેની માતાને માત્ર કહેવાનો જ પુત્ર છે અર્થાત્ તેનો જન્મ વૃથા છે ૧૨

धिग् जीवितं शास्त्रकलोज्झितस्य, धिग् जीवितं चोद्यमवर्जितस्य ।
धिग् जीवितं व्यर्थमनोरथस्य, धिग् जीवितं ज्ञातिपराजितस्य॥१३

नीतिचरित्र (विद्वणकवि), श्लो० ८०

શાસ્ત્ર અને કળા રહિત પુરુષના જીવિતને ધિક્કાર છે, ઉદ્યમ રહિત પુરુષના જીવિતને ધિક્કાર છે, ખોટા મનોરથ કરનાર પુરુષના જીવિતને ધિક્કાર છે અને જ્ઞાતિથી પરાભવ પામેલા (ભ્રષ્ટ થયેલા) પુરુષના જીવિતને ધિક્કાર છે ૧૩

હે જીવ ! ક્ષણ, પ્રહર, દિવસ અને માસ વગેરેના મિષથી આયુષ્યના દળિયા જતા રહે છે એમ તુ જાણે છે, છતા રાત્રિને વિષે તુ નિદ્રાને વશ કેમ થાય છે ? જરા પણ પ્રમાદ કરવો યોગ્ય નથી ૩

આયુષ્યની ચચળતા.—

निषयामिषलोलुब्धा मन्वन्ते शाश्वत जगत् ।
आयुर्जलधिकल्लोललालमालोकयन्ति न ॥ ४ ॥

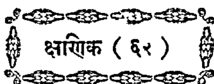
उपदेशप्रासाद, भाग १, पृ० ९० (प्र स)

વિષયરૂપી માસને વિષે અત્યત લુબ્ધ થયેલા મનુષ્યો આ જગતને (જગતમા રહેલા પદાર્થોને) શાશ્વત (નિત્ય રહેનાર) માને છે, પરતુ સમુદ્રના તરગ જેવા ચપળ આયુષ્યને જોતા નથી–જાણતા નથી ૪

आयुर्वर्षशत नृणा परिमित रात्रौ तदर्ध गत,
तस्यार्धस्य परस्य चार्धमपर बालत्ववृद्धत्वयो ।
शेष व्याधिवियोगदु खसहित सेवादिभिर्नीयते,
जीवे वारितरङ्गचञ्चलतरे सौख्य कुत प्राणिनाम् ॥५॥

वैराग्यशतक (भर्तृहरि) श्लो० ४९

મનુષ્યોના આયુષ્યનુ પ્રમાણ સો વર્ષનુ છે, તેમાથી રાત્રિના ભાગનુ અર્ધ ગયુ, બાકીના અર્ધમાથી બાળપણામા અને વૃદ્ધપણામા બીજુ અર્ધ ગયુ, બાકીનુ જે અર્ધ રહ્યુ તે વ્યાધિ અને વિયોગના દુ ખ સહિત પરની સેવા–નોકરી–વગેરેમા વ્યતીત થાય છે આ રીતે જળના તરગ જેવુ અતિ જીવિત હોવાથી પ્રાણીઓને સુખ ક્યાથી હોય ? ૫

ક્ષણિક વસ્તુ:—

मघच्छाया खलप्रीतिर्नवसस्यानि योषितः ।
किञ्चित्कालोपभोग्यानि, यौवनानि धनानि च ॥ १ ॥
जैनपञ्चतन्त्र, पृ० १५५ श्लो० १२५#

મેઘની છાયા, લુચ્ચા પુરુષની પ્રીતિ, નવુ ધાન્ય, સ્ત્રીઓ, યુવાવસ્થા અને ધન, આટલી વસ્તુઓ અલ્પ કાળ જ ભોગવવા લાયક છે ૧

अभ्रच्छाया तृणादग्निः, खले प्रीतिः स्थले जलम् ।
वेश्यारागः कुमित्रं च, षडेते बुद्बुदोपमाः ॥ २ ॥
पुण्यधनकथा, पृ० ३ #

વાદળાની છાયા, ઘાસનો અગ્નિ, ખલ માણસની પ્રીતિ, કઠણ ભૂમિમા પડેલુ જળ, વેશ્યાની પ્રીતિ અને ખરાબ મિત્ર, આ છ પાણીના પરપોટાની જેમ ક્ષણમા નાશ પામે છે ૨.

બધુ અસ્થિર:—

कस्य स्यान्न स्खलितं, पूर्णाः सर्वे मनोरथाः कस्य ।
कस्येह सुखं नित्यं, दैवेन न खण्डितः को वा ? ॥ ३ ॥

કયા પુરુષની સ્ખલના થઈ નથી ? કોના સર્વે મનોરથો પૂર્ણ થયા છે ? કોને નિત્ય સુખ છે ? અને દૈવે કોને ખંડિત કર્યો નથી ? ૩

शरीर (६३)

शरीरनी सार्थकता तप —

ब्रह्मचर्येण तपसा, निग्रहेणेन्द्रियस्य च ।
जपेन ध्यानमौनाभ्यां, प्राणायामैः समाधिना ॥ १ ॥
एतैस्तपोभिः कुरुते, नियतं कायशोषणम् ।
स सर्वं लभते कामं, दुष्प्रापं नात्र संशयः ॥ २ ॥

मानसोल्लास

બ્રહ્મચર્ય, તપ, ઇંદ્રિયોનો નિગ્રહ, જપ, ધ્યાન, મૌન, પ્રાણાયામ અને સમાધિ, આ સર્વ તપવડે જે પુરુષ અવશ્ય દેહનુ શોષણ કરે છે, તે પુરુષ દુખે કરીને પામી શકાય એવા પણ સર્વ મનોરથને-વાંછિતને પામે છે, તેમા કાંઈ પણ સંશય નથી ૧, ૨

શરીરની અસારતા —

यत्प्रातः संस्कृतं धान्यं, मध्याह्ने तद्विनश्यति ।
तदीयरसनिष्पन्ने, काये का नाम सारता ? ॥ ३ ॥

ज्ञानपञ्चमीकथा पृ० ११, श्लो० ९१ (य वि ग्र)*

જે ધાન્ય પ્રાતઃકાળે સંસ્કાર કર્યુ છે-રાંધ્યુ છે, તે ધાન્ય મધ્યાહ્નકાળે વિનાશ પામે છે-બગડી જાય છે તો તેવા ધાન્યના રસથી બનેલા આ શરીરને વિષે શો સાર છે ? તે અસાર જ છે ૩

શરીર ધર્મસાધન ઉપાયઃ—

रूपं तु धर्मस्य न साधनं हि,
मतं शरीरं मुनिभिः परन्तु ।
कुरूपमानो बहवोऽपि लोका
अनुत्तरं सिद्धिपथं प्रजग्मुः ॥ ४ ॥

धर्मवियोगमाला श्लो० ३५

રૂપ એ ધર્મનું મુખ્ય સાધન નથી, પરંતુ મુનિઓએ શરીરને જ ધર્મનું સાધન માનેલ છે (અર્થાત્ શરીરથી તપ-અનુષ્ઠાનાદિ કરી આત્મકલ્યાણ (ધર્મ) કરી શકાય છે), કારણ કે ખરાબ રૂપવાળા એવા ઘણા ય માણસો થયા છે કે જેઓ (શરીરદ્વારા તપ કરી) અનુત્તર એવા મોક્ષના માર્ગે ગયા છે ૪

શરીરઃ સુખદુઃખનું કારણઃ—

शरीरमेवायतनं सुखस्य,
दुःखस्य चाप्यायतनं शरीरम् ।
यद्यच्छरीरेण करोति कर्म,
तेनैव देही समुपाश्नुते तत् ॥ ५ ॥

મહાભારત, શાંતિપર્વ, અ० ૧૭૩, શ્લો० ૨૧

સુખ ભોગવવાનું સ્થાન શરીર જ છે, અને દુઃખ ભોગવવાનું સ્થાન પણ શરીર જ છે પ્રાણી (જીવ) શરીરે કરીને જે જે કર્મ કરે છે, તે કર્મનું ફળ તે જ શરીરવડે જીવ ભોગવે છે ૫

मृत्युर्जरा च व्याधिश्च, दुःख चानेककारणम् ।
अनुषक्त यदा देहे, किं स्वस्थ इव तिष्ठसि ? ॥ ६ ॥
महाभारत, शान्तिपर्व, अ० १७४ श्लो० ४३

હે જીવ ! જ્યારે આ શરીરને વિષે મૃત્યુ, જરા, વ્યાધિ અને અનેક કારણવાળા દુખો રહેલા છે, ત્યારે તુ જાણે સ્વસ્થ હોય એમ કેમ બેસી રહ્યો છે ? ૬

શરીર માટે પાપ ન કરવુ —

पुष्णासि य देहमघान्यचिंतय-
स्तवोपकार कमय विधास्यति ।
कर्माणि कुर्वन्निति चिंतयायति,
जगत्यय वंचयते ही धूर्तराट् ॥ ७ ॥
अध्यात्मकल्पद्रुम, अधिकार ५, पृ ४९ श्लो० १

પાપને અણવિચારતો તુ જે શરીરને પોષે છે તે શરીર તારા ઉપર શુ ઉપકાર કરશે ? (તેથી તે શરીર માટે હિસાદિક) કર્મો કરતા, આવતા કાળનો વિચાર કર આ શરીરરૂપ ધૂતારો પ્રાણીને દુનિયામા છેતરે છે ૭

શરીરના રક્ષણનો ઉપદેશ —

शरीर धर्मसयुक्त रक्षणीय प्रयत्नत ।
शरीरात् स्रवत्त धर्म , पर्वतात् सलिल यथा ॥ ८ ॥
उपदेशप्रासाद भाग १, पृ० १०४ (प्र स)*

ધર્મથી યુક્ત આ શરીરનુ નિરતર પ્રયત્નથી રક્ષણ કરવુ જોઈએ, કેમકે જેમ પર્વતમાથી જળ ઉત્પન્ન થાય છે તેમ શરીરમાથી ધર્મ ઉત્પન્ન થાય છે ૮

आजीविका (६४)

ઉત્તમ, મધ્યમ, અધમ આજીવિકા—

उत्तमा बुद्धिकर्माणः, करकर्मा च मध्यमः ।
अधमाः पादकर्माणः, शिरःकर्माऽधमाधमः ॥ १ ॥

श्राद्धविधि, पृ० ८७ (आत्मा स)*

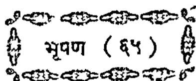
બુદ્ધિથી કાર્ય કરનારા પુરુષો (અધિકારીઓ) ઉત્તમ છે, હાથથી કાર્ય કરનાર (લેખકો) મધ્યમ પુરુષ છે, પગથી કર્મ કરનાર (કાસદીયા) અધમ પુરુષો છે અને મસ્તકથી કર્મ કરનારા—મજૂર અધમાધમ છે ૧

આજીવિકા માટે શું નથી કરાતુ —

अस्य दग्धोदरस्यार्थे, किं न कुर्वन्ति पण्डिताः ? ।
वानरीमिव वाग्देवीं, नर्तयन्ति गृहे गृहे ॥ २ ॥

આ બળેલા—અધમ ઉદરને માટે ઘઇને પંડિતો શું નથી કરતા ? કેમકે તેઓ પોતાની સરસ્વતીને વાનરીની જેમ ઘેર ઘેર નચાવે છે ૨

કોણ શાથી શોભે ?

मायया राजते वेश्या, शीलेन कुलबालिका ।
न्यायेन मेदिनीनाथ , सदाचारतया यति ॥ १ ॥

वैराग्यशतक (पद्मानंद), श्लो० ६१.

વેશ્યા માયાવડે શોભે છે, કુલીનસ્ત્રી શીલવડે શોભે છે, રાજા ન્યાયવડે શોભે છે અને યતિ સદાચારવડે શોભે છે ૧

जरो हि मेहे परम विभूषण, नृपाङ्गनाया कृशता तपस्विन ।
द्विजस्य विद्यैव मुनेरपि क्षमा, पराक्रम शस्त्रबलोपजीविनि ॥२॥

उपदेशप्रासाद (भाषांतर), भा० ४, पृ० १७*

અશ્વનુ ભૂષણ વેગ છે, રાજાની સ્ત્રી અને તપસ્વીનુ ભૂષણ શરીરની કૃશતા છે, બ્રાહ્મણનુ ભૂષણ વિદ્યા જ છે, મુનિનુ ભૂષણ ક્ષમા છે તથા શસ્ત્રના બળથી જીવનારા પુરુષનુ ભૂષણ પરાક્રમ છે ૨

कोकिलाना स्वरो रूप, स्त्रीणा रूप पतिव्रतम् ।
विद्या रूप कुरूपाणा, क्षमा रूप तपस्विनाम् ॥ ३ ॥

वृद्धचाणक्यनीति अध्याय ३, श्लो० ९

કોયલનુ રૂપ મધુર સ્વર છે, સ્ત્રીઓનુ રૂપ પતિવ્રત છે, કૂબા માણસનુ રૂપ વિદ્યા છે અને તપસ્વીઓનુ રૂપ ક્ષમા છે ૩

गुणो भूषयते रूप, शील भूषयते कुलम् ।
सिद्धिर्भूषयते विद्या, भोगो भूषयत धनम् ॥ ४ ॥
वृद्धचाणक्यनीति अ० ८ श्लो० १४

ગુણ રૂપને શોભાવે છે, શીલ કુળને શોભાવે છે, સિદ્ધિ વિદ્યાને શોભાવે છે અને ભોગ ધનને શોભાવે છે ૪

नागो भाति मदेन कं जलरुहे पूर्णेन्दुना शर्वरी,
शीलेन प्रमदा जवेन तुरगो नित्योत्सवैर्मन्दिरम् ।
वाणी व्याकरणेन हसमिथुनैर्नद्य' सभा पण्डितै',
सत्पुत्रेण कुल नृपेण वसुधा लोकत्रय तेजसा ॥ ५ ॥
ज्ञानप्रकाश (कालीदास) तरङ्ग ५, श्लो० १०९

હાથી મદવડે શોભે છે, પાણી કમળવડે શોભે છે, પૂર્ણિમાના ચદ્રવડે રાત્રી શોભે છે, શીલવડે સ્ત્રી શોભે છે, વેગવડે અશ્વ શોભે છે, નિરતર ઉત્સવવડે મન્દિર શોભે છે, વ્યાકરણવડે વાણી શોભે છે, હસના જોડલાવડે નદીઓ શોભે છે, પડિતોવડે સભા શોભે છે, સારા પુત્રવડે કુળ શોભે છે, રાજાવડે પૃથ્વી શોભે છે અને તેજ પ્રતાપવડે ત્રણ લોક શોભે છે ૫

मणिना वलय वलयेन मणिर्मणिना वलयेन विभाति कर ।
कविना च विभुर्विभुना च कवि ,कविना विभुना च विभाति सभा ॥६॥
शशिना च निशा निशया च शशी,शशिना निशया च विभाति नभः।
पयसा कमल कमलेन पय., पयसा कमलेन विभाति सर ॥७।
रसनरङ्गिणी (हरिभट्ट), श्लो० ४८, ४९

મણિવડે કકણ અને કકણવડે મણિ શોભે છે, તથા મણિ અને કકણ એ બનેવડે હાથ શોભે છે કવિ

વડે રાજા અને રાજા વડે કવિ શોભે છે તથા રાજા અને કવિ એ બન્ને વડે સભા શોભે છે ચદ્રવડે રાત્રિ અને રાત્રિવડે ચદ્ર શોભે છે, તથા ચદ્ર અને રાત્રિ એ બન્નેવડે આકાશ શોભે છે જળવડે કમળ અને કમળવડે જળ શોભે છે, તથા જળ અને કમળ એ બન્નેવડે સરોવર શોભે છે ૬ ૭

वसुधाऽऽभरण पुरुष , पुरुषाभरण प्रधानलक्ष्मी ।
लक्ष्म्याभरणं दान, दानाभरण सुपात्र च ॥ ८ ॥

उपदेशतरङ्गिणी, पृ० २ (य वि प्र)*

પૃથ્વીનુ આભૂષણ પુરુષ છે, પુરુષનુ આભૂષણ લક્ષ્મી છે, લક્ષ્મીનુ આભૂષણ દાન છે અને દાનનુ આભૂષણ સુપાત્ર છે ૮

यद्राज्यं न्यायसम्पन्न, यच्छक्ति शमशालिनी ।
यौवनं शीलरम्य यत,तद्दुग्ध शर्करान्वितम् ॥ ९ ॥

सूक्तरत्नावली, श्लो, ४८१, (आ मा स)

ન્યાય યુક્ત જે રાજ્ય હોય, શમતાવડે શોભતી જે શક્તિ હોય અને શીળવડે શોભતુ જે યૌવન હોય, તે સર્વ દૂધમા સાકર નાખ્યા જેવુ ઉત્તમોત્તમ છે ૯

प्रभुर्विवेकी धनवाश्च दाता,
विद्वान् विरागी प्रमदा सुशीला ।
तुरङ्गम शस्त्रनिपातधीरा
भूमण्डलस्याभरणानि पञ्च ॥ १० ॥

સ્વામી વિવેકવાન હોય, ધનવાન દાતાર હોય, વિદ્વાન વૈરાગ્યવાન હોય, સ્ત્રી સારા શીલવાળી હોય અને

અશ્વ શત્રુનો ઘા સહન કરવામા ધીર હોય, તો આ પાચ પૃથ્વીમડલના આભૂષણ રૂપ છે ૧૦

કોણ કયા શોભે —

हंसो विभाति नलिनीदलपुञ्जमध्ये,
सिंहो विभाति गिरिगह्वरकन्दरासु ।
जात्यो विभाति तुरगो रणयुद्धमध्ये,
विद्वान् विभाति पुरुषेषु विचक्षणेषु ॥ ११ ॥

रामायण, युद्धकाण्ड, श्लो० ११२

હસ કમલની લતાના પાદડાના સમૂહની મધ્યે શોભે છે, સિંહ પર્વતની વચ્ચેના ભાગમા રહેલી ગુફાને વિષે શોભે છે, જાતિવત અશ્વ રણભૂમિને વિષે શોભે છે તથા વિદ્વાન માણુસ વિચક્ષણ પુરુષોની મધ્યે શોભે છે ૧૧

કોણ ક્યા ન શોભે:—

हसो न भाति बलिभोजनवृन्दमध्ये,
गोमायुमण्डलगतो न विभाति सिंहः ।
जात्यो न भाति तुरगः खरयूथमध्ये,
विद्वान् न भाति पुरुषेषु निरक्षरेषु ॥ १२ ॥

वीहणकाव्य अ० १६, श्लो० १०

હસ કાગડાઓના સમૂહની મધ્યે રહ્યો હોય તો તે શોભતો નથી, સિંહ શિયાળીયાના ટોળામા રહ્યો હોય તો તે શોભતો નથી, જાતિવત અશ્વ ગધેડાના ટોળા મધ્યે રહ્યો હોય તો તે શોભતો નથી અને વિદ્વાન માણુસ નિરક્ષર (મૂર્ખ) પુરુષોની મધ્યે શોભતો ન

बधिरत्व (६७)

બધિરત્વ નિંદા —

स्वकलत्रबालपुत्रकमधुरवच श्रवणबाह्यकरणस्य ।
बधिरस्य जीवित किं जीवन्मृतकाकृतिधरस्य ॥ १ ॥

આચારાઙ્ગસૂત્રવૃત્તિ, પૃ ૧૨૦, શ્લો૦ ૨×

બધિર માણસ પોતાની સ્ત્રી અને બાલ્યાવસ્થાવાળા પુત્રના મધુર વચનના શ્રવણથી રહિત હોય છે, તેથી જીવતા છતાં મરેલાની આકૃતિને ધારણ કરનાર એવા તે બધિરનુ જીવિત શુ કામનુ છે ? નિષ્ફળ છે ૧

બધિરત્વ : મરણ સમાન:-

धर्मश्रुतिश्रवणमङ्गलवर्जितो हि,
लोकश्रुतिश्रवणसव्यवहारबाह्य ।
किं जीवतीह बधिरो भुवि यस्य शब्दा ,
स्वप्नोपलब्धधननिष्फलतां प्रयान्ति ॥ २ ॥

આચારાઙ્ગસૂત્રવૃત્તિ, પૃ ૧૨૦, શ્લો૦ ૧×

ધર્મશાસ્ત્રના શ્રવણરૂપી મંગળથી રહિત અને લોકશ્રુતિના શ્રવણથી પ્રાપ્ત થયેલા વ્યવહારથી રહિત એવો બધિર મનુષ્ય કે જેના શબ્દો સ્વપ્નમાં પ્રાપ્ત થયેલા ધનની જેમ નિષ્ફળ પામે છે, તે શું આ જગતમાં (સાચે જ) જીવતો છે?

स्वभाव (६८)

स्वભાવ : અપરિવર્તનીય.—

न काका' शुक्लता यान्ति, बगला न च कृष्णताम् ।
शुन पुच्छ न मारल्य, स्वभावो दुस्त्यजो मतः ॥ १ ॥
मुनि हिमांशुविजय

કાગડાઓ સફેદપણાને પામી શકતા નથી અને હંસો કાળાપણાને પામી શકતા નથી વળી કુતરાની પુછડી સીધી થઈ શકતી નથી, (કેમકે) સ્વભાવ કોઇ પણ રીતે છોડી શકાતો નથી ૧

મધ્યમ સ્વભાવ રાખવો —

मृदो परिभर (वो) नित्य, वैर तीक्ष्णस्य नित्यश' ।
उत्सृज्यैतद्द्वय तस्मान्मध्या वृत्ति समाश्रयेत् ॥ २ ॥
भागवत, स्कन्ध ३, अध्याय ८१ श्लो० १०

અત્યત કોમળ સ્વભાવ રાખવાથી નિરંતર બીજાથી પરાભવ થાય છે, અને અત્યંત તીક્ષ્ણ-ઉગ્ર રહેવાથી નિરંતર લોકો સાથે વેર થાય છે, તેથી તે બન્નેનો ત્યાગ કરી મધ્યમ વૃત્તિનો-સ્વભાવનો આશ્રય કરવો ૨

જાતિસ્વભાવની વિશેષતાઃ—

सैव भूमिस्तदेवाम्भ , पश्य पात्रविशेषतः ।
आम्रो मधुरतामेति, तिक्तता निम्बपादप' ॥ ३ ॥
याज्ञवल्क्यस्मृति. पर्वभाग. श्लो० ६७

આમા અને લીંબડાને ઊગવાની ભૂમિ એક જ છે, તેમને એક જ પાણીનુ સિચન પણ થાય છે, તે પણ જુઓ કે પાત્રના વિશેષપણાને લીધે એટલે ભેદને લીધે આંબો મધુરતાને પામે છે અને લીંબડો કડવાપણાને પામે છે ૩

स्त्रीजातौ दाम्भिकता भीरुकता ह्यपमी वणिग्जातौ।
रोप क्षत्रियजातौ द्विजातौ पुनर्लोभ ॥ ४ ॥

श्राद्धप्रतिक्रमणसूत्रवृत्ति, पृ० ४३, (द ला०)*

સ્ત્રીજાતિમા માયા-કપટ રહેલુ છે, વણિક જાતિને વિષે ભીરુતા (બીક) રહેલી છે, ક્ષત્રિય જાતિમા ક્રોધ રહેલો છે અને બ્રાહ્મણ જાતિમા લોભ રહેલો છે આ જાતનો એનો જ સ્વભાવ છે ૪

જાતિસ્વભાવ કદી ન બદલાય—

व्याघ्रस्तुष्यति कानन सुगहना सिंहो गुहा सेवत,
हंसोऽम्भाय च पद्मिनीं कुसुमिता गृध्र स्मशानस्थलीम् ।
साधु सत्कृतिमाधुमेव भजत नीचोऽपि नीच जन,
या यस्य प्रकृति स्वभावजनिता केनापि न त्यज्यते ॥५॥

વાઘ વનમા સતોષ પામે છે, સિંહ અત્યત ગહન ગુફાને સેવે છે, હસ તત્કાળ ફૂલેલી કમલિનીને સેવે છે, ગીધ પક્ષી સ્મશાનની ભૂમિને સેવે છે, સજ્જન સારા પુણ્યશાળી સાધુ જનને જ ભજે છે અને- નીચ- માણસ નીચ માણસને જ

બને છે જેની જેવી સ્વભાવથી ઉત્પન્ન થયેલી પ્રકૃતિ હોય તેવી જ તે રહે છે, તેને કોઇ પણ તજી શકતુ નથી ૫

कर्पूरधूलीरचितालवाल', कस्तूरिकाचर्चितदोहदश्री. ।
कश्मीरनीरैरभिषिच्यमानः, प्राच्न गुण मुञ्चति किं पलाण्डु.?॥६॥

अन्योक्तिमुक्तावली

ડુંગળીનો ક્યારો કપૂરની ધૂળનો કર્યો હોય, કસ્તૂરીથી તેના દોહલા પૂર્ણ કર્યા હોય અને તેને કેસરનું પાણી પાવામા આવ્યુ હોય તો પણ તે ડુંગળી પોતાના પ્રથમના ગુણ-દુર્ગંધને શુ મૂકી દે છે?-જાતિસ્વભાવ જતો જ નથી ૬

લોકસ્વભાવ: નવનવગુણરાગી —

प्रथमदिनमचन्द्र मर्वलोकैकवन्द्य,
म च मकलकलाभि पूर्णचन्द्रो न वन्द्यः ।
अतिपरिचयदोषात् कस्य नो मानहानि-
र्नवनवगुणरागी प्रायश' सर्वलोकः ॥ ७ ॥

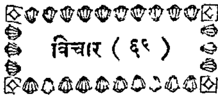
પ્રથમ દિવસ(બીજ)ના ચદ્રને બધા લોકો પ્રણામ કરે છે જ્યારે તે જ ચદ્ર બધી કળાઓવડે યુક્ત હોય તો પણ (પુનમના દિવસે) લોકો તેને પ્રણામ કરતા નથી અતિપરિચયના દોષથી કોના માનની હાનિ નથી થતી? કારણ કે ઘણુ કરીને બધા લોકો (નો સ્વભાવ) જ એવા હોય છે કે તે નવા નવા ગુણ પ્રત્યે પ્રેમ દર્શાવે છે ૭

मधुकरगणश्चूतं त्यक्त्वा गतो नवमल्लिका,
　पुनरपि गतो रक्ताशोकं कदम्बवनं ततः ।
तदपि सुचिरं स्थित्वा तस्य प्रणति सरोरुहं,
　परिचितजनद्वेषी लोको नवं नवमीहते ॥ ८ ॥

माघकाव्य सर्ग ७ श्लो० ८६

ભમરાનો સમૂહ આંબાનો ત્યાગ કરીને નવી મલ્લિકા પાસે ગયો ત્યાંથી રાતા અશોક વૃક્ષની પાસે ગયો ત્યાંથી કદંબ વૃક્ષના વનમાં ગયો ત્યાં પણ ઘણો કાળ રહીને ત્યાંથી કમળ પાસે ગયો (એક ઠેકાણે સ્થિર રહ્યો નહીં) તે જ પ્રમાણે જણાય છે કે લોકો પરિચયવાળા જન ઉપર દ્વેષી અરુચિવાળા જ હોય છે તેથી તે નવા નવાને ઇચ્છે છે ૮

રોજ શુ વિચારવુ —

उत्थायोत्थाय बोद्धव्य, महद्भयमुपस्थितम् ।
मरणव्याधिशोकाना, किमद्य निपतिष्यति ? ॥ १ ॥

हितोपदेश, मित्रलाभ, श्लो० ४.

હમેશા પ્રાત કાળે ઊઠી ઊઠીને કાઈ પણ મોટો ભય પ્રાપ્ત થયો હોય તેમ જાણવુ-વિચારવુ કે આજે મરણ, વ્યાધિ કે શોકમાથી શુ આવી પડશે ? ૧

क काल, कानि मित्राणि, को देश. कौ व्ययागमौ? ।
कस्याह का च मे शक्तिरिति चिन्त्य मुहुर्मुहु ॥ २ ॥

वृद्धचाणक्यनीति अध्याय ४ श्लो० १८

અત્યારે મારો કયો કાળ છે ? મારા કયા મિત્રો છે (મારે સહાય કેવો છે)? મારો કયો દેશ છે ? મારા આવક-ખર્ચ કેવા છે ? હુ કોનો છુ ? અને મારી શક્તિ કેવી છે ? આ પ્રમાણે મનુષ્યે વારવાર વિચાર કરવો ૨

વિચારપૂર્વક ક્રિયા કરવી.—

अनिमृश्य कृत कार्य, पश्चात्तापाय जायते ।
न पतत्यापदम्भोधौ, निमृश्य कार्यकारक. ॥ ३ ॥

જો વિચાર કર્યા વિના કાર્ય કર્યુ હોય તો તે પાછળથી સંતાપને માટે થાય છે, અને વિચાર કરીને કાર્ય કરનાર પુરુષ આપત્તિરૂપી સમુદ્રમા પડતો નથી ૩

सहसा विदधीत न क्रियामविवेकः परमापदां पदम् ।
वृणते हि विमृश्य कारिणं, गुणलुब्धाः स्वयमेव सम्पदः ॥४॥

किरातार्जुनीय, सर्ग २, श्लो० ३०

સહસા એટલે વિચાર કર્યા વિના કાર્ય કરવુ યોગ્ય નથી, કેમકે અવિવેક એ મોટી આપત્તિનુ સ્થાન છે જે વિચારીને કાર્ય કરે છે તેને ગુણને વિષે લુબ્ધ થયેલી સંપદાઓ પોતે જ વરે છે-પ્રાપ્ત થાય છે ૪

અવિચારી કાર્યફળ —

सगुणमपगुणं वा कुर्वता कार्यजातं,
परिणतिरवधार्या यत्नतः पण्डितेन ।
अतिरभसकृतानां कर्मणामाविपत्ते-
र्भवति हृदयदाही शल्यतुल्यो विपाकः ॥ ५ ॥

પંડિત પુરુષે ગુણવાળુ અથવા ગુણ વિનાનુ કાર્ય કરતી વખતે પ્રયત્નથી તે કાર્યનું પરિણામ શુ આવશે તેનો પ્રથમ વિચાર કરવો, કેમકે અતિવેગથી-વિચાર કર્યા વિના કરેલા કાર્યનો મરણ પર્યંત હૃદયને દાહ કરનાર શલ્યના જેવો વિપાક-પરિણામ થાય છે ૫

कार्य–कर्तव्य (७०)

કેવુ કાર્ય કરવુ —

सुहृद्भिराप्तैरमकृद्विचारित,
स्वय च बुद्ध्या प्रविचिन्तिताक्षर(श्रय)म् ।
करोति कार्य खलु य· स बुद्धिमान्,
स एव लक्ष्म्या यशमा च भाजनम् ॥ १ ॥

जैनपञ्चतन्त्र, पृ० १२५, श्लो० ४४+

હિતકારક મિત્રોએ વારવાર વિચારેલુ અને પોતે પણ બુદ્ધિથી અત્યત વિચાર્યું હોય એવુ કાર્ય જે કરે છે ને બુદ્ધિમાન છે અને તે જ પુરુષ લક્ષ્મી અને યશનુ સ્થાન છે ૧

अदत्त्वा परसन्तापमगत्वा खलु नम्रताम् ।
अनुत्सृज्य सता मार्गं, यत्स्वल्पमपि तद्‌बहु ॥ २ ॥

श्यामदेव

જે અન્ય પ્રાણીને પીડા ઉત્પન્ન ન કરે, બીજા પાસે દીનતાથી નમ્રતા ન કરે, અને સત્પુરુષના માર્ગનો ત્યાગ ન કરે, તે પુરુષ થોડુ પણ સુકૃત કરે તે ઘણુ જ છે ૨

जानेन जीवलोके, द्वे चैव नरेण शिक्षितव्ये ।
कर्मणा येन जीवति, येन मृत· सुगतिं याति ॥ ३ ॥

મનુષ્યે આ જીવલોકમા ઉત્પન્ન થયા પછી બે જ બાબત શીખવાની છે એક તો જે કર્મ કરવાવડે જીવિકા થાય, અને બીજુ એ કે જે કર્મવડે મર્યા પછી સુગતિમા જવાય ૩

यदाचरन्ति विद्वाम , मदा धर्मपरायणाः ।
तदेव विदुषा कार्यमात्मनो हितमिच्छता ॥ ४ ॥

इतिहाससमुच्चय, अ० १० श्लो० ८९

ધર્મમા તત્પર એવા વિદ્વાનો નિરતર જે આચરણ કરે છે તે જ પોતાના આત્માનુ હિત ઇચ્છનાર વિદ્વાને કરવુ જોઇએ ૪

કોનુ શુ કર્તવ્ય —

राज्ञा प्रतापश्च सुनीतिमत्ता,
शिष्यस्य भक्तिश्च विनीतिमत्ता ।
गुरोर्हितचिन्त्यमदोपवत्ता,
मौनं मुनीना प्रशमश्च धर्मः ॥ ५ ॥

मुनि हिमांशुविजय

પોતાનો પ્રભાવ જમાવવો (ધાક બેસાડવી) અને સામ દામાદિ નીતિ-અથવા ન્યાયયુક્ત થવુ તે રાજાઓનો ધર્મ છે ગુરુની ભક્તિ કરવી, તેમનો વિનય કરવો એ શિષ્યનુ કર્તવ્ય છે, શિષ્યનુ હિત ચિતવવુ-કરવુ તથા પોતે આચારવિચારમા પવિત્ર રહેવુ, આદર્શ રહેવુ એ ગુરુનુ કર્તવ્ય છે અને બોલવાના કારણ વગર મૌન ધારણ કરવુ (તથ્ય અને પથ્ય બોલવુ) તથા શાંતિ ધારણ કરવી તે મુનિ-સાધુઓનો ધર્મ છે ૫

य क्षोणीं निजका न रक्षति मुदा राज्यं स भूपो मृषा,
य शिष्याय हितानि नापदिशति प्रायो गुरुर्नेदृश ।
नापत्यानि निजानि पालयति या माताऽपि सा कीदृशी,
को नामैष पिता न शिक्षयति य. पुत्र हितार्थीभवन् ? ॥६॥

धमकल्पद्रुम पृ० १' ६ श्लो० ८, (द ला)*

જે હર્ષથી પોતાની પૃથ્વીનુ રક્ષણ ન કરે તે રાજાને વૃથા કહેવો જોઇએ, જે શિષ્યને હિતનો ઉપદેશ ન આપે તે ગુરુ જ ન કહેવાય, જે પોતાની સતતિનુ પાલન ન કરે તે માતા પણ કેવી ? તેને માતા ન કહીએ, તથા હિતકારક છતા જે પુત્રને શિક્ષા ન આપે તે પિતા પણ શાનો ? તે પિતા જ ન કહેવાય ૬

જૈનોનુ કર્તવ્ય—

निचार्य सम्यक् समयस्य पद्धति, युक्त्याऽनुभूत्या च समन्ततात् भुवि।
सुश्रावकै साधुगणे. सुमाधनै:, प्रचारणीया जिनधर्मभावना ॥७॥

मुनि हिमांशुविजय

યુક્તિ તથા અનુભવથી જમાનાને અને આગમને વિચારી (ઓળખી) સાચા શ્રાવક તથા સાધુઓએ સારા ઉપાયો વડે જગતમા ચોમેર જૈનધર્મની ભાવના ફેલાવવી જોઇએ-શાસનની વૃદ્ધિ કરવી જોઇએ ૭

કર્તવ્ય શા માટે કરવુ —

अर्जनीय कलावद्भिस्तत्किञ्चिज्जन्मनाऽमुना ।
धर्ममामाद्यते येन, शुद्धं जन्मान्तरं पुनः ॥ ८ ॥
ધર્મકલ્પદ્રુમ, પૃ૦ ૫, શ્લો૦ ૭૩ (દ લા

કળાવાન-પંડિત પુરુષોએ આ આખા જન્મવડે કર
એવુ ધાર્મિક-પુણ્ય ઉપાર્જન કરવુ કે જેથી બીજા જન્મ
શુદ્ધ જન્મ પ્રાપ્ત થાય ૮

मासैरष्टभिरह्ना च, पूर्वेण वयसाऽऽयुषा ।
तत्कर्तव्य मनुष्येण, येनान्ते सुखमधते ॥ ९ ॥
आचाराङ्गसूत्र, पृ० १०१, श्लो०

મનુષ્યે આઠ માસવડે, દિવસવડે, પહેલી વયવડે અને સ
આયુષ્યવડે એવુ કાર્ય કરવુ જોઈએ કે જેથી તેને
સુખ પામે (એટલે મનુષ્યે આઠ માસ એવુ કાર્ય કરવુ
પાછળના ચોમાસાના ચાર માસ સુખે જાય, દિવસે એવુ
કરવુ કે રાત્રિ સુખમા જાય, પહેલી વયમા એવુ કરવુ
વૃદ્ધાવસ્થા સુખે જાય અને આખી જિંદગી એવુ કામ
કે મર્યા પછી પરભવમા સુખ થાય) ૯

दिवा यामचतुष्केण, कार्य किमपि तन्नरै ।
निशि वहर्दयेन, यामिन्या सुप्यते सुखम् ॥ १० ॥
વિવેકવિલાસ, ઉલ્લાસ ૭, શ્લો૦

મનુષ્યોએ દિવસના ચાર પહોરમા એવુ કાંઈક

કરવુ જોઈએ કે જેથી રાત્રિએ સુખે કરીને નિશ્ચિત હૃદય વાળા થઈને સૂઈ રહેવાય ૧૦

પરમ કર્તવ્યઃ—

धर्म सत्य श्रुत न्याय्य, महतीं प्राणिना दयाम् ।
अजिह्मत्वमशाठ्य च, यत्नत परिमार्गत । ११ ॥

महाभारत, शान्तिपर्व, सर्ग १५२, श्लो० ८१

ધર્મ, સત્ય, શ્રુત (શાસ્ત્ર), ન્યાય, પ્રાણી પરની મોટી દયા, અવક્રતા અને શઠતારહિતપણુ આટલી બાબતને યત્નથી શોધવી (મેળવવી) ૧૧

मयि भक्तो जन सर्व इति हृष्येन्न साधक ।
मय्यभक्तो जन सर्व इति क्रुप्येन्न वा पुनः ॥ १२ ॥

विवेकविलास, उल्लास ११, श्लो० २०

(આત્માની) સાધના કરનાર માણસ "બધા માણસો મારા ભક્ત છે" એ ભાવનાથી ફૂલાઈ જતો નથી તેમજ "બધા માણસો મારા દુશ્મન છે" એ વિચારથી ક્રોધ નથી કરતો ૧૨

અકર્તવ્ય ન કરવુ :—

अकर्तव्य न कर्तव्य, प्राणै कण्ठगतैरपि ।
कर्तव्यमेव कर्तव्य, प्राणै कण्ठगतैरपि ॥ १३ ॥

श्राद्धगुणाविवरण, पृ० ३२ (आत्मा स)

જે કાર્ય કરવા લાયક ન હોય તે કાર્ય કંઠે પ્રાણ આવે તો પણ મનુષ્યોએ કરવુ નહીં અને કંઠે પ્રાણ આવે

કાર્યસિદ્ધિ-ઉપાય —

इन्द्रियाणि च संयम्य, बकवत् पण्डितो नरः ।
देशकालबलं ज्ञात्वा, सर्वकार्याणि साधयेत् ॥ १९ ॥
चाणक्यनीति अ० ६, श्लो० १७

ઇંદ્રિયોને નિયમમાં રાખી પંડિત માણસે બગલાની જેમ દેશ, કાળ અને બળને જાણીને સર્વ કાર્યો સાધવાં (કોઈ પણ કાર્ય કરવું હોય ત્યારે આ સવનો વિચાર કરી કાર્ય કરે તો તે સિદ્ધ થાય છે) ૧૯

तत्किञ्चिदष्टभिर्मासैः, कार्यं कर्म विवेकिना ।
एकत्र स्थीयते येन, वर्षाकाले यथासुखम् ॥ २० ॥
विवेकविलास, उल्लास ७ श्लो० ३९

વિવેકી પુરુષે આઠ માસમાં એવું કંઈક કર્મ કરવું કે જે કર્મ કરવાથી વર્ષાકાળના ચાર માસ સુધી એક ઠેકાણે સુખપૂર્વક રહી શકાય (મતલબ કે આખા વર્ષમાં એકાદ પણ સત્કાર્ય થઈ જાય તો આખું ચતુર્માસ આનંદપૂર્વક પસાર કરી શકાય છે) ૨૦

દુષ્કાર્ય ફળઃ—

अकृताखण्डधर्माणां, पूर्वजन्मनि जन्मिनाम् ।
सापदः परिपच्यन्ते, गरीयस्योऽपि सम्पदः ॥ २१ ॥
नलविलास नाटक

જેઓએ પૂર્વ જન્મમાં અખંડિત એટલે નિરંતર ધર્મ ન કર્યો હોય તે મનુષ્યોની મોટી સંપદાઓ પણ આપત્તિ સહિત જ પરિપાક પામે છે એટલે કે મોટી સંપદાઓ પ્રાપ્ત થઈ હોય તો પણ તેમને વચ્ચે વચ્ચે કષ્ટો આવ્યા જ કરે છે ૨૧

गुण (७१)

ગુણનો મહિમા —

निभवे सति सन्तोषः, संयमः सति यौवने ।
पाण्डित्ये सति नम्रत्वं, हीरोऽयं कनकोपरि ॥ १ ॥

सूक्तरत्नावलि, श्लो० ४८८ (आत्मा स)

વૈભવ છતા સતોષ હોય, યૌવન છતા સયમ હોય અને વિદ્વત્તા છતા નમ્રતા હોય, તો તે સુવર્ણ ઉપર જડેલા હીરા સમાન છે ૧

गुणैरेव महत्त्वं स्यान्नाङ्गेन वयसाऽपि वा ।
दलेषु केतकीनां हि, लघीयस्सु सुगन्धता ॥ २ ॥

श्राद्धप्रतिक्रमणवृत्ति, पृ० ९०. (दे ला)*

ગુણોથી જ મોટાઈ પ્રાપ્ત થાય છે, પરતુ મોટા શરીરવડે કે મોટી વયવડે મોટાઇ પ્રાપ્ત થતી નથી, કેમકે કેતકીના પાદડા અત્યત નાના છે તો પણ તેમા સુગધતા રહેલી છે ૨

कौशेयं कृमिजं सुवर्णमुपलाद्दूर्वाऽपि गोलोमतः,
पङ्कात्तामरसं शशाङ्क उदधेरिन्दीवरं गोमयात् ।
काष्ठादग्निरहेः फणादपि मणिर्गोपित्ततो रोचना,
प्राकाश्यं स्वगुणोदयेन गुणिनो गच्छन्ति किं जन्मना ?॥३॥

पञ्चतन्त्र, पृ० ११

કૃમિમાંથી રેશમ ઉત્પન્ન થાય છે, પત્થરમાંથી સુવર્ણ ઉત્પન્ન થાય છે, ગાયના રૂંવાડામાંથી ધરો થાય છે, કાદવમાંથી કમળ થાય છે, સમુદ્રમાંથી ચંદ્ર ઉત્પન્ન થાય છે, છાણમાંથી ઇંદીવર-કમળ ઉત્પન્ન થાય છે, લાકડામાંથી અગ્નિ ઉત્પન્ન થાય છે, સર્પના ફણામાંથી મણિ ઉત્પન્ન થાય છે, ગાયના પિત્તમાંથી ગોરોચન (ગોરોચંદન) ઉત્પન્ન થાય છે-આ સર્વેનું ઉત્પત્તિ સ્થાન સારું નથી તો પણ તે સર્વ ઉત્તમ વસ્તુઓ છે તેથી સિદ્ધ થાય છે કે-ગુણી જનો પોતાના ગુણના ઉદયથી જ પ્રસિદ્ધ થાય છે, જન્મથી શું ફળ છે ? ૩

गुणेषु क्रियतां यत्नः, किमाटोपैः प्रयोजनम् ।
विक्रीयन्ते न घण्टाभिर्गावः क्षीरविवर्जिताः ॥ ४ ॥

ચાણક્ય

ગુણોને વિષે જ યત્ન કરવો યોગ્ય છે, આડંબરનું શું પ્રયોજન છે ? કેમકે દૂધ વિનાની ગાય કાંઈ ગળે ઘંટા બાંધવાથી વેચાતી નથી-તેનું મૂલ્ય મળતું નથી ૪

ગુણ વડે જ મોટાઈ —

गुणैरुत्तुङ्गतां याति, नोच्चैरासनसंस्थितः ।
प्रासादशिखरस्थोऽपि, काकः किं गरुडायते ? ॥ ५ ॥

મનુષ્ય ગુણોવડે જ મોટાઈને પામે છે, પણ ઊંચા આસન પર બેઠેલો હોય તેથી કાંઈ મોટાઈને પામતો નથી, કેમકે પ્રાસાદના શિખર ઉપર રહેલો પણ કાગડો શું ગરુડ જેવો થાય છે ? નહીં જ ૫

ગુણીનો મહિમા —

न हि भवति वियोगः स्नेहविच्छेदहेतु-
जगति गुणनिधीनां सज्जनानां कदाचित् ।
घनतिमिरनिरुद्धो दूरसंस्थोऽपि चन्द्रः,
किमु कुमुदवनानां प्रेमभङ्गं करोति ? ॥ ६ ॥

આ જગતમાં ગુણના નિધિરૂપ સજ્જનોનો વિયોગ કદાપિ સ્નેહના વિનાશનો હેતુ થતો નથી જેમકે મેઘરૂપી અંધકારવડે ઢંકાયેલો અને દૂર રહેલો એવો પણ ચંદ્ર શું પોયણાના વનનો પ્રેમભંગ કરે છે ? નથી કરતો, તેમને વિકસ્વર કરે જ છે ૬

गुणी गुणं वेत्ति न वेत्ति निर्गुणो
बली बलं वेत्ति न वेत्ति निर्बलः ।
पिको वसन्तस्य गुणं न वायसः,
करी च सिंहस्य बलं न मूषकः ॥ ७ ॥

ગુણી માણસ ગુણને જાણે છે, નિર્ગુણ માણસ જાણતો નથી, અને બળવાન માણસ બળને જાણે છે, પણ નિર્બળ માણસ જાણતો નથી, જેમકે કોયલ વસંતના ગુણને જાણે છે, પણ કાગડો જાણતો નથી, અને હાથી સિંહના બળને જાણે છે, પણ ઉંદર જાણી શકતો નથી ૭

ગુણજ્ઞતા : સાચી મહત્તાઃ—

विरोधकालेऽपि विपक्षवर्गे,
सन्तः गुणांश्च प्रवदन्ति

निष्पक्षतो ये मनुजास्त एव,
धन्या. प्रमान्या इति म मतं भो ॥ ८ ॥
धर्मवियोगमाला श्लो० ४

જે વખતે વિરોધ ચાલી રહ્યો હોય તે વખતે પણ દુશ્મનોના નાના સરખા ગુણને પણ પક્ષપાત વગર જે મનુષ્યો સમજે છે અને લોકો આગળ કહે છે તે જ મનુષ્યો ખરેખર ધન્યવાદને યોગ્ય છે તથા લોકોમા પૂજ્ય છે, એમ મ્હારુ માનવુ છે ૮

કોનો કયો ગુણ —

गूढं च मैथुन धार्ष्ट्यं, काले चालयमग्रहम् ।
अप्रमत्तमविश्वास, पञ्च शिक्षेत वायमात् ॥ ९ ॥
महाभारत, ज्ञानपर्व अध्याय ५६, श्लो० ४२

કોઈ ન દેખે તેવુ ગુપ્ત મૈથુન, ધષ્ટતા-નિડરતા, અવસરે નિવાસસ્થાન કરવુ, પ્રમાદરહિતપણુ અને અવિશ્વાસ-કોઈનો પણ વિશ્વાસ ન કરવો તે આ પાચ ગુણો કાગડા પાસેથી શીખવાના છે ૯

ગુણવાન થવુ —

सर्वत्र निन्दामन्त्यागो नर्णवादस्तु साधुषु ।
आपद्यदैन्यमत्यन्त, तद्वत् सम्पदि नम्रता ॥ १० ॥

સર્વ કોઈની નિદાનો ત્યાગ કરવો, સજ્જનોની પ્રશસા કરવી, આપત્તિને વિષે અત્યત અદીનતા રાખવી અને સપત્તિને વિષે નમ્રતા રાખવી ૧૦

સ્વગુણ નિર્ણય—

न गर्व. सर्वथा कार्यो, भट्टादीना प्रशसया ।
व्युत्पन्नश्लाघया कार्यः, स्वगुणाना तु निश्चय. ॥ ११ ॥

विवेकविलास, उल्लास ८, श्लो॰ ३१७

ચારણ, ભાટ વગેરેની પ્રશ સાથી ડાહ્યા માણસે બીલકુલ ગર્વ કરવો નહીં, પરંતુ પંડિતોએ કરેલી શ્લાઘાથી પોતાના ગુણનો નિશ્ચય કરવો ૧૧

ગુણી પ્રત્યેનુ ખરાબ વર્તન—

निर्मायो य कृपालुर्य, सत्यो यः सनयश्च यः ।
प्रायेण तत्र लोकस्य, क्लीबबुद्धिर्विजृम्भते ॥ १२ ॥

नलविलास, अङ्क २, श्लो० १३

જે પુરુષ માયા રહિત હોય, દયાળુ હોય, સત્ય વચન બોલનાર હોય અને નીતિવડે યુક્ત હોય, તેના ઉપર પ્રાયે કરીને સામાન્ય લોકો કનીબની બુદ્ધિ ધારણ કરે છે—આવા ગુણીને નપુસક જેવા ગણે છે ૧૨

ગુણ ફળ—

उद्यम साहस धैर्य, बल बुद्धिः पराक्रमः ।
षडेते यस्य विद्यन्ते, तस्य देवोऽपि शङ्कते ॥ १३ ॥

हितधर्मप्रकाश, (मायकाशे), श्लो० २०.

ઉદ્યમ, સાહસ, ધૈર્ય, બળ, બુદ્ધિ અને પરાક્રમ, .. જેને હોય છે [illegible] પણ શકા લાવે છે [illegible]

આ સસારમા કોઇ પણ વસ્તુ કે પ્રાણી દોષ રહિત દેખાતા નથી, તેમ જ ગુણ રહિત પણ દેખાતા નથી, તો પછી હે ડાહ્યા પુરુષો ! તમે દોષોને ઢાકો અને ગુણોને પ્રકટ કરો ૩

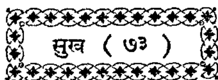
દરેકમા દોષ હોય જ—

शशिनि खलु कलङ्क कण्टक पद्मनाले,
ज़लधिजलमपेय पण्डिते निर्धनत्वम् ।
दयितजनवियोगो दुर्भगत्व सुरूपे,
धनपतिकृपणत्व रत्नदोषी कृतान्त ॥ ४ ॥

ધમકલ્પદ્રુમ પૃ ૨૭, શ્લો૦ ૨૭

ચ દ્ર સૌમ્યાદિક ગુણ સહિત છે છતા તેમા કલ કરૂપ દોષ છે, કમળનુ નાળ સુગ ધાદિક ગુણવાળુ છે છતાં તેમા કાંટારૂપ દોષ છે, સમુદ્રમા ઘણ જળ છે પરતુ તે પીવા લાયક નથી, પડિતને વિષે વિદ્વત્તાદિક ગુણો છે, પરતુ તે નિર્ધન હોય છે, પ્રિયજન હિતકર વગેરે ગુણવાળા હોય છે પરતુ તેનો વિયોગ થાય છે, માણસ સુદર રૂપવાળો હોય છે પરતુ તે દુર્ભાગી હોય છે, ઘણા ધનનો સ્વામી હોય છે પરતુ તે લોભી હોય છે તે ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે— દૈવ રત્નને વિષે કાઇક પણ દોષ મૂકે જ છે ૪

૭ પ્રકારનાં સુખ—

अर्थागमो नित्यमरोगिता च,
　　प्रिया च भार्या प्रियवादिनी च ।
वश्यश्च पुत्रोऽर्थकरी च विद्या,
　　षड् जीवलोकस्य सुखानि राजन् ! ॥ १ ॥

हितोपदेश प्रस्ताविका, श्लो० १६

ધનની પ્રાપ્તિ, નિત્ય નીરોગીપણુ, વહાલી અને પ્રિય વચન બોલનારી ભાર્યા, વશમા વર્તનારો પુત્ર અને ધનાદિક પ્રયોજનને સિદ્ધ કરનારી વિદ્યા આ ૭ પદાર્થ હે રાજા ! જીવલોકને સુખકારક છે ૧

आरोग्यमानृण्यमविप्रवासः,
　　सप्रत्यया वृत्तिरभीतिवासः ।
सद्भिर्मनुष्यैः सह सम्प्रयोगः,
　　षड् जीवलोकस्य सुखानि राजन् ! ॥ २ ॥

આરોગ્ય—નીરોગતા, દેવારહિતપણુ—કરજરહિતપણું, પ્રવાસ-રહિતપણુ, નીરાતવાળી આજીવિકા—ધધો, ભય રહિત સ્થાનમા વસવુ અને સત્પુરુષોની સાથે સગતિ, હે રાજા ! આ છ જીવલોકના સુખ છે , ૨

સાચો સુખીઃ—

स्वशरीरेऽपि न रज्यति शत्रावपि न प्रदोषमुपयाति ।
रोगजरामरणभयैरव्यथितो यः स नित्यसुखी ॥ ३ ॥

प्रशमरति, श्लो० २४०

જે પોતાના શરીર ઉપર પણ રાગ કરતો નથી, શત્રુ ઉપર પણ દ્વેષ કરતો નથી અને રોગ, જરા તથા મરણના ભયથી બ્હીતો નથી–અબાધિત રહે છે તે નિત્ય સુખી છે ૩

અકાન્ત સુખઃ અનહ્ય —

चन्दनतरुषु भुजङ्गा जलेषु कमलानि तत्र च ग्राहाः ।
गुणघातिनः खला इति भवन્ति न सुखान्यविघ्नानि ॥ ४ ॥

પઞ્ચતન્ત્ર, પૃ૦ ૭૧ શ્લો૦ ૨૯૭

ચંદનના વૃક્ષો સારા છે પણ તેમાં સર્પ રહેલા છે, જળને વિષે કમળો છે તે સારા છે પણ તેમાં મગર વગેરે જીવો છે તથા ગુણી પુરુષો સારા છે પણ તેમના ગુણનો ઘાત કરનારા ખળ પુરુષો તેમની સાથે જ છે, આથી જણાય છે કે કોઈ પણ ઠેકાણે વિઘ્ન વિનાના એકલા સુખ હોતા નથી ૪

સુખાભાસ વૈભવ —

तृषा शुष्यत्यास्ये पिबति सलिलं स्वादु सुरभि,
क्षुधार्त्तः सन् शालीन् कवलयति शाकादिकलितान् ।
प्रदीप्ते कामाग्नौ सुदृढतरमाश्लिष्यति वधूं,
प्रतीकारं व्याधेः सुखमिति विपर्यस्यति जनः ॥ ५ ॥

वैराग्यशतक (भर्तृहरि) श्लो० १९

મનુષ્ય પોતાનુ મુખ તરશવડે સૂકાય છે ત્યારે સ્વાદિષ્ટ અને સુગધી-જળ પીએ છે, ભૂખથી પીડા પામે છે ત્યારે શાક વગેરે સહિત ભાત વગેરેને ખાય છે તથા કામરૂપ અગ્નિ પ્રદીપ્ત થાય છે ત્યારે સ્ત્રીને ગાઢ આલિગન કરે છે આ સર્વ વાસ્તવિક રીતે જોતા વ્યાધિનો પ્રતીકાર (ઉપાય) જ છે, તેને મૂઢ માણુસ સુખરૂપે માને છે તે તેની બુદ્ધિનો વિપર્યાસ છે-વિપરીત બુદ્ધિ છે ૫

સુખદુ ખ અસ્થાયીઃ—

ये गर्धिता· करिकपोलमदेषु भृङ्गा.,
प्रोत्फुल्लपङ्कजरज सुरभीकृताङ्गा· ।
ते साम्प्रत निविनशाद् गमयन्ति काल,
निम्बेषु चार्ककुसुमेषु च दैवयोगात् ॥ ६ ॥

वराग्यशतक (भर्तृहरि), श्लो० ३

વિકસ્વર કમળની રજવડે જેના શરીર સુગધી કરાયા છે એવા જે ભમરાઓ હાથીના ગડસ્થળના મદજળને વિષે વૃદ્ધિ પામ્યા છે તે ભમરાઓ હાલમા વિધિના વશથી લીબડા અને આકડાના પુષ્પોને વિષે રહીને કાળને નિર્ગમન કરે છે (કારણ કે સુખ કે દુ ખ સ્થિર હોતુ નથી) ૬

करमदयिते ! यत्तत्पीत सुदुर्लभमक्कदा,
मधु वनगत वस्यालाभे निगौपि किमुत्सुका ? ।

कुरु परिचितैः पिलोः पत्रवृत्तिं मरुगोचरैर्-
जगति सकले कस्यास्ति सुखस्य निरन्तरा ? ॥ ७ ॥

अन्यापदेशमुक्तावली

હે ઉટડી ! તે કોઈ એક વખત વનમા રહેલુ અત્યન્ત દુર્લભ જે મધ પીધુ છે તે મધ ફરી ન મળવાથી તેમા ઉત્સુક થઈને કેમ રૂએ છે ? મરુદેશ(મારવાડ)મા રહેલા તારા અતિ પરિચયવાળા પીલુના પાદડાવડે તુ સતોષ પામ, કેમકે આ સમગ્ર જગતમા નિરતર સુખની પ્રાપ્તિ કોને છે ?

સુખના ઉપાય.—

कृत्वाऽर्हत्पदपूजनं यतिजनं नत्वा विदित्वाऽऽगमं,
हित्वा सङ्गमधर्मकर्मठधियां पात्रेषु दत्त्वा धनम् ।
गत्वा पद्धतिमुत्तमक्रमजुषां जित्वाऽन्तरारिव्रजं,
स्मृत्वा पञ्चनमस्क्रियां कुरु करक्रोडस्थमिष्टं सुखम् ॥ ८ ॥

सिन्दूरप्रकरण श्लो० ९५

હે ભવ્ય પ્રાણી ! જિનેદ્રના ચરણની પૂજા કરીને, સાધુજનને વાદીને, આગમનુ જ્ઞાન મેળવીને, અધર્મના કાર્યમા નિપુણ બુદ્ધિવાળા પુરુષોના સગનો ત્યાગ કરીને, સુપાત્રને વિષે ધનનુ દાન આપીને, ઉત્તમ પુરુષોના માર્ગમા ચાલીને, અભ્યતર શત્રુઓને જીતીને તથા પચ નમસ્કારનુ સ્મરણ કરીને તુ ઇચ્છિત સુખને હાથના મધ્યે રહેલુ કર (અર્થાત્ સુખની ઈચ્છા હોય તો આ સર્વ તુ કર) ૮

सर्वमङ्गलनिधौ हृदि यस्मिन्, सङ्गते निरुपम सुखमेति ।
मुक्तिशर्म च वशीभवती द्राक्, त बुधा भजत शान्तरसेन्द्रम् ॥९॥
अध्यात्मकल्पद्रुम, श्लो० २

સર્વ માગલિકનો નિધાન એવો શાતરસ જેના હૃદયમા પ્રાપ્ત થાય, તે અનુપમ સુખ પામે છે અને મોક્ષનુ સુખ એકદમ તેના કબજામા આવી જાય છે માટે હે પડિતો ! એવા શાતરસને તમે ભજો–સેવો–ભાવો ૯

कामः क्रोधस्तथा लोभो हर्षो मानो मदस्तथा ।
षड्वर्गमुत्सृजेदेत, य सदा स सुखी भवेत् ॥ १० ॥
उत्तराध्ययनसूत्रटीका (कमलसयम), पृ० २०५ (त्रि षष्ठि)*

જે માણસ કામ, ક્રોધ, લોભ, હર્ષ, માન અને મદ–ગર્વ આ છ વર્ગનો ત્યાગ કરે તે સદા સુખી થાય છે ૧૦

अर्हन्नतिर्गुरुप्रीतिर्निरतिर्निजयोषिति ।
धर्मश्रुतिर्गुणासक्तिः, सद्यो यच्छति निर्वृतिम् ॥ ११ ॥
सूक्तरत्नावली (विजयसेनसूरि) पृ० ४६, श्लो० ४८९ (अभि मा र्म)

અરિહતને નમસ્કાર કરવા, ગુરુ ઉપર પ્રીતિ રાખવી, પોતાની સ્ત્રીને વિષે સતોષ રાખવો, ધર્મનો ઉપદેશનુ શ્રવણ કરવુ અને ગુણ–ગ્રહણ કરવામા આસક્તિ રાખવી–આ પ્રમાણે કરવાથી પ્રાણી શીઘ્રપણે સુખને–મોક્ષને પામે છે ૧૧

सूक्तयो रामचन्द्रस्य, वसन्त, कलगीतय ।
स्वातन्त्र्यमिष्टयोगश्च, पञ्चैते हर्षतमोऽव्य ॥

રામચંદ્રની મધુર વાણી, વસંત ઋતુ, મનોહર ગીત, સ્વતંત્રપણું અને પ્રિયનો સંયોગ આ પાંચ હર્ષની વૃષ્ટિ સમાન છે અથવા હર્ષને સરજનાર-ઉત્પન્ન કરનાર છે ૧૨

अहिंसा सत्यवचनं, सर्वभूतेषु चार्जवम् ।
क्षमा चैवाप्रमादश्च, यस्यैते स सुखी भवेत् ॥ १३ ॥

महाभारत, शान्तिपर्व अध्याय २१७, श्लो० ८

અહિંસા, સત્ય વચન, સર્વ પ્રાણીને વિષે સરલતા, ક્ષમા અને પ્રમાદરહિતપણું આટલી બાબત જેને હોય તે માણસ સુખી છે ૧૩

विश्वजन्तुषु यदि क्षणमेकं, साम्यतो भजसि मानस मैत्रीम् ।
तत्सुखं परममत्र परत्राप्यश्नुषे न यदभूत्तव जातु ॥ १४ ॥

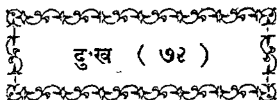
अध्यात्मकल्पद्रुम, श्लो० ८

હે મન ! તું સર્વ પ્રાણી ઉપર સમતાપૂર્વક એક ક્ષણવાર પણ પરહિત ચિંતારૂપ મૈત્રીભાવ ભાવીશ તો તને આ ભવ અને પરભવમાં એવું સુખ મળશે કે જેવું તેં કદી પણ અનુભવ્યું હશે નહિ ૧૪

नि सङ्गतामेहि सदा तदात्मन्नर्थेष्वशेषेष्वपि साम्यभावात् ।
अवेहि विद्वन् ! ममतैव मूलं, शुचां सुखानां समतैव चेति ॥१५॥

अध्यात्मकल्पद्रुम, अधिकार १६, श्लो० ३

હે આત્મન્ ! સર્વ પદાર્થો ઉપર સદા સમતા ભાવ લાવીને નિઃસંગપણું પ્રાપ્ત કર ! હે વિદ્વન્ ! તું જાણી લેજે કે દુઃખનું મૂળ મમતા જ છે અને સુખનું મૂળ સમતા જ છે ૧૫

છ પ્રકારના દુ ખ —

कुग्रामवासः कुजनस्य सेवा, कुभोजन क्रोधमुखी च भार्या ।
मूर्खश्च पुत्रो विधवा च कन्या, विनाऽग्निना सन्दहते शरीरम् ॥१॥

बोधमाला (याज्ञवल्क्य), स० १९, श्लो० ३७

ખરાબ ગામમા રહેવુ, નઠારા માણુસની સેવા, કુત્સિત ભોજન, ક્રોધી સ્ત્રી, મૂર્ખ પુત્ર અને અને વિધવા દીકરી એ બધા આગ વિના શરીરને બાળી નાખે છે ૧

कुग्रामवासः कुनरेन्द्रसेवा,
कुभोजन क्रोधमुखी च भार्या ।
कन्यानहुत्वं च दरिद्रता च,
षड् जीवलोके नरका भवन्ति ॥ २ ॥

श्राद्धगुणविवरण पृ० १४, (आत्मा स)*

કુગ્રામમા વસવુ, દુષ્ટ રાજાની સેવા કરવી, ખરાબ ભોજન કરવુ, ભાર્યાનુ મુખ નિરતર ક્રોધયુક્ત હોય, ઘણી કન્યાઓ હોય અને દરિદ્રતા હોય આ છ બાબતો આ જીવલોકમા જ નરકરૂપ છે–નરકના જેવી દુ ખદાયી છે ૨

કોને શું દુઃખરૂપ—

मूर्खोऽशान्तस्तपस्वी क्षितिपतिरलसो मत्सरी धर्मशीलो
दुःस्थो मानी गृहस्थः प्रभुरतिकृपणः शास्त्रभृद्धर्महीनः ।
आज्ञाहीनो नरेन्द्रः शुचिरपि सततं यः परान्नोपभोजी,
वृद्धो रोगी दरिद्रः स च युवतिपतिर्धिग् विडम्बप्रकारान् ॥३॥

नीतिशतक (भर्तृहरि) श्लो० १८

તપસ્વી હોય છતા મૂર્ખ અને ક્રોધી હોય, રાજા છતા આળસુ હોય, ધર્મનું આચરણ કરતો હોય છતાં બીજા ઉપર મત્સર રાખતો હોય, ગૃહસ્થ હોય છતા દુઃખી અને ગર્વિષ્ઠ હોય, સ્વામી છતા કૃપણ હોય, શાસ્ત્ર જાણે છતા ધર્મની શ્રદ્ધા કે આચરણ રહિત હોય, રાજા છતા આજ્ઞા રહિત હોય-તેની આજ્ઞા કોઇ માનતુ ન હોય, નિરંતર પવિત્ર છતા પરનુ અન્ન ખાતો હોય, જુવાન સ્ત્રીનો પતિ છતા વૃદ્ધ, રોગી કે દરિદ્રી હોય આ સર્વ વિડંબનાના પ્રકારોને ધિક્કાર છે ૩

मूर्खो द्विजातिः स्थविरो गृहस्थः,
कामी दरिद्रो धनवांस्तपस्वी ।
वेश्या कुरूपा नृपतिः कदर्यो
लोके षडेतानि विडम्बनानि ॥ ४ ॥

બ્રાહ્મણ છતા મૂર્ખ હોય, વૃદ્ધ છતા ગૃહસ્થાશ્રમી હોય, દરિદ્ર છતા કામી હોય, તપસ્વી છતા ધનવાન હોય, વેશ્યા છતા કુરૂપવાળી હોય અને રાજા છતા કંજુસ હોય, તો આ

છ જાતના મનુષ્યોની આ છ જાતની અવસ્થાઓ જગતમા વિડબનાના સ્થાનરૂપ છે ૪

સાચો દુઃખીઃ—

ईर्ष्यी घृणी त्वसन्तुष्टः, क्रोधनो नित्यशङ्कितः ।
परभाग्योपजीवी च, षडेते दु खभागिन ॥ ५ ॥

हितोपदेश, मित्रलाभ, श्लो० २५.

ઇર્ષ્યાવાન, નિર્દય, અસતોષી, ક્રોધી, નિત્ય શકાવાળો અને પરના ભાગ્યથી જીવવાવાળો આ છ મનુષ્યો દુખી છે ૫.

સુખ દુખની વિપરીત બુદ્ધિઃ—

दु खात्मकेषु विषयेषु सुखाभिमानः,
सौख्यात्मकेषु नियमादिषु दु खबुद्धि ।
उत्कीर्णवर्णपदपङ्क्तिरिवान्यरूपा,
सारूप्यमति विपरीतगतिप्रयोगात् ॥ ६ ॥

आचाराङ्गसूत्र, पृ० ९८, श्लो० १*

દુખના જ સ્વરૂપવાળા શબ્દાદિક વિષયોને વિષે (મૂઢ પ્રાણીને) સુખનુ અભિમાન થાય છે-વિષયોને સુખરૂપ માને છે, અને વ્રત-નિયમ વગેરે જે સુખરૂપ છે તેને વિષે દુખની બુદ્ધિ થાય છે-દુખરૂપ માને છે જેમકે વિપરીત રીતે લખેલી વર્ણ અને શબ્દોની શ્રેણિ વિપરીત ગતિના પ્રયોગથી સમાનપણાને પામે છે (એટલે કે જેમ છાપખાનાનાં ટાઇપ ઊધા છે તેને કાગળ પર છાપવાથી સવળા પડે છે અને સવળા ટાઇપ હોય તો ઊધા પડે છે, અથવા

આરિસામા પ્રતિબિબિત થયેલા અક્ષરો સવળા હોય તો ઊધા દેખાય છે અને ઊધા હોય તો સવળા દેખાય છે, તેમ મૂઢ માણસ દુખકર વિષયોને સુખકર અને સુખકર વ્રતાદિકને દુખકર માને છે) ૬

દુ:ખમા સારુ પણ ખોટુ થાય —

आपदामापतन्तीना, हितोऽप्यायाति हेतुताम् ।
मातृजङ्घा हि वत्सस्य, स्तम्भो भवति बन्धने ॥ ७ ॥

हितोपदेश, मित्रलाभ श्लो० ३०

આપત્તિ આવવાની હોય ત્યારે હિતકારક પુરુષ પણ તેનુ કારણ થાય છે, કારણ કે વાછરડાને બાધતી વખતે તેની માતાનો (ગાયનો) પગ જ ખીલારૂપ થાય છે (દોતી વખતે ગાયને પગે વાછરડાને બાધવામા આવે છે) ૭

દુખ કોને કહેવુ —

सुहृदि निरन्तरचित्ते, गुणवति भृत्येऽनुवर्तिनि कलत्रे ।
स्वामिनि शक्तिसमर्थे, निवेद्य दु ख सुखी भवति ॥ ८ ॥

जैनपञ्चतन्त्र, पृ० १२, श्लो० ७८ *

અ તર રહિત-ભેદભાવ રહિત ચિત્તવાળા મિત્રની પાસે, ગુણવાન ચાકરની પાસે, અનુકૂળતાવાળી સ્ત્રીની પાસે અને શક્તિવાળા સ્વામીની પાસે મનુષ્ય પોતાનુ દુખ નિવેદન કરી સુખી થાય છે ૮

દુઃખ : મિત્રોની કસોટીઃ—

मित्रस्वजनबन्धूनां, बुद्धेर्धैर्यस्य चात्मनः ।
विपन्निकषपाषाणे, नरो जानाति सारताम् ॥ ९ ॥

व्यासदेव

મનુષ્ય વિપત્તિરૂપી કસોટીના પત્થર ઉપર પોતાના મિત્રના, સ્વજનના, બંધુના, બુદ્ધિના અને ધૈર્યના સારને જાણી શકે છે, અર્થાત્ જ્યારે વિપત્તિ આવે ત્યારે મિત્ર વગેરે સર્વની પરીક્ષા થાય છે. ૯

દુઃખના કારણો:—

सर्वे जानन्ति जीवा हि, पापं दुःखस्य कारणम् ।
तथाऽपि तन्न मुञ्चन्ति, पाप सौख्यविनाशकम् ॥ १० ॥

मुनि हिमांशुविजय

પાપથી દુઃખ જન્મે છે એમ બધા લોક જાણે છે, તો પણ તે પાપને છોડતા નથી કે જે સુખનો નાશ કરનાર છે, એ કેવી દુઃખની વાત છે ? ૧૦

जिनेष्वभक्तिर्यमिनामवज्ञा, कर्मस्वनौचित्यमधर्मसङ्गः ।
पित्राद्युपेक्षा परवञ्चनं च, सृजन्ति पुंसां विपदः समन्तात् ॥ ११ ॥

अध्यात्मकल्पद्रुम, अधिकार १२, श्लो० १२

જિનેશ્વર ભગવંત તરફ અભક્તિ (તેમની અશાતના), સાધુઓની અવગણના, વ્યાપારાદિમાં અનુચિત પ્રવૃત્તિ, અધર્મીનો સંગ, માબાપ વગેરેની સેવા કરવામાં ઉપેક્ષા (બેદરકારી)

અને પરવચન (બીજાને ઠગવુ તે) આ સર્વ પ્રાણીને માટે ચોતરફથી આપદાઓ ઉત્પન્ન કરે છે ૧૧

सर्वतोऽत्यन्तक्लेशाग्नौ, दीप्तेऽन्यायभयङ्करे ।
माध्यस्थ्य दुष्कर शान्तिर्दुर्लभा च सहिष्णुता ॥ १२ ॥

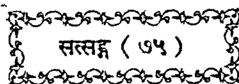
मुनि हिमांशुविजय

ભયકર અન્યાય અને ક્લેશાગ્નિ ચારે તરફ સળગી રહ્યો હોય તે વખતે તટસ્થવૃત્તિ, શાન્તિ અને સહન કરવાની શક્તિ બહુ દુર્લભ થઇ જાય છે ૧૨

क्लेशलेशोऽपि यत्र स्यादसूयाव्यभिचारिते ।
तत्र सिद्धिर्न कार्याणां, न धर्मो न सुख पुन ॥ १३ ॥

धर्मवियोगमाला, श्लो० ४२

જ્યા થોડો પણ કલેશ-કકાસ હોય, અસૂયા-અદેખાઇ અને વ્યભિચાર હોય છે ત્યા કોઇ પણ કાયની સિદ્ધિ થતી નથી, કોઈ જાતનો શુદ્ધ ધર્મ કરાતો નથી તેમ કોઇ જાતનુ ભવિષ્યમા સુખ પણ મળતુ નથી (અર્થાત્ કલહ-ઇર્ષ્યા અને પરસ્રી પરપુરુષગમન કરનાર મનુષ્યને કોઇ પણ કાર્યમા સફળતા, ધર્મ અને સુખ મળતાં નથી) ૧૩

સત્સંગ મહિમા —

वरं नरकवासोऽपि, विद्वद्भिः सहितो मम ।
न नीचजनसम्पर्कः, सुरेन्द्रभुवनेष्वपि ॥ १ ॥

जैनपञ्चतन्त्र, पृ १६५, श्लो० १६८

વિદ્વાનોની સાથે મારો નરકમા વાસ થાય તે સારો છે, પરતુ દેવેદ્રના ભવનને વિષે પણ નીચ પુરુષનો સબધ થાય તે સારો નથી ૧

स्तोकोऽपि गुणिसंसर्ग , श्रेयसे भूयसे भवेत् ।
लवणेन किमल्पेन, स्वादु नान्नमनायत ? ॥ २ ॥

सूक्तरत्नावली, श्लो० ३४

ગુણીજનનો થોડો પણ સગ મોટા કલ્યાણને માટે થાય છે શુ થોડા લવણ(મીઠા)વડે અન્ન સ્વાદિષ્ટ થતુ નથી ? થાય જ છે ૨.

काचः काञ्चनसंसर्गाद्धत्ते मारकतीं द्युतिम् ।
तथा सत्संनिधानेन, मूर्खो याति प्रवीणताम् ॥ ३ ॥

हितोपदेश, प्रस्तावना, श्लो० ४१

સુવર્ણના સગથી–સુવર્ણના ભૂષણમા જડાવાથી કાચ પણ મરકત મણિની જેવી કાંતિને ધારણ કરે છે, તે

પ્રમાણે સત્પુરુષના સંગવડે મૂર્ખજન પણ નિપુણતાને પામે છે ૩

कल्पद्रुम कल्पितमेव सूते,
मा कामधुक् कामितमेव दोग्धि ।
चिन्तामणिश्चिन्तितमेव दत्ते,
सतां हि सङ्गः सकलं प्रसूते ॥ ४ ॥

કલ્પવૃક્ષ કલ્પેલી (મુકરર કરેલી) વસ્તુને જ ઉત્પન્ન કરે છે (આપે છે), કામધેનુ ગાય ઇચ્છિત વસ્તુને જ આપે છે અને ચિંતામણિ રત્ન ચિંતવેલી વસ્તુને જ આપે છે, પરંતુ સત્પુરુષનો સંગ તો ઉપરની સર્વ વસ્તુને આપે છે ૪

સત્સંગ ઉન્નતિનું કારણ—

महानुभावसंसर्गः, कस्य नोन्नतिकारकः ।
गङ्गाप्रविष्टं रथ्याम्बु, त्रिदशैरपि वन्द्यते ॥ ५ ॥

उपदेशप्रासादमूल, भाग १, पृ १६८, (प्र स)*

મોટા પ્રભાવવાળા મહાત્માનો સંગ કોને ઉન્નતિ કરનાર ન થાય? (સર્વને ઉન્નતિ કરે છે) જેમકે શેરીઓ વગેરેનું મલિન જળ ગંગા નદીમાં મળે છે ત્યારે તે જળ દેવોને પણ વંદન કરવા યોગ્ય થાય છે ૫

महानुभावसंसर्गः, कस्य नोन्नतिकारणम् ? ।
पद्मपत्रस्थितं वारि, धत्ते मुक्ताफलश्रियम् ॥ ६ ॥

મહાપુરુષોનો સંગ કોને ઉન્નતિનું કારણ નથી? (સર્વને ઉન્નતિ કરનાર છે) જેમકે કમળના પાંદડા પર રહેલું જળ પણ મુક્તાફળની લક્ષ્મી (શોભા)ને ધારણ કરે છે ૬

સત્સંગ : ગુણ કારણ.—

सन्तप्तायसि संस्थितस्य पयसो नामापि न ज्ञायते,
मुक्ताऽऽकारतया तदेव नलिनीपत्रस्थितं राजते ।
स्वात्यां सागरशुक्तिमध्यपतितं सन्मौक्तिकं जायते,
प्रायेणाधममध्यमोत्तमगुणः संवासतो जायते ॥ ७ ॥

અગ્નિમાં તપાવેલા લોઢા ઉપર પાણીનું બિંદુ પડયું હોય તો તેનું નામ પણ રહેતું નથી, તે જ જળબિંદુ કમલિનીના પાંદડા ઉપર રહ્યું હોય તો તે મોતીની જેમ શોભે છે, અને તે જ બિંદુ સ્વાતિ નક્ષત્રમાં સમુદ્રની છીપની મધ્યે પડયું હોય તો તે ઉત્તમ મોતીરૂપ જ બને છે ઘણું કરીને અધમ, મધ્યમ અને ઉત્તમના ગુણ સંવાસથી જ પ્રાપ્ત થાય છે ૭

સત્સંગ : સર્વ દાયકઃ—

हरति कुमतिं भिन्ते मोहं करोति विवेकितां,
वितरति रतिं सूते नीतिं तनोति गुणावलिम् ।
प्रथयति यशो धत्ते धर्मं व्यपोहति दुर्गतिं,
जनयति नृणां किं नाभीष्टं गुणोत्तमसङ्गमः ॥ ८ ॥

सिन्दुरप्रकरण, श्लो० ६६.

ઉત્તમ ગુણીજનનો સગ કર્યો હોય તો તે દુર્બુદ્ધિને હરે છે, મોહને ભેદી નાખે છે, વિવેકીપણાને કરે છે, પ્રીતિને આપે છે, નીતિને ઉત્પન્ન કરે છે, ગુણના સમૂહને આપે છે, યશને વિસ્તારે છે, ધર્મને ધારણ-સ્થાપન કરે છે અને દુર્ગતિનો નાશ કરે છે મનુષ્યોના કયા કયા ઇચ્છિત પદાર્થ તે ઉત્પન્ન નથી કરતો ? સર્વ ઇષ્ટ વસ્તુને ઉત્પન્ન કરે છે ૮

तृष्णा छिन्ते शमयति मद ज्ञानमाविष्करोति,
नीतिं सूते हरति विपद सम्पद सञ्चिनोति ।
पुसा लोकद्वितयशुभदा सङ्गति सज्जनाना,
किंवा कुर्यान्न फलममल दुःखनिर्नाशदक्षा ॥ ९ ॥

सुभाषितरत्नसंदोह, श्लो० ४६०

આ ભવ અને પરભવમા શુભને આપનારી સજ્જનોની સગતિ તૃષ્ણાને છેદે છે, મદને-ગર્વને શમાવે છે, જ્ઞાનને પ્રગટ કરે છે, નીતિને ઉત્પન્ન કરે છે, વિપત્તિને હરે છે તથા સપત્તિને એકઠી કરે છે અથવા તો દુખનો નાશ કરવામા નિપુણ એવી સત્સગતિ કયુ નિર્મળ ફળ ન આપે ? સર્વ શુભ ફળ આપે છે ૯

કોનો સગ કરવો —

शुभोपदेशदातारो वयोवृद्धा बहुश्रुता ।
कुशला धर्मशास्त्रेषु, पर्युपास्या मुहुर्मुहु ॥ १० ॥

विवेकविलास उल्लास ८, श्लो० ३९८

શુભ ઉપદેશ આપનારા, વૃદ્ધાવસ્થાવાળા, બહુશ્રુત-ઘણા

શાસ્ત્રને જાણનારા અને ધર્મશાસ્ત્રને વિષે નિપુણ એવા પુરુષો વારવાર સેવવા લાયક છે ૧૦

કોનો સંગ ન કરવો—

यस्य न ज्ञायते शील, न कुल न पराक्रम ।
न तेन सङ्गति कुर्यादित्युवाच बृहस्पति ॥ ११ ॥

जैनपञ्चतन्त्र, पृ २३२, श्लो० १७

જેના શીલ (આચાર), કુળ કે પરાક્રમ જણાતા-દેખાતા ન હોય તેની સાથે સંગતિ કરવી નહી, એમ બૃહસ્પતિએ કહ્યુ છે ૧૧

સત્સંગનો ઉપદેશ:—

दृष्ट्वा चन्दनवा यातान्, शाखोटादीनपि द्रुमान् ।
मलयाद्रौ ततः कार्या, महद्भि महसङ्गति ॥ १२ ॥

विवेकविलास, उल्लास ८, श्लो० ३९७

મલયગિરિ પર્વત ઉપર (ચંદનની સોબતથી) બીજા સાગ વગેરે ઝાડો પણ ચંદન જેવા બની જાય છે, એ જોઈને (માણસે) મોટાની સોબત કરવી ૧૨

સત્સંગનુ ફળ:—

भवन्ति सङ्गताः सद्भिः, कर्कशा अप्यकर्कशाः ।
किं चन्द्रकान्तश्चन्द्रांशुमश्लिष्टो न जलं जहौ ? ॥ १३ ॥

सूक्तरत्नावली, श्लो० ३१

કઠોર મનુષ્યો પણ સત્પુરુષોના સંગથી કોમળ થઈ

જાય છે કઠોર એવો પણ ચંદ્રકાંત મણિ શું ચંદ્રના કિરણોના સંગથી જળને નથી મૂકતો ? (અર્થાત્ ચંદ્રના કિરણોથી ચંદ્રકાંતમણિમાંથી પાણી ઝરે છે-એટલે તે કોમળ થાય છે) ૧૩

लघु बुद्धिकलापमापदमपाकर्तुं विहर्तुं पथि,
प्राप्तुं कीर्तिमसाधुतां विधुनितुं धर्मं समासेवितुम् ।
रोद्धुं पापविपाकमाकलयितुं स्वर्गापवर्गश्रियं,
चेत्त्वं चित्त ! समीहसे गुणवतां सङ्गं तदङ्गीकुरु ॥ १४ ॥

सिंदुरप्रकरण, श्लोक ६७

હે ચિત્ત ! જો તારે બુદ્ધિના સમૂહને પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા હોય, આપત્તિને દૂર કરવાની ઇચ્છા હોય, સજ્જનને માર્ગે ચાલવાની ઇચ્છા હોય, કીર્તિ મેળવવાની ઇચ્છા હોય, દુષ્ટપણાનો ત્યાગ કરવાની ઇચ્છા હોય, ધર્મ સેવવાની ઇચ્છા હોય, પાપનો ઉદય રોકવાની ઇચ્છા હોય અને સ્વર્ગ-મોક્ષની લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા હોય, તો તું ગુણવાનના સંગને અંગીકાર કર ૧૪

यदि सत्सङ्गनिरतो भविष्यसि भविष्यसि ।
अथासज्जनगोष्ठीषु, पतिष्यसि पतिष्यसि ॥ १५ ॥

धर्मबिंदु पृ० ३९

જો તું સત્સંગમાં તત્પર થઈશ તો તું સારે થઈશ-સદ્ગતિ પામીશ, અને જો અસત્પુરુષની ગોષ્ઠીમાં પડીશ તો નીચે પડીશ એટલે નરકે જઈશ ૧૫

अश्वः शस्त्रं शास्त्रं, वीणा वाणी नरश्च नारी च ।
पुरुषविशेषं प्राप्ता भवन्ति योग्या अयोग्याश्च ॥ १६ ॥
जैनपञ्चतन्त्र, पृ० १४, श्लो० ८४ *

અશ્વ, શસ્ત્ર, શાસ્ત્ર, વીણા, વાણી, પુરુષ અને સ્ત્રી આ સર્વે વિશેષ પ્રકારના પુરુષને પામીને યોગ્ય તથા અયોગ્ય થાય છે, એટલે કે સારા પુરુષને પામીને યોગ્ય થાય છે અને નઠારા પુરુષને પામીને અયોગ્ય થાય છે ૧૬

कीटोऽपि सुमनःसङ्गादारोहति सतां शिरः ।
अश्मापि याति देवत्वं महद्भिः सुप्रतिष्ठितः ॥ १७ ॥
हितोपदेश मित्रलाभ, श्लो० ४५.

કીડો પણ પુષ્પના સંગથી સત્પુરુષોના મસ્તક પર ચડે છે અને મહાપુરુષે પ્રતિષ્ઠા કરેલો પત્થર પણ દેવપણાને પામે છે ૧૭

उत्तमानां प्रसङ्गेन, लघवो यान्ति गौरवम् ।
पुष्पमालाप्रसङ्गेन, सूत्रं शिरसि धार्यते ॥ १८ ॥
वल्लभदेव

ઉત્તમ પુરુષોના સંગથી નીચ પુરુષો પણ ગૌરવને-આદરસત્કારને પામે છે જેમકે પુષ્પની માળાના સંગથી સૂતરનો દોરો પણ મસ્તક પર ધારણ કરાય છે ૧૮

मलयाचलगन्धेन, त्विन्धनं चन्दनायते ।
तथा सज्जनसङ्गेन, दुर्जनः सज्जनायते ॥ १९ ॥

માત્ર મલયાચળ પર્વતના ગંધવડે જ ઇંધન એટલે કાષ્ઠ ચંદનરૂપ થઇ જાય છે તેજ પ્રમાણે સજ્જન પુરુષના સંગથી જ દુર્જન માણસ સજ્જન થઇ જાય છે ૧૯

तत्त्व चिन्तय सतत चित्ते, परिहर चिन्ता नश्वरवित्ते ।
क्षणमिह सज्जनसङ्गतिरेका, भवति भवार्णवतरणे नौका ॥२०॥

હે જીવ! તુ તારા ચિત્તને વિષે નિરંતર તત્ત્વનો વિચાર કર, નાશવંત એવા ધનની ચિંતાનો ત્યાગ કર, આ જગતમા ક્ષણવાર પણ સત્પુરુષની સંગતિ થઈ હોય તો તે એક જ, સંસારરૂપી સમુદ્રને તરવામા, નૌકા (વહાણ) સમાન થાય છે ૨૦

पण्डितैः सह साङ्गत्य, पण्डितैः सह सत्कथा ।
पण्डितैः सह मित्रत्व, कुर्वाणो नावसीदति ॥ २१ ॥

પંડિતોની સાથે સંગ કરનાર પંડિતોની સાથે સારી કથા-વાતચીત કરનાર અને પંડિતોની સાથે મિત્રાઈ કરનાર મનુષ્ય કોઈ વખતે નાશ પામતો નથી ૨૧

यामस्ते शिवमस्तु रोहणगिरे ! मत्त स्थितिप्रच्युता -
वर्तिष्यन्त इमे कथ कथमिति स्वप्नेऽपि मैव कृथा ।
भ्रातस्ते मणयो वय यदि भवन्नामप्रसिद्धास्तव ,
के शृङ्गारपरायणा क्षितिभुजो नाङ्गीकरिष्यन्ति न ?॥२२॥

હે રોહણાચળ પર્વત! અમે જઈએ છીએ, તારુ કલ્યાણ થાઓ અને "મારાથી-મારી પાસેથી દૂર થયેલા આ રત્નો હવે શી રીતે વર્તશે? તેમનુ શુ થશે?" એમ સ્વપ્નને વિષે પણ ન ધારીશ, કેમકે હે ભાઈ! જો અમે મણિઓ તારા નામથી પ્રસિદ્ધ થયેલા છીએ તો શૃગાર કરવામા તત્પર એવા કયા કયા રાજાઓ અમને અંગીકાર નહી કરે? (સર્વ રાજાઓ અંગીકાર કરશે, માટે તારે અમારી ચિંતા કરવા જેવુ નથી) ૨૨

કુસંગનિંદાઃ—

नैवास्ता मलयाद्रिकाननभुवः स्वच्छस्रवन्निर्झरा-
स्तृष्णा यासु निवर्तते तनुभृतामालोकमात्रादपि।
रूक्ष्माद्रक्षपरिग्रहो मरुरयं स्फारीभवन्नातप-
स्ता एता मृगतृष्णिका हरिण ! हे नेदं पयो गम्यताम्॥१॥

अन्योक्तिमुक्तावली

હે હરણ ! જેમાથી નિર્મળ પાણીના ઝરણા ઝરતા હોય એવી આ મલયાચળ પર્વતની ભૂમિ નથી, કે જે ભૂમિમા માત્ર જોવાથી પણ પ્રાણીઓની તરશ દૂર થાય, પરતુ આ તો કઠોર કાગડાઓએ અગીકાર કરેલો મરુદેશ (મારવાડ) છે, કે જેમા સૂર્યનો ઉગ્ર તાપ પડે છે તેથી કરીને આ જે (જળ જેવુ) દેખાય છે તે તો ઝાઝવાના જળ છે –તેને તુ પાણી ન જાણુ ૧

કુસંગ ન કરવો —

मोक्षेत् सुरेप्सा जगतीह विद्यते,
गौस्ते तदा त्वं शृणु वाचिक मम।
शूना कदाचारवता कुवाग्मता,
कदाऽपि काले भज मा समीपताम्॥ २॥

હે ગાયો ! જો તમને સુખની ઇચ્છા હોય તો મારી એક વાત સાંભળો–" ખરાબ આચારવાળા તથા ખરાબ વાણીવાળા કૂતરાઓની પાસે કદી પણ જશો કે રહેશો નહિ " ૨

हंस ! त्वं सत्यहंसोऽसि, क्षीरनीरविवेकभाक् ।
तदा न काकनीडेषु, वस सिद्धि गुणागुणान् ॥ ३ ॥

मुनि हिमांशुविजय

હે હંસ ! તું સાચો હંસ છે અને દૂધ-પાણીનો વિવેક કરી શકે છે, તો પછી તું કાગડાના માળામાં ન રહે (તેનો સંગ ન કર અને ગુણ-અવગુણનું પારખું કર) ૩

पतितैश्च कथा नेच्छेद्दर्शनं च विवर्जयेत् ।
पतितान्नं न रोचेत, पतितैर्न सहाचरेत् ॥ ४ ॥

महाभारत, शान्तिपर्व, अ० ७१, श्लो०८

ભ્રષ્ટ મનુષ્યો સાથે વાત કરવી નહીં, તેની સાથે બેસવું નહીં, ભ્રષ્ટ મનુષ્યનું અન્ન લેવું નહીં અને ભ્રષ્ટ મનુષ્યોની સાથે ચાલવું નહીં ૪

કુસંગનું કડવું ફળઃ—

काके सार्द्धं वसन् हंस, क्षोभते चावसीदति ।
यत. कोमल एवाऽसौ, जिम्हो दुष्टो न काकवत् ॥५॥

मुनि हिमांशुविजय

કાગડા સાથે રહેનારો હંસ ગભરાય છે ને દુખી થાય છે, કારણકે તે બહુ કોમળ હોય છે કાગડા જેવો ધીઠો ને દુષ્ટ નથી હોતો ૫

मस्यमत्त्वाऽमृतस्यापि, दायिका आर्यसंस्तुता ।
गावो जगत्पुनाना हा, पीड्यन्ते दुर्मदैः श्वभिः ॥६॥

मुनि हिमांशुविजय

ઘાસ ખાઈને પણ દૂધ દેનારી, આર્ય લોકોથી સ્તવાયેલી અને જગતને પવિત્ર કરતી એવી ગાયોને પણ ખરાબ વાણીવાળા કુતરાઓ હેરાન કરે છે (એ જ પ્રમાણે ખરાબના કારણે સારાને સહન કરવું પડે છે) ૬

सती विटैर्व्याधजनैर्मृगी च, कला हिमांशोश्चविधुन्तुदेन ।
मत्तैश्च विद्या कविता च मूढर्वृता हृदा दुःख्यति रोरुदीति ॥७॥

मुनि हिमांशुविजय

લુચ્ચા-લફંગાઓથી ઘેરાએલી સતી સ્ત્રી, શિકારીઓથી વિંટાએલી હરિણી, રાહુથી ગ્રસિત થએલી ચંદ્રની કળા (ચંદ્રિકા), ઉન્મત્ત મનુષ્યોના હાથમાં ફસાએલી વિદ્યા અને મૂર્ખ મનુષ્યોથી વેષ્ટિત થએલી (મૂર્ખાઓને સંભળાવાતી) કવિતા હૃદયથી દુઃખી થાય છે અને રડે છે-આંસુ સારે છે ૭

दुर्जनेन समं सख्यं, प्रीतिं चापि न कारयेत् ।
उष्णो दहति चाङ्गारः, शीतः कृष्णायते करम् ॥ ८ ॥

हितोपदेश, मित्रलाभ, श्लो० ८०

દુર્જનની સાથે મિત્રાઈ કે પ્રીતિ કરવી યોગ્ય નથી, કેમકે અંગારો ઊનો હોય તો તે બાળે છે અને ઠંડો હોય તો તે હાથને કાળા કરે છે (અર્થાત્ અંગારા જેવો દુર્જન માણસ રીઝે અથવા ખીજે તો તે બન્ને પ્રકારે દુઃખદાયી છે) ૮

अहो दुर्जनसंसर्गान्मानहानिः पदे पदे ।
पावको लोहसङ्गेन, मुद्गरैरभिहन्यते ॥ ९ ॥

અહો ! દુર્જનના સંગથી પગલે પગલે-ઠેકાણે ઠેકાણે-માનની હાનિ થાય છે, જેમકે લોઢાનો સંગ થવાથી અગ્નિ પણ હથોડાનો માર ખાય છે ૯

शमयति यशः क्लेशं सूते दिशत्यशिवां गतिं,
जनयति जनोद्वेगायामं नयत्युपहास्यताम् ।
भ्रमयति मतिं मानं हन्ति क्षिणोति च जीवितं,
क्षिपति सकलं कल्याणानां कुलं खलसङ्गमः ॥ १० ॥
क्षेमेन्द्र कवि

ખળ પુરુષનો સંગ યશનો નાશ કરે છે, ક્લેશને ઉત્પન્ન કરે છે, અશુભ ગતિને બતાવે છે-પમાડે છે, મનુષ્યોના ઉદ્વેગને તથા પ્રયાસને ઉત્પન્ન કરે છે, હાંસીપણાને પમાડે છે, બુદ્ધિને ભ્રમિત કરે છે, માનની હાનિ કરે છે, જીવિતનો ક્ષય કરે છે તથા કલ્યાણના સર્વ સમૂહનો નાશ કરે છે ૧૦

સંપ (૭૭)

સંપ • પ્રશંસાઃ—

भिद्यन्ते भूधरा येन, धरा येन निदार्यते ।
सहते, पश्यत प्रौढि तृणैस्तद् वारिवारणम् ॥ १ ॥

महाभारत, शान्तिपर्व, अ० ११ श्लो० १७

જે પાણીવડે પર્વતો ભેદાય છે અને જે પાણીવડે પૃથ્વી તોડી નખાય છે, તે જ પાણીનુ રોકાણ તૃણના સમૂહે કર્યું તો આ ઐકયની મોટાઇ તો જુઓ ૧

સંપ • ઉન્નતિકારક —

विस्मृत्य भेदभावान स्वान्, त्यक्त्वा गर्वान् दुराग्रहान् ।
सम्भूय मानवाः ! सर्वे, तनुध्वं शासनोन्नतिम् ॥ २ ॥

मुनि हिमांशुविजय

હે મનુષ્યો ! પોતપોતાના તુચ્છ ભેદભાવોને ભૂલી જઇ, ખોટા અભિમાન તથા દુરાગ્રહોને છોડી દઇ, બધા ય પ્રેમથી ભેગા થઇ-મળીને શાસનની-ધર્મની ઉનતિ કરો ૨

સંપનો ઉપદેશઃ—

सम्भोजन सङ्कथन, सम्प्रश्नोऽथ समागमः ।
ज्ञातिभि सह कार्याणि, न विरोधः कदाचन ॥ ३ ॥

જ્ઞાતિ (... બધી) સાથે ભોજન કરવું, ...

કરવી, કુશળ પ્રશ્ન કરવો અને સમાગમ-સલાહસંપ કરવો; પણ કદાપિ વિરોધ કરવો નહીં ૩

સંપની જરૂર—

कुठारमालिका दृष्ट्वा, द्रुमा सर्व प्रकम्पिता ।
वृद्धेन कथितं तत्र, अत्र जातिर्न विद्यते ॥ ४ ॥

(કોઈ માણસ પાસે) કુહાડાના સમૂહને જોઈને સર્વ વૃક્ષો (આ કુહાડાઓ અમને કાપી નાખશે એવા ભયથી) કંપવા લાગ્યા તે વખતે એક વૃદ્ધ વૃક્ષે (તેમને ધીરજ આપતા) કહ્યું કે-આ કુહાડાને વિષે હજુ આપણી જાતિ ભળી નથી-એટલે કે લાકડાના હાથા રહિત એકલા જ કુહાડા છે ત્યાંસુધી આપણને ભય નથી (આ અન્યોક્તિ છે જ્યાં સુધી પોતાની જાતિનો માણસ શત્રુ સાથે મળ્યો ન હોય ત્યાં સુધી શત્રુ કાંઈ કરી શકતો નથી) ૪

સંપનું ફળ:—

बहूनामप्यसाराणा, समुदायो जयावहः ।
तृणैरावेष्टयते रज्जु, तया नागोऽपि बध्यते ॥ ५ ॥

जैनपञ्चतन्त्र, पृ ८८ श्लो० ३३४

ભલે અસાર વસ્તુ હોય તોપણ તેમના ઘણાનો જો સમુદાય થયો હોય તો તે જયને આપનારો છે જેમકે (તૃણ અસાર વસ્તુ છે તથા પશુનો ખોરાક છે તોપણ) તૃણ-તણખલા-થી દોરડું ગુંથાય છે, અને તે દોરડાવડે મોટો મદોન્મત્ત હાથી બંધાય છે ૫

अल्पानामपि वस्तूना, सहति कार्यसाधिका ।
तृणैर्गुणत्वमापन्नैर्बध्यन्ते मत्तदन्तिनः ॥ ६ ॥

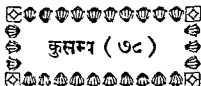
નાની વસ્તુનો પણ સમૂહ એકત્ર થવાથી તે કાર્યને સાધનાર થાય છે, જેમકે ઘણા ઘાસના તરણા ભેગા થઈ દોરડાપણાને પામે તો તેનાવડે મદોન્મત્ત હાથીઓ પણ બધાય છે ૬

मातृपितातुराचार्यातिथिमर्तृतपोधनैः ।
वृद्धबालानलावैद्यापत्यदायादकिङ्करैः ॥ ७ ॥
श्वशुराश्रितसम्बन्धिवयस्यैः सार्धमन्वहम् ।
वाग्विग्रहमकुर्वाणो विजयते जगत्रयम् ॥ ८ ॥

विवेकविलास, उल्लास ८, श्लो० ३३१, ३३२

માતા, પિતા, માંદો માણસ, આચાર્ય-ગુરુ, પરોણો, શેઠ, તપસ્યા કરનાર વ્યક્તિ, ઘરડો થયેલ માણસ, બાળક, સ્ત્રી, વૈદ્ય, છોકરા, પિત્રાઈ, નોકરચાકર, સસરો, પોતાના આશ્રયે રહેનાર, પોતાના સબધી અને મિત્રો આટલા માણસો સાથે જે કદી પણ વાણીવડે કલહ કરતો નથી (તેમની સાથે સપીને રહે છે) તે પુરુષ ત્રણે જગતને જીતી લ્યે છે (એટલે કે આ પ્રમાણે સપથી રહેનારને ત્રણે જગતમા કોઈ પણ સતાવી શકતુ નથી) ૭-૮

કુસપ નિંદા—

मद्क्लेशो न हि कर्तव्य , सद्क्लेशो बन्धकारणम् ।
सद्क्लेशपरिणामन, जीवो दु'खस्य भाजनम् ॥ १ ॥
तत्त्वामृत, श्लो० १६८

આપત્તિ સમયે પણ સકલેશ કરવો નહીં, કેમકે સકલેશ કર્મબંધનું કારણ છે, સકલેશના અધ્યવસાયવડે જ જીવ દુ ખનુ પાત્ર થાય છે ૧.

કોની સાથે વિરોધ ન કરવો —

स्वजनोऽथ सुहृद्गुरुर्नृपो वा, पुरुषेणोत्पथगो निवारणीय ।
विनिवर्तयितु स चेन्न शक्य', परतस्तस्य मनोऽनुग विधेयम् ॥२॥
पञ्चतन्त्र, पृ० ५, श्लो० २४९.

પુરુષે ઉન્માર્ગમા જનારા સ્વજનને, મિત્રને, ગુરુને કે રાજાને નિવારવા યોગ્ય છે જો કદાચ તે નિવારી ન શકાય તો પછી તેના મનને ગમતુ જ કરવુ યોગ્ય છે

ધાર્મિક કુસુપ—

नास्तिक्य वेदधर्मे जिनवरसुमते सर्वमिथ्यात्वमात्र ,
कौसङ्ग्य चोद्गीय भुवनसुविदिते वैष्णवेऽन्याश्रयत्वम् ।
सामाज्येऽनार्यता यत् प्रचरति परमे म्लेच्छके काफरत्व,
सर्वाघ पातकारी प्रसरति भयदो भारते भेदभाव ॥ ३ ॥

વે. ધર્મમા (વેદાન્તી સિવાય બીજાને માટે) નાસ્તિક

પણ માનેલુ છે, શ્રેષ્ઠ જૈન મતમા (બીજાને માટે) સર્વથા મિથ્યાત્વપણુ માનેલુ છે, સત્સગી પથમા કુસગતા માનેલી છે, જગતમા પ્રસિદ્ધ એવા વૈષ્ણવ મતમા અન્યાશ્રયપણુ માનેલુ છે, આર્યસમાજ મતમા (બીજાને માટે) અનાર્યપણુ પ્રચાર પામેલુ છે અને ચુસ્ત મુસલમાનોમા કાફરપણાનો પ્રચાર થયેલો છે આ પ્રમાણે સર્વનો અધ પાત-પતન કરનારો ભયકર એવો કુસપ ભારતવર્ષમા ફેલાયો છે ૩

કલિયુગમાં કુસપ --

धूमायन्ते व्यपेतानि, महतानि ज्वलन्ति च ।
उल्मुकानीव निभान्ति, ज्ञातयो भरतर्षभ ! ॥ ४ ॥

હે અર્જુન ! (કલિયુગમા) સવ જ્ઞાતિઓ (સગા સબધીઓ) ઉબાડીયાની જેવી દેખાય છે, એટલે કે તેઓ છૂટા છૂટા હોય તો ધુધવાય છે અને એકઠા થાય તો સળગી ઉઠે છે ૪

कलौ कराले न सुखं लभेत, पक्षद्वयादेव विरोधकाले ।
मध्यस्थता प्रत्युत निन्द्यतेऽपि, समन्ततो हा ! स कले: प्रभाव: ॥५॥
मुनि हिमांशुविजय

બે પક્ષોના કલેશમા કોઇ તટસ્થ પુરુષ હોય તો તેને એકે પક્ષ તરફથી સુખ નથી મળતુ ઊલટુ ચારે તરફથી નિદા થાય છે એ બધો કલિયુગનો પ્રભાવ છે ૫

કુસપનુ પરિણામઃ—

सर्वे यत्र विनेतारः, सर्वे पण्डितमानिनः ।
सर्वे महत्त्वमिच्छन्ति, तद्वृन्दमवसीदति ॥ ६ ॥
श्राद्धगुणविवरण, पृ ५०, (आ स.)*

જ્યા બધા ય આગેવાન હોય, બધાય પડિતમાની હોય અને બધાય મોટાઇને ઇચ્છતા હોય તે સમૂહ વિનાશ પામે છે ૬

परोपकार (७९)

પરોપકાર મહિમા —

शील शीलयता कुल कलयता सद्भावमभ्यस्यता,
व्याज वर्जयता गुण गणयता धर्मे धिय बध्नताम् ।
शान्ति चिन्तयता तम शमयता तत्त्वश्रुतिं शृण्वताम्,
ससार न परोपकारसदृश पश्यामि पुण्य सताम् ॥ १ ॥

क्षेमेन्द्र कवि

આ સ સારમા સત્પુરુષો ભલે શીલને પાળે, ઊચ કુળને ધારણ કરે, સારા ભાવનો અભ્યાસ કરે મિષ(કપટ)નો ત્યાગ કરે, ગુણોને ગણે-ધારણ કરે, ધર્મને વિષે બુદ્ધિ ધારણ કરે, ક્ષમાને ચિ તવે-ધારણ કરે, અજ્ઞાનનો નાશ કરે અને તત્ત્વશાસ્ત્રનુ શ્રવણ કરે, પર તુ હુ તો પરોપકાર જેવુ કોઇ પણ પુણ્ય જોતો નથી ૧

प्रत्युपकुर्वन् बह्वपि न भवति पूर्वोपकारिणस्तुल्य ।
एकोऽनुकरोति कृत, निष्कारणमेव कुरुतेऽन्य ॥ २ ॥

श्राद्धविधि, पृ १६७, श्लो० १३१*

જેના ઉપર ઉપકાર કરાયો હોય તે માણસ ઉપકાર કરનારનો ઘણો પ્રત્યુપકાર કરે તોપણ તે પ્રથમ ઉપકાર કરનારની તુલ્ય થતો નથી, કારણ કે પહેલો માણસ તો ઉપકાર કર્યા પછી કરે છે અને બીજાએ પ્રથમ જે ઉપકાર કર્યો હતો કારણ વિના જ કર્યો હતો ૨

પરોપકાર સાચુ ભૂષણ—

श्रोत्रं श्रुतेनैव न कुण्डलेन,
दानेन पाणिर्न तु कङ्कणेन ।
विभाति कायः करुणापराणां,
परोपकारेण न चन्दनेन ॥ ३ ॥

नीतिशतक (भर्तृहरि), श्लो० ६२

શાસ્ત્રશ્રવણવડે કાન શોભે છે પણ કુંડલવડે શોભતા નથી, દાન દેવાવડે હાથ શોભે છે પણ કંકણ પહેરવાથી શોભતા નથી, અને દયાળુ પુરુષોનુ શરીર પરોપકાર કરવાથી શોભે છે પણ ચંદનનુ વિલેપન કરવાથી શોભતુ નથી ૩

પરોપકાર : સાચુ જીવન:—

निर्गुणस्य शरीरस्य, प्रतिक्षणविनाशिनः ।
गुणोऽस्ति सुमहानेकः, परोपकरणाभिध. ॥ ४ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (पद्य), सर्ग १ श्लो० १८१

પ્રતિક્ષણ નાશ પામનારા અને કાઇ પણ ગુણ વગરના શરીરનો પરોપકાર નામનો એક જ મહાન ગુણ છે ૪

पुष्पाणां निश्चिते नाशे, यथा देवार्चनं फलम् ।
तथा ज्ञानधनादीनां, परोपकृतिरेव हि ॥ ५ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (पद्य), सर्ग २, श्लो० १५२

જેમ ફૂલોનો નાશ અવશ્ય થવાનો હોઇને દેવપૂજા(આ ફૂલોનો ઉપયોગ) એ (ફૂલોનુ) ફળ છે તેમ જ્ઞાન અને ધન વગેરેનો નાશ અવશ્ય થવાનો હોઈ પરોપકાર જ તેનુ ફળ છે ૫

यावे मग्यचिरान्निदाघमिहिरज्वालाशतै. शुष्कता,
गन्ता क प्रति पान्थमन्ततिरगा मन्तापमालाकुला ।
एव यस्य निरन्तराधिपटलैर्नित्य वपु क्षीयत,
धन्य जीवनमस्य मार्गसरसो धिग्वारिधीना जनु ॥ ६ ॥

भामिनीविलास

હુ ઉનાળામા સૂર્યના કિરણોરૂપી સેકડો જ્વાળાવડે તત્કાળ શુષ્કતાને પામીશ ત્યારે તાપના સમૂહથી વ્યાકુળ થયેલી આ મુસાફરોની શ્રેણિ કોની પાસે જશે (કયા જઇને શાંતિ મેળવશે)? આ પ્રમાણે નિરંતર મનની પીડા-ચિંતાના સમૂહવડે હમેશા જેનુ શરીર ક્ષીણ થાય છે તેવા આ માર્ગમા રહેલા સરોવરનુ જીવિત ધન્ય છે, અને સમુદ્રના જીવિતને તો ધિક્કાર છે, (કેમકે તેનુ જળ કાંઈ પણ ઉપયોગમા આવતુ નથી.) ૬

आत्मार्थं जीवलोकेऽस्मिन्, को न जीवति मानव. ।
पर परोपकारार्थं, यो जीवति स जीवति ॥ ७ ॥

આ જીવલોક-દુનિયાને વિષે કયો માણસ પોતાના આત્માને માટે નથી જીવતો? પરંતુ જે પુરુષ પરોપકારને માટે જીવે છે તે જ વાસ્તવિક જીવે છે, એમ જાણવુ ૭

પરોપકાર પ્રેમનુ કારણ:—

नोपकार विना प्रीति', कथञ्चित् कस्यचिद्भवेत् ।
उपयाचितदानेन, यतो देवा अभीष्टदा ॥ ८ ॥

पञ्चतन्त्र

ઉપકાર કર્યા વિના કોઈ પણ પ્રકારે કોઇની પ્રીતિ થતી

નથી, કેમકે ઉપયાચિત–માનતા દેવાથી દેવતાઓ ઈષ્ટ વસ્તુને આપનારાં થાય છે ૮

પરોપકાર સજ્જનોનો સ્વભાવઃ—

धवलयति समग्रं चन्द्रमा जीवलोकं,
किमिति निजकलङ्कं नात्मसंस्थं प्रमार्ष्टि ? ।
भुवनविदितमेतत् प्रायशः सज्जनाना,
परहितनिरतानामादरो नात्मकार्ये ॥ ९ ॥

सूक्तमुक्तावली, पृ० ८३, श्लो०१९ (हि ह)*

ચંદ્રમા સમગ્ર જીવલોકને–દુનિયાને ઉજ્જવળ કરે છે, તો પોતામાં જ રહેલા પોતાના કલંકને કેમ ધોઈ નાખતો નથી–દૂર કરતો નથી ? આ વાત જગતમાં પ્રસિદ્ધ જ છે કે–પ્રાયે કરીને પરહિતમાં જ તત્પર થયેલા સજ્જનો પોતાના કાર્યમાં આદર કરતા નથી ૯

પરોપકાર અને કુદરતઃ—

कस्यादेशात् क्षपयति तमः सप्तसप्तिः प्रजानां,
छायाहेतोः पथि विटपिनामञ्जलिः केन बद्धः ? ।
अभ्यर्थ्यन्ते नवजलमुचः केन वा वृष्टिहेतो–
र्जात्यैवैते परहितविधौ साधवो बद्धकक्षाः ॥ १० ॥

पार्श्वनाथचरित्र (गद्य), पृ० ३ (प्र. स)

આ સૂર્ય કોના હુકમથી હમેશાં પ્રજાઓના અંધકારનો નાશ કરે છે ? માર્ગમાં છાયા કરવા માટે વૃક્ષોની પાસે કોણે હાથ જોડ્યા છે ? અને વૃષ્ટિ કરવા માટે નવા મેઘની કોણે

પ્રાર્થના કરી છે ? કોઇએ કરી નથી; પરંતુ જન્મથી જ-સ્વભાવથી જ આ સત્પુરુષો અન્યનું હિત કરવામાં કટિબદ્ધ-તૈયાર હોય છે ૧૦

पिबन्ति नद्य स्वयमेव नाम्भ,
स्वय न खादन्ति फलानि वृक्षा ।
नादन्ति सस्यं खलु वारिवाहा,
परोपकाराय सता विभूतय ॥ ११ ॥

उद्भटसागर, प्रवाह २, श्लो० २०३*

નદીઓ પોતે જળનું પાન કરતી નથી, વૃક્ષો પોતે ફળો ખાતા નથી, મેઘ પોતે ધાન્ય ખાતા નથી, તે જ પ્રમાણે સત્પુરુષની સંપત્તિઓ પરોપકારને માટે જ હોય છે ૧૧

सर्व परार्थमारम्भ, सरम्भ शुभकर्मणाम् ।
उदेति प्रत्यह पश्य, स्वकार्याय किमर्यमा ? ॥ १२ ॥

करुणावज्रायुधनाटक, श्लो० १५

સર્વ પ્રકારનો આરંભ જે પરને અર્થે-પરોપકારને માટે કરવો તે શુભ કર્મનો સંરંભ (ઉત્સાહ-ફળ) છે જુઓ કે શું સૂર્ય હમેશા પોતાના કાર્યને માટે ઉદય પામે છે ? ના, પરોપકારને માટે જ ૧૨

परोपकाराय फलन्ति वृक्षा, परोपकाराय वहन्ति नद्य ।
परोपकाराय दुहन्ति गाव, परोपकारार्थमिद शरीरम् ॥१३॥

પરોપકારને માટે જ વૃક્ષો ફળે છે, પરોપકારને માટે જ

નદીઓ જળને વહે છે, પરોપકારને માટે જ ગાયો દૂધ આપે છે અને પરોપકારને માટે જ આ શરીર છે ૧૩

પરોપકાર અને સ્વાર્થઃ—

परार्थनिष्ठचित्तस्य, किमदेयं महात्मनः ? ।
स्वार्थसंलग्नचित्तस्य, किमकार्यं दुरात्मन. ? ॥ १४ ॥

मुनि हिमांशुविजय

જેઓ પરોપકાર કરવામા તલ્લીન છે એવા મહાપુરુષો બીજાને માટે જે જોઇએ તે બધુ ય આપવા તૈયાર હોય છે જેઓ સ્વાર્થી–દુર્જન છે તે પાપી મનુષ્યો દરેક જાતના અધમ કાર્ય કરવામા હિચકાતા નથી તેમને માટે કોઇ અકૃત્ય જેવુ હોતુ નથી ૧૪

પરોપકાર વગર બધુ નકામુ —

परोपकारशून्यस्य, धिङ् मनुष्यस्य जीवितम् ।
यावन्तः पशवस्तेषां, चर्माप्युपकरिष्यति ॥ १५ ॥

भागवत, स्कध ५, अ० १६, श्लो० १८

પરોપકારથી રહિત એવા મનુષ્યના જીવિતને ધિક્કાર છે, કેમકે જેઓ પશુઓ છે તેમના ચામડા વગેરે પણ ઉપકારક થાય છે ૧૫

પરોપકાર શા માટે કરવો —

यथैवात्मा परस्तद्वद् द्रष्टव्यः सुखमिच्छता ।
सुखदुःखानि तुल्यानि यथाऽऽत्मनि तथा परे ॥१६॥

सुख वा यदि वा दुःख, यत्किञ्चित् क्रियते परे ।
यत्कृत च पुन पश्चात्, सर्वमात्मनि तद्भवेत् ॥१७॥

दक्षस्मृति अध्याय ३, श्लो० २१, २२

સુખને ઇચ્છનાર પુરુષે પોતાના આત્માની જેમ બીજાના આત્માને પણ જોવો જોઇએ, કેમકે પોતાને વિષે અને પરને વિષે પણ સુખ દુ ખ તુલ્ય જ છે ૧૬

સુખ કે દુ ખ જે કાઇ પરને વિષે કરવામા આવે છે અને જે ફરીથી પણ કર્યું હોય છે તે સર્વ સુખ દુ ખ પાછળથી-પરિણામે પોતાના આત્માને વિષે જ પ્રાપ્ત થાય છે (તેથી માણસે પરોપકાર કરવો જોઇએ) ૧૭

પરોપકારનો ઉપદેશ —

परोपकार कर्तव्य , प्राणैरपि धनैरपि ।
परोपकारज पुण्य, न स्यात् क्रतुशतैरपि ॥ १८ ॥

भागवत स्कन्ध ५, अध्याय १८, श्लो० १४

મનુષ્યે પોતાના પ્રાણોવડે અને ધનવડે પણ પરોપકાર કરવો યોગ્ય છે, કેમકે પરોપકારથી જે પુણ્ય ઉત્પન્ન થાય છે તે પુણ્ય સેકડો યજ્ઞો કરવાથી પણ થતુ નથી ૧૮

परप्राणैर्निजप्राणान्, सर्वे रक्षन्ति जन्तव ।
निजप्राणै परप्राणानेको जीमूतवाहन ॥ १९ ॥

ज्ञानशतक, श्लो० ५७

સર્વે જતુઓ અન્યના પ્રાણોવડે પોતાના પ્રાણોનુ રક્ષણ કરે છે માત્ર એક મેઘ જ પોતાના પ્રાણોવડે અન્યના

(સર્વના) પ્રાણોનુ રક્ષણ કરે છે (મેઘની પેઠે સર્વ જીવોએ પરોપકારી થવુ જોઇએ) ૧૯

પરોપકાર માટે બધુ તજવું:—

परात्मनो रक्षणहेतवे भो !
निर्मेन मूर्च्छा परमार्थदृष्ट्या ।
निजस्य सर्वस्वविमोचनं यत्,
सोऽयं शुभो वीरजिनोपदेशः ॥ २० ॥

धर्मवियोगमाला श्लो० ३६

હે ભવ્યો ! બીજાની રક્ષા(ઉપકાર)ને માટે પરોપકાર દૃષ્ટિથી કોઈ જાતના મોહ વગર પોતાનુ સર્વસ્વ છોડી દેવુ એવો ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીનો કલ્યાણકારી ઉપદેશ છે, (અર્થાત્ પરોપકાર માટે બધી વસ્તુઓનો ભોગ આપવો) ૨૦

પરોપકાર ફળ.—

जनस्य सर्वस्य समीहितानि, कार्याणि कुर्वन्नुपकारकारी ।
स्वार्थे प्रमादी प्रगुणः परार्थे, न कस्य कस्येह स वल्लभोऽभूत् ।२१।

धमकल्पद्रुम, पृ० ६, श्लो० ९४ (दे ला)

સર્વ લોકોના ઇચ્છિત કાર્યોને કરનાર પરોપકારી પુરુષ સ્વાર્થ-પોતાનુ કાર્ય સાધવામા પ્રમાદી હોય છે, અને અન્યના કાર્ય કરવામા તત્પર હોય છે તે આ જગતમા કોને કોને પ્રિય નથી થતો ? સર્વને પ્રિય થાય છે ૨૧

परार्थसाधने यस्य, व्यापारो धन्य एव स ।
जगद्धिताय चन्द्रार्कौ, भ्राम्यत. खे सदा मुदा ॥ २२ ॥
मुनि हिमांशुविजय

બીજાના હિતને માટે-પરોપકાર માટે જે પ્રવૃત્તિ કરે છે તે જ ખરેખર ધન્યવાદને પાત્ર છે ચદ્ર અને સૂર્ય જગતના હિતને-પરોપકારને માટે આકાશમા હમેશા પરિભ્રમણ કરવામા આનદ માણે છે ૨૨

अन्योपकारकरणं, धर्माय महीयसे भवतीति ।
अधिगतपरमार्थानामविवादो वादिनामत्र ॥ २३ ॥

કોઈ પણ પ્રાણીનો ઉપકાર કરવો તે મોટા ધર્મને માટે થાય છે, એ પ્રમાણે આ બાબતમા પરમાર્થને જાણનારા સર્વે વાદીઓનો એક જ મત છે, તેમા કાઇ પણ વિવાદ નથી ૨૩

परोपकरणं येषा, जागर्ति हृदये सताम् ।
नश्यन्ति विपदस्तेषा, सम्पद स्यु पदे पदे ॥ २४ ॥

જે સજ્જનોના હૃદયમા પરોપકાર જાગતો હોય છે તેમની આપત્તિઓ નાશ પામે છે અને તેમને પગલે પગલે સપત્તિ મળે છે ૨૪

स्वार्थ (८०)

બધા સ્વાર્થમય.—

वृक्षं क्षीणफलं त्यजन्ति विहगाः शुष्कं सरः सारसा
निर्द्रव्यं पुरुषं त्यजन्ति गणिका भ्रष्टं नृपं मन्त्रिणः ।
पुष्पं पर्युषितं त्यजन्ति मधुपा दग्धं वनान्तं मृगाः,
सर्वः कार्य(स्वार्थ)वशाज्जनोऽभिरमते तत् कस्य को वल्लभः ?॥१॥

नीतिसमुच्चय (माघ), श्लो० ८८

ફળ વિનાના વૃક્ષને પક્ષીઓ તજી દે છે, હંસો સૂકા સરોવરને છોડી દે છે, ગણિકા દ્રવ્ય રહિત પુરુષને તજે છે, મંત્રીઓ ભ્રષ્ટ થયેલા રાજાને તજે છે, ભમરાઓ વાસી પુષ્પને તજે છે, મૃગો બળેલા વનને તજે છે. આ વાત યોગ્ય જ છે કે સર્વ લોક પોતાના સ્વાર્થના વશથી જ આનંદ પામે છે, તેથી કોણ કોને વલ્લભ–વહાલો છે ? ૧

आत्मार्थं सीदमानं स्वजनपरिजनो रौति हाहारवार्तो,
भार्या चात्मीयभोगं गृहविभवसुखं स्वं वयस्याश्च कार्यम् ।
क्रन्दन्त्यन्योन्यमन्यस्त्विह हि बहुजनो लोकयात्रानिमित्तं,
यो वा यस्माच्च किञ्चिन्मृगयति हि गुणं रोदितीष्टः स तस्मै॥२॥

उत्तराध्ययनसूत्रटीका (भावविजय), पृ० २२१–(आ० स०)

હા ! હા ! શબ્દવડે પીડા પામતા સ્વજન

જનો સીદાતા એવા પોતાના સ્વાર્થને માટે રુએ છે, ભાર્યા પોતાના ભોગને માટે તથા ઘરના વૈભવના સુખને માટે રુદન કરે છે, મિત્રો પોતના કાયને માટે રુદન કરે છે, બીજા ઘણા લોકો લોકયાત્રાને નિમિત્તે પરસ્પર આક્રંદ કરે છે, અથવા તો ટૂંકમા કહીએ તો જે માણસ જેની પાસેથી કાંઇ પણ આશા રાખતો હોય તે ઇષ્ટ માણસ તેને માટે તે ગુણને ઉદ્દેશીને રુદન કરે છે અર્થાત્ સર્વ જનો સ્વાર્થને માટે જ રુદન કરે છે ૨

સ્વાર્થનાશ મૂર્ખતા —

अपमानं पुरस्कृत्य, मानं कृत्वा च पृष्ठतः ।
स्वार्थमभ्युद्धरेत् प्राज्ञ , स्वार्थभ्रंशो हि मूर्खता ॥ ३ ॥

મહાભારત, શાન્તિપર્વ અ० ૧૦ શ્લો० ૩૨

અપમાનને આગળ કરીને-અંગીકાર કરીને તથા માનને પાછળ કરીને-અવગણના કરીને ડાહ્યા પુરુષે પોતાનો સ્વાર્થ સાધવો જોઇએ, અર્થાત્ સ્વાથ સાધવામા માન કે અપમાનની દરકાર કરવી નહીં, કેમકે સ્વાથનો નાશ થાય તો તે મૂર્ખતા છે ૩

સ્વાર્થ રાગદ્વેષ કારણ—

कारणात् प्रियतामेति, द्वेष्यो भवति कारणात् ।
स्वार्थार्थी जीवलोकोऽयं, न कश्चित् कस्यचित् प्रियः ॥४॥

સૂક્તમુક્તાવલી, પૃ ૨૦૧, શ્લો० ૧ (હી હ)*

કારણને લઇને જ પ્રાણી પ્રિય લાગે છે અને કારણને લઇને જ દ્વેષ કરવા લાયક-અપ્રિય થાય છે આ સર્વ જીવલોક સ્વાથનો જ અર્થી છે, વાસ્તવિક રીતે કોઇ કોઇનો પ્રિય નથી ૪

विश्वास (८१)

विश्वास મહિમાઃ—

न वध्यन्ते ह्यविश्वस्ता बलिष्ठैरपि दुर्बला. ।
विश्वस्तास्तु प्रवध्यन्ते, दुर्बलैर्बलिनोऽपि हि ॥१॥

जैनपञ्चतन्त्र, पृ० १४, श्लो० ८८*

કોઇને પણ વિશ્વાસ નહી કરનારા પ્રાણીઓ દુર્બળ હોય તો પણ તેમને બળવાન પ્રાણીઓ બાધી શકતા નથી અને વિશ્વાસુ પ્રાણીઓ બળવાન હોય તો પણ તેમને દુર્બળ પ્રાણીઓ પણ બાધી શકે છે (એટલે કે પરસ્પર વિશ્વાસ પેદા થયા પછી પ્રાણીને કોઈને પણ આધીન થવામા જરા પણ સકોચ થતો નથી વિશ્વાસની દુનિયામા પ્રાણી બળવાન અને નિર્બળનો ભેદ ભૂલીને એક બીજા સાથે મળી જાય છે, કારણ કે પોતાનુ ભલુ થવાની તેને પૂરેપૂરી ખાત્રી હોય છે એટલે કોઇને પણ વશ કરવામા વિશ્વાસ સર્વોત્તમ ઉપાય છે) १

કોનો વિશ્વાસ ન કરવો —

नखिना च नदीना च, शृङ्गिणा शस्त्रपाणीनाम् ।
विश्वासो नैव कर्तव्य', स्त्रीषु राजकुलेषु च ॥ २ ॥

वृद्धचाणक्यनीति, अ० १, श्लो० १५

નખવાળા (સિહાદિક) પ્રાણીઓનો, નદીનો, શીંગડાવાળા પ્રાણીઓનો, શસ્ત્રધારી મનુષ્યોનો, સ્ત્રીઓનો અને રાજકુટુબનો વિશ્વાસ ન જ કરવો જોઇએ (કારણ કે તે કયે વખતે શુ કરી બેસે તેનો ભરોસો નથી હોતો) २

अविश्वास (८२)

અવિશ્વાસ : આપત્તિ—

[illegible] पुरा [illegible] विश्वासघातम् ।
[illegible] विश्वासात् [illegible] ॥ १ ॥

[illegible] श्लो० ४८

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] વિશ્વાસ [illegible]
[illegible] વિશ્વાસ [illegible] નથી. ?

અવિશ્વાસયુક્ત વચન ન આપવું—

[illegible] ।
[illegible] ॥ २ ॥

विवेकविलास उल्लास ८ श्लो० ३२८

જેવું [illegible] તેવું ન [illegible]
[illegible] વિશ્વાસ
[illegible] વચનો [illegible]
[illegible] નહીં ([illegible])

उद्यम–पुरुषार्थ (८३)

ચાર પુરુષાર્થ:—

स धर्मो यो निरुपधः, सोऽर्थो यो न निरुध्यते ।
स कामः सङ्गहीनो य', म मोक्षो योऽपुनर्भव' ॥ १ ॥

भागवत स्कंध ८, अध्याय १७, श्लो० ७९

તે જ ધર્મ કહેવાય કે જે ઉપાધિ–કપટ રહિત હોય, તે જ અર્થ કહેવાય કે જેમા કાંઈ પણ વિરોધ–ગેરલાભ ન હોય, તે જ કામ કહેવાય કે જે સગ રહિત હોય (અથવા નિસગપણે એટલે આસક્તિરહિતપણે જે સેવાય), અને તે જ મોક્ષ કહેવાય કે જેમા ફરીથી સસારમા ઉત્પન્ન થવાનુ ન હોય ૧

उपकार परो धर्मः, परोऽर्थ' कर्मनैपुणम् ।
पात्रे दानं,परः कामः, परो मोक्षो वितृष्णता ॥ २ ॥

महाभारत, शान्तिपर्व, अध्याय ३८ श्लो० ११

ઉપકાર જ શ્રેષ્ઠ ધર્મ છે, શિલ્પાદિક કર્મને વિષે જે નૈપુણ્યતા તે જ શ્રેષ્ઠ અર્થ છે, પાત્રને વિષે કામ–ઈચ્છા તે જ ઉત્કૃષ્ટ કામ છે, અને તૃષ્ણારહિતપણુ એ જ ઉત્કૃષ્ટ મોક્ષ છે ૨

धर्मार्थकाममोक्षाणां, यस्यैकोऽपि न विद्यते ।
अजागलस्तनस्येव, तस्य जन्म निरर्थकम् ॥ ३ ॥

[illegible], अध्याय १३ श्लो० १०

જે મનુષ્યને ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થોમાંથી એક પણ પુરુષાર્થ હોતો નથી, તે પુરુષનો જન્મ બકરીના ગળાના આંચળની જેમ નિષ્ફળ છે ૩

ઉદ્યમની જરૂર—

पश्य कर्मवशात् प्राप्तं, भोज्यकाले च भोजनम् ।
हस्तोद्यमं विना वक्त्रे, प्रविशेन्न कथञ्चन ॥ ४ ॥

[illegible] पृ १६७ श्लो० ११[illegible]

હે જીવ ! તું જો, કે કર્મના વશથી ભોજનને વખતે પ્રાપ્ત થયેલું ભોજન, હાથને ઉદ્યમ કર્યા વિના, પોતાની મેળે, મુખમાં કોઈ પણ રીતે પેસતું નથી ૪

ઉદ્યમ વગર નકામું:—

यस्य त्रिवर्गशून्यानि, दिनान्यायान्ति यान्ति च ।
स लोहकारभस्त्रेव, श्वसन्नपि न जीवति ॥ ५ ॥

योगशास्त्र पृ ५४ (प्र [illegible]

જે મનુષ્યના દિવસો ધર્મ, અર્થ અને કામ એ ત્રણ પુરુષાર્થ રહિત આવે છે અને જાય છે, તે મનુષ્ય લુહારની ધમણની જેમ શ્વાસ લેતા છતા પણ જીવતો નથી એમ જાણવું ૫

यथैकेन हस्तेन, सम्पद्यत न तालिका ।
तथोद्यमपरित्यक्त, न फल कर्मणः स्मृतम् ॥ ६ ॥

जैनपञ्चतन्त्र, पृ १५७, श्लो० १३७

જેમ એક હાથવડે તાળી પડતી નથી, તેમ ઉદ્યમ વિના કર્મનુ ફળ કહેલુ નથી-મળતુ નથી ૬

ઉદ્યમવાનમા શ્રેષ્ઠ'—

वृष्टिशीतातपक्षोभकाममोहक्षुधादय' ।
न घ्नन्ति यस्य कार्याणि, सोऽग्रणीर्व्यवसायिनाम् ॥७॥

विवेकविलास, उल्लास २, श्लो० ७०

વરસાદ, ટાઢ, તડકો, ક્ષોભ કામ, મોહ, ભુખ વિગેરે આપત્તિઓ પણ જે માણસના કાર્યોને રોકી શકતા નથી તે માણસને ઉદ્યમવાન માણસોમા શ્રેષ્ઠ સમજવો જોઇએ ૭

ઉદ્યમનો ઉપદેશઃ—

असम्पत्त्या स्वमात्मानं, नैवावगणयेद्बुधः ।
किन्तु कुर्याद्यथाशक्ति, व्यवसायमुपायवित् ॥ ८ ॥

विवेकविलास, उल्लास २, श्लो० ६९

ડાહ્યા માણસે નિર્ધનપણાને લીધે પોતાના આત્માની નિંદા ન કરતા કોઇ ઉપાય ગોતી કાઢીને પોતાની શક્તિ પ્રમાણે ઉદ્યમ કરવો જોઇએ ૮

नित्योद्यतस्य पुरुषस्य भवेद्धि लक्ष्मी-
दैव हि दैवमिति कापुरुषा वदन्ति ।

दैवं निहत्य कुरु पौरुषमात्मशक्त्या,
यत्ने कृते यदि न सिध्यति कोऽत्र दोषः ॥ ९ ॥
पञ्चतन्त्र पृ० ५८ श्लो० १०६

નિરંતર ઉદ્યમ કરનાર પુરુષને લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાય છે, દૈવ દૈવ (નસીબમાં હશે તેમ થશે) એમ કાયર-અધમ પુરુષો બોલે છે, માટે દૈવને હણીને-તેનો અનાદર કરીને-હે પ્રાણી, તું પોતાની શક્તિ પ્રમાણે-જેટલી આત્મશક્તિ હોય તેટલી વાપરીને-પુરુષાર્થ-ઉદ્યમ-કર અને કદાચ ઉદ્યમ કર્યો છતાં પણ કાર્ય સિદ્ધ ન થાય, તો તેમાં શો દોષ? અર્થાત્ તારો દોષ નથી-દૈવનો જ દોષ છે તાત્પર્ય એ છે કે યત્ન કરવામાં પુરુષ સ્વતંત્ર છે અને ફળ આપવામાં દૈવ સ્વતંત્ર છે ૯

કેવો ઉદ્યમ ન કરવો —

यदन्येषां हितं न स्यात्, आत्मनः कर्मपौरुषम् ।
अपत्रपेत वा येन, न तत्कुर्यात् कथञ्चन ॥ १० ॥
महाभारत, विराटपर्व अ० ७० श्लो० १९

જે પોતાનું કર્મ અને પુરુષાર્થ બીજાને હિતકારક ન હોય, અથવા જે કાર્ય કરવાથી લજ્જા પામવી હોય, તે કાર્ય કોઈ પણ પ્રકારે કરવું નહીં ૧૦

ઉદ્યમનું ફળઃ—

देवोऽपि शङ्कते तेभ्यो विघ्नान् कृत्वाऽपि सीदति ।
विनिरस्ताखिलोत्साहा, प्रारब्धं न त्यजन्ति ये ॥ ११ ॥
त्रिषष्टि०, पर्व ९, सर्ग ४, श्लो० २२

જે પુરુષો વિઘ્નો આવ્યા છતા ઉત્સાહનો ભંગ કર્યા વિના જ પ્રારંભેલા કાર્યનો ત્યાગ કરતા નથી, તેમનાથી દૈવ પણ શંકા પામે છે, અને તેમને વિઘ્ન કરીને પણ પાછળથી ખેદ પામે છે ૧૧

यो यमर्थं प्रार्थयते यमर्थं घटते च य ।
सोऽवश्यं तमवाप्नोति, न चेच्छ्रान्तो निवर्तते ॥ १२ ॥

व्यासदेव

જે મનુષ્ય જે અર્થને-ધનાદિક પદાર્થને-ઇચ્છે છે તથા જે માણસ જે અર્થને મેળવવા માટે ચેષ્ટા-ઉદ્યમ-કરે છે, તે પુરુષ જો થાકીને પાછો ન ફરે તો અવશ્ય તે અર્થને પામે છે-મેળવે છે ૧૨

उद्योगिनं पुरुषसिंहमुपैति लक्ष्मी-
दैवेन देयमिति कापुरुषा वदन्ति ।
दैवं निहत्य कुरु पौरुषमात्मशक्त्या,
यत्ने कृते यदि न सिध्यति कोऽत्र दोषः ? ॥ १३ ॥

हितोपदेश, मित्रलाभ, श्लो० ३१

ઉદ્યોગવાળા શ્રેષ્ઠ પુરુષની પાસે લક્ષ્મી આવે છે, દૈવ આપે છે એવુ વચન તો કાયર પુરુષો જ બોલે છે માટે દૈવને હણીને પોતાની શક્તિ પ્રમાણે તુ પુરુષાર્થ-ઉદ્યમ કર જો કદાચ યત્ન કર્યા છતા કાર્ય સિદ્ધ ન થાય તો તેમા શો દોષ ? ૧૩

प्रमाद (८४)

પ્રમાદનિંદા —

प्रमाद परमद्वेपी, प्रमाद परमो रिपु ।
प्रमादो मुक्तिदस्युश्च, प्रमादो नरकायनम् ॥ १ ॥

विक्रमचरित्र भाग २, सर्ग ११, श्लो० ८०९.

પ્રમાદ જ મોટો દ્વેષી છે, પ્રમાદ જ મોટો શત્રુ છે, પ્રમાદ જ મુક્તિનો ચોર છે અને પ્રમાદ જ નરકનુ સ્થાન છે ૧

પ્રમાદત્યાગનો ઉપદેશ —

भरकादिभिरसुलभ, मानुष्य प्राप्य क प्रमादो मे ? ।
न च गतमायुर्भूय , प्रत्येत्यपि देवराजस्य ॥ २ ॥

उमास्वातिवाचक.

કોટિ ભવવડે પણ ફરીથી પ્રાપ્ત થઈ ન શકે એવા મનુષ્ય ભવને પામીને પણ મારો આ શો પ્રમાદ છે ? કારણ કે ગયેલુ આયુષ્ય દેવેન્દ્રને પણ ફરીથી પાછુ આવતુ નથી ૨

न युज्यते तद्विदुष., प्रमादोऽत्र मनागपि ।
क. प्रमाद्यति बालोऽपि, निशोल्लङ्घ्ये मरुस्थले ॥ ३ ॥

त्रिषष्टि०, पर्व १, सर्ग ३, श्लो० ५५[illegible]

—તેથી કરીને આ જગતમા વિદ્વાનોને જરા પણ પ્રમા
કરવો યોગ્ય નથી, કેમકે મારવાડની ભૂમિ કે જે રાત્રિએ જ

ઉલ્લંઘન કરવા લાયક છે તેમાં બાળક પણ કેમ પ્રમાદ કરે ? (આ સંસાર મરુભૂમિના જેવો વિકટ હોઈ એમાં પ્રમાદ કરવો કેમ પાલવે ?) ૩

પ્રમાદ ' શત્રુ; ઉદ્યમ : બંધુ '—

आलस्य हि मनुष्याणां, शरीरस्थो महारिपुः ।
नास्त्युद्यमसमो बन्धुः, कृत्वा य नावसीदति ॥ ४ ॥

ખરેખર, માણસોના શરીરમાં રહેલો પ્રમાદ જ મોટો દુશ્મન છે (કે જેના લીધે માણસ પોતાનું સર્વસ્વ ખોઈ બેસે છે), અને ઉદ્યમ સમાન માણસોનો બીજો કોઇ ભાઇ નથી કે જે ઉદ્યમ કરવાથી માણસ વિનાશ(ના પંથ)ને પામતો નથી (પોતાની ઉન્નતિ સાધી શકે છે) ૪

પ્રમાદથી નુકસાન —

एकोदराः पृथग्ग्रीवा अन्यान्यफलकाङ्क्षिणः ।
प्रमत्ता हि विनश्यन्ति, भारुण्डा इव पक्षिणः ॥ ५ ॥

એક ઉદરવાળા અને જુદી જુદી ડોકવાળા ભારુંડ નામના પક્ષીઓ જેમ અન્ય અન્ય ફળની ઇચ્છા કરવાથી વિનાશ પામે છે તેમ જીવો પ્રમાદી થવાથી વિનાશ પામે છે ૫

हित (८५)

સાચુ સ્વહિતઃ—

श्रेयार्थिनो हि भूयामो लोके लोकोत्तरे च न ।
स्तोका हि रत्नवणिज , स्तोकाश्च स्वात्मसाधका ॥१॥

આ લોક સ બધી કલ્યાણના અર્થીઓ ઘણા હોય છે, પણ લોકોત્તર સ બ ધી-પરભવ સ બ ધી કલ્યાણના અર્થી ઘણા હોતા નથી, કેમકે રત્નના વેપારી ઘણા થોડા હોય છે, તેમ આત્મસાધન કરનારા પણ ઘણા થોડા હોય છે ૧

હિતનો માર્ગ—

आकिञ्चन्य सुसन्तोषो, निराशीस्त्वमचापलम् ।
एतदाहु पर श्रेय आत्मनस्य नितात्मन ॥ २ ॥

महाभारत, शान्तिपर्व अध्याय ३३७, श्लो० १९

પરિગ્રહનો ત્યાગ, સારો સ તોષ આશારહિતપણુ અને ચપળતારહિતપણુ આ સર્વ આત્માને વશ કરનાર આત્મ જ્ઞાનીને અત્ય ત શ્રેયસ્કર-કલ્યાણકારક છે ૨

षड् दोषा पुरुषणेह, हातव्या भूतिमिच्छता ।
निद्रा तन्द्रा भय क्रोध आलस्य दीर्घसूत्रता ॥ ३ ॥

हितोपदेश मित्रलाभ, श्लो० ३९

સમૃદ્ધિને ઇચ્છતા પુરુષે આ છ દોષો ત્યાગ કરવા લાયક છે ૧ નિદ્રા, ૨ ત દ્રા, ૩ ભય, ૪ ક્રોધ, ૫ આળસ અને ૬ દીર્ઘસૂત્રતા-એટલે કાય કરવામા અતિ લાબો વિચાર ૩

प्राणाघातान्निवृत्तिः परधनहरणे संयमः सत्यवाक्यं,
काले शक्त्या प्रदानं युवतिजनकथामूकभावः परेषाम् ।
तृष्णास्रोतोविभङ्गो गुरुषु च विनयः सर्वभूतानुकम्पा,
सामान्यः सर्वशास्त्रेष्वनुपहतविधिः श्रेयसामेष पन्थाः ॥४॥

क्षुल्लकल्लिका (भानुचन्द्र) चारित्रप्रकरण, श्लो० १०९

પ્રાણીઓની હિંસાથી નિવૃત્ત થવું (હિંસા ન કરવી), બીજાના ધનનું હરણ કરવામાં સંયમ (તે નહીં લેવાનો નિયમ), સત્ય વચન બોલવું, અવસરે શક્તિ પ્રમાણે દાન આપવું, પર-સ્ત્રીઓની સાથે વાત કરવામાં મુંગા રહેવું, લોભરૂપી પ્રવાહનો ભંગ કરવો (સંતોષ રાખવો), ગુરુજનને વિષે વિનય કરવો અને સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર દયા રાખવી આ કલ્યાણનો સામાન્ય માર્ગ સર્વ શાસ્ત્રોમાં કહેલો છે, તેમાં કોઈ શાસ્ત્રમાં પણ વિસંવાદ નથી ૪

कर्तव्यो गुणसङ्ग्रहः परहिते देयं निजं मानसं,
श्रोतव्यं वचनामृतं जिनवचः कार्यं यथास्थानवत् ।
दातव्यं यतिपुङ्गवेषु निजकं न्यायप्रक्लृप्तं धनं,
श्रद्धेयं सततं सतां सुचरितं श्रेयस्करोऽयं विधिः ॥ ५ ॥

નિરંતર મનુષ્યે ગુણનો સંગ્રહ કરવો, પરના હિતને વિષે પોતાનું મન આપવું, સર્વ વચનોમાં અમૃત સમાન જિનેશ્વરનું વચન સાંભળવું અને તે પ્રમાણે યથાયોગ્ય કાર્ય કરવું, ન્યાયથી ઉપાર્જન કરેલું પોતાનું ધન ઉત્તમ મુનિજનોને આપવું અને સત્પુરુષોના ઉત્તમ ચરિત્ર ઉપર નિરંતર શ્રદ્ધા રાખવી આ સર્વ વિધિ મનુષ્યોને કલ્યાણકારક છે ૫

હિતનુ આચરણ —

सर्वेथा स्वहितमाचरणीय, किं करिष्यति जनो बहुजल्पः ? ।
विद्यते न हि स कश्चिदुपाय, सर्वलोकपरितोषकरो य. ॥ ६ ॥

મનુષ્યે સર્વથા પોતાના આત્માનુ હિત કરવું જોઇએ બહુ બહુ બોલનાર માણસ શુ કરવાનો છે ? અર્થાત્ માણસોના બોલ્યા સામ જોવુ નહીં, કારણ કે એવો કોઇ પણ ઉપાય નથી કે જે સર્વ લોકોને સતોષ કરનારો હોય ૬

હિતનુ અજ્ઞાન —

पुन प्रभात पुनरेव शर्वरी,
पुन शशाङ्क पुनरुद्गतो रवि ।
कालस्य किं गच्छति याति जीवितं ,
तथाऽपि लोक स्वहितं न बुध्यते ॥ ७ ॥

मार्कण्डपुराण स्कन्ध ५, अध्याय ११, श्लो० २४

ફરી ફરીને પ્રાત કાળ થાય છે, ફરી ફરીને રાત્રિ પણ આવે છે, ફરી ફરીને ચદ્ર ઊગે છે, ફરી ફરીને સૂર્ય પણ ઊગે છે, તેમા કાળનુ શુ જાય છે–શુ ઓછુ થાય છે ? કાળનુ કાઇ પણ જતુ નથી, પરતુ જીવિત જતુ રહે છે, તોપણ લોકો પોતાના હિતને જાણતા નથી ૭

હિતનો ઉપદેશઃ—

यावन्न गृह्यसे रोगैर्यावन्नाभ्येति ते जरा ।
यावन्न क्षीयते त्वायुस्तावच्छ्रेय समाचर ॥ ८ ॥

इतिहाससमुच्चय अ० १७, श्लो० ५६

જ્યાસુધી તને રોગોએ ગ્રહણ કર્યો નથી, જ્યાસુધી તને વૃદ્ધાવસ્થા પ્રાપ્ત થઇ નથી અને જ્યાસુધી તારુ આયુષ્ય ક્ષીણ થયુ નથી ત્યાસુધી તુ કલ્યાણમાર્ગનુ આચરણ કર ૮

હિતકારી વક્તા. દુર્લભઃ—

सुलभा' पुरुषा राजन् ! सतत प्रियवादिनः ।
अप्रियस्य च पथ्यस्य, वक्ता श्रोता च दुर्लभः ॥ ९ ॥

कवितार्कौमुदी, भाग ३, पृ० ५०१

હે રાજા ! નિરતર પ્રિય વચનને બોલનારા પુરુષો તો સુલભ છે-ઘણા છે, પરતુ અપ્રિય છતા પણ હિતકારક વચનને બોલનારા તથા તેવા વચનને સાભળનાર પુરુષ તો દુર્લભ જ છે ૯

હિત-વચન ફળ'—

द्वेषेऽपि बोधकवच श्रवण विधाय,
स्याद् रौहिणेय इव जन्तुरुदारलाभः ।
क्वाथोऽप्रियोऽपि सरुजा सुखदो गरिष्ठो,
सन्तापकोऽपि जगदङ्गभृता हिताय ॥ १० ॥

कर्पूरप्रकरण (सटीक), पृ० ३२ श्लो० १४

દ્વેષ છતા પણ ઉપદેશનુ વચન શ્રવણ કરવાથી રૌહિણેય ચોરની જેમ પ્રાણીને મોટો લાભ થાય છે જેમકે ક્વાથ (ઔષધનો ઉકાળો) અપ્રિય છે તો પણ તે રોગી માણસને સુખકારક છે, અથવા તો સૂર્ય સતાપ કરનાર છે તો પણ તે જગતના પ્રાણીઓને હિતકારક છે ૧૦

अहित (८६)

અહિતના કારણઃ—

आत्मकार्यं परित्यज्य, परकार्येषु यो रत ।
ममत्वरतचेता स, स्वहिताद्भ्रशमेष्यति ॥ १ ॥

तत्त्वामृत, श्लो० १५८

જે પ્રાણી પોતાના (આત્માના) કાર્યનો ત્યાગ કરી (શરીરાદિક) પરકાયને વિષે રક્ત થાય છે તે મમતાને વિષે આસક્ત ચિત્તવાળો પ્રાણી આત્મહિતથી ભ્રષ્ટ થાય છે—નાશ પામે છે ૧

ध्यायतो विषयान् पुंस , सङ्गस्तेषूपजायते ।
सङ्गात्सञ्जायते काम , कामात्क्रोधोऽभिजायते ॥ २ ॥
क्रोधाद्भवति सम्मोह , सम्मोहात्स्मृतिविभ्रम ।
स्मृतिभ्रंशाद्बुद्धिनाशो बुद्धिनाशात्प्रणश्यति ॥ ३ ॥

भगवद्गीता अ० २, श्लो० ६२ ६३

વિષયોનુ ધ્યાન કરતા પુરુષને તે તે વિષયોને વિષે સગ પ્રાપ્ત થાય છે, સગથી કામ ઉત્પન્ન થાય છે, કામથી ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય છે, ક્રોધથી સમોહ ઉત્પન્ન થાય છે, સમોહથી સ્મૃતિનો વિભ્રમ ઉત્પન્ન થાય છે, સ્મૃતિના નાશથી બુદ્ધિનો નાશ થાય છે અને બુદ્ધિના નાશથી વિનાશ પામે છે ૨,૩

सत्कार (८७)

ગુરુનો સત્કાર —

नमस्कुर्यात्ततो भक्त्या, पर्युपासीत चादरात् ।
तद्याने त्वनुयायाच, क्रमोऽयं गुरुसेवने ॥ १ ॥

— विवेकविलास उल्लास १ श्लो० १०२

ત્યારપછી (ગુરુમહારાજને આસન આપ્યા પછી) તેમને ભક્તિપૂર્વક વંદન કરવું જોઈએ અને વિનયપૂર્વક એમની સેવાભક્તિ કરવી (પછી) જ્યારે તેઓ જતા હોય ત્યારે એમને વળાવા જવું. ગુરુમહારાજની સેવાનો આ ક્રમ છે. ૧

અતિથિનો સત્કાર —

तृणानि भूमिरुदकं, वाक् चतुर्थी च सूनृता ।
सतामेतानि हर्म्येषु, नोच्छिद्यन्ते कदाचन ॥ २ ॥

जैनपञ्चतन्त्र पृ० ५४, श्लो० १३१*

બેસવાને માટે તૃણ (આદડી), વિશ્રાન્ત લેવા માટે પૃથ્વી (મકાન), પીવા માટે પાણી અને સારી વાણી આ ચાર વસ્તુઓ સત્પુરુષોના ઘરમાં કદાપિ વિનાશ પામતી નથી. ૨

કોણ કોને સત્કાર યોગ્ય —

प्रजानां दैवतं राजा, पितरौ देवता सताम् ।
सुशिष्याणां गुरुर्देवो नारीणां दैवतं पतिः ॥ ३ ॥

धर्मकल्पसूत्र, पृ० ८१, श्लो० १०८ (प्र स)*

પ્રજાઓને રાજા દેવતારૂપ છે, સત્પુરુષોને માતાપિતા દેવતારૂપ છે, ઉત્તમ શિષ્યોને સદ્ગુરુ દેવતારૂપ છે અને સ્ત્રીઓને પોતાનો પતિ દેવતારૂપ છે. ૩

तिरस्कार (८८)

वडिलना तिरस्कारनु फळ —

यो भ्रातर पितृसम, ज्येष्ठ मूढोऽवमन्यते ।
तन दोषण सम्प्रेत्य, निरय घोरमृच्छति ॥ १ ॥

पद्मपुराण अध्याय ५१ श्लो० ४४

जे मूढ माणुस पिता समान मोटा भाईनी अवगणना करे छे ते माणुस ते अवगणनाना पापथी मरीने घोर नरकमा जाय छे १

तिरस्कार द्वेषफळ —

स्वामिभक्त्यप्रमत्तत्वादिगुणैर्भूषितोऽपि सन् ।
श्वन् ! त्व तथाऽपि सर्वत्र, जातिद्वेषात्प्रभर्त्स्यसे ॥ २ ॥

मुनि हिमांशुविजय

पोताना मालिकनी भक्ति (निमकहलालपणु) अने सदा जाग्रत अवस्था वगेरे गुणोथी तु भूषित होवा छता हे कुतरा ! ताराम तारी पोतानी जाति तरफ द्वेष करवानो स्वभाव होवाथी तु बधे स्थळे तिरस्कार पामे छे २

प्रेम (८९)

પ્રેમનાં લક્ષણ—

ददाति प्रतिगृह्णाति, गुह्यमाख्याति पृच्छति ।
भुङ्क्ते भोजयते नित्य, षड्विध प्रीतिलक्षणम् ॥ १ ॥

पञ्चतन्त्र

પ્રસગે દ્રવ્યાદિક આપે અને ગ્રહણ કરે, ગુપ્ત વાત કહે અને પૂછે તથા નિત્ય જમે અને જમાડે આ છ પ્રીતિના લક્ષણ છે ૧

સાચો પ્રેમ —

प्रेम सत्य तयोरेव, ययोर्योगवियोगयोः ।
वत्सरा वासरीयन्ति, वत्सरीयन्ति वासरा. ॥ २ ॥

જેમના વરસો સયોગ વખતે દિવસ જેવા જતા હોય–દિવસની જેમ શીઘ્ર પસાર થતા હોય અને વિયોગને વખતે દિવસ પણ વરસ જેવા જતા હોય તેમનો જ પ્રેમ સત્ય છે ૨

मनुष्येभ्यो वरो मत्स्य , सत्यस्नेहप्रपालक. ।
यद्यम्बोः क्रियते भिन्नस्तदात्मान विमुञ्चति ॥ ३ ॥

સત્ય સ્નેહને પાલન કરનાર મત્સ્ય પણ મનુષ્ય કરતા સારો છે, કેમકે જ્યારે તે જળથી જૂદો કરાય છે ત્યારે તે પોતાના આત્માને છોડી દે છે–મરણ પામે છે ૩

પોષણ કરવો-નભાવવો યોગ્ય છે, કેમકે જે વસ્તુ ઉપાડીને પછી ફેંકી દેવી તે લજ્જા કરનાર થાય છે, અને ભૂમિ પર રહેલાને પડવાનો ભય જ રહેતો નથી ૮

પ્રેમ નભાવવાનો ઉપાયઃ—

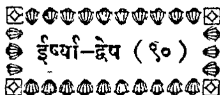
> इच्छेच्चेद्विपुलां प्रीतिं, त्रीणि तत्र न कारयेत् ।
> वाग्वादमर्थसम्बन्धं, तत्पत्नीपरिभाषणम् ॥ ९ ॥

જે મનુષ્ય જેની સાથે અત્યંત પ્રીતિને ઇચ્છતો હોય તે મનુષ્યે તેની સાથે વચનવડે વાદવિવાદ, ધનનો સંબંધ (લેવડદેવડ) અને તેની સ્ત્રી સાથે વાતચીત આ ત્રણ બાબત કરવી નહીં ૯

પ્રેમનું ફળ —

> क्वचन्द्रोर्मण्डलमम्बुधि क्व च रविः पद्माकरः क्व स्थितः,
> क्वाभ्रा सन्ति मयूरपङ्क्तिरमला क्वालिः क्व वा मालती ? ।
> हंसानां च कुलं क्व दूरविषये क्वास्ते सरो मानसं,
> यो यस्याभिमतः स तस्य निकटे दूरेऽपि सन् वल्लभः ॥१०॥

ચંદ્રમંડળ ક્યાં રહેલું છે અને સમુદ્ર ક્યાં રહેલો છે? સૂર્ય ક્યાં રહેલો છે અને કમળાકર (કમળનું વન) ક્યાં રહેલું છે? વાદળાં ક્યાં છે અને નિર્મલ મોરની શ્રેણિ ક્યાં છે? ભમરો ક્યાં છે અને માલતી ક્યાં છે? હંસોનો સમૂહ ક્યાં અને દૂર દેશમાં રહેલું માનસ સરોવર ક્યાં? આ સર્વ ઘણે દૂર રહેલાં છે તો પણ તેમને પ્રીતિ છે માટે જે જેને પ્રિય હોય તે તેની પાસે હોય કે દૂર હોય તો પણ વલ્લભ જ હોય છે ૧૦

દ્વેષ હોય ત્યા બધુ નકામુ:—

किं गुणैस्तस्य कर्तव्य, चेतसो योऽभिरोचते ।
किं गुणैस्तस्य कर्तव्य, चेतसो यो न रोचते ॥ १ ॥

सूक्तमुक्तावलि, पृ ८५, श्लो० ४*

જે માણસ (મિત્ર) મનને પસદ પડતો હોય તે માણસના ગુણોનુ શુ કામ છે? ગુણો ન હોય તો પણ તે પ્રિય લાગે છે, તથા જે માણસ મનને પસદ પડતો ન હોય (જેની સાથે દ્વેષ હોય) તે માણસના ગુણોનુ શુ કામ છે? ઘણા ગુણો હોય તોપણ તે પ્રિય લાગતો નથી ૧

ઇર્ષ્યાનુ કડવુ ફળ:—

न चेर्ष्या स्त्रीषु कर्तव्या, दारा रक्ष्याः प्रयत्नतः ।
अनायुष्या भवेदीर्ष्या, तस्मात्तां परिवर्जयेत् ॥ २ ॥

महाभारत, आदिपर्व, अ० ८, श्लो० ४३

સ્ત્રીઓને વિષે ઈર્ષ્યા કરવી નહીં અને પોતાની સ્ત્રીનુ પ્રયત્નથી રક્ષણ કરવુ ઈર્ષ્યા કરવાથી આયુષ્ય ઓછુ થાય છે, તેથી તે ઇર્ષ્યાનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો ૨

प्रशंसा (९१)

સ્વ-પર-પ્રશંસા —

दृश्यन्ते बहवो लोका, कुर्वन्त स्वप्रशंसनम् ।
तादृशो विरला स्युर्ये, कुर्वन्तेऽन्यप्रशंसनम् ॥ १ ॥

— मुनि हिमांशुविजय

પોતાની પ્રશંસા કરનારા લોકો ઘણા દેખાય છે, જ્યારે તેવા માણસો થોડા જ છે કે જેઓ બીજાની પ્રશંસા કરતા હોય ૧

धर्मार्थोऽयमारम्भ, किं तत्रात्मनिकत्थनै ।
परात्मनिन्दास्तोत्रे हि, नाद्रियन्ते मनीषिण ॥ २ ॥

આ આરંભ-ઉત્સવ-ધર્મને માટે કરેલો છે, તેમાં પોતાના વખાણ કરવાથી શું ફળ છે? કારણ કે ડાહ્યા પુરુષો બીજાની નિંદા અને પોતાની શ્લાઘા કરવામાં આદર કરતા નથી ૨

સ્વપ્રશંસા નિરર્થક —

परप्रणीता हि गुणा यशस्करा,
स्वयं प्रणीता न भवन्ति कीर्तये ।
न सौख्यसौभाग्यकरा भवन्ति ते,
स्वयं गृहीता युवतीकुचाविव ॥ ३ ॥

બીજાઓએ વર્ણન કરેલા ગુણો યશને કરનાર થાય છે, (પણ) તે જો પોતે જ વર્ણન કરે તો તે કીર્તિને માટે થતા નથી, તેમજ તે સુખ અને સૌભાગ્યને કરનારા થતા નથી, જેમકે કોઈ સ્ત્રી પોતે પોતાના કુચને ગ્રહણ કરે-દબાવે—તો તેથી તેને કાંઈ પણ સુખ થતુ નથી ૩

गुणैर्यदि न पूर्णोऽसि, कृतमात्मप्रशंसया ।
गुणैरेवासि पूर्णश्चेत्, कृतमात्मप्रशंसया ॥४॥

ज्ञानसार, आत्मप्रशंसाष्टक, श्लो० १

હે આત્મા ! જો તુ ગુણોવડે પૂર્ણ ન હોય તો તારે આ આત્મશ્લાઘા કરવાથી કાંઈ પણ ફળ નથી અને જો તુ ગુણોવડે પૂર્ણ હોય તો પણ તારે આત્મપ્રશંસા કરવાથી શુ કામ છે ? (બન્ને રીતે આત્મપ્રશંસા નકામી છે) ૪

કોની ક્યારે પ્રશંસા કરવી—

प्रत्यक्षे गुरवः स्तुत्याः, परोक्षे मित्रबान्धवाः ।
कर्मान्ते दासभृत्याश्च, पुत्रा नैव तथा स्त्रियः ॥५॥

ગુરુજનની પ્રત્યક્ષ પ્રશંસા કરવી, મિત્ર અને બાંધવોની પરોક્ષમા સ્તુતિ કરવી, દાસ અને ભૃત્યોની કાર્યને અંતે સ્તુતિ કરવી તથા પુત્ર અને સ્ત્રીની કદાપિ સ્તુતિ કરવી નહીં ૫

શત્રુની પણ પ્રશંસા —

प्रमोदसे स्वस्य यथाऽन्यनिर्मितैः,
स्तवैस्तथा चेत्प्रतिपन्थिनामपि ।
विगर्हणैः स्वस्य यथोपतप्यसे,
तथा रिपूणामपि चेत्ततोऽसि वित् ॥६॥

अध्यात्मकल्पद्रुम, अधिकार ११, श्लो० ६

બીજા માણસોએ કરેલી તારી પ્રશંસા સાંભળીને જેમ તુ ખુશી થાય છે તેવી જ રીતે શત્રુની પ્રશંસા સાંભળીને તને પ્રમોદ થાય, અને જેવી રીતે તારી પોતાની નિંદા સાંભળીને તુ ખેદ પામે છે તેવી જ રીતે શત્રુની નિંદા સાંભળીને ખેદ પામે ત્યારે તુ ખરેખરો જાણકાર છો એમ સમજવુ ૬

[illegible] આજ્ઞા [illegible]

આજ્ઞા [illegible]—

[illegible] ।

ચરિતાઽઽજ્ઞા [illegible] ॥ ૧ ॥

[illegible] ૬, શ્લો [illegible]

આજ્ઞા જ [illegible] મોક્ષનો અદ્વિતીય [illegible] કરેલી છે [illegible] આજ્ઞા જ ચારિત્ર છે અને [illegible] છે.

[illegible]ની આજ્ઞામાં [illegible]—

સતી પણ [illegible] ।
[illegible] ॥

[illegible] (પ્ર સ)

[illegible] જો [illegible] આજ્ઞા [illegible] કરે, [illegible] (સ્વામીની) [illegible] કરે [illegible] અને પુત્ર પિતાની [illegible] કરે છે, તેને [illegible] કહ્યું છે [illegible]

નિન્દા (९२)

કોણ કોની નિંદા કરે —

इन्दु निन्दति तस्करा गृहपतिं जार सुशील खल.,
साध्वीमप्यसती कुलीनमकुलो जह्याज्जरन्तं युवा ।
विद्यावन्तमनक्षरा धनपतिं नीचश्च रूपोज्ज्वल,
वैरूप्यण हत प्रबुद्धमबुधा कष्ट निकृष्टो जन' ॥१॥

ज्ञानशतक (राघवकवीश्वर) श्लो० ६१

ચોર લોકો ચદ્રને નિદે છે, જાર પુરુષ ઘરના ધણીને નિદે છે, ખળ પુરુષ ઉત્તમ શીલવાળાને નિંદે છે, અસતી સ્ત્રી સતી સ્ત્રીને નિદે છે, અકુલીન માણસ કુલીનને નિંદે છે, જુવાન પુરુષ વૃદ્ધને તજે છે-નિદે છે, મૂર્ખ માણસ વિદ્વાનને નિદે છે, નીચ-દરિદ્રી માણસ ધનવાનને નિદે છે, વિરૂપવડે હણાયેલો-ખરાબ રૂપવાળો માણસ ઉજ્જ્વળ રૂપવાળાને નિદે છે, બુદ્ધિ રહિત મનુષ્યો બુદ્ધિમાનને નિદે છે અહો ! મહાકષ્ટ છે કે આ જગતના લોકો નિકૃષ્ટ-હલકા મનના (ઇર્ષ્યાવાળા) જ છે ૧

નિંદક ચાડાળઃ—

काक पक्षिषु चाण्डाल', स्मृत. पशुषु गर्दभः ।
नराणा कोऽपि चाण्डाल', स्मृत सर्वेषु निन्दक ॥२॥

પક્ષીઓમા કાગડો ચડાળ છે, પશુઓમા ગધેડો ચડાળ કહ્યો છે, મનુષ્યોમા પણ કોઇક ચડાળ કહ્યો છે, પરતુ જે નિદા કરનાર છે તે તો સર્વમા ચડાળ છે ૨

નિંદકનો સ્વભાવ —

केनाऽपि सार्धं वमता मतामहो !
कर्णेजपाना प्रकृतिर्न हीयते ।
साकं वसद्भिः मितपक्षिभिर्द्विकैः,
स्वीयः स्वभावः परिमुच्यते किमु ? ॥ ३ ॥

मुनि हिमांशुविजय

ગમે તેવાં સારા માણસ પાસે રહેવા છતા નિંદક–ચાડીયા માણસની નિંદા કરવાની પ્રવૃત્તિ (સ્વભાવ) મટતી નથી હંસની સાથે કાગડા રહે તો પણ શુ તે કાગડા પોતાનો સ્વભાવ મૂકી દે છે ? અર્થાત્ નથી મૂકતા મતલબ કે જે જેનો સ્વભાવ છે તે કોઈના સંગથી પણ કદી મટતો નથી ૩

કોઈની નિંદા ન કરવી —

गुरोः पतिव्रताना च, तथा धर्मतपस्विनाम् ।
परिवाद न कुर्वीत परिहासेऽपि भारत ! ॥ ४ ॥

महाभारत, आदिपर्व, अ १४, श्लो० १८

હે ભારત ! મશ્કરીમા પણ ગુરુના, પતિવ્રતા સ્ત્રીના, ધર્મના અને તપસ્વિના અવર્ણવાદ બોલવા નહીં–નિંદા કરવી નહીં ૪

वैमर्म्यं नैव कस्यापि, वक्तव्य द्विपता तु चेत् ।
उच्यते तदपिप्राज्ञैरन्योक्तिच्छलभङ्गिभिः ॥ ५ ॥

विवेकविलास, उल्लास ८, श्लो० ३२९.

ડાહ્યા પુરુષોએ કોઈનુ વાકુ બોલવુ નહીં, છતા કદાચ શત્રુનુ વાકુ બોલવુ હોય તો તે પણ અન્યોક્તિથી, કાંઈ મિષથી કે વ્યગ્ય વચનથી કહેવુ ૫

आज्ञा (९३)

આજ્ઞા મહત્ત્વઃ—

सर्वजन्तुहिताऽऽज्ञैवाज्ञैव मोक्षैकपद्धति ।
चरिताऽऽज्ञैव चारित्रमाज्ञैव भवभञ्जनी ॥ १ ॥

योगसार, प्रस्ताव १ श्लो० ३७

આજ્ઞા જ સર્વ જંતુઓને હિતકારક છે, આજ્ઞા જ મોક્ષનો અદ્વિતીય માર્ગ છે, આચરણ કરેલી (અંગીકાર કરેલી) આજ્ઞા જ ચારિત્ર છે અને આજ્ઞા જ સંસારનો નાશ કરનારી છે ૧

કોની આજ્ઞામાં શંકા ન કરવીઃ—

सती पत्यु प्रभो पत्तिर्गुरोः शिष्य पितु सुत. ।
आदेशे संशयं कुर्वन्, खण्डयत्यात्मनो व्रतम् ॥२॥

उपदेशप्रासाद, भाग १, पृ १८३ (प्र स)

સતી સ્ત્રી જો પોતાના પતિની આજ્ઞામાં સંશય કરે, સેવક પ્રભુની (સ્વામીની) આજ્ઞામાં સંશય કરે શિષ્ય ગુરુની આજ્ઞામાં અને પુત્ર પિતાની આજ્ઞામાં સંશય કરે તો તેઓએ પોતાના વ્રતનું ખંડન કર્યું છે એમ જાણવું ૨

विवेक (९४)

विवेक महिमा —

विवेक• परमो धर्मो विवेक• परम तप• ।
विवेक• परम ज्ञान, विवेको मुक्तिसाधन ॥ १ ॥

વિવેક જ શ્રેષ્ઠ ધર્મ છે, વિવેક જ ઉત્તમ તપ છે, વિવેક જ ઉત્તમ જ્ઞાન છે અને વિવેક જ મોક્ષનુ સાધન છે ૧

આપવા તથા લેવાનો વિવેક --

न ग्राह्याणि न देयानि, वस्तूनि षट् विवेकिना ।
अग्निर्मधु विष शस्त्र, मद्य मांस तथैव च ॥ २ ॥

દેવતા, મધ, ઝેર, શસ્ત્ર, દારુ, અને માંસ, એ છ વસ્તુ વિવેકી પુરુષે આપવી નહિ અને લેવી પણ નહિ (કારણકે આ વસ્તુઓથી પાપનુ પોષણ થાય છે) ૨

વિવેકીનુ કાર્ય:—

शास्त्र बोधाय दानाय, धनं धर्माय जीवितम् ।
काय• परोपकाराय, धारयन्ति विवेकिनः ॥ ३ ॥

धर्मकल्पद्रुम पृ०९४ श्लो०९ (प्र स) *

વિવેકી માણસો શાસ્ત્રને બોધ (જ્ઞાન) માટે ધારણ કરે છે, ધનને દાન દેવા માટે ધારણ કરે છે, જીવિતને ધર્મ કરવા માટે ધારણ કરે છે અને શરીરને પરોપકાર કરવા માટે ધારણ કરે છે ૩

વિવેક વગર નકામુ —

विद्या कला' परिचिता यदि तास्ततः किं,
तप्तं तपो यदि तदुग्रतरं ततः किम् ? ।
कीर्तिः कलङ्करहिता यदि सा ततः किं,
अन्तर्विवेककलिका यदि नोल्लसन्ती ? ॥ ४ ॥

वैराग्यशतक (पद्मानंद), श्लो॰ ८९

જો હૃદયમા વિવેકની કલિકા વિકાસ પામી ન હોય તો કદાચ સમગ્ર કળાઓ પરિચિત કરી-ગ્રહણ કરી તેથી શુ ફળ ? કદાચ અતિ ઉગ્ર તપસ્યા કરી તેથી શુ ફળ ? અને કલક રહિત-નિર્મળ કીર્તિ જગતમા ફેલાવી તેથી શુ ફળ ? (વિવેક વિના આ સર્વ નિષ્ફળ છે) ૪

વિવેક વિનાના પશુ —

निद्राऽऽहारो रतं भीतिः पशूनां च नृणां समम् ।
विवेकान्तरमत्रास्ति, तं विना पशवः स्मृता ॥ ५ ॥

નિદ્રા, આહાર, મૈથુન અને ભય, આ ચાર બાબત પશુઓને અને મનુષ્યોને સમાન જ છે તેમા માત્ર એક વિવેકનુ જ અંતર છે એટલે કે મનુષ્યમા એક વિવેક જ અધિક છે, તેથી તે વિવેક વિનાના મનુષ્યોને પશુ જ કહ્યા છે ૫

વિવેકનુ ફળ —

नन्दन्ति मन्दा' श्रियमाप्य नित्यं,
परं विषीदन्ति विपद्गृहीता ।

विवेकदृष्टया चरता जनाना,
श्रियो न किञ्चिद्विपदो न किञ्चित् ॥ ६ ॥

મૂઢ માણુસો લક્ષ્મીને પામીને નિરતર આનદ પામે છે અને તેઓ વિપત્તિમા આવી પડે ત્યારે અત્યત ખેદ પામે છે પરતુ વિવેકદૃષ્ટિએ વિચરનારા પુરુષોને તો લક્ષ્મી પણ કાઇ હિસાબમા નથી, અને વિપત્તિ પણ કાઇ હિસાબમા નથી (એટલે કે લક્ષ્મી આનદ આપતી નથી અને વિપત્તિ ખેદ કરાવતી નથી) ૬

चरन्तो न स्खलन्त्येव, कलिध्वान्तेऽपि कोविदा ।
विवेको गुरुवत्तेर्ष, कृत्याकृत्य प्रकाशयेत् ॥ ७ ॥

પડિતો કલિકાળરૂપી અધકારમા ચાલતા છતા પણ ઠોકર ખાતા નથી કેમકે તેમની પાસે રહેલો વિવેક (વિવેકરૂપી દીવો) ગુરુની જેમ કાર્ય અને અકાર્યને પ્રકાશિત કરે છે ૭

પૂજ્ય અપૂજ્ય અવિવેક ફળ —

अपूज्या यत्र पूज्यन्ते, पूज्याना तु विमानना ।
त्रीणि तत्र प्रवर्तन्ते, दुर्भिक्ष मरण भयम् ॥ ८ ॥

जैनपञ्चतन्त्र पृ २०९ श्लो० १७३

જ્યા અપૂજ્યની પૂજા થતી હોય અને પૂજ્યોનુ અપમાન થતુ હોય, ત્યા દુકાળ, અકાળ મરણ અને ઉપદ્રવાદિકના ભય, આ ત્રણ બાબત પ્રાપ્ત થાય છે ૮

ગર્વ (૧૫)

ખોટો ગર્વ —

अहं कर्ता च हर्ताऽहं, सगुणोऽहमहं धनी ।
वेऽहमित्येव तावत् त्वं, जीव ! नो वेत्सि तत्त्वतः ॥१॥

पार्श्वनाथचरित्र (पद्य), सर्ग २, श्लो० ६१४

હું કર્તા છું, હર્તા છું, ગુણસંપન્ન છું, ધનવાન છું (એવું અભિમાન રહે છે), પણ હે જીવ ! હું કોણ છું એ ખરી રીતે તેં જાણ્યું નથી ૧

સાચો ગર્વ —

आपदो नाशिता नैव, जरा नो जर्जरीकृता ।
न मृत्युर्निहतो जीव ! गर्व कुर्वन् न लज्जसे ? ॥ २ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (पद्य) सर्ग २, श्लो० ६१३

આપત્તિનો નાશ કર્યો નથી, વૃદ્ધાવસ્થા મટાડી નથી, મૃત્યુનો અંત આણ્યો નથી, છતાં હે જીવ ! તું ગર્વ કરતા શરમાતો નથી ? (ખરો ગર્વ તો આ બધાના નાશમાં જ છે) ૨

મનસ્વીની ભાવના:—

न वै ताडनात् तापनात् सन्निरस्ये,
न वै विकारात् क्लिश्यमानोऽहमस्मि ।
गुरोरप्य स मुख्यदृष्ट्या सदृशं,
यशो मां जना गुह्यया तोलयन्ति ॥ ३ ॥

भागवत, स्कन्ध ६, श्लो० ५८

સુવર્ણ કહે છે કે—હથોડાના તાડનથી હું કલેશ પામતો નથી, અગ્નિમાં તપાવવાથી હું કલેશ પામતો નથી અને વેચાવાથી પણ હું કલેશ પામતો નથી, પરંતુ સુવર્ણરૂપ એવા મને તે એક જ મોટું દુઃખ છે કે જે લોકો મને ગુંજા (ચણોઠી)ની સાથે તોળે છે ૩

मनस्वी म्रियते काम, कार्पण्य न तु गच्छति ।
अपि निर्वाणमायाति, नानलो याति शीतताम् ॥ ४ ॥

સત્ત્વાભિમાની પુરુષ ભલે મરી જાય પણ તે દીનપણાને કદી પણ પામતો નથી જેવી રીતે કે અગ્નિ શાંત થઈ જાય એ બહેતર છે પણ તે કદી પણ ઠંડાપણાને પ્રાપ્ત નથી જ થતો ૪

મનસ્વીને સુખ—દુઃખ સરખાં—

क्वचित् पृथ्वीशय्य क्वचिदपि च पर्यङ्कशयन',
क्वचिच्छाकाहार क्वचिदपि च शाल्योदनरुचि ।
क्वचित् कन्थाधारी क्वचिदपि च दिव्याम्बरधरो
मनस्वी कार्यार्थी न गणयति दु.ख न च सुखम् ॥५॥

नीतिशतक(भर्तृहरि), श्लो० ७३

કાર્ય કરવાના જ પ્રયોજનવાળો મનસ્વી પુરુષ કોઈ વખત પૃથ્વી પર શયન કરે છે તો કોઈ વખત પલંગ ઉપર સૂવે છે, કોઈ વખત કેવળ શાકનો જ આહાર કરે છે તો કોઈ વખત દાળભાત વગેરે ખાય છે, કોઈ વખત કંથા—ફાટેલું વસ્ત્ર ધારણ કરે છે તો કોઈ વખત દિવ્ય—સુંદર વસ્ત્રને ધારણ કરે છે, અર્થાત્ તે સુખ કે દુઃખને ગણતો નથી ૫

पवित्रता (९६)

પવિત્રતાનું સ્વરૂપ—

> अभक्ष्यपरिहारश्च, संसर्गश्चाप्यनिन्दितैः ।
> स्वधर्मे च व्यवस्थानं, शौचमित्यभिधीयते ॥ १ ॥

અભક્ષ્ય પદાર્થોનો ત્યાગ અનિંદિત અર્થાત્ ઉત્તમ પુરુષોનો સંસર્ગ-સમાગમ તેમજ પોતાના ધર્મમાં સ્થિર રહેવું તે શૌચ-પવિત્રતા કહેવાય છે ૧

કોણ કયારે પવિત્ર—

> शुद्धं भूमिगतं तोयं, शुद्धा नारी पतिव्रता ।
> शुचिः क्षेमकरो राजा, सन्तुष्टो ब्राह्मणः शुचिः ॥ २ ॥

वृद्धचाणक्यनीति अध्याय ८ श्लो० ११.

પૃથ્વી પર રહેલું પાણી પવિત્ર છે પતિવ્રતા સ્ત્રી પવિત્ર છે, પ્રજાનું પાલન કરનાર રાજા પવિત્ર છે અને સંતોષી બ્રાહ્મણ પવિત્ર છે ૨

> शुचि भूमिगतं तोयं, शुचिर्नारी पतिव्रता ।
> शुचिर्धर्मपरो राजा, ब्रह्मचारी सदा शुचिः ॥ ३ ॥

भारतनिरत्नस्मृति, पृ ३० (द सा)

પૃથ્વી પર રહેલું જળ પવિત્ર છે, પતિવ્રતા સ્ત્રી પવિત્ર છે, ધર્મિષ્ઠ રાજા પવિત્ર છે અને બ્રહ્મચારી સદા પવિત્ર છે ૩

શું શાથી પવિત્ર થાય:—

वपु पवित्रीकुरु तीर्थयात्रया,
चित्त पवित्रीकुरु धर्मवाञ्छया ।
वित्त पवित्रीकुरु पात्रदानतः,
कुल पवित्रीकुरु सच्चरित्रत. ॥ ४ ॥

उपदेशग्रन्थमाला, पृ० २४१

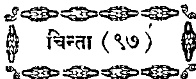
હે જીવ ! તુ તીર્થયાત્રાવડે શરીરને પવિત્ર કર, ધર્મની વાછાવડે ચિત્તને પવિત્ર કર, પાત્રને વિષે દાન દઇને ધનને પવિત્ર કર તથા સદાચારનુ આચરણ કરવાથી કુળને પવિત્ર કર ૪

सत्यपूत वदेद्वाक्य, वस्त्रपूत पिबेज्जलम् ।
दृष्टिपूत न्यसेत्पाद, मनःपूत समाचरेत् ॥ ५ ॥

मनुस्मृति, उत्तरभाग, श्लो० ८७

સત્યથી પવિત્ર થયેલુ વચન બોલવુ, વસ્ત્રથી પવિત્ર કરેલુ (ગળેલુ) પાણી પીવુ, દૃષ્ટિથી પવિત્ર કરેલી એટલે કે બરાબર તપાસેલી ભૂમિ પર પગ મૂકવો અને મનથી પવિત્ર કરેલુ-વિચારપૂર્વક કાર્ય કરવુ ૫

चिन्ता (९७)

ચિંતાના પ્રકાર:—

उत्तमा ह्यात्मचिन्ता च, मोहचिन्ता च मध्यमा ।
अधमा कामचिन्ता च, परचिन्ताऽधमाधमा ॥ १ ॥

उपदेशप्रासाद भाग १, पृ ११३ *

પોતાના આત્માની ચિંતા કરવી (વિચાર કરવો) તે ઉત્તમ છે, મોહની (સાંસારિક સ્ત્રી, ધન વગેરેની) ચિંતા કરવી તે મધ્યમ છે, કામવિષયની ચિંતા કરવી તે અધમ છે અને પરની ચિંતા કરવી તે અધમમાં પણ અધમ છે ૧

પારકી ચિંતા તજવી —

कार्यं च किं ते परदोषदृष्ट्या, कार्यं च किं ते परचिन्तया च ? ।
वृथा कथं खिद्यसि बालबुद्धे !, कुरु स्वकार्यं त्यज सर्वमन्यत् ॥२॥

हृदयप्रदीप, श्लो० १२

બીજાના દોષ જોવાથી તારે શું કામ છે? અને બીજાની ચિંતા કરવાથી તારે શું કાર્ય છે? માટે હે બાળબુદ્ધિવાળા! ફોગટ શા માટે તું ખેદ કરે છે? તું તારું પોતાનું જ કાર્ય કર અને બીજું સર્વ તજી દે! ૨

शोचन्ति स्वजनानन्तं, नीयमानान् स्वकर्मभिः ।
नेष्यमाणं तु शोचन्ति, नात्मानं मूढबुद्धयः ॥ ३ ॥

योगशास्त्र, प्रकाश ४, श्लो० ६१

મૂઢ બુદ્ધિવાળા લોકો પોતપોતાના કર્મોવડે મરણ પામતા સ્વજનનો શોક કરે છે, પરંતુ પોતાને પણ (જે કર્મો લઈ જશે તેને માટે જરા પણ શોક કરતા નથી! ૩

इच्छा (९८)

કોણ શું ઇચ્છે —

मक्षिका व्रणमिच्छन्ति, धनमिच्छन्ति पार्थिवाः ।
नीचाः कलहमिच्छन्ति, शान्तिमिच्छन्ति साधवः ॥ १ ॥

लघुचाणक्यनीति, अ० ५, श्लो० ११

માખીઓ વ્રણ-ઘાવને ચાહે છે રાજાઓ ધનને ઇચ્છે છે, નીચ પુરુષો કલહ-કજીઓ માગે છે અને સાધુજનો શાંતિની વાંછા રાખે છે ૧

दुर्भिक्षोदयमन्नसङ्ग्रहपरः पत्युर्वधं बन्धकी,
ध्यायत्यर्थपतेर्भिषग् गदगणोत्पातं कलिं नारदः ।
दोषग्राहिजनश्च पश्यति परच्छिद्रं छलं शाकिनी,
निष्पुत्रं म्रियमाणमाढ्यमवनीपालो हहा ! वाञ्छति॥२॥

कुमारपालप्रबन्ध, पत्र ८१

અનાજ સંઘરનાર દુકાળ ઇચ્છે છે, છીનાળવી સ્ત્રી પોતાના ભર્તારનો વધ ઇચ્છે છે, વૈદ્ય-ડૉકટર પૈસાદારને વ્યાધિ-સમૂહનો ઉપદ્રવ ઇચ્છે છે, નારદ ક્લેશ-કંકાસ ઇચ્છે છે, દોષને ગ્રહણ કરનારો માણસ પારકાનાં છિદ્ર દેખે છે, શાકિની છળ શોધ્યા કરે છે અને અરેરે ! રાજા પણ લક્ષ્મીવંતને પુત્ર વગરનો-વાંઝીયો મરે તેમ ઇચ્છે છે ૨

ઇચ્છા-સહન ફળઃ—

दुःख यथा बहुविध सहसेऽप्यकामः,
काम तथा सहसि चेत्करुणाऽऽदिभावैः ।
अल्पीयमपि तत तेन भवान्तर स्या-
दात्यन्तिकी सकलदु खनिवृत्तिरत्र ॥३॥

अध्यात्मकल्पद्रुम, अधिकार १०, पृ १८६,श्लो० १८

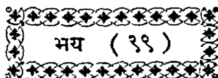
વગર ઇચ્છાએ જેમ તુ બહુ પ્રકારના દુ ખો સહન કરે છે તેમજ જો તુ કરુણાદિક ભાવનાથી ઇચ્છાપૂર્વક થોડા પણ દુ ખો સહન કરીશ તો ભવાતરે હમેશાને માટે સર્વ દુ ખોની નિવૃત્તિ થશે જ ૩

લાલચ • દુ:ખકારણ —

किमिह परमसौख्य नि स्पृहत्व यदेव
त्किमथ परमदु ख सस्पृहत्व यदेतत ।
इति मनसि विधाय त्यक्तसङ्गा. सदा ये,
विदधति जिनधर्म ते नरा. पुण्यभाज ॥ ४ ॥

सुभाषितरत्नसन्दोह, श्लो० १४

આ જગતમા જે આ નિ સ્પૃહપણુ હોય તો તેનાથી બીજુ મોટુ સુખ શુ છે ? અને જો આ સ્પૃહાસહિત પણુ હોય તો તેનાથી બીજુ મોટુ દુ ખ શુ છે ? (નિ સ્પૃહતા એટલે સ તોષ જ મોટામા મોટુ સુખ છે અને સ્પૃહાસહિત પણુ એટલે અસ તોષ (લોભ) જ મોટામા મોટુ દુ ખ છે) આ પ્રમાણે મનમા વિચારીને સદા સ ગનો ત્યાગ કરી, જેઓ જિનધર્મને ધારણ કરે છે-આદરે છે તે પુરુષો પુણ્યશાળી-પુણ્યવત છે ૪

ક્યા સુધી ભય રાખવો —

तावद्भयात् तु भेतव्य, यावद्भयमनागतम् ।
आगत तु भय दृष्ट्वा, प्रहर्तव्यमशङ्कितैः ॥ १ ॥

कर्मपुराण स्कन्ध ६, अध्याय १६, श्लो० २३

જ્યાસુધી ભય આવ્યો ન હોય ત્યાસુધી તે ભયની બીક રાખવી-તેનાથી ચેતીને ચાલવુ, પરતુ પ્રાપ્ત થયેલા ભયને જોઈને શકા રહિત પ્રહાર કરવો-ભયની સામા થવુ ૧

નિર્ભય કોણ —

यो धर्मशीलो जितमानरोपी(षो),
विद्याविनीतो न परोपतापी ।
स्वदारतुष्टः परदारवर्जी,
न तस्य लोके भयमस्ति किञ्चित् ॥ २ ॥

જે ધર્મનુ આચરણ કરતો હોય, જેણે માન તથા ક્રોધ જીત્યા હોય, જે વિદ્યાવડે વિનયને પામેલો હોય, જે અન્ય પ્રાણીને સતાપ કરતો ન હોય, જે પોતાની સ્ત્રીથી જ સતોષી હોય અને જેણે પરસ્ત્રીનો ત્યાગ કર્યો છે તેવા પુરુષને આ જગતમા કાઇ પણ ભય નથી ૨

प्रतिज्ञा (१००)

પ્રતિજ્ઞાનુ મહત્ત્વ —

मद्भिस्तु लीलया प्रोक्त, शिलालिखितमक्षरम् ।
असद्भि शपथेनापि, जले लिखितमक्षरम् ॥ १ ॥

સજ્જનોએ રમતમાત્રમા પણ જે વચન કહ્યુ હોય તે શિલા ઉપર કોતરેલા અક્ષર જેવુ નિશ્ચળ હોય છે, અને દુર્જનોએ સોગન-પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક જે વચન કહ્યુ હોય તે પાણીમા લખેલા અક્ષર જેવુ અસ્થિર-ચચળ-વ્યર્થ છે ૧

ઉત્તમ પ્રતિજ્ઞા ન છોડે —

लज्जा गुणौघजननीं जननीमिवार्या
मत्यन्तशुद्धहृदयामनुवर्तमाना ।
तेजस्विन सुखमसूनपि सन्त्यजन्ति,
सत्यस्थितिव्यसनिनो न पुन प्रतिज्ञाम् ॥ २ ॥

सूत्रकृताङ्गसूत्र, पृ० ६३ गाथा – नो टीकामां+

માતાની જેમ ગુણોના સમૂહને ઉત્પન્ન કરનારી ઉત્તમ અને અત્યત શુદ્ધ હૃદયવાળી લજ્જાને અનુસરનારા તેજસ્વી પુરુષો સુખે કરીને પ્રાણોનો ત્યાગ કરે છે, પરતુ સત્ય સ્થિતિના વ્યસનવાળા તેઓ પ્રતિજ્ઞાનો ત્યાગ કરતા નથી ૨

પ્રતિજ્ઞા પાલનફળ —

धेनूना तु शत दत्वा, यत्फल लभते नर ।
तस्मात्पुण्य कोटिगुणं, प्रतिज्ञापालने द्विज ! ॥ ३ ॥

पद्मपुराण खण्ड १, अध्याय २६ श्लोक ४

હે બ્રાહ્મણ ! મનુષ્ય સો ગાયો આપીને જે પુણ્ય મેળવે તેના કરતા પ્રતિજ્ઞા પાળવાથી કોટિગણુ પુણ્ય પ્રાપ્ત થાય છે ૩

[समाप्तोऽयं श्रीसुभाषित-पद्य-रत्नाकरस्य तृतीया भाग]

સુભાષિત-પદ્ય-રત્નાકરના ભાગ ૧-૨ માટે મળેલા કેટલાક અભિપ્રાયો.

વિદ્વાનોના અભિપ્રાયો

ઇતિહાસતત્ત્વવેત્તા મુનિમહારાજ શ્રીકલ્યાણવિજયજી મહારાજ

"સુભાષિત-પદ્ય-રત્નાકર" નો પ્રથમ ભાગ ઉપલક દૃષ્ટિએ જોઈ ગયો છું. તમારો આ ગ્રંથ ખરે જ વ્યાખ્યાતા અને વક્તાઓને માટે ઉપયોગી નિવડશે. શ્લોકોના સ્થળ અને અંકો આપીને તો તમોએ આને ઘણો જ ઉપયોગી બનાવી દીધો છે. કારણ કે પ્રમાણ તરીકે ઉચ્ચારેલ પદ્ય ક્યા ગ્રંથનું છે?—તે જાણવાની પ્રાયઃ દરેક શ્રોતાની જિજ્ઞાસા હોય છે, જે આ પદ્ધતિના પ્રયોગથી જ પૂરી કરી શકાય. તમારી આ પ્રવૃત્તિ અવશ્ય અનુમોદનીય છે."

ન્યાયવિશારદ, ન્યાયતીર્થ મુનિમહારાજ શ્રી ન્યાયવિજયજી મહારાજ,

"તમારું પુસ્તક, તમારા ગુરુજી મહારાજના નામથી મોકલાવેલું, મળ્યું છે. લાંબે કાળે પણ તમારી તપસ્યા અવશ્ય ફળી છે. પુસ્તક એની દિશામાં ઉપયોગી બનેલ છે. શ્લોકોની અકારાદિ અનુક્રમણિકા આપી હત તો ઠીક થાત. સાધુવર્ગમાં પુસ્તકનો ફેલાવો સારો થવા સંભવ છે."

મહાગુજરાતના સુપ્રસિદ્ધ માતરવર્ગ મુમુક્ષુના માણ્ણ ચીફ જસ્ટી

હી ના શ્રીમાન્ કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી

" પુસ્તક જોઇ જતા મુનિ શ્રી વિશાલવિજયજીના વિશા
જ્ઞાનનો સહજ ખ્યાલ આવે છે સંસ્કૃત સાહિત્યનુ ઘણુ ઊં
જ્ઞાન હોય તો જ આના જેવા સંગ્રહના શ્લોકો તેમાથી તારવી કાઢ
જોડે ગુજરાતી ભાષાન્તર સરળ ભાષામા આપવાથી પુસ્તક અવશ્
ઉપયોગી ને લોકપ્રિય થઈ પડવા સભવ છે

ભાવનગર રાજ્યના લોકપ્રિય ન્યાયાધીશ,

શ્રીમાન્ એ જે ગુનાવાલા સાહેબ, બી એ, એલએલ બી

આપ ની કલમથી લખાયેલો સુભાષિત-પદ્ય-રત્નાકરનો
પહેલો ભાગ સેવકને મળી ગયો છે સેવક ઘણો જ આભારી થયે
છે સદ્ગત આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયધર્મસૂરિજીને પગલે ચાલી
તેમનો વિદ્વાન શિષ્ય-સમુદાય સાહિત્ય-સેવામા જે કીમતી ફાળો
આપી રહ્યો છે તે જોઈ આનંદ થાય છે વિદ્વાનોને, ઉપદેશકોને
ધર્મઅભ્યાસીઓને અને સામાન્ય ગૃહસ્થોને પણ આ પુસ્તક ઉપ
યોગી છે એટલુ જ નહી પરન્તુ આત્માની શાંતિ માટે એક અપૂર્
સાધન છે જુદા જુદા અનેક વિષયો સબધે જુદા જુદા શ્લોક
કયા ગ્રથમાથી લેવામા આવ્યા છે, તે વિશેની માહિતી તે તે ગ્રથના
પૃષ્ઠ, અધ્યાય વગેરે સાથે આપવામા આવેલ હોઇને પુસ્તકની
ઉપયોગિતામા કીમતી વધારો થયો છે વિષયોની ચુટણી કર
વામા ભારે શ્રમ લીધેલો જોઈ શકાય છે અનુવાદ સુદર, સરળ
ભાષામા, સામાન્ય વર્ગને પણ સમજ પડે તેવો છે પુસ્તકના બીજા
ભાગો જલદીથી બહાર પડો એવી પ્રાર્થના છે '

જૈન ઇતિહાસના ઊંડા અભ્યાસી,

બાબૂ પૂરણચંદજી નાહર એમ એ, બી એલ કલકત્તા

' प्रस्तुत (सुभाषित-पद्य-रत्नाकर) ग्रंथ की उपयोगिता और महत्त्व के विषय मे अधिक लिखने की आवश्यकता नहीं। अनुक्रमणिका से ही ज्ञात होगा कि नाना विषयो पर जैन अजैन नाना ग्रंथो मे ये श्लोक सग्रह किये गये हैं जिन में तत्त्वज्ञान विषय का ही बाहुल्य है। साहित्य में ऐसे ग्रथ का अभाव था। इस सग्रह से उस अभाव की बहुत-सी पूर्ति होना सभव हैं और हम केवल आशा ही नहीं परन्तु विश्वास है कि ग्रथ का प्रचार होने से जैनेतर विद्वान् भी इसे काम मे लावेंगे।

" सग्रह " ग्रन्थकर्त्ता का विशाल ज्ञान और साहित्य प्रेम का द्योतक है। "

અજમેરની ગવર્નમેંટ કૉલેજના પ્રોફેસર, શ્રીમાન્

પંડિત રામેશ્વર ગૌરીશંકર ઓઝા, એમ એ

" मुनिराज श्री विशालविजयजी के प्रस्तुत (सुभाषित पद्य-रत्नाकर भाग १ के) सकलन मे कतिपय उल्लेखनीय विशेषताएँ हैं। इस पुस्तक में धार्मिक तथा व्यावहारिक जीवन के भिन्न भिन्न उपयोगी विषयों के उत्कृष्ट श्लोकों का उत्तम रीति से सानुवाद सङ्कलन किया गया है। यह पुस्तक वक्ता और वाचक दोनो के लिए पूर्ण उपयोगी है। × × × अब तक प्रकाशित अन्य सुभाषित सग्रहो मे एक एक विषय के श्लोकों का सग्रहमात्र किया गया है, किन्तु इस मे प्रत्येक मुख्य विषय के अवान्तर विषयों के उत्तमोत्तम श्लोकों का सवीवक सकलन हुआ है। पहले के सकलन कर्त्ताओं ने

वेदिक धर्मावलंबियो के ग्रंथा का ही प्रधानता दी है, परन्तु इस के विद्वान् संकलन कर्त्ता ने जैन अथवा जैनेतर के भाव को छोड कर समदर्शिता का परिचय दिया है। इसके सिवा संगृहीत पद्यो का उत्तम गुजराती अनुवाद और उनके मूल स्थान के निर्देश से इस पुस्तक का महत्त्व कई गुना बढ गया है। ऐसे उत्तम पद्य-संग्रह को प्रस्तुत करने के लिये विशालविजयजी महाराज समस्त विद्वद्वर्ग के साधुवाद के पात्र हैं। कहना न होगा कि जब पद्यरत्नाकर के चारों भाग प्रकाशित हो जायेंगे तब भारतीय साहित्य के विचार-दोहन के रूपमें इनका अपूर्व स्थान होगा × × ×।"

જૈન ઇતિહાસના પ્રસિદ્ધ અભ્યાસી પંડિત લાલચંદ ભગવાનદાસ ગાંધી, વડોદરા

' આપની લાંબા વખતની ઇચ્છા અને પ્રયત્નના ફળરૂપે સુભાષિત-પદ્ય-રત્નાકર ભા ૧ ની ૧ બુક મને ભેટ મોકલાવી તે સાભાર સ્વીકારુ છુ આપના પ્રગતિમાન પ્રથમ પ્રયાસ સાથે આપની પ્રતિકૃતિના પણ દર્શન થયા એથી વિશેષ લાભ અને આનન્દ

જૈન શિલ્પ અને સ્થાપત્યના જાણકાર પંડિત ભગવાનદાસ જૈન જયપુર

" આપનો સંગૃહીત સુભાષિત-પદ્ય-રત્નાકર આવત જોઇ ગયો છુ પ્રત્યેક વિષયના ક્રમવાર અનેક શ્લોકો, ગ્રંથોના પુરાવા પૂર્વક ભાષાન્તર સાથે હોવાથી જનતાને ઘણો જ ઉપયોગી છે તેમા ઉપદેશકોને તો ખાસ સંગ્રહ કરવા લાયક છે આવા અપૂર્વ ગ્રંથરત્નનુ સંપાદન કરી જનતાને આપે અપૂર્વ લાભ આપ્યો છે, તે માટે આપ ખરેખર ધન્ય

ન્યાયતીર્થ, વિદ્યાભૂષણ પંડિત

ઈશ્વરલાલજી જૈન, વિશારદ, હિન્દીરત્ન, ગુજરાનવાલા

પહેલા ભાગનો અભિપ્રાય

' सुभाषित-पद्य-रत्नाकर " को आद्योपान्त पढ़ा, इस सर्वाङ्गसुन्दर पुस्तक के सम्बन्ध में क्या लिखूं ? यह पुस्तक उपदेशक, प्रचारक, व्याख्यानदाता एवं साधारण व्यक्तियों के लिये बड़ा उपयोगी है। इस अमूल्य संग्रह को प्रकाशित करा के मुनिराजश्री ने मानवसमाज का विशेष उपकार किया है। यद्यपि सुभाषितसंग्रह की ओर बहुत-सी पुस्तकें विद्यमान हैं, पर मैं इस की विशेषताओं पर मुग्ध हूं। संस्कृत न जाननेवाले भी इससे पूरापूरा लाभ उठा सकते हैं। जैन विद्वानों एवं उपदेशकों के लिये यह विशेष उपयोगी है, क्योंकि इस में जैनधर्म सम्बन्धी (जिन बातों का हम अजैनों में प्रचार करते हैं) सभी विषय विद्यमान हैं। श्लोकों का विषयविभाग बड़े परिश्रम से किया गया है। प्रत्येक श्लोक के ग्रंथ एवं *अध्याय और पृष्ठ आदि का सङ्केत आधुनिक नवीन* पद्धति के अनुसार उपयोगी एवं बहुत अधिक लाभप्रद सिद्ध होगा। मेरा विश्वास है कि इस ग्रन्थ से विद्वानों का मनोरञ्जन तो होगा ही साथ ही उन्हें पूर्ण सन्तोष भी होगा। सग्राहक मुनिराज इस साहित्यसेवा के लिये धन्यवाद के पात्र हैं। इस पुस्तक का जैनसमाज में ही नहीं, प्रत्युत जैनेतर समाज में भी पूरापूरा आदर होगा। छपाई, सफाई कागज और बाइंडिंग आदि सभी उत्तम हैं। चार सौ पृष्ठों के दलदार ग्रंथ का मूल्य १-४-० भी अधिक नहीं। मेरे हिन्दीभाषी भाई भी इस पुस्तक का रसास्वादन कर, इस अभिलाषा से इसका हिंदी संस्करण *भी प्रकाशित* करने के लिये प्रार्थना करूंगा। मुझे इस संग्रह के अध्ययन से पूर्ण विश्वास हुआ है कि इस के आगामी भाग इनसे भी अधिक उपयोगी होंगे। इतिशम्।"

બીજા ભાગનો અભિપ્રાય

'सुभाषित-पद्य-रत्नाकर' का दूसरा भाग देखकर अत्यंत हर्ष हुआ। इसमें सन्देह नहीं कि दूसरा भाग भी पहिले भाग की तरह पूरे परिश्रम और विशाल अध्ययन का परिणाम है। एक दृष्टि से दूसरे भाग का महत्त्व अधिक है, क्योंकि इस में जैनधर्म से सम्बन्ध रखनेवाले सभी महत्त्वपूर्ण विषय आ गये हैं। मेरा तो यह अभिप्राय है कि ऐसे उपयोगी ग्रंथ का हिन्दी संस्करण भी कोई संस्था प्रकाशित करे, जिसमें अन्य प्रान्तों के लोग भी इससे पूरा लाभ ले सकें। इस पुस्तक की छपाई कागज और बाइंडिंग सभी सुन्दर हैं। संग्राहक और अनुवादक स्वनामधन्य मुनिराज श्रीविशालविजयजी महाराज तथा इस ग्रंथ की प्रकाशन संस्थाने जो एक जैनेतर समाज के लिये ऐसा साहित्य का प्रकाशन कर बड़ा उपकार किया है। और उनको हम अवश्य धन्यवाद देना चाहिये।'

સેક્રેટરી "શ્રી જૈન જ્ઞાન મંદિર" વિજાપુર, (ગુજરાત)

"સુભાષિત ગ્રંથોના ભાષાંતરોમાં આપનો પ્રયાસ સ્તુત્ય છે આ રીતે જ બીજા ગ્રંથો આપના તરફથી પ્રગટ થશે એમ ઇચ્છીએ છીએ '

શ્રીયુત કનૈયાલાલ ભાઈશંકર દવે, પાટણ (ગુજરાત)

આપશ્રીએ અનેક ધર્મગ્રંથોમાંથી વીણી વીણીને આવો મોંઘો સમૂહ પ્રગટ કરાવીને લોક-કલ્યાણના સાધનનું સોપાન બનાવ્યું છે, તે ઘણું જ સ્તુત્ય કર્યું છે આપશ્રીના બીજા ભાગો પણ આટલા જ પૂર્ણોદરને પામો, એવી સદા અભિલાષા છે "

પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોના અભિપ્રાયો

પહેલા ભાગનો અભિપ્રાય

"It seems to be a most admirable collection of precepts "

—Dr H M Johnson

[આ એક બહુ જ વખાણવા યોગ્ય ઉપદેશોનો સગ્રહ હોય એમ લાગે કે ડો એચ એમ જોહન્સન]

બીજા ભાગનો અભિપ્રાય

It seems to me to contain a very excellent and useful selection

—Dr H M Johnson

[મને લાગે છે કે આમા બહુ જ સુન્દર અને ઉપયોગી સચય કરવામા આવ્યો છે —ડો એચ એમ જોહન્સન]

" The book which I regard as a very fine and useful collection of सुभाषित's testifying to the wide reading, sound literarly taste and great erudition of its author It thus forms an admira ble and complete illustration of the principal tenets of Jain religion " —Lr L Alsdorf

[આ પુસ્તક, કે જેને હુ સુભાષિતના એક અતિ સુન્દર અને ઉપયોગી સગ્રહ તરીકે માનુ છુ, તે તેના કર્તાના વિશાળ વાચન, ઊડી સાહિત્યરસિકતા અને મોટી વિદ્વત્તાની ખાત્રી આપે છે આ પ્રમાણે એ (સગ્રહ) જૈનધર્મના મુખ્ય સિદ્ધાતોના, પ્રશસાને યોગ્ય અને સપૂર્ણ ઉદાહરણરૂપ બનેલ છે

—ડો એલ અલ્સડોર્ફ]

I find the book interesting"
—Dr I W Thomas

[મને આ પુસ્તક મરમ લાગે છે ડૉ એફ ડબ્લ્યુ થોમસ]

વર્તમાનપત્રો અને સામયિકોના અભિપ્રાયો

"મુંબઈ સમાચાર" [મુંબઈનું પ્રસિદ્ધ દૈનિક પત્ર]

પહેલા ભાગનો અભિપ્રાય

શ્રી વિશાળવિજયજીને પોતાના અભ્યાસ અને વાચન દરમ્યાન જે સુંદર લાગ્યું તેનો તેમણે સંગ્રહ કર્યો છે એ સંગ્રહમાં લગભગ ૪૦૦૦ જેટલા સુભાષિતો હોવાનું જણાવવામાં આવે છે તેમાંથી થોડાક ચુંટી કહાડી તેનો સંગ્રહ કરી મૂળ તેમજ ગુજરાતી ભાષાંતર આ પુસ્તકમાં આપવામાં આવ્યા છે એ સુભાષિતને અહિંસા, દયા અભયદાન, સત્ય, શીલ બ્રહ્મચર્ય એમ લગભગ પ૪ ભાગમાં વહેંચી નાખવામાં આવ્યા છે દરેક શ્લોક કયાંથી લેવામાં આવ્યો છે તે પણ જણાવવામાં આવ્યું છે

તા ૫-૧૦-૩૫

બીજા ભાગનો અભિપ્રાય

પોતાના જ્ઞાન નિરૂત્તા અને વાચનનો લાભ બીજાઓને આપનાર ઘણા ઓછા છે અને એવા મહાશયો વિષે કહેવાય છે કે તેઓ બીજે અવતાર બ્રહ્મરાક્ષસ તરીકે જન્મે છે મુનિમહારાજ શ્રીવિશાળવિજયજી એ ઠપકામાથી મુક્ત રહી શકે તેમ છે તેઓ સ્વર્ગસ્થ જૈનાચાર્ય શ્રી વિજયધર્મસૂરિજીના પ્રશિષ્ય છે અને એ સમુદાયના મુનિમહારાજોની માફક જનમેવામાં માને છે તેઓ બીજાઓની માફક કુથલી કે નિંદામાં પડતા નથી શ્રી વિશાળવિજયજી મહારાજે પોતાના વિશાળ વાચનને પરિણામે કેટલાક

શ્લોકોનો સંગ્રહ કરી રાખ્યો હતો તેનો એક ભાગ અત્યાર અગાઉ પ્રગટ થઈ ગયો છે તેનો બીજો ભાગ હમણા બહાર પડ્યો છે તેમણે પોતે સંગ્રહેલા શ્લોકો સુભાષિત તરીકે જાળવી રાખવા જેવા છે વળી તેમણે દરેક શ્લોકની નીચે તેના અર્થ આપ્યા છે તેથી તેની ઉપયોગિતા વધે છે ઉપદેશકો માટે આવો સંગ્રહ અગત્યનો છે શ્લોકોને તેમણે જેમ ને તેમ ન આપતા જુદા જુદા ભાગમા વિષયવાર વહેચી નાખ્યા છે શ્રી વિશાળવિજયજી મહારાજે જણાવ્યુ છે તેમ એ ગ્રથને સુન્દર પદ્ધતિસરનો અને શુદ્ધ બનાવવાનો યશ તેમના ગુરુ શ્રી જયતવિજયજીને ફાળે જાય તે જોતા તેમને સમર્પણ કરવામા તેઓ વાજબી જ છે આ પુસ્તક બાહેર પાડવામા રાધનપુરવાસી અને મુબઇના સોના-ચાદીના જાણીતા વ્યાપારી શેઠ જીવણલાલ કેશરીચદે સહાય કરી છે શેઠ જીવણલાલને સહાય કરવા માટે અને પ્રકાશકોને તે મેળવવા માટે અભિનંદન ઘટે છે

તા ૩૧-૧૦-૩૬

"જૈન" [જૈન સમાજનુ જાણીતુ સાપ્તાહિક પત્ર]

આપણા નિત્ય વાચન અને મનનમા કેટલીક વખત મળી આવતા શ્લોકો ઘણા અર્થગંભીર અને મનનીય હોય છે આવા શ્લોકોની જો તારવણી કરવામા આવે તો સમય જતા એ સંગ્રહ, માત્ર અભ્યાસીઓ, ઉપદેશકોને માટે જ નહિ પરતુ આમ જનતાને માટે પણ બહુ જ ઉપયોગી નીવડે છે

મુનિ શ્રી વિશાળવિજયજી મહારાજે પોતાના વાચન અને અભ્યાસના પરિણામે આવો એક સંગ્રહ તૈયાર કર્યો હતો ગુરુશ્રીએ તે જોયો, તેની ઉપયોગિતા આંકી અને જનતાના હિતાર્થે પ્રકાશન માટે પ્રેરણા દર્શાવી મુનિશ્રીને એ વસ્તુ રુચી અને પરિણામે આ બે ભાગો પ્રકાશમા આવ્યા છે

વાચકોની સરળતા માટે શ્લોકોને વિભાગવાર વહેચી તેના પર મથાળા કરવામા આવ્યા છે તેમજ તે શ્લોક કયા

તારવવામા આવ્યો છે તેની વિગત પણ આપવામા આવી છે, એટલે કોઈ પણ વિષયો અભ્યાસ કરવામા આ સગ્રહ વિપુલ વાચન ને મહેનત બચાવે છે અને દરેક શ્લોકોનુ ભાષાન્તર સાથે જ આપવામા આવેલ હોવાથી ઓછા અભ્યાસવાળાઓને પણ એ એટલો જ ઉપયોગી સગ્રહ છે

એક એક ભાગમાં એક એક હજાર લગભગ શ્લોકો રજૂ કરવામાં આવ્યા છે અને અકારાદિ અનુક્રમ આપી સગ્રહને બની તેટલો સરળ અને સ્પષ્ટ કરવામા આવેલ છે, એ પણ આ સગ્રહની વિશિષ્ટતા છે

આનુ ઉપયોગી સાહિત્ય રજૂ કરવા બદલ તેના સગ્રાહક મુનિ શ્રી વિશાળવિજયજી, પ્રેરક તથા સહાયક શાન્તમૂર્તિ શ્રી જયન્તવિજયજી મહારાજ તથા આર્થિક સહાયકોને અભિનંદન આપતા બાકીના ભાગો તરત બહાર કરે એમ ઇચ્છીએ છીએ

૧૯૯૩, માગસર શુદિ ૭

"જૈન જ્યોતિ [પ્રસિદ્ધ જૈન સાપ્તાહિક પત્ર]

જૈન સસ્કૃત સાહિત્ય ઘણુ જ વિશાળ છે તેમા નીતિ, ધર્મ તત્ત્વજ્ઞાન, વ્યવહાર આદિ વિષયો પર લાખો શ્લોકોની રચના થયેલી છે જેનુ વાંચન અને મનન મનુષ્યને ઉચ્ચ જીવન પ્રતિ દોરવામા નિમિત્તભૂત થાય તેમ છે મુનિરાજ શ્રી વિશાળવિજયજીએ પોતાના અભ્યાસકાળ દરમ્યાન એકત્ર કરેલા ૪૦૦૦ જેટલા વિશાળ શ્લોકસગ્રહને પુસ્તકાકારે સરસ અનુવાદ સહિત રજૂ કરવાનો નિર્ણય કર્યો છે જેમાનો આ પ્રથમ ભાગ છે આ ભાગમા અહિસા, હિસા, સત્ય, અસત્ય, શીલ મૈથુન ઈત્યાદિ ૫૪ વિષયો પરનો સગ્રહ પદ્ધતિસર રજૂ કર્યો છે જે નવીન સાધુઓને તથા તે વિષયના અભ્યાસી ગૃહસ્થોને ઉપયોગી થઈ પડશે એમ અમે માનીએ છીએ

તા ૩૦-૧૧-૩૫

" ખેડા વર્તમાન " [સાપ્તાહિક પત્ર]

અત્યાર સુધીમા ઉક્ત પુસ્તકના બે ભાગ બહાર પડી ચૂકયા છે આ બન્ને ભાગોમા સસારના દરેક ધર્મ અને જ્ઞાતિના મનુષ્યોને આચરવા યોગ્ય, સર્વ ધર્મોના મહાન ગ્રથોમાથી તેનો નિતાર આ ગ્રથમા મૂળના શ્લોક સાથે ગૂજરાતી ભાષાતર કરી આપવામા આવ્યો છે અને જેના અધ્યયન અને મનનથી દરેક આત્મા આ સસારમાના ઇચ્છિત સુખો પામી આત્માને ઉચ્ચ ગતિએ લઈ જઈ શકે તેમ છે સાથે સાથે અમારે કહેવુ જોઇએ કે, આ પુસ્તક દોષ રહિત હોઈ તે દરેક ધર્મ યાને દરેક જ્ઞાતિના ભાઇઓએ વાચી મનન કરવા યોગ્ય છે મુનિરાજ શ્રી વિશાલવિજયજીએ આ પુસ્તકને લખવા માટે અથાક પરિશ્રમ ઉઠાવ્યો છે, એમ પુસ્તક વાચનાર સ્હેજે સમજી શકે તેમ છે અમો દરેકને આ પુસ્તક વાચવા ભલામણ કરીએ છીએ તા ૨૪-૬-૩૬

' સમયધર્મ ' [પાક્ષિક પત્ર]

આ પુસ્તકમા ઘણા ઉપયોગી જુદા જુદા વિષયના સુભાષિત શ્લોકોનો સગ્રહ કરવામા આવેલ છે સાથે ગુજરાતીમા ભાષાતર કરી પુસ્તકને સરળ બનાવવામા આવેલ છે સગ્રાહકે પરિશ્રમ સારો સેવ્યો છે શુદ્ધિ તરફ પણ સારુ લક્ષ આપવામા આવેલ છે ભાષણ કરનારાઓને અને વ્યાખ્યાતાઓને આ પુસ્તક ઘણુ ઉપયોગી છે તા ૬-૧૦-૩૫

બીજા ભાગનો અભિપ્રાય

આ બીજા ભાગમા વિષય ૫૫ થી ૧૦૧ (૪૭) જુદા જુદા આપ્યા છે શ્લોકસખ્યા ૧૧૦૦ ઉપરાત છે ૫૨ પહેલા ભાગના ૧૮૪ હતા બીજા ભાગના ૩૮૫ થી ૮૨૧ (૪૩૭) છે સમજ બ_ સારો કરવામા આવ્યો છે પ્રયાસ સ્તુત્ય છે મુનિજનોને વ્યાખ્યાનાદિમા મ_જ ઉપયોગી છે ૧૯૯૨, અષાડ

उद्यानपत्रिका [सस्कृत मासिक]

પહેલા ભાગનો અભિપ્રાય

अत्र अहिसा दया, अभयदान इत्यादिविषयजातमधिकृत्य इतिहासपुराणाद्य बहुभ्य सस्कृतग्रन्थेभ्य श्लोका सगृहीता । आत्मगुणवृद्धिरिति अस्यानन्यमासिकपत्रिके चास्मिन् काल इत्थ शान्तिगुणसमृद्धिपरस ग्रन्थकारान तत्रापि देशभाषया तद्विवरण च अतीव श्लाघ्यम् ।

બીજા ભાગનો અભિપ્રાય

अस्य प्रथमभाग प्रागेवास्या पत्रिकाया परामृष्ट । तत्र जनाना आत्मगुणवृद्धिविषयवैराग्यपरमपुरुषार्थाभिलाषाभिवर्धनक्षमाणि ५४ प्रकरणानि सन्ति । अस्मिन् पुनर्द्वितीयभागे तदुपरि ४७ प्रकरणानि एकैकस्मिन् प्रकरणे नानाग्रन्थेभ्य समुद्धृतानि रमणीयानि बहूनि पद्यानि सन्ति । जैनदर्शनसारस्वरूपभूता माध्यस्थ्यप्रियतीव परिपालयन् पण्डितवर्य सग्राहक रघुवश आपस्तम्बस्मृत इत्येवमादीनपि सूक्तिरत्नानामाकरभूतान् उत्तमग्रन्थानुपजीव्य इम सग्रह समग्रहीदिति पश्यन्त मनुष्याम । जैनभिक्षुवराज्यरूपाणां हस्तनापि सशासनस्य धजनरूप तीव्र व्रत धारयन् केवल लोकस्य धर्ममार्गे व्युत्पत्तिमभिरुचि च

सम्पादयितु कनकसूरेरा भाषानुवादसहितमेन ग्रंथ ग्रन्थान्तराणि च बहूनि मालारूपेण प्रकाशयतीति जानन् क प्राज्ञो नाह्लादेत ?

–पुस्तक १०, अंक १

'બુદ્ધિપ્રકાશ'' [ગુજરાતનુ માનીતુ ત્રૈમાસિક પત્ર]

અવકાશે પ્રતિદિન નિયમિત રીતે એક એક શ્લોકનુ વાચન અને મનન ન્હાના મોટા સ્ત્રી પુરુષ સૌને શ્રેયસ્કર થઇ પડશે, આવુ ઉપયોગી અને બોધપ્રદ વાચન સાહિત્ય પૂરુ પાડવા માટે મુનિશ્રીનો આભાર માનવો ઘટે છે એપ્રીલ–જુન, ૧૯૩૬

" ત્રૈમાસિક ' [ગુજરાત ફાર્બસ સભાનુ સાહિત્ય વિષયક પ્રસિદ્ધ ત્રૈમાસિક પત્ર]

સુંદર અને સુઘડ છપાઇ અવશ્ય સંગ્રહવા યોગ્ય જૈનોએ જ નહીં પણ જૈનેતરોએ પણ આ ગ્રંથોમા ઉપનિષદો, સ્મૃતિઓ, મહાભારત, રામાયણ આદિ ગ્રંથોમાથી પણ સંગ્રહણીય શ્લોકો સંગ્રહાયા છે ઑક્ટોબર–ડીસેમ્બર ૧૯૩૬